

UNIVERSITATEA REGELE FERDINAND I. CLUJ.
BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ
II.

CRONICARUL SZAMOSKÖZY

ȘI

ÎNSEMNĂRILE LUI PRIVITOARE LA ROMÂNI

1566—1608

DE

IOACHIM CRĂCIUN

ASISTENT UNIVERSITAR

CLUJ

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL”

1928

1081

*Omagine
din partea
Autorului*

UNIVERSITATEA REGELE FERDINAND I. CLUJ.
BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ
II.

CRONICARUL SZAMOSKÖZY

ȘI

ÎNSEMNĂRILE LUI PRIVITOARE LA ROMÂNI

1566—1608

DE

IOACHIM CRĂCIUN

ASISTENT UNIVERSITAR

Prof. Dr. C. PETRANU

C L U J

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL”

1 9 2 8

Memoriei scumpe a mamei mele

Ana Crăciun,

care, trecând peste anumite prejudecăți sociale și peste vitregia vremilor de sub stăpânirea ungurească, a îndrăznit, totuși, să mă dea la școli mai înalte, închin această lucrare.

B. F. Dr C. PETRANU

Introducere.

Istoriografiei noastre românești i se impune acum, după lărgirea hotarelor țării, o lărgire a câmpului de cercetare. Nici odată arhivele și, în unele cazuri, bibliotecile din provinciile alipite n'au fost mai accesibile și cercetătorilor români, ca acum. În aceste arhive și biblioteci se ascunde — fără exagerare — atâta material necercetat, încât scos cu vremea la lumină va completa și, în multe cazuri, va da o înfățișare cu totul nouă unor epoce din trecutul nostru¹⁾.

Pe lângă studierea acestui material, câmpul de cercetare în istoriografia noastră mai poate fi lărgit și prin scrutarea și prezentarea într'o lumină justă a materialului publicat de vecinii noștrii. Trecutul unor provincii românești, evident, e atât de strâns țesut în pânza istorică a popoarelor, cari le-au stăpânit până acum, încât e nevoie de multe ori să desfaci această pânză fir cu fir, pentru a depăna apoi, din nou, numai firele românești. În privința aceasta nici una din provinciile noastre n'are trecutul ei atât de strâns legat de istoria unei țări vecine, ca Ardealul. Aci, orice manifestare individuală sau colectivă, orice aspirație ajunsă la îndeplinire sau anihilată, e în funcție de factorii, cari au condus viața politică și socială a Ungariei. Astfel cunoașterea amănunțită a istoriei acestei țări și mai ales a izvoarelor în legătură cu trecutul ei, e o condiție sine qua non pentru cunoașterea trecutului Ardealului românesc. Dar izvoarele ungurești cuprind știri nu numai privitoare la Ardeal, ci și privitoare la istoria celor două Principate libere: Moldova și Țara-Românească. Importanța lor pentru

¹⁾ Documentele ardelenesti din arhivele Budapestei, cari ni se cuvin pe baza tratatului de pace dela Paris, și documentele arhivelor imperiale din Viena rezervă încă surprize.

trecutul întregului pământ românesc este deci incontestabilă și multiplă.

Vorbim atât despre izvoarele documentare, cât și despre cele narative.

În ce privește izvoarele documentare, multe din ele au fost adunate și publicate în 1. Hurmuzaki, 2. Studii și Documente ale d-lui N. Iorga, și 3. alte câteva colecții. Din izvoarele narative ungurești însă nu s'au spicuit până acum știrile privitoare la trecutul nostru.

Unele din aceste izvoare narative ungurești sunt publicate de mult în limba originală, fără ca ele să fi fost utilizate și în istoriografia noastră. Faptul se datorește în bună parte greutatea limbii maghiare, în care încep să fie scrise izvoarele narative încă din veacul al XVI-lea în Ungaria. Totuși izvoarele ungurești ar putea fi folosite, — toate și de toți, — dacă spicuitorul știrilor privitoare la trecutul nostru va publica aceste știri — împreună cu un studiu introductiv asupra lor — și în românește.

Studiul, spicuirea și traducerea materialului din cronică, de care ne ocupăm, vrea să fie o încercare în acest sens.

Dintre izvoarele narative ungurești cronică lui Szamosközy este pentru istoriografia românească un izvor din cele mai importante. Nu numai știrile variate și aproape documentar exacte, ci și epoca cuprinsă în ea o înalță pe primul plan. Aproape la fiecare pagină descoperi câte un crâmpel din faptele eroice ale cuceritorului Ardealului: Mihai Viteazul, — „Hani-balul Românilor“¹⁾ — și ale biruitorului dela Brașov: Radu Șerban²⁾. Fără Szamosközy nici nu s'ar putea scrie o monografie critică completă asupra acestor doi Domni munteni.

Cronică lui Szamosközy era să fie editată acum un deceniu și mai bine. Regretatul Ioan Bogdan, profesor la Universitatea din București, având intenția să adune și să publice toate izvoarele narative istorice ale vecinilor noștri într'un

¹⁾ Cum fi zice cronicarul într'un loc din însemnările latinești.

²⁾ În „Însemnările ungurești“ avem și câteva date noi despre trei vlădici ardeleni contemporani: Ioan de Pristop, mitropolitul lui Mihai Vodă la Alba-Iulia; Teodor, episcopul de Inău (Ienopole); și Sava, urmașul lui Teodor în aceeaș dieceză bănățeană. (Vezi indicele dela sfârșit).

„Corpus“¹⁾, a ales, dintre izvoarele ungurești, întâi pe Szamosközy²⁾. Prin anii 1912—1913 inițiatorul acestui Corpus reușise să grupeze în jurul său mai mulți specialiști, cari aveau să studieze și să publice cronicile ungurești în legătură cu istoria Românilor. Pe Szamosközy avea să-l studieze d-l prof. univ. Silviu Dragomir, atunci profesor la Seminarul „Andreian“ din Sibiu³⁾. Războiul mondial a zădărnicit însă planul regretatului Bogdan, iar după moartea lui — 1919 — nu s'a mai găsit nimeni să i-l ducă la îndeplinire⁴⁾.

Lucrarea de față n'ar fi putut vedea lumina tiparului fără sprijinul d-lui prof. univ. Alexandru Lapedatu, ministrul Cultelor și Artelor. D-lui prof. univ. Ioan Lupaș, fostul ministru al Sănătății Publice, îi datorez unele sfaturi părintești, cari mi-au deschis, în anumite cazuri, orizonturi noi în tratarea chestiunilor. Îi rog și aci să-și aibă recompensa bunăvoinței Domniilor Lor în însuș faptul, de a fi contribuit, într'un fel sau altul, la publicarea celei dintâi cronici din șirul lung de Cronici ungurești în legătură cu trecutul Românilor, pe cari autorul intenționează a le scoate din rafturile uitate și prăfuite ale unor biblioteci ardelenene și a le da istoriografiei țării sale mărite.

În studiu am avut în vedere tot materialul istoric — latinesc și unguresc — rămas dela cronicarul Szamosközy, iar studiului îi urmează tâlmăcirea în românește a părților ungurești privitoare la trecutul nostru.

1) Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*. Discurs de recepție la intrarea în Academie. București, 1905, p. 26. Vezi și Alex. Lapedatu, *Știri privitoare la istoria Țărilor Române din cronologia lui Siglerus*. „Anuarul Institutului de Istorie Națională“. Cluj. II. p. 367.

2) Cronica, de care ne ocupăm, a fost analizată și în Seminarul de Istoria modernă a Românilor — sub conducerea d-lui prof. Ioan Lupaș — în al doilea an al Universității românești din Cluj — 1920—1921.

3) Amănuntele ne-au fost împărtășite de d-sa însuș.

4) Pentru a nu ne îndepărta prea mult de timpul domniei lui Mihai Vodă, acestui „Cronicar Szamosközy“ îi va urma un alt studiu despre „Trei cronici ungurești din epoca lui Mihai Viteazul, — Eustațiu Gyulassy, Ștefan Illésházy și Francisc Mikó“ — gata pentru tipar.

PARTEA I.
STUDIU.

1. Autorul cronicii.

Schiță biografică. Opera fiecărui autor este ogorul, în care a semănat ceva din sufletul său însuș. Rândurile așternute pe hârtie nu sunt decât proiectarea în afară a conținutului sufletesc dintr'un anume moment, agitat sau potolit, ajuns la paroxismul disperării sau din potrivă, după cum banalele griji zilnice urcă sau coboară termometrul sensibilității unui om. Viața individului, ca și a colectivității îndeobște, se scurge cu fluxuri și refluxuri inegale, cari își au totdeauna repercusiuni, favorabile sau nu, asupra gândului turnat în fraze sortite să rămână. Pentru a înțelege opera unui autor, se impune cunoașterea vieții lui intime, căci numai astfel se vor putea explica anumite porniri tumultuoase împotriva diferitelor stări contemporane sau reticențele totdeauna suspecte, când e vorba de ființe prietene. La Szamosközy ar rămâne inexplicabile ieșirile dușmănoase față de Români, dacă nu i-am cunoaște tribulațiile amare din anii 1599—1601, anii domniei lui Mihai Viteazul în Ardeal.

O scurtă biografie a cronicarului este deci mai mult decât necesară.

Familia Szamosközy își trăgea originea din Ardeal¹⁾. Ștefan, autorul cronicii, s'a născut în jurul anului 1565, probabil la Cluj²⁾. Rămas de mic orfan, fu primit la curtea nemeșească a lui Ladislau Sombory, unde i se dădu o creștere aleasă. Prin anii 1587—1590 îl găsim, împreună cu fiul protectorului său, la Universitatea din Heidelberg, iar la 1591, după moartea

¹⁾ Szamosközy = Dintre Someșuri, Someșanul. In „Monumenta Hungariae Historica Scriptorum,” vol. XXVIII (*Szamosközy II*). p. 154 cronicarul însuș vorbește despre originea sa.

²⁾ Arpad Károlyi: *Szamosközy István történelmi maradványai*. [Resturile istorice ale lui Ștefan Sz.]. „Budapesti Szemle”. Budapest, 1878. XVII. p. 247; Simeon Bagyary: *A magyar művelődés a XVI—XVII. században Szamosközy István történelmi maradványai alapján*. [Civilizația maghiară în veac. XVI—XVII pe baza resturilor istorice ale lui Șt. Sz.]. Esztergom. 1907. pp. 5 și 14.

bătrânului Sombory, ambii sunt trecuți de către cancelarul ardelean Kováchoczy — noul lor protector — dela Universitatea protestantă din Heidelberg la Universitatea catolică din Padova. Aci Sz. se consacră studiilor istorice și arheologice, făcând și cercetări arhivalice în Biblioteca din Florența ¹⁾. În iarna anului următor — 1592 — își împlini o dorință arzătoare vizitând Roma. La 1593 se afla încă la Padova, unde i se tipări prima sa lucrare „Analecta lapidum vetustorum et nonnulorum in Dacia antiquitatum” ²⁾. La sfârșitul acestui an, sau la începutul celui următor — 1594 — părăsi Italia și se reîntoarse la Cluj ³⁾, unde îi fusese dat să asiste la executarea patronului său, cancelarul Kováchoczy. De aci înainte se va dedica cu multă pasiune cercetării trecutului, culegând știri din cronicarii mai vechi și încercând să înnădească apoi, la faptele povestite de ei, rodul unor osteneli și constatări personale.

În timpurile de adânci frământări și răsturnări de situații politice în Ardeal — 1599—1604 — va pribegi prin Sibiiu, Alba-Iulia și Cluj. Cu ocazia biruinței Voevodului Mihai la Șelimbăr — 28 Octomvrie 1599 — cronicarul se afla la Sibiiu ⁴⁾, unde a stat, se pare, în tot decursul stăpânirii lui Mihai în Transilvania ⁵⁾. Subt noul stăpân, Valah, Sz. avu să indure multe neajunsuri și mizerii, pe cari nu uită să le amintească în însemnările sale ⁶⁾. Fără funcție, pribeag într'un oraș săsesc unde ospitalitatea n'a fost niciodată prea largă, chinuit de gândul sorții Ardealului ajuns pe mâna unui Voevod din „Valahia”, — iată câteva din amărăciunile tânărului cronicar, cari au putut trezi în sufletul său sentimente de ură contra

¹⁾ Iuliu Szekfű, *Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához*. [Date privitoare la critica lucrărilor istorice ale lui Șt. Sz.]. Budapest. 1904. p. 60. Opera d-lui Szekfű nu o are la noi nici o bibliotecă publică. Cerând autorului informații, pe atunci la Viena, a binevoit a ne trimite *ultimul* exemplar ce-l mai avea din lucrarea d-sale. Pentru prețiosul dar îi exprimăm și aci mulțumiri.

²⁾ Asupra biografiei: „Monumenta Hungariae Historica Scriptores”. XXI. (*Szamosközy I.*) pp. II—X. Bagyari o. c. pp. 5—14.

³⁾ Szekfű, *Szamosközy műve az 1594 év eseményeiről*. [Opera lui Sz. despre întâmplările anului 1594]. „Századok”. Budapest. 1908. p. 237.

⁴⁾ „Mon. Hung. Hist. Script.” XXVIII. (*Szamosközy II.*). p. 324.

⁵⁾ După lupta dela Guruslău — 1601 — Sz. se întâlnește cu Doctorul Muraltus tot la Sibiiu. Vezi: *Traducerea ce urmează studiului*, Nr. LIV.

⁶⁾ „Mon. Hung. Hist. Script.” XXX. (*Szamosközy IV.*). p. 148. *Traducerea* Nr. XCVII. De câte ori va fi vorba despre părțile în legătură directă cu istoria Românilor, vom trimite deadreptul la *Traducerea*, ce formează partea II-a a acestei lucrări.

Românului cuceritor și domn al Transilvaniei. Ce descărcare ușurătoare pentru omul stăpânit de gânduri negre și stors de sărăcie notarea vestii despre uciderea „tălharului“ Mihai la Turda! Desgustătorul epitaf¹⁾, scris de Sz. la câteva zile după prăbușirea Voievodului pe câmpia fatală, este o dovadă despre ura acumulată aproape doi ani de zile împotriva „Valahului“. Data de 19 August 1601 marcă pentru cronicarul ungar și sfârșitul unor chinuri morale, înăbușitoare.

După potolirea furtunii Sz. avea să ajungă la multă cinste înaintea Principilor Ardealului. Pentru meritele câștigate pe terenul istoriografiei țării sale Ștefan Bocskay îl numi custode al Capitlului din Alba-Iulia, apoi arhivar și cronicar al țării și tot el lăsă, prin testament, 2000 de galbeni pentru tipărirea cronicii. Urmașul lui Bocskay, Sigismund Rákoczy, îl milui la 1608 cu o casă în capitala Ardealului: Alba-Iulia și o „curte nemeșască“ (nobilitaris curia) în Galda-de-sus²⁾.

După acest an nu mai avem știri precise despre Sz. Se pare însă că în 1610 era încă în viață³⁾, iar dintr'o notiță — scrisă de mână străină la sfârșitul unei poezii a cronicarului — ar reieși, că a murit în Alba-Iulia, la 29 Martie 1612⁴⁾.

Dela Szamosközy — latinește Zamosius⁵⁾ — **Scrierile lui.** nu ne-a rămas o operă bine conturată, un întreg unitar, ci numai fragmente, scrise în două limbi: latinește și ungurește. În latinește ni s'au păstrat trei fragmente, fiecare cu nume deosebit:

1. *Rerum Ungaricum Libri*, în cari se cuprind evenimentele dintre anii 1566—1586.

1) Trad. ibidem. Cf. și mai departe.

2) Magyar-Gáld în jud. Alba. Actul de danie publicat în „Györi Történelmi es Régészeti Füzetek“. Győr. 1869. IV. pp. 94—96.

3) „Századok“. 1899. p. 214.

4) „Mon. Hung. Hist. Seria“ XXX. (Sz. IV. Ujabb pótlék). p. 583. „Történelmi Tár.“ Budapest. 1892. p. 483.

5) D-l I. Minea are dreptate când îl identifică pe *Ioannes Samoscius* al lui Toppeltin (*Origines et occasus Transsylvanorum* — ediția dela 1762 tipărită la Viena — p. 52 și urm.), luat apoi de Miron Costin — după „Originele“ lui Toppeltin — drept marele cancelar polon Zamoyski (*De neamul moldovenilor*, ed. Giurescu, p. 8.) — cu Ștefan Szamosközy — Steph. Zamosius — autorul nostru. (I. Minea: *Despre Dimitrie Cantemir*. Iași 1926. p. 408—411 și „Revista Istorică“. Vălenii-de-Munte. 1926 Oct.—Dec. An. XII. pp. 332—335). Vezi și mai departe, unde vorbim despre penetrarea știrilor din Sz. în cronicile săsești, ungurești și românești. Confuzia a observat-o, de altfel, și Alex. Szilágyi, editorul materialului istoric al lui Sz. („Mon. Hung. Hist. Script.“ vol. XXI. pp. XI—XII.).

2. *Rerum Transilvanarum Pentades*, anii 1598—1599.

3. *Hebdomades*, anul 1603.

4. În limba ungurească avem o sumedenie de *Însemnări*, — cronicarul nu le-a dat nici un nume, — în cari se află notate evenimentele din 1542—1608.

Activitatea istorică a lui Sz. nu se reduce numai la atât. Am amintit că în timpul studiilor sale la Padova își avea terminată lucrarea arheologică „*Analecta Lapidum...*”, tipărită chiar în acest oraș, la 1593. Lucrarea, se pare, fu bine primită, căci e scoasă într'o nouă ediție — Frankfurt, 1598 — ca anexă la cartea lui Lazius „*Reipublicae Romanae Commentarii*”¹⁾. Lui Sz. i se atribue și o operă mai mare: „*De Originibus Hungaricis*”, citată de doi scriitori — Laurențiu Toppeltinus și Zwitteringer²⁾ — la sfârșitul veac. al XVII-lea și începutul veac. al XVIII-lea. Azi e necunoscută și existența ei se constată din mențiunile istoricilor pomeniți. Tot ale lui Sz. sunt și *unele părți* din materialul copiat de preotul Laurențiu Weinderfelder din Cisnădie, publicate în cartea sa „*Historia narratio quorundam gestorum Sigismundi Bathori fatalis olim Transilvaniae Principis... 1745...*”³⁾; „*Conspiratio Kendiana*” — versuri istorice — atribuite până asum lui Sz. nu sunt ale lui.⁴⁾

Cronicarul mai e și autorul unui *dicționar* unguresc-latinesc.⁵⁾

Epigramele și poeziile politice ale autorului ungar n'au nici o valoare istorică. În ele e, uneori, de o violență extremă, și nu cruță nici chiar cele mai triviale expresii la adresa persoanelor caricaturizate sau deadreptul batjocorite. Între aceste creații epigramatice se înalță, prin laturea josnică, respingătoare, *epitaful* închinat lui Mihai Viteazul, — îndată după uciderea de la Turda, — care va rămâne cea mai abominabilă înfiripare de gândire scrintită așternută vre-odată pe hârtie⁶⁾.

Sz. nu era numai cronicarul scrupulos, cu forțe spirituale excepționale și deschizător de drumuri noi în ale tehnicei istorice,⁷⁾ ci — tocmai în virtutea pregătirii superioare — trecea

¹⁾ „*Mon. Hung. Hist. Script.*” XXI. (Sz. I.) p. VI.

²⁾ *Id. ibidem.* p. XI; Szekfű, *Adatok...* p. 3.

³⁾ Cf. Szekfű: *Szamosközy műve...* „*Századok*”. 1908. p. 244.

⁴⁾ Szekfű, *Adatok...* p. 86.

⁵⁾ Géza Laczkó, *A magyar nyelv régi szótárai*. [Dicționarele vechi ale limbii maghiare]. „*Magyar nyelv*”. Budapest. 1906. I füzet. p. 436.

⁶⁾ *Traducerea.* No. XCVII.

⁷⁾ Cf. mai departe.

printre cei dintâi umaniști ai țării sale. Fu membru, împreună cu Hunyady, Eustațiu Gyulaffy, Torday și Kováchoczy, al aceleiaș cerc umanist, care domina spiritul atunci în Ardeal¹⁾. Influența acestui spirit o vom găsi și în lucrarea sa.

Cultura achiziționată de Sz. la cele două **Locul ce-l ocupă** Universități celebre ale timpului — Heidelberg **În istoriografia** bergul reformatorilor Ursinus și Olevianus, și în Padova Italiei catolice — i-a imprimat **ungurească.** și în Padua Italiei catolice — i-a imprimat de timpuriu pecetea sobrietății în cercetările istorice, o serioasă cumpănire a știrilor venite din diferite locuri și adesea contradictorii, făcând din el nu numai un cronicar valoros, ci chiar precursorul criticismului în istoriografia țării sale. Sz. utilizează nu numai cronicile ce-i puteau sta la dispoziție, cum fac aproape toți cronicarii anteriori și din timpul lui, ci își bazează afirmațiile pe documente²⁾, culese cu pasiunea ce n'o pot avea toți și cu discernământul, pe care și-l dă numai o matură judecată trecută prin grele opintiri de specialist. Sz. n'a voit să fie „de toate” — imitând pe cei mai mulți contemporani ai săi — ci *numai* istoriograf, carieră pentru care s'a pregătit *anume* și cu deosebită râvnă. Călăuziți probabil de aceste considerente, Principii Bocskay și Sigismund Rákóczi i-au arătat toată încrederea, numindu-l istoriograf oficial al lor și distigându-l, după împrejurări și dispoziții, cu bani,³⁾ sau cu imobile⁴⁾. Iar istoriografiei ungherești Sz. i-a smuls o distincție mult mai prețioasă: Ea îl consideră nu numai ca pe cel mai de frunte cronicar al veac. XVI—XVII, ci drept primul „istoric”⁵⁾.

Tot el e și cel dintâi arheolog al țării sale. Din lucrarea publicată pe vremea când era student la Padova reiese, că a făcut cercetări arheologice în Ardel, atrăgând atenția asupra importanței monumentelor romane din Dacia⁶⁾.

1) „Mon. Hung. Hist. Script.”. XXX. (Sz. IV.) p. XIV.

2) Vezi și Szekfü, *Adatok*. pp. 60—61.

3) Galbenii lăsați de Bocskay prin testament.

4) Daniile lui Rákoczy pomenite mai sus.

5) Szekfü, *Adatok*. p. 62.

6) Vezi și Bagyari, *o. c.* p. 96.

2. Cronica și valoarea ei.

Am amintit mai sus, că dela Sz. nu ne-a rămas o operă bine încheată, ci numai fragmente. După toate „Resturi istorice“. probabilitățile moartea l-a surprins fără să-și fi coordonat materialul în formă definitivă și fără să fi putut încredința tiparului rodul muncii sale¹⁾. Manuscrisele lui, ajunse în mâni străine, fură împrăștiate cu o nepăsare condamabilă, iar unele din ele sunt considerate — cel puțin temporar, dacă nu definitiv — pierdute²⁾. Ceeace ne-a rămas sunt părți stinghere, „resturi“, ne-aranjate într'o expunere continuativă pentru a forma un întreg unitar. Acesta e și tâlcul mozaicului de numiri date de cronicarul în-suș diferitelor părți ale aceleiași lucrări. Editorul manuscriselor, Alexandru Szilágyi, contrariat probabil de diferitele numiri — cele ungurești n'au nici măcar un nume — le-a zis pur și simplu „Resturi istorice“ — *Történeti maradványok* —³⁾. Se pare însă, că „Însemnările ungurești“ formează baza unei *cronici* — ce avea să înceapă cu anul 1526 (dezastul dela Mohács⁴⁾) și să ajungă cu înșirarea evenimentelor până la 1608 — care, dezvoltată, era să fie scrisă în *latinește* și din care ne-au rămas numai trei fragmente⁵⁾. Însemnările ungurești sunt, prin urmare,

¹⁾ Vezi și Sz. I. p. XXIII. Moare, cu aproximație, în etate de 47 ani, sau chiar mai tânăr.

²⁾ Cf. mai departe.

³⁾ *Szamosközy István történeti maradványai*. Vol. I—IV. Budapest. 1876—1880. În „*Monumenta Hungariae Historica*. „*Scriptores*“ vol. XXI. (*Szamosközy I*); vol. XXVIII. (*Sz. II*); vol. XXIX. (*Sz. III*.) și vol. XXX. (*Sz. IV*.) Trimiterea o vom face Sz. I—IV.

⁴⁾ Sz. I. p. XIII. În Sz. IV. (Pótlék) p. 453 și în „*Történelmi Tár*“, 1888. p. 317 se publică însemnări — găsite ulterior — din anul 1527. Iar în Sz. IV. (Pótlék) pp. 435 și 445. „*Történelmi Tár*“ 1889. pp. 299 și 309 știri din 1530.

⁵⁾ „*Libri*“, „*Pentades*“ și „*Hebdomades*“. Vezi și părerea lui Ioan Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*. București. vol. II. p. 80.

scheletul unei *singure* cronici, care pe ici pe colo începuse să fie întregită și rotunjită cu fragmentele latinești.

Despre varietatea materialului istoric, strâns de Sz. pentru marea sa cronică, ne putem face o icoană clară după „Indexul“¹⁾ unde își clasase știrile, și cu ajutorul căruia putem controla și părțile pierdute. Controlul ar fi însă imposibil fără să cunoaștem, mai întâi, soarta tristă a manuscriselor rămase după moartea autorului.

Împrăștierea Grija excepțional de afectuoasă a Prin-
manuscriselor. pelui Bocskay pentru Sz. și cronica sa a
trebuit să aibă un înțeles mult mai profund,
decât ne-ar lăsa să bănuim aparențele. Credem
că nu gresim, dacă vedem în cei 2000 de galbeni, lăsați prin
testament, o apreciere judicioasă a valorii reale a cronicii, de
care ne ocupăm, și o înțelegere rară pentru ireparabila pier-
dere, ce ar fi putut surveni din cauza netipăririi la timp a
lucrării. Gândul nobil al Prințului, de a sprijini imprimarea
cronicii, a rămas neimplinit fie din cauza morții premature a
lui Sz., fie din alte motive, azi necunoscute²⁾.

Manuscrisele fără stăpân trecură printr'un lung și dureros
calvar.

Dela cronicar ajunseră un timp oarecare în Biblioteca
Capitlului din Alba-Iulia³⁾ — locul de refugiu și de muncă
spirituală din ultimii ani ai autorului, — iar de aci ajung, toate⁴⁾,
în mâinile lui Wolfgang Bethlen, care le și utilizează la redacta-
rea operei sale istorice „De rebus ungaricis“⁵⁾. Dela Bethlen
fragmentele latinești trec — nu se știe prin ce împrejurări —
în posesia Colegiului iezuit din Tirnavia — Nagyszombat —
și de aci la Pray. Ultimul posesor dăruiește Libri și Pentades
istoricului Francisc A. Kollár, dela care ajung cu vremea în
arhiva secretă imperială din Wiena („Colecția Kolláriană); Heb-
domades sunt păstrate azi la Biblioteca Universității din Buda-
pesta⁶⁾.

Soarta însemnărilor ungurești e mult mai tragică. Fără
să schimbe atâția stăpâni, ele au fost împrăștiate în sute de

1) Publicat în Sz. IV. pp. 391—401.

2) Sz. I. p. VIII. și Sz. IV. p. XIX.

3) Szekfű, „Adatok“ p. 72.

4) Sz. I. p. XIX; Sz. IV. p. XII.

5) Ediția I. 1690. (Rarissimă). Ed. II. Cibinji 1782—1786. Vol. I—VI.

6) Pentru toate acestea vezi Sz. I. pp. XVIII—XIX.

părți încă pe când erau în proprietatea lui Bethlen¹⁾, care, după ce le-a utilizat, nu s'a sfiit a le risipi cu o desinteresare aproape de neînchipuit pentru un istoric. Împrăștiate fără nici o selecție în pachete, au ajuns cu vremea în diferite arhive, unde fără să se știe ale cui erau, fură anexate la sfârșitul altor „Colecții”. Opera lui Sz. avea să zacă astfel necunoscută aproape trei veacuri, până ce Alex. Szilágyi a reușit să reconstitue — între 1876—1880 — ceea ce au risipit alții.

Credem necesară menționarea colecțiilor lor, din cari ne-a reînviat Szilágyi pe autorul **Colecțiile în cari se află „Insemnările ungrești”**, atât de nedreptățit de împrejurări și oameni²⁾, căci numai astfel vom putea stabili mai jos, cum anumite manuscrise ale acestor colecții se află azi în posesia unei biblioteci publice ungrești multumită tocmai unui cronicar român: Gh. Șincai.

1. *Colecția Hevenessy*, M. s. T. T. Trans. LXVIII, acum la Biblioteca Universității din Budapesta. În ea se află foarte multe documente și însemnări de-ale lui Sz., cari, identificate de Kazinczy, aveau chiar și numerotarea originală, ștearsă în urmă de Hevenessy și înlocuită cu una proprie. Părți alese din această colecție au fost tipărite și de Kulcsár în a sa „Cronică secuiască”³⁾. Am spicuit și tradus, firește, din Kulcsár tot materialul privitor la trecutul Românilor, strecurat din Hevenessy în această cronică⁴⁾.

Tom. LXVIII din colecția hevenesiană formează azi o colecție aparte, ce poartă numele lui Sz⁵⁾.

2—3. *Col. Pray*. Res. Trans. Tom. H. LVIII și Tom. I. LIX. Aci însemnările lui Sz. sunt mai puține, însă documentele — unele originale, altele copii făcute chiar de cronicar — sunt în număr considerabil și au paginația lui Sz. Colecția mai conține

1) Sz. IV. pp. XII—XIII.

2) Colecțiile în Sz. IV. pp. X—XII.

3) *Kronika a mohácsi veszedelemtől a bécsi békülésig Magyarországon, Erdélyben, Havasalföldön és Moldvában történt dolgokról*. [Cronică despre lucrurile întâmplăte în Ungaria, Ardeal, Țara-Românească și Moldova dela dezastrul dela Mohács până la pacea dela Viena] = *Cronica Secuiască*. Pesten. 1805. Partea I—II.

4) Szilágyi n'a cules din Kulcsár materialul scris de Sz., însă trimite la el. Cf. locurile respective din *Traducerea* ce urmează studiului.

5) Bagyari, o. c. p. 16, nota 5. Dr. Andrei Veress, *Note și scrisori șincaiene*. Academia Română. Memoriile Sect. Istorice. Seria III. Tom. III. Mem. 10. p. 5.

însemnări și de-ale lui Eustațiu Gyulaffy — cu numerotarea lui Sz. — dovadă că însemnările lui Gyulaffy au fost văzute și utilizate de cronicarul ungar.

4. *Col. Héderváry* 27 și 33. Multe documente cu pag. și adnotările lui Sz. La sfârșit însemnări de-ale acestuia.

5. *Colecția* ajunsă în posesia *Muzeului Ardelean* — Cluj — și înainte de aceasta în proprietatea contelui Samuil Kemény, care cuprinde mai multe excerpte.

Colecțiile de până aci conțin mss. originale.

Tot atât de importante sunt și còpiile ce urmează :

6. *Codul Muzeului Național* — Budapesta — Fol. Hung. 65 sau așa numitul *Anonymus Carolinensis*, exemplar copiat, la 1804, de Gheorghe Șincai pe seama lui G. M. Kovácsics, de pe un exemplar ce se află în proprietatea contelui Ioan Eszterházy.

7. *Copie din veacul al XVII-lea la Muzeul Ardelean* — Cluj — D. I. 9, care a aparținut cândva contelui Emeric Miko. Se găsesc însemnări scrise și de mâna lui Wolfgang Bethlen, lucru învederat că manuscrisele lui Sz. au trecut și pe la acesta.

8. În *codul Bánffy* se află copiate trei scrisori ale lui Sz., apoi biografia lui Ioan de Turda — Torday — scrisă de cronicar.

9. *Biografia lui Ioan de Turda*. Originalul se păstrează la Academia din Budapesta.

Ce s'a pierdut din cronică?

Munca lui Alexandru Szilágyi, care a scos și identificat din atâtea colecții însemnările răvășite ale cronicarului, e destul de considerabilă. Numai datorită râvnei sale avem azi un Sz. reînviat și valorosul cronicar al secolului al XVI-lea și-a găsit un vrednic mântuitor din uitarea, în care a stat atâtea veacuri. Opera lui Sz., cu toate acestea, nu e desgropată în întregime nici azi. Prea extraordinară a fost împrăștierea ei, spre a o putea reconstitui un om și de-odată. Cu timpul se vor descoperi poate și părțile presupuse a fi fost scrise și încă necunoscute.

Pierderile sunt multe și de o importanță deosebită.

Din „*Rerum Ungaricum Libri*“ au fost scrise patru cărți; I și III-a sunt complete, din a II-a s'a pierdut o parte, iar partea a IV-a e întreruptă la mijlocul paginei și mijlocul cuvântului.

Din „Rerum Transilv. Pentades“ Pent. V. e întreagă, din Pent. VI. avem numai începutul cărții I. Sfrășitul și celelalte cărți (Libri) s'au pierdut.

Materialul dintre „Libri“ și „Pentades“ — deci anii 1586—1598 — lipsește și el.

Din „Hebdomades“ a VI-a și VII-a e întreagă, din a VIII-a avem numai I-IV., ultima însă neterminată.

Pierdute sunt și părțile dintre „Pent.“ și „Hebdomades“ — anii 1600—1602¹⁾.

„Argumentum“ — urile dela începutul fiecărei „Lib.“ și „Hebd.“ lipsesc și ele, dar acestea se pare că nici n'au fost scrise de cronicar, deoarece sunt lăsate anume foi albe pentru a fi complectate ulterior²⁾.

Cât privește „Însemnările ungurești“, pierderile se pot constata după indexul, despre care am vorbit și mai sus. Pe baza acestui index aproape $\frac{1}{4}$ din materialul unguresc e pierdut³⁾, între care și unele pasagii de mare importanță pentru trecutul nostru. Astfel lipsește o parte din „Petru [Cercel] Domnul Țării-Românești“⁴⁾, întreg pasagiul cu „Moartea lui Petru [Cercel]“⁵⁾ Domnul Țării-Românești“, o parte din „Lupta Cardinalului cu Valahul“ și două părți din „Lupta dela Guruslău“⁶⁾. Pierderile sunt ireparabile dacă avem în vedere faptul, că aceste părți n'au fost utilizate nici de Wolfgang Bethlen în

¹⁾ Materialul acesta poate n'a fost scris — în întregime — nicio dată de cronicar. Unele părți însă, din *acești ani*, descoperite ulterior și publicate în *Pótlék* (= Adausuri), *Ujabb pótlék* (= Adausuri noi) dela sfârșitul vol. IV al lui Sz. (aceleași Adausuri în „Történelmi Tár“ 1889, pp. 26—69 și 299—325, apoi „Történelmi Tár“ 1892, pp. 402—439 și 577—580) dovedesc totuși că Sz. avea scrise unele părți și din acești ani. Vezi și Szekfű, *Szamosközy műve...* „Századok“, 1908, p. 229. Dl. Andrei Veress ne-a comunicat, că a mai descoperit și d-sa părți din fragmente.

²⁾ La „Pent.“ unele „Argument.“ sunt scrise de mână steină în veac. al XVII-lea. Cf. editorul Szilágyi. Exemple: Sz. II. pp. 70, 138, 190. La p. 266 pagină albă.

³⁾ Sz. IV. p. XVI.

⁴⁾ Sz. spune: „Péter vajda, moldvai“ = Petru Voievodul Moldovei, ceea ce e greșală. E vorba, precis, de Petru Cercel al Țării-Românești, nu de Petru Schiopul, Voievodul Moldovei, de altfel contemporan. În „index“ numerele neg. lui Sz. trimit — pentru materialul ce ne-a rămas — totdeauna la Petru Cercel.

⁵⁾ Aceaș observație ca la nota precedentă.

⁶⁾ Indexul în Sz. IV. pp. 391—401. Dl. Andrei Veress spune, că printre materialul găsit de d-sa ulterior nu mai este nimic privitor la istoria Românilor.

lucrarea sa și care, prin sistemul de-a copia pasajii întregi din Sz., ni le-ar fi păstrat neschimbate¹⁾.

Părți pierdute mai sunt și adnotările și unele rânduri din călcăiul paginilor, pe cari legătorul a ținut să le taie cu ocazia intercalării mss. lui Sz. în colecțiile străine, de format mai mic. Odată cu ciuntirea foilor s'au tăiat și aceste rânduri²⁾.

După ce cunoaștem, pe scurt, tragica odisee a materialului istoric rămas dela Sz., să încercăm a-l analiza.

Izvoarele cronicii ungurești ne pot interesa din două **Izvoarele** puncte de vedere: întâiu, din curiozitatea de a cu- **cronicii.** noaște tehnica de lucru a unui „istoric“ din veacul al XVI-lea, și a doua oară, de a ne putea forma — pe baza mijloacelor de investigație ale cronicarului — o părere justă despre veracitatea și însemnătatea istorică a faptelor înregistrate.

Fragmentele mai vechi latinești, „*Rerum Ungaricarum Libri*“ — 1566—1586 —, nu sunt opera originală a lui Sz.³⁾ Pentru scrierea acestor părți cronicarul a utilizat lucrările istorice, de apreciazabilă importanță, ale lui Francisc Forgács⁴⁾ și Mihail Brutus⁵⁾, din cari a transcris — în special în primele două cărți (*Libri*) — pagini întregi⁶⁾. În cărțile III-IV., pe lângă știrile din Brutus⁷⁾, mai culege informații și din acte, din însemnările primite dela Eustațiu Gyulaffy⁸⁾ și chiar din câțiva istorici străini: Bizarus⁹⁾, Ulloa¹⁰⁾, Leunclavius¹¹⁾ și Volaterra¹²⁾.

¹⁾ Sz. IV. p. XVI. Asupra transcrierii pasajilor din Sz. vezi mai departe.

²⁾ Rânduri pierdute privitoare la istoria noastră: *Trad.*, Nr. LXIII., XCIV. și CXXIII.

³⁾ Szekfü în *Adatok* pp. 4—18 analizează cu multă minuțiozitate și documentează cu cite de texte paralele împrumuturile — uneori de pagini întregi — făcute de Sz. din alți autori.

⁴⁾ *De statu reipublicae Commentarii*. 1540—1572. În *Mon. Hung. Hist. Script.* vol. XVI.

⁵⁾ *Ungaricum rerum Libri*. 1490—1571. Publicate în „*Mon. H. H. Script.*“ vol. XII.

⁶⁾ Despre puținele împrumuturi făcute din contemporanul *Baronius* (Baranyai Décsi) vezi Szekfü: *Adatok* p. 18—23.

⁷⁾ Szekfü, *Adatok*, p. 13.

⁸⁾ Cf. mai sus, unde am vorbit despre colecțiile, în cari se păstrează manuscrisele lui Sz.

⁹⁾ *Historia din Pietro Bizari della guerra fatta in Ungheria*. 1564—1568. Lyon. 1569. Sz. I. p. 87.

¹⁰⁾ Sz. I. pp. 47, 83, 87. Ulloa e biograful lui Carol Quintul, *Ferdinand I. Habsburgul, Maximilian*, etc.

¹¹⁾ Sz. I. p. 47.

¹²⁾ Sz. I. p. 20. Opera lui Volaterra în: *Muratori*, „*Rerum Ital.*“

Se poate spune cu aproximație și timpul, în care au fost scrise aceste fragmente: în domnia scurtă a Cardinalului Andrei Báthory (1559)¹⁾.

Spre deosebire de „Libri“, „Pentades“ — 1598—1599 — sunt aproape în întregime opera *originală* a lui Sz. Cronicarul ungar se reîntorsese de la studii în Ardeal²⁾ și era acum martorul ocular al întâmplărilor. Afară de unele părți din Pent. V — unde se poate constata o asemănare prea mare cu Baranyai Décsi³⁾ — și exceptând știrile puține, luate din polonezul Miechovschi⁴⁾ și italianul Ciro Spontoni⁵⁾ — pe acesta din urmă îl combate în unele afirmații ce ne privesc direct⁶⁾ — restul materialului e scris de cronicar pe baza celor văzute și auzite de el însuș sau de informatorii, cari au jucat un rol important în pregătirea evenimentelor⁷⁾.

După toate probabilitățile materialul „Pent.“ a fost scris în două etape: Partea primă înainte de 1600; „Pent“. V-a între Iulie - Decembrie 1603⁸⁾.

„Hebdomades“ — 1603 — sunt exclusiv *opera originală* a cronicarului, *bazată pe însemnările sale ungurești*⁹⁾. Pe lângă întâmplările văzute de el însuș, sau comunicate de martorii oculari, mai utilizează — în unele locuri — și opera sa „Analecta Lapidum“¹⁰⁾.

„Hebdomad.“ sunt scrise în timpul domniei lui Ștefan Bocskay (1605—1606)¹¹⁾.

„Materialul privitor la „Însemnările ungurești“ și l-a adunat Sz: 1. ca martor ocular, 2. din informațiile culese de la persoanele, cari luau parte activă în frământările vremii, 3. din rapoarte și acte oficiale.

1. Încă dela 1594 — anul reîntoarcerii sale din Italia —

Script“. XIII. p. 87—200. Szekfű în *Adatok* p. 16 afirmă, că Sz. a utilizat opera *intreagă* a lui Volaterra și la Sz. se află părți, pe cari Muratori nu le mai cunoștea când a editat opera italianului.

1) Szekfű, *Adatok* p. 39. Studiu detaliat.

2) Cf. biografia.

3) Szekfű, *Ibidem* p. 18. Texte paralele între Sz. și Décsi.

4) Sz. II. p. 76. Sz. III. p. 221.

5) Sz. II. p. 324. Sz. IV. pp. 52 și 107.

6) *Traducerea* Nr. XII.

7) Vezi și Bagyari, *o. c.* p. 22.

8) Szekfű, *Adatok*, p. 40.

9) Vezi și Szekfű, *Ibidem*. p. 31.

10) Sz. III. pp. 61, 79, 292. Mai ales la istoricul orașelor. Vezi și Szekfű, *Adatok* p. 29.

11) Szekfű, *Ibidem* p. 40.

și până la 1608 notează mereu tot ce vede și aude în jurul său. Locuind în Ardeal și fiind dela o vreme în nemijlocita apropiere a Principelui, putea să fie prezent el însuși la multe întâmplări. Cele dintâi însemnări contemporane par a fi „Quaedam Chronologica“¹⁾ — prima din 18 Aprilie 1594 — cari nu sunt decât simple notițe, însemnate fără nici o perifrază, așa cum le-a auzit.

2. Numărul informatorilor lui Sz. e excepțional de mare. În fruntea tuturor merită să fie menționat Eustațiu Gyulaffy — secretarul lui Sigismund Bathory și prietenul intim al cronicarului ungar — care pregătea *anume* pentru Sz. rapoarte despre misiunile sale la curtea suveranilor și în special la curtea Regelui polon²⁾. Autorul cronicii, pe care o analizăm, mai avea apoi relații intime și cu alți factori politici diriguitori ai vremii: cu Pancrație Sennyey,³⁾ Sigismund Sármasági,⁴⁾ Ștefan Bocskay⁵⁾, Wolfgang Kamuti⁶⁾, Burghauzer⁷⁾, dela cari primea știri detaliate.

Informații mai culeaga el și de la solii Turcilor, în trecere pe la curtea Principelui ardelean⁸⁾. Într'un loc ne dă relații importante asupra organizației administrative a imperiului otoman după informațiile primite chiar dela un „terțiman“ turcesc⁹⁾.

Despre cele întâmplare în Țara-Românească și despre Mihai Viteazul, Sz. are știri prețioase dela Petru Armeanul, ostașul și diplomatul iscusit al Voievodului român,¹⁰⁾ și dela Ioan Szindi¹¹⁾. Informațiile acestora le completează cu vești aduse de Bernátfi și Pozsonyi, soli trimiși la Hanul tătäresc¹²⁾.

În Cluj are legături cu profesorii de la Colegiul iezuit¹³⁾, apoi cu Filstich¹⁴⁾, Trauzner¹⁵⁾ și doctorul și poetul familiei Bă-

1) Sz. IV. p. 43. Bagyari, o. c. p. 23.

2) Szekfü, *Adatok* p. 33.

3) *Traducerea* Nr. LXXVIII.

4) *Trad.* Nr. XXIII și Sz. IV. pp. 81, 84, 173, 227.

5) Sz. IV. p. 61.

6) Sz. IV. pp. 205, 233.

7) Sz. IV. p. 232.

8) Bagyari, o. c. p. 23.

9) Begul Jahija Terțimanul. Sz. IV. (Ujabb pótlék) pp. 575—581.

„Tört. Tár.“ 1892 p. 430—436.

10) *Traducerea* Nr. IX. și X. Cf. și mai departe.

11) *Trad.* Nr. XXXII.

12) Sz. II. p. 76. și *Trad.* Nr. XXI.

13) Szekfü, *Adatok* p. 35. Bagyari o. c. p. 24.

14) Sz. IV. pp. 136, 154, 180, 260.

15) *Traducerea* Nr. XII, LXIII, XCII. și Sz. IV. p. 153.

thoreștilor: Francisc Hunyadi (Doctorul Francisc)¹⁾. În timpul refugiului cronicarului la Sibiu a găsit, în orașul săsesc, pe doctorul Muraltus — venit după lupta dela Guruslău — care-l informează despre solia sa în Polonia (fusesse trimis de Mihai la Sigismund Báthori) și despre ultimele evenimente din Ardeal²⁾.

Din numărul mare de informatori mai amintim pe Farkas Kováchoczy — cancelarul executat de Sigismund Báthori³⁾ — și pe primarul Brașovului: Mihail Weiss. Acesta din urmă a scris, *special* pentru Sz., o scurtă autobiografie, în care se află întâmplări de mare importanță — anul 1605 — pentru istoria Principatelor⁴⁾.

3. Cele mai prețioase notițe și le-a scos Sz. din documentele găsite în arhive. Arhivar el însuși la Capitlul catolic din Alba-Iulia⁵⁾ — sub domniile lui Bocskay și Sigismund Rákoczy — a avut posibilitatea să cerceteze arhiva secretă a Principatului și să utilizeze actele ce se păstrau acolo. În numeroase locuri ne și spune: „Haec . . . ex ipsis actis . . . retulimus“⁶⁾.

„Pentades“, „Hebdomades“ și notele corespunzătoare din „Însemnările ungurești“ — 1594—1608 — sunt, deci, părțile cele mai valoroase din cronică. Aci Sz. ne dă informații despre întâmplări văzute și auzite de el însuși, sau comunicate de informatorii prețioși și mulți, pe cari i-a avut. Știrile anterioare anului 1594 au și ele valoare, mai ales când se păstrează numai la Sz. și sunt pierdute din cronicile, pe cari le-a copiat.

Ne vom opri ceva mai mult la prețiosul **Petru Armeanul.** și principalul informator al lui Sz. despre lucrurile din Țara-Românească: la Petru Grigorovici Armeanul.

Asupra mărturiei lui Petru Armeanul există două păreri în istoriografia noastră. Xenopol și d. N. Iorga cred în existența unei cronici sau ziar scris de Armeanul⁷⁾, iar Sârbu sus-

¹⁾ Sz. IV. p. 58.

²⁾ Traducerea Nr. LIV. și CXXVIII.

³⁾ Vezi mai sus la „Biografie“ și Sz. I. p. 244.

⁴⁾ Trad. Nr. CXLV. Pentru autorii străini citați de Sz. vezi și Bagyarî o. c. pp. 24—25.

⁵⁾ Vezi la „Biografie“.

⁶⁾ Sz. I. r. 125; II. p. 206; III. n. 160. În Sz. IV. np. 369—390 se dau câteva acte din cele copiate de Sz. din arhive. Vezi și Traducerea Nr. CL—CLIX.

⁷⁾ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*. Ed. II, vol. V. Capitolul: Domnia lui Mihai Viteazul; N. Iorga, *Istoriile Domnilor Țării Românești de Căpitanul Filipescu* p. 83. nota 2.

ține — combătând părerea acestora — că Sz. posedă informațiile pe cale orală, „cu graiu viu“, și nici vorbă nu poate fi despre vre-o cronică sau ziar¹⁾. Vom cerca mai jos să clarificăm — pe cât posibil — această controversă.

În „Însemnările ungurești“, la începutul capitolului „Întâmplări din vremea lui Mihai Vodă“²⁾, Sz. are următoarea notă marginală: „1594 et sequentibus Örmény Péter traditiojából“ (= 1594 et sequentibus din tradiția lui Petru Armeanul). Ispitit probabil de semnificația ambiguă a cuvântului „*traditio*“, — interpretat drept „povestire“ cu „grai viu“, — Ioan Sârbu ajunge la concluzia greșită, că n'a putut exista ceva „*scris*“ de Armeanul, invocând, cu bucuria omului sigur pe afirmațiile sale și faptul, că până azi nu cunoaștem un atare ziar.

Și el totuși a existat!

Nu poate fi o simplă întâmplare, că în opera lui Sz. cel *dintâi* capitol, unde se vorbește despre *Mihai*, are titlul *generic* amintit mai sus și potrivit să stea în fruntea *tuturor* știrilor, pe cari le posedă Sz. dela Grigorovici. Acest titlu însă azi, după fragmentarea însemnărilor, a rămas suspendat numai deasupra unui capitolaș de proporții reduse, pe care cine știe ce hazard fericit ni l-a păstrat nefărămițat. După toate probabilitățile pasagiile privitoare la evenimentele „din vremea lui Mihai Vodă“ au avut o extensiune mai mare, fiindcă — cu toată risipirea „Însemnărilor ungurești“ în părți acum ireintegrabile la locul de unde au fost smulse, — *tocmai* aceste pasagii ni s'au păstrat ceva mai compacte și de extensiuni semnificative³⁾. Aceste părți lungi, de-o omogenitate ce-ți deschid posibilități să întrevezi conexiunea naturală dintre diferitele pasagii mutilate, au putut forma un capitol organic încheiat, deasupra căruia Sz. a scris titlul *generic*: „Întâmplări din vremea lui Mihai Vodă“. De altfel sfera titlului pomenit e prea largă, ca să se refere numai la niște începuturi mijinde, din „întâmplările“ năvalnic succedate și diriguite cu străfulgerări de geniu de către „Mihai Vodă“.

Unele sublinieri ale autorului nostru ne pot dovedi, că el însuș considera titlul de mai sus așezat în fruntea unui capitol de vaste proporții. Dintre toate titlurile, semănate cu înbelșu-

1) Sârbu o. c. vol. I. pp. 64—65.

2) *Trad.* Nr. IX.

3) *Trad.* Nr. IX. X. XXXIII. LXIII. etc. etc.

gare dealungul paginilor, *numai* unul e scris cu caractere grase : *cel generic*; celelalte au litera obicinuită, cursivă, de subcapitol. Grija cu care și-a diferențiat Sz. titlurile poate avea o semnificație probatorie. Cel subliniat — *singurul* subliniat — e titlul general al *întregului* material *privitor la Mihai*; material divizat apoi de Sz. în mai multe capitole mărunte.

Însăși nota marginală, însemnată *îndată* după titlul „Întâmplărilor“, este un indiciu despre o extensiune mai mare a materialului. În ea ni se precizează, că e vorba despre evenimente din „1594 et *sequentibus*“, deci o întreagă înlanțuire de fapte *din* anul 1954 și chiar *după* acest an, *primite toate* — ne-o spune Sz. însuș — dela „*Petru Armeanul*“.

La câți ani se referă misteriosul „*sequentibus*“, cine ar putea spune ceva precis. Știrile cronicii sunt prea împrăștiate, ca să le putem recostitui ordinea firească de succesiune și să întregim capitolul „Întâmplărilor“, așa cum îl avea Sz. dela Armeanul. Vom încerca, totuși, să identificăm unele pasagii și să le reintegrăm, cu aproximație, la locul de odinioară.

Descriind lupta dela Călugăreni, cronicarul ne povestește un amănunt foarte prețios: „Tăiat-a Mihai Vodă acolo un turc, încât i s'a despicat corpul în două, acest lucru l-a văzut chiar și Petru Armeanul“¹⁾. Știrea — *din 1595* — o are Sz., de sigur, dela Grigorovici, altfel n'ar invoca mărturia lui. Dar ea nu se mai află azi în capitolul „Întâmplărilor“, ci e clasată printre materialul cu un titlu nou: „Izbânda asupra Tătarilor la Șerpătești“, păstrat iarăș mai puțin dispersat. Coincidența, că episodul din lupta dela Călugăreni (1595) — descris în capitolul „Izbândeii“ — e dela *Petru Armeanul*; că titlul capitolului „Izbânda asupra Tătarilor la Șerpătești“ e notat cu litere obicnuite — deci nesubliniat — și ca atare e numai un subcapitol din „Întâmplări“; și că știrile de sub titlul „Izbândeii“ ni s'au păstrat mai puțin împrăștiate²⁾ *tocmai* în colecția Hevenessy³⁾, unde se află și materialul „Întâmplărilor“ și la distanță de *numai* câteva pagini în manuscrisul *original*⁴⁾ — ne duc la o singură concluzie :

1) Trad. Nr. X.

2) Trad. Nr. X. întreg.

3) LXVIII. p. 141. (Pag. lui Sz. 293). Despre colecții am vorbit mai sus.

4) LXVIII. p. 137. (Pag. lui Sz. 289). Deci paginile sunt foarte aproape unele de altele și, având în vedere extinderea ce o putea avea materialul din „Întâmplări“, am putea spune că „Izbânda asupra Tătarilor...“ poate fi continuarea *imediată* a „Întâmplărilor“.

Știrile „Izbândeii“ fac parte integrantă din materialul cuprins sub titlul *generic* „Întâmplări din vremea lui Mihai Vodă“, scris de Sz. după *Petru Armeanul*. „Sequentibus“ din nota marginală a „Întâmplărilor“ se referă, implicit, și la fapte din anul imediat următor anului „1594“ — deci 1595.

Pomenitul *sequentibus* se mai poate referi și la alți ani. Cronicarul vorbind, în fragmentele latinești, despre trecerea lui Mihai în Bulgaria — anul 1598 — spune — *după aceeaș mărturie a Armeanului*¹⁾ — că Voevodul s'a luptat acolo cu „Hafis Ahmed Pașa“ și cu „Caraiman Pașa“ și oastea lui era de „32000 ostași“²⁾. Exact la aceleași întâmplări, scrie însă în ungurește, Sz. nu ne mai indică izvorul informației³⁾. Dar, fiind vorba în „Însemnările ungurești“ despre *aceleași evenimente*, pe cari ni le istorisește cu mai multă amploare în fragmentele latinești, nu poate fi nici o îndoială, că informația e, în ambele cazuri, de la *acelaș Armean*⁴⁾. Tăcerea lui Sz. asupra mărturiei lui Petru Grigorovici la materialul unguresc este explicabilă. Odată ce în nota marginală de la *inceputul* „Întâmplărilor“ ne preciza, că toate știrile din „1594 et sequentibus“ le are dela Armeanul, nu mai era nici o rațiune să repete mereu numele informatorului său. A spus-o odată și apăsat, la *inceput*! În fragmentele latinești, neexistând nota marginală, cronicarul a ținut să invoace aci, în mod special, mărturia lui Grigorovici.

Știrile despre trecerea Dunării, comunicate lui Sz. de mereu repetatul Armean — și chiar în virtutea acestui fapt — au putut fi cuprinse sub titlul *generic* cunoscut. În sprijinul acestei ipoteze mai invocăm și *paginația originală a lui Sz.*, din care se poate constata, cum aceste știri sunt destul de *apropriate* — ca loc în manuscris — de „Întâmplări“ și de „Izbânda asupra Tătarilor la Șerpătești“⁵⁾.

Sequentibus se referă astfel și la întâmplări din 1598.

Identificarea și reincadrarea celorlalte pasagii în capitoul

1) „Id. Petrus Armenus... vere testatur“. Sz. II. p. 192.

2) Sz. I. p. 192.

3) *Trad.* Nr. XXVII.

4) Szekefi în *Adatok* p. 26. crede că tot materialul din Sz. II. pp. 191—195 e după informația lui Petru Armeanul.

5) „Întâmplările“, în Hevenessey LXVIII. p. 137. (*Pag. orig. a lui Sz. 269*); „Izbânda“ Hevenessey LXVIII. p. 141. (*Pag. orig. a lui Sz. 293*); Evenimentele din „1598“ la Hevenessey LXVIII. p. 143. (*Pag. orig. a lui Sz. 297*).

„Întâmplărilor“ e azi tot atât de imposibil, pe cât de imposibil e să reconstruești, din pietrele măcinate de intemperii și risipite de nepăsarea oamenilor, o cetate veche, în ruine. Credem însă, că cele mai multe fragmente, în cari se povestesc faptele din anii de domnie ai lui Mihai, sunt părți desfăcute din acelaș material al „Întâmplărilor“, măcinate trei secole dearându-l în sute de bucăți și risipite cu atâta îndemănare, încât nu vor mai putea fi reintegrate niciodată în șirul natural al expunerii cronicarului. Dacă „sequentibus“ s'a putut referi la întâmplări din „1595“ și „1598“, între acești ani n'a putut rămâne un hiatus sibilic, ci au trebuit să fie înșirate fapte și din 1596 și 1597¹⁾. Căci cine își poate închipui, ca materialul grupat într'un capitol cu titlu atât de generic: „Întâmplări din vremea lui Mihai Vodă“, divizat la rândul său în subcapitole, să fie numai de câteva pagini?

Știrile comunicate de Armeanul lui Sz. n'au putut fi, astfel, decât multe, grupate de cronicarul ungar într'un capitol de proporții mari, azi împrăștiat.

Pe ce cale a putut primi Sz. atâta material?

Am arătat mai sus, că știrile sunt prea numeroase ca ele să fi putut fi reținute în memorie de Armean și să le „povestească“ cronicarului „cu graiu viu“, la o eventuală întâlnire. Cine a cules știri atât de detaliate și variate, acela a trebuit să și le *noteze* atunci când le-a auzit. De ce n'am admite, că Petru Armeanul a procedat la fel, însemnându-și faptele petrecute la curtea domnească și în țară, și aceste *însemnări* au ajuns, pe o cale sau alta, în mâinile lui Sz.?

În cronică avem, apoi, unele informații păstrate mai compact, despre cari putem spune precis, că au fost *scrise*, de diferiți inși, *anume* pentru Sz. Menționăm, ca pe cele mai sigure, rezumatul „Autobiografiei“ primarului brașovean Mihail Weiss²⁾ — făcut *special* pentru cronicar³⁾ — și știrile comunicate de Begul Jahija terțimanul⁴⁾, tot în *scris*, despre organizația administrativă a Imperiului otoman⁵⁾.

¹⁾ De relevant, că cele mai multe pierderi din cronică sunt *tocmai* din acești ani.

²⁾ Trad. Nr. CXLV.

³⁾ Mărturisirea că e scrisă *anume* pentru Sz. vezi Sz. IV (Ujabb pótlék) p. 588, „Történelmi Tár“, 1892, p. 580.

⁴⁾ Sz. IV. (Ujabb pótlék) pp. 575—581. „Történelmi Tár“, 1892, pp. 430—436.

⁵⁾ În Sz. IV. (Ujabb pótlék) p. 581. „Történelmi Tár“, 1892, p. 436 ni se spune: Hoc anno 1606 fuit interpres turcarum imperatoris Terdezuma Jahija beg... *ex eius scriptis* hoc annotavimus“.

Dar nu numai aceștia și-au trimis însemnările lor. Eustațiu Gyulaffy însuși¹⁾, care avea la început un „ziar“²⁾, după ce a legat prietenie cu Sz. și-a trimis *toate* notele sale cronicarului ardelean³⁾, „să scrie istorie“ după ele⁴⁾. De ce n'am crede, că și Petru Armeanul și-a *transmis* însemnările sale lui Sz., pentru a scrie „istorie“ cu ajutorul lor. Aceste însemnări le-a grupat apoi cronicarul ungar sub titlul generic „Întâmplări din vremea lui Mihaiu Vodă“, specificând în nota marginală și proveniența lor: „dela Petru Armeanul“. Fiindcă ele erau multe — din „1594 et sequentibus“ — au putut constitui chiar un „ziar“.

Anumite cuvinte din „De rebus Ungaricis“ ale lui Wolfgang Bethlen⁵⁾ încă ne dovedesc, că Sz. a avut într'adevăr ceva *scris* dela Armeanul. Compilatorul ne mărturisește — acolo unde vorbește pentru întâia oară despre Mihai, și cari părți sunt copiate *tocmai* din Sz. — că are acele știri „*ex scriptis Petri Örmény*“⁶⁾. Știm că Wolfgang Bethlen fusese într'un timp stăpân pe *toate* manuscrisele cronicarului Sz.⁷⁾ și poseda deci în întregime și „Însemnările ungurești“. Având posibilitatea să vadă încă neimprăștiat capitolul „Întâmplărilor“ și constatând, că tot acest material e *scris* de Armeanul, ne-a precizat fără nici un prejudiciu originea: „*ex scriptis Petri Örmény*.“

După constatările de până acum vedem, că Sz. avea dela Armeanul informații în *scris*, că aceste informații au putut constitui chiar un *ziar* sau *cronică* și că ele n'au putut fi comunicate cronicarului ungar *în nici un caz cu grai viu*. Xenopol și dl Iorga, cari au crezut în existența unui ziar scris de Petru Armeanul, deși s'au luat, se pare, numai după cele spuse de Wolfgang Bethlen, au avut totuși dreptate. Un atare ziar a trebuit să existe.

Dacă a existat, cum de n'a fost descoperit până azi?

Întâmplarea — de altfel curioasă — face să nu fie descoperit până acum nici ziarul lui Eustațiu Gyulaffy⁸⁾, așa cum

1) Vezi și mai sus la „Colecții“.

2) „Monum. Hung. Hist. Script.“ XXXI. p. 19. Szekfü, *Adatok*, p. 33.

3) Szekfü, *Ibidem*.

4) „Monumenta Hungariae Historica Scriptorum“. Vol. XXXI. pp. 9—10.

5) Ed. II. vol. IV. p. 274. Despre transcrierile lui Bethlen vezi mai departe.

6) Id. *ibidem*.

7) Vezi mai sus la „Împrăștierea manuscriselor“.

8) Vezi și Szekfü, *Adatok*, p. 33.

nu s'a găsit nici ziarul Armeanului. În două cazuri identice, acelaș final! S'au pierdut amândouă, sau au avut amândouă altă soarte? Dacă n'am cunoaște procedeuul lui Sz. de-a intercala pur și simplu însemnările altora în ale sale — autobiografia primarului Weiss, păstrată din fericire nefragmentată¹⁾, și informațiile prețioase ale Begului turcesc²⁾ — atunci n'am îndrăzni să ducem firul ipotezei mai departe. Dar fiindcă hazardul ne-a păstrat aceste părți neimprăștiate și astfel putem ști cu precizie, că ele au fost contopite în materialul cronicii, de ce n'am admite acelaș lucru și în celelalte două cazuri, și să credem, că materialul comunicat de Eustațiu Gyulaffi și Petru Armeanul a fost intercalat și el în cronică, de care ne ocupăm.

O împrejurare neașteptată vine însă să confirme, după cât se pare cu certitudine, existența ziarului lui Petru Armeanul. E norocoasa descoperire a „Memoriului“ trimis de Mihai Viteazul Marelui Duce Cosimo de Toscana³⁾ — care precede cronologic cunoscutul memoriu înaintat de Voevodul român Împăratului Rudolf al II-lea la Praga⁴⁾ — cu ajutorul căruia avem posibilitatea să aruncăm un spectru de lumină neașteptat asupra ziarului scris de Armeanul. Există atâtea asemănări între știrile comunicate de Petru Armeanul cronicarului ungar și știrile cuprinse în „Memoriu“, încât ele n'au putut fi scrise decât de una și aceeaș persoană. Nu numai identitatea între cele mai mici amănunte, ci însăși expunerea succesivă a întâmplărilor și înfloriturile de stil ne trimit la acelaș condei. Înainte

¹⁾ Trad. Nr. CXLV.

²⁾ Sz. IV. (Ujabb pótlék). pp. 575—581. „Történelmi Tár“. 1892. pp. 430—436.

³⁾ Memoriul, în care sunt înșirate — succint — faptele săvârșite de Voevodul Mihai până la 1600, a fost găsit de dl Angelo Pernice în Arhivele din Florența și publicat în *Archivio Storico Italiano*, 1925 Sept. 10. An. LXXXIII. Disp. II. Seria VII. vol. III. p. 249—297 sub titlul *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valacchia alla fine del secolo XVI*. Vezi lămuriri asupra importanței acestui „Memoriu“ la N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuș* în „Mem. Secț. Istorice“ ale Academiei Române, Seria III, Tom. V, Mem. 9. Memoriul a fost tradus din italienește în limba română de dl Aurel Decei sub titlul *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuș*. Biblioteca populară a „Asociațiunii“. Sibiu, 1926. An. XVI. Nr. 137.

⁴⁾ Publicat de Kemény în *Magyar Történelmi Tár*. III. p. 174—188. apoi de Papiu în *Tezaur*. I. p. 249—270, Iorga în *Hurmuzaki*, IV. supl. I. p. 230—237 și Alex. Lapedatu în *Din zilele de cădere ale lui Mihai Vodă Viteazul* — partea întregitoare a lucrării lui Bălcescu: *Românii sub Mihai Vodă Viteazul* — Bucureți, 1908, p. 31.

de a trage unele concluzii, lăsăm să urmeze pasagiile respective din *Memoriul lui Mihai și Petru Armeanul*, pentru a dovedi comunitatea dintre cele două expuneri istorice.

Memoriul lui Mihai.

1. Doppo che io hebbi pigliato la licenza dal predetto *imperatore [dei turchi]* per partire et andare in Walacchia, all' hora il Gran S. re mandò con me *un certo loro emiro*, che quasi si vuol dire un vescovo, il quale era tenuto da loro molto per santo, con il quale vuolse esso Gran S.re che venissero per accompagnarmi sino in Walacchia *molti Spahi et Giannizzeri et altri turchi molti principali...¹⁾*.

2. In questo tempo *haveva mandato un comandamento* a me et ad Aaron Vaivoda, così dicendo: Michail Vaivoda tu hai da sapere qualmente io ti *comando* che tu ti deva metter in ordine *con quanti huomini che tu hai nel tuo paese....* et ancora con tutti quei turchi che al presente si trovano nel tuo paese, et che ancora debbi dar ordine al *sangiaccio di Vidino* et di *Nicopoli* et di *Visa²⁾* di *Silistra* et a *Michail Ogli, ch'è capo dei venturieri, con tutti gli altri turchi et tartari che sono nella Dobrucia*, che si devino unir con me [= te] per andar *all' impresa di Transilvania*, et che *Aaron di Moldavia* anche lui dalla sua banda dovesse *entrare alla distruttione di quella Provincia*.. volendola il Gran S.re popularla d'altra gente³⁾.

Petru Armeanul.

1. Când a slobozit *Împăratul turcesc* pe Mihai Vodă de-a venit acasă în Țara-Românească, i-a făcut atâta cinste, încât a trimis cu el, în semn de cinstire, și pe pitecii muți, așijderea a trimis și pe *preotul său: pe emirul; insoțitul-au două mii de Turci aleși, spahii, ieniceri și alții....⁴⁾*.

2. Înainte de a fi tăiat Mihai Vodă pe Turci *poruncit-a* Împăratul turcesc lui Mihai Vodă să vină *cu multe oști* în Ardeal, *să ia Ardealul* și de aici înainte Ardealul să asculte de el... Rânduindu-l ca ajutor lui Mihai Vodă pe *Sangeacul de Vidin....* Datu-i-a și pe *Sangeacii de Nicopole, de Auzi⁵⁾* și de *Silistra....* așijderea să fie sub ascultarea lui Mihai Vodă și *Mihaloglu.... De Mihaloglu ascultau oștile achingiilor, ca și haiducii și tătarii din Dobrogea*. Împăratul turcesc a dat ajutor și lui *Aron Vodă* pe Turcii din ținuturile Moldovei.... ca să *purceadă în Ardeal⁶⁾*.

¹⁾ *Archivio Storico Italiano*, an cit. p. 282. În *Luptele lui Mihai Viteazul* (trad. Decei) p. 8.

²⁾ *Traducerea* ce urmează studiului, Nr. IX.

³⁾ Dl Iorga corectează textul „et di Visa di Silistra” spunând că trebuie citit „nu

di Visa, ci il Bassa”. O istorie a lui Mihai Viteazul p. 2

⁴⁾ *Archivio* p. 283. *Luptele* p. 8-9.

⁵⁾ Curios că greșeala — se pare a fi greșală — din „Memoriu” se repetă și la Armeanul.

⁶⁾ *Trad. Nr. IX.*

3. Non solo-non volli acconsentire alli comandi del turco, ma presi l'armi contro loro, feci ammazzare quanti turchi si trovarono nella Walacchia, ch'era un gran numero, senza salvarsi pur uno¹⁾.

4. Il tartaro non havendo fino all'ora inteso cosa alcuna della mia sollevatione fatta contro li turchi, m'haveva mandato un suo nepote insieme con il suo Cavallerizzo con preda et quadagno grandissimo, schiavi et altre robe.... che haveva inviato acciò dovessero passare per la Walacchia... Et havendo io a quel tempo fatto ammazzare i turchi, me n'ero andato all'impresa di Giurgiova, et mentre noi stavamo battendo la detta fortezza, mi fu dato avviso ch'esso Nepote del tartaro era di già entrato in Walacchia, il quale mi mandò un suo Ambasciatore, ricercandomi che io le dovessi dare il passo libero per la Walacchia, ch'esso con le sue genti potesse passare in Tartaria; al quale feci buona riposta, promettendo di darle ogni sodisfattione persin che s'avvicinasse più verso di noi. Quando ci si fece più da presso.... feci battaglia con lui nel spuntar del giorno.... ottenni la vittoria et li tagliai tutti a pezzi, liberando gran quantità di schiavi che conducevano, et presi le robe et tutto quello che portavano.... il suo Nepote insieme con tutti li suoi erano stati ammazzati....²⁾.

5. In quel tempo l'Imperatore dei turchi aveva mandato un certo

3. Când a ajuns [Mihai] în scaunul țării, trimis-a cărți și a chemat din toate părțile pe aceia, cărorora le era dator. După ce s'au strâns toți.... în Țara Românească, i-a tăiat pe toți³⁾.

4. În vremea când era el [Mihai] la Giurgiu, trecea prin Țara Românească nepotul Hanului tătăresc.... și Imbrohorul Hanului, cu multe bogății și cu șapte mii de robi.... fără să știe că Mihai Vodă e vrășmașul Turcilor și că a tăiat pe Turci. Cer slobozire dela Mihai Vodă, și și Hanul tătăresc i-a trimis carte, să-i sloboadă să treacă prin țară spre Țara-Tătărească, căci nimic nu vor strica. Mihai Vodă îi sloboade. La Șerpătești, înainte de răsăritul soarelui... li nimici.... de n-a scăpat nici unul⁴⁾.... Pe cei șapte mii de robi pe toți i-a slobozit. Au perit acolo nepotul Hanului tătăresc și Imbrohorul; multe bogății au luat atunci....⁵⁾.

5. Mai apoi aflând Împăratul [turcesc] de faptele săvârșite de

¹⁾ Arhivio p. 283. Luptele p. 10.

²⁾ Trad. Nr. IX.

³⁾ Arhivio p. 283-284. Luptele p. 10-11.

⁴⁾ Cuvintele „de n'a scăpat nici unul“

sunt la fel la sfârșitul punctului 3 din „Memoriu“.

⁵⁾ Trad. Nr. X.

*Seion Bassà*¹⁾, con un altro *Mustafà Bassà*, con una buona quantità di Spahi et Giannizzeri con l'Aghà, con i quali vi era *Bogdan Vaivoda* figlio di Janeul Vaivoda. *Tutti questi venivano per entrare in Walacchia, per mettere nel mio posto esso Bogdan Vaivoda....* Et perchè il Danubio era ghiacciato, *mi convenne passare...* et quando *fummo arrivati a Rusi*, trovai che erano apparecchiati... et approssimandomi a loro... et attaccai la battaglia... li vinşi et ne restai vittorioso.... dove in quel conflitto furono morti *ambedue Bassà* che là v'erano; ma il figlio di Janeul Vaivoda *fuggendo....* si salvò.... i miei soldati fecero così bel bottino che sempre se ne ricorderanno.... et i Christiani con le loro famiglie feci passare tutti in Walacchia²⁾.

6. Quasi nell'istesso tempo, o poco dopo, *l'Imperatore dei turchi* aveva mandato un certo *Ştefan Vaivoda* con gran quantità di turchi...³⁾ *per andarsene in Moldavia*, per cavarne Aaron Vaivoda et mettere esso Stefano in loco suo. Ma, come io l'hebbi inteso..., mandai... una buona parte delle mie genti, le quali affrettandosi passarono il Danubio.... cominciarono subito la zuffa... i miei restarono vittoriosi.... *questa poca servitù feci in una sola invernata...*⁴⁾

Mihai Vodă, a pus pe un *oarecare Bogdan Vodă în locul lui Mihai Vodă, în Țara-Românească*. I-a dat și pe *Deemen Pașa*⁵⁾ și pe aga ienicierilor *Mustafa Pașa* cu două mii de ienicieri, ca să mazilească pe Mihai Vodă și să ridice în scaun pe Bogdan... Venit-au cu Bogdan Vodă *până la Ruscuc*. Mihai n'ă așteptat, ca aceștia să treacă Dunărea, *ci a trecut el Dunărea ...* i-a lovit și i-a nimicit, încât și-au găsit pieirea și cei doi Pași; *Bogdan a fugit....* Au găsit și aci multe bogății⁶⁾.

6. După acestea aflând *Împăratul turcesc* că hainirea lui Aron Vodă, trimis-a și în Moldova pe un *oarecare Ştefan Vodă* cu vreo 8 mii de ostași. Când au sosit la Dunăre... ca... *să treacă în Moldova*, i-a lovit Mihai Vodă și dându-le războiu i-a batut... *Toate acestea le-a săvârșit Mihai Vodă în aceeași iarnă*⁷⁾.

¹⁾ Dl Iorga îndreaptă „Asan”. În loc de „Seion” Pașa. O istorie a lui Mihai Vițeasul p. 3.

²⁾ *Archivio* p. 284-285. *Luptele* p. 12-13.

³⁾ Probabil Seimen Pașa - vezi Sârbu o. c. l. pp. 257 și 260. - Seion Bassa, identificat de dl Iorga cu Asan, credem că e mai curând Seimen - Deemen -, cu toate că după documentele vremii la 1594 fu trimis cu Bogdan Vodă un Hassan Pașa - Sârbu I pp. 219-220 - iar Seimen Pașa vine împotriva Țării-Românești nu-

mai în 1595. Ar putea fi o confuzie. De reținut, în orice caz, că numele Pașei e la fel - greșit, sau nu - în „Memoriu” și la Petru Armeanul.

⁴⁾ *Trad. No. X.*

⁵⁾ În traducerea lui Decei lipsește această frază. Dăm aci traducerea ei: „Cam în același timp, sau puțin după aceasta, trimis-a Împăratul turcesc pe un oarecare Ştefan Vodă cu un mare număr de Turci”...

⁶⁾ *Archivio* p. 285. *Luptele* p. 13-14.

⁷⁾ *Trad. Nr. X.*

7. Doppo questo non passò molto tempo ch'io hebbi avviso qualmente i turchi si apparecchiavano per tutte le loro forterezze dei confini del Danubjo, all'ora volsi spartire le mie genti, delle quali mandai una parte a *Braila*, un'altra a *Corvina*¹⁾, la 3-a a *Tatar-chai*, et la 4-a a *Nicopoli*, con ordine che dovunque potranno arrivare per le ville di Turchi, che debbino *predare, bruciare et ammazzare*, et così fecero²⁾.

8. Doppo che ebbe inteso Sinam Bassà così gran danni et ruine, ordinò... a edificare un ponte sopra il Danubio, sopr'il quale potesse passare con le sue genti a *Giurgio* et entrare in *Walacchia*; quando il ponte fu fatto se ne venne in *Walacchia* et si accampò ad una villa detta *Calugerani*. All'ora... me ne andai... a *Calugerani*... io... appicai con loro la battaglia di tal maniera che quella durò tutto il giorno, dove feci grandissimo danno a essi Turchi et con vergogna a *Sinan Bassà*, di modo che in quella giornata *Pistes* so *Sinan Bassà* cascò da cavallo in un grandissimo fango, di dovè a gran fatica fu liberato, a tal che in quella battaglia sono stati morti quattro *Bassà* et sette *Sangiacchi*, et habbiamo acquistato quindici pezzi di *Artiglieria* et uno standardo verde del loro *Profeta Mahumetto*, assai stimato da loro et molto riverito, il quale mandai a *S. M. Crea*³⁾.

9. In quel tempo veniva il *Tartaro*... che venivano per passare per *Walacchia* .. per esser in aiuto

¹⁾ Di Iorga o identifica cu Cernavoda. O istorie p. 4.

²⁾ Archivio p. 285. Luptele p. 14.

7. În primăvara anului viitor, 1595, strâns-a Mihai Vodă oști și a purces asupra *Brăilei*... după aceea a mers asupra *Cernavodei*, apoi asupra cetății numită *Turtucaia*, și asupra *Nicopolei*, arzând, stricând și tăind pe mulți⁴⁾.

8. Aflând Împăratul turcesc de multe fapte săvârșite de Mihai Vodă trimis-a... să facă pod peste *Dunăre*... Purces-a *Sinan Pașa* și a făcut pod peste *Dunăre* și a intrat în *Țara-Românească*. Podul l-a făcut la *Giurgiu*. După ce a trecut în *Țara-Românească* întimpinatu-l-a Mihai cu multă îndrăzneală. *Calugărenii* e numele unui sat, așezat într'un loc întărit și împrejmuit pe o mare întindere cu mlaștini... Luptându-se Mihai Vodă cu el într'o mare bătălie au pierit acolo patru *Pași* și șapte *Sangeaci*. Chiar și *Sinan Pașa*, când fugia peste pod și mulți se îmbulziau în jurul lui, a căzut de pe pod în mlaștină, de unde l-au scos ienicerii... Dobândit-a atunci Mihai Vodă dela *Sinan cincisprezece tunuri mari* și mici, așijderea și steagul verde al profetului *Mohamed*, foarte prețuit de Turci. Trimis-a apoi Mihai Vodă acest steag Împăratului la *Praga*⁵⁾.

9. În vremea când a purces Mehemmed, Împăratul turcesc, asupra cetății *Agria* și a luat-o, sosit-a în

³⁾ Trad. Nr. X.

⁴⁾ Archivio, p. 285-286. Luptele, p. 14-15.

⁵⁾ Trad. Nr. X.

al Gran S.re sotto Agria, il che vedendo, me ne andai verso di lui il quale non mi volse aspettare, ma se ne tornò indietro con molta vergogna, il quale ho seguitato et cacciato fuori del paese;... Et quando il Gran S.re hebbe preso Agria, all' hora volse privar il Tartaro del suo Stato, per causa ch'esso Han non era andato in aiuto suo ad Agria, et ritornando esso Gran S.re da Agria, mandò il fratello der tartaro in Tartaria, dandoli aiuto, acciocchè dovesse privare il suo fratel' o dello Stato. Quando il Han intese ciò, si mosse in ordine per aspettarlo et quando furono insieme, vennero alle mani, et il Han prese il suo fratello con altri suoi sette nepoti, i quali con il fratello furono strangolati¹⁾.

10. Vedendo io all' hora il dispiacere che era fra il Gran S.re et il Tartaro, mandai alcuni miei Ambasciatori a esso Tartaro con bellissimo preserti, al quale mandai a dire: *Potele ben vedere* che il Gran S.re altro non vuole che solo il nostro danno et rovina et perdita nostra et del nostro Stato; al quale giurai sopra la mia fede come io insieme con Sigismondo metteremmo le nostre forze appresso l'Imperatore de' Romani nostro Padrone, al quale noi serviamo, di far fare amicitia fra di noi, al quale con grandissime promesse feci piegare il suo animo per collegarsi coi Christiani; il quale poi, credendo alle mie promesse, mandò come un suo Ambasciatore, che era il suo Maiordomo... In quel tempo avvenne che Sigismondo rese il paese a S. M. Cesarea et se ne andò in Leopolia²⁾, dove

Țara-Românească Hanul Tătarilor, ca să meargă în ajutorul Împăratului... Aflând Mihai Vodă acest lucru... a purces asupra Hanului tătăresc; gonitul-a din țară și făcut-a mare stricăciune Tătarilor. Astfel nici n'a putut merge Hanul tătăresc în ajutorul Împăratului turcesc la cetatea Agria, ci a plecat în Țara-Tătărească. Măniatu-s'a Împăratul turcesc pe Han pentru că nu i-a venit în ajutor și a dat domnia Țării-Tătărești fratelui său mai mic. Trimis-a multe oști, împreună cu fratele mai mic, asupra Hanului tătăresc, dar și Hanul s'a pornit cu oaste mare și după una sau două bătălii a prins pe fratele mai mic și l-a tăiat, așijderea și pe fii și nepoții acestuia, ca la șapte inși...²⁾.

10. Aflând Mihai Vodă că Turcii nu se înțeleg cu Hanul tătăresc trimis-a un boier de frunte în Țara-Tătărească, ca Hanul să se plece de partea Împăratului nemțesc, caci vede el că Împăratul turcesc îi vrea peirea, ba și domnia țării căuta să i-o ia... Făcut-a Mihai Vodă acest lucru după ce s'a înțeles cu Craiul Sigismund... Mihai Vodă a făgăduit Hanului că-i va da din an în an cincizeci de mii de galbeni și-i va dobândi tot atâția și dela Împăratul Rudolf, numai să se halnească de Turci. Hanul tătăresc a primit aceste făgăduinți și a trimis și sol la Mihai Vodă pe Hassan Aga, om de frunte, Imbrohorul său. Solul fu condus de către Petru Armeanul dela Mihai Vodă la episcopul Szuhay și Nicolae Istvánfi, comisari imperiali, cari erau acum în Ardeal după plecarea nebunatică a

¹⁾ Archivio, p. 287. Luptele, p. 18-19.

²⁾ Trad. Nr. XXXI.

²⁾ Oppeln, Opulia.

erano poi venuti i *Commissari della M.là Sua, ch'erano il R. mo Jukai¹⁾* et *Istuanfi...* Fatta che hebbi ogni cosa, fui ricercato da esso Tartaro per alcuna somma di denari, il quale mi promesse *d'aspettar la riposta 40 giorni*, et così aspettò nella parti di Turchia 40 giorni... ma *doppo che hebbe aspettato 40 di, ne aspettò ancora altri 20.... il quale vedendo che non li fu mantenuta la promessa, se ne parti con le sue genti et se ne andò sotto Varadino in aiuto del Satargi Mehemet Bassà*. Quando poi io intesi che *Varadino era in cattivi termini*, all'ora io mi risolvetti et mandai soccorso di Walacchia, con un mio capitano.²⁾

11. Mi fu poi dato avviso qualmente un Serdar, per nome *Hafis Ahmat Bassà, et con lui Caraman Bassà*, eran venuti con grosso esercito a *Nicopoli*.... ma quando ci hebbero visti.... attaccai la battaglia con loro, et là si fece un bellissimo et memorato fatto d'arme.... *dove il Caraman Bassà fu ammazzato...* et Hafis Bassà *con stenti si salvò...*³⁾

12. Et doppo che Iddio mi dette la vittoria contro di loro, comandai che fosse cominciato *a batter la fortezza [Nicopoli]*... Et mentre si batteva quella fortezza *mi venne a mancare la polvere....* et così con tutta la mia gente me n'andai verso Vidino, camminando *dieci giornate*, cominciando dal Danubio fino alle montagne et di nuovo dalle Montagne fino al Danubio, distruggendo tutto il paese... et quanti *christiani* trovai li feci tutti *passare in Walacchia con le loro*

lui Sigismund in Opolia... După acestea... Hanul tătăresc... a rugat... să-i trimită 25 de mii de galbeni și se va întoarce în țara lui. De-i vor trimite în *patruzeci de zile* fi-va pace veșnică între ei. După trecerea acestor 40 de zile a mai așteptat Hanul tătăresc încă 20 de zile, dar dacă a văzut, că nu i se trimite nimic, a purces și el la *Satârgi Mehmet Pașa, care a luat Oradea...* În vremea când Satârgi Pașa bătea Oradea... Mihai Vodă o trimis ajutor... sub conducerea lui Aga Leca⁴⁾.

11. În vremea aceasta a trecut și Mihai Vodă Dunărea pe la *Nicopole*.... Iovind acolo în Câmpia Nicopolei pe *Hafiz Ahmed Pașa și pe Caraiman Pașa* și dându-le războiu a fost ucis acolo *Caraiman Pașa*, iar celălalt *cu greu a putut să fugă...* luat-a [Mihai] bogății neînchipuit de multe⁵⁾.

12. După această luptă a *impresurat Nicopolul*, l-a bătut... și l-a stricat, apoi *isprăvindu-i-se pulberea...* jefuit-a țara până la munții Hemus. A stricat, jăfuit și prădat vreme de *șase săptămâni* țara de dincolo de Dunăre, *cale de zece zile*, până la muntele, ce se cheamă *Zaridal*, aproape de târgul Vidinului; tăiat-a pretutindeni pe Turci, iar pe creștini.... *i-a adus, împreună cu vitele și carăle lor, și i-a așezat în Țara Românească*. Când să sosească Mihai Vodă la târgul

¹⁾ Szuhay.

²⁾ *Archivio*, p. 287-288 *Luptele*, p. 19-22

³⁾ *Trad.* Nr. XXI și XXVII.

⁴⁾ *Archivio*, p. 288-289. *Luptele*, p. 22-23

⁵⁾ *Trad.* Nr. XXVII.

famiglie, robe et animali. Quando poi fummo pervenuti a Vidino, all' hora trovai che il Sangiacco di Vidino con gli altri Sangiacchi insieme, et altri Turchi *circonvicini di quei luoghi...* tutti valorosissimi, stavano animosamente ad aspettarci; con i quali, senza più indugiare, venni alle mani con loro, et... li vincemmo... Doppo questo fatto me n'andai a *Cladova*, fortezza medesimamente dei Turchi, dove trovai che *il Sangiaccho di guella* con molti Turchi ci aspettava, con buon numero di gente con le quali attaccai la battaglia, i quali non potendoci resistere messi in fuga; dei quali una buona parte, per la Dio gratia, ne fu ammazzata... Di poi me ne sono intrattenuto nel Paese del Turcho *sei settimane*, dove volsi che tutto quel paese fosse posto a fuoco et distrutto et quanti Christiani si trovarono tutti *li feci passare in Walacchia* con tutto il suo. *Mentre che io attendevo a queste fatiche*, ecco che all' hora i traditori di Transilvania usarono una falsità con mandarmi lettere nelle quali dicevano, *come Varadino era stato espugnato* dai Turchi et che io quanto prima dovessi *tornare in Valacchia*, a tal che io dando fede ai loro avvisi, non accorgendomi dell'inganno, me ne tornai in *Walacchia* ¹⁾.

Materialul primelor 8 puncte și punctul 11 e cu certitudine scris de Armeanul. Ne-o spune Sz. însuș în notele sale pomenite mai sus. Mai greu e să ne pronunțăm asupra știrilor din celelalte puncte — 9, 10 și 12 — din cauza cunoscutei fărâmițări a cronicii lui Sz. Dar *identitatea* dintre știrile „Memoriului” și ale cronicii, de care ne ocupăm, continuând să rămână și la aceste puncte — și lucru curios, asemănările sunt mai frapante *chiar* aci —, proveniența acestor informații dela *acelaș* om, *Armeanul*, pare sigură.

Vidinului, Pașa de Vidin a strâns pe toți Turcii și *norodul dela țară* și l-a așteptat la Vidin, dar Mihai Vodă i-a bătut și pe aceia. După ce a jăfuit la Vidin s'a întors la *Cladova*, care este dincolo de Dunăre; întimpinatu-l-au și aci *Sangeacii de Cladova*, dar și pe aceștia i-a bătut... *În vremea când a săvârșit Mihai Vodă toate acestea* repezit-a de olac Craiul Sigismund la Mihai Vodă pe Luca Bakonyai făcându-i știre, că Mohamed Satârgi Pașa a luat *Oradea*. Mihai Vodă, aflând această veste s'a întors în *Țara-Românească...* Adus-a din Bulgaria douăsprezece mii de sârbi și *i-a așezat în Țara-Românească* ²⁾.

¹⁾ *Archivio*, p. 289—290. *Luptele*, p. 23—25.

²⁾ *Trad* Nr. XXVII.

O citire paralelă a „Memoriului” lui Mihai Viteazul și a știrilor lui Petru Armeanul ne arată, că mai mult de jumătate din memoriul Voevodului — dela început și până la asediul Orăzii-Mari din 1598 — e întocmai și la Armeanul¹⁾. În afară de antecedentele domniei lui Mihai, cari nu aveau nici un rost să fie menționate în „Memoriu” și în afară de expresiile creștinești „cu ajutorul lui Dumnezeu” sau „chemând numele lui Dumnezeu” la începutul bătăliilor și faptul că în memoriu se vorbește la persoana 1, încolo și succesiunea întâmplărilor, și amănuntele²⁾, și chiar greșelile³⁾ sunt la fel în ambele expuneri istorice⁴⁾.

Cum la Armeanul știrile sunt însemnate aproape întotdeauna până la cele mai mici amănunte, iar în „Memoriu” aceleași știri sunt expuse uneori ceva mai perifrastic — fără a fi lipsite de precizuni —, se pare că memoriul lui Mihai e rezumat după materialul Armeanului⁵⁾.

Aceasta, repetăm, până în toamna anului 1598.

După data aceasta a asedierii Orăzii-Mari de către

¹⁾ Știrile Armeanului, în urma împrăstierii manuscriselor lui Sz., sunt fărâmițate în patru părți: Partea I o formează capitolul „Întâmplări din vremea lui Mihai Vodă”, în care se cuprind punctele 1—3 de mai sus; partea II „Izbânda asupra Tătarilor la Șerpătești”, punct. 4—8; partea III n'are titlu și o formează Nr. XXI din *Traducere*, punct. 9—10 și partea IV, deasemenea fără titlu, în Nr. XXVII din *Traducere*, punct. 11 și 12. Întâmplările de după lupta dela Călugăreni și până la ocuparea Agriei de către Turci — Oct. 1596 —, cari ar corespunde cu materialul respectiv din „Memoriu”, și cari au putut fi scrise tot de Petru Armeanul, sunt pierdute din cronica lui Sz. — după cum am arătat și mai sus. De aceea trece firul evenimentelor la Armeanul dela Călugăreni la Agria.

²⁾ Ca să nu mai trebuiască specificate asemănările dintre amănunte le-am subliniat în textele paralele. Se va reține, totuși, menționarea de două ori, atât în memoriu cât și la Armeanul, a trecerii creștinilor de peste Dunăre în Țara-Românească (punct 12), expresia „de n'a scăpat nici unul” (punct 3 memoriu, punct 4 Armeanul) și isprăvirea luptei contra Tătarilor „înainte de răsăritul soarelui” (punct 4).

³⁾ „sangiaco... di Visa” (Mem. punct 2) și „Sangiagul... de Auzi” (Armeanul, *ibidem*). A se vedea și p. 27 n. 3 și 5. Apoi „Seion Bassa” (Mem. punct 5) și „Deemen (= Seimen) Pașa” (Armeanul, *ibidem*). Vezi și p. 29 n. 1 și 3.

⁴⁾ Dealtfel amănuntele din ambele expuneri istorice nu se mai află în nici un alt izvor.

⁵⁾ Memoriul are în plus câteva fapte *personale* ale Voevodului, cum e scoaterea sulitei din piept în lupta dela Vidin (*Archivio* p. 289) și aprecierile Voevodului, am zice de ordin subiectiv, asupra unor fapte, cari își aveau rost numai în memoriu: „Nu știu dacă Ardelenii au lăsat să treacă” steagul verde al profetului, luat dela Turci în lupta dela Călugăreni și trimis împăratului la Praga (*Archivio*, p. 286). sau „nu știu dacă n'au ajuns altele [alte scrisori dela Hanul tăădesc] la Măria Sa, copiiile lor însă le am la mine și în acestea s'ar putea vedea... cât de mare serviciu am adus Creștinătății...” (*Archivio*, p. 288), etc.

Turci se întrerup asemănările între „Memoriu“ și știrile lui Petru Armeanul. Întâmplarea face, însă, ca *tocmai în acest timp* să fie trimis Armeanul în Ardeal la Comisari cu textul tratatului încheiat între Mihai și Hanul tătäresc¹⁾. Coincidența dintre sfârșitul materialului asemănător la Sz. — după Petru Armeanul — și memoriul Voievodului, cu plecarea Armeanului la Alba-Iulia — unde se afla cronicarul (el spune că Petru Armeanul „a adus“ tratatul, deci era *acolo* la aducere²⁾ — ne lasă să întrezărim timpul când a putut prezenta Armeanul lui Sz. însemnările sale: Când „a adus lui Szuhay și Istvánfi . . . actul tratatului încheiat între Hanul Tătarilor și Mihai Vodă“³⁾. Întâlnirea între acești doi oameni e posibilă, cunoscută fiind mai ales — după cum știm — curiozitatea cronicarului de a se informa personal asupra unor chestiuni importante. Și o solie atât de însemnată, cum era a lui Petru Armeanul și a Imbrohorului Hanului tătäresc⁴⁾, nu putea lăsa indiferent pe cronicarul atât de constiențios în culegerea informațiilor. Numai dintr'o informație *scrisă* putea avea Sz. știrile *așa*, ca ele să concorde până în cele mai mici amănunte cu un alt izvor scris, — memoriul Voievodului.

După aceste constatări, și după ce am văzut cât de multe și de precise sunt știrile lui Sz. primite dela Armeanul, e imposibil să mai putem crede într'o prezentare a știrilor „cu grai viu“ cronicarului ungar. Ele n'au putut fi decât notate pe hârtie, după toate probabilitățile sub forma cea mai ușoară pentru Armeanul ostaș și vecinic în solii⁵⁾: *ziar*, prezentat la 1598 lui Sz. și utilizat ca izvor fundamental pentru „Memoriul“ trimis de Mihai Viteazul ducelui de Toscana⁶⁾. Astfel ziarul lui Petru Armeanul, cu evenimentele notate până la 1598, se află

¹⁾ Trad. Nr. XXI alin. al 3-lea, unde se arată întâmplări din 1598, și Sz. II, p. 80.

²⁾ Sz. locuia la Alba-Iulia, dovadă precizarea unei distanțe de 6 km. pe care o compară cu distanța dintre *Alba-Iulia* și Bărbant. (Trad. Nr. XV). Dacă ar fi locuit la Cluj ar fi comparat-o cu distanța dintre *Cluj* și, de exemplu, Someșeni. Sau în alt loc, la 1597: „*venit-a Mihai Vodă de Crăciun la Sigismund în Bălgrad...*“ Trad. Nr. XXII).

³⁾ Trad. XXI.

⁴⁾ Trad. ibidem.

⁵⁾ Vezi diteritele lui solii în *Hurmuzaki-Iorga*, XI — e menționat ca agent diplomatic și sub Radu Șerban și Movilești — și Trad. Nr. XI.

⁶⁾ Di Iorga presupune la baza memoriului (*O istorie* p. 1) însuș dictatul lui Mihai. După textele paralele de mai sus baza memoriului ar forma-o — cel puțin până la 1598 — ziarul lui Petru Armeanul, iar dictatul lui Mihai ar fi numai unele fapte personale ale Voievodului, despre cari am vorbit în n. 5. p. precedentă. Dealtfel memoriul întreg a putut fi scris de Armeanul sub ochii Domnului — Mihai, după părerea curentă, nu cunoștea limbile apusene (cf. Iorga, *o. c.* din *Convorbiri*, 1902, p. 237) și deci n'a putut scrie el, direct — care își dicta în anumite locuri unele întâmplări.

printre știrile cronicii lui Sz. și e identic cu materialul grupat de cronicar sub titlul generic „Întâmplări din vremea lui Mihai Vodă“, azi împrăștiat în mai multe părți.

**Materialul latinesc
în comparație cu
cel unguresc.**

Fragmentele latinești, cu expunerea faptelor de după 1594 — anul revenirii lui Sz. din Italia în Ardeal, — sunt scrise de cronicarul ardelean după „Însemnările ungurești“¹⁾. Lucru firesc ar fi, ca între redacția ungurească și cea latinească a aceloraș știri să nu fie deosebiri esențiale.

Și totuși sunt.

Ca oricare om supus tentațiilor de a suprima sau schimba mereu părți cu ocazia fiecărei revizuirii a materialului, Sz. a retușat și el, a rectificat și chiar a schimbat unele părți din „Însemnări“ tocmai în contrarul în materialul latinesc. Câteva exemple vor fi suficiente pentru a urmări procedeul de *schimbare* și pentru a ne putea forma, în acelaș timp, o părere justă despre obiectivitatea cronicarului ungar.

Unele părți *suprimate*. Solii lui Mihai Vodă, Demian Vistierul și Preda, trimiși fiind în Septemvrie 1599 la Cardinalul, i-au spus acestuia „că Mihai Vodă a fost chemat ca ajutor în Ardeal din porunca Împăratului Rudolf“²⁾. La aceeaș solie pomenită în „Pentades“ fraza de mai sus e suprimată³⁾. Sau: În fața Șelimbărilor, spre seară, mai mulți Cazaci de-ai lui Andrei Batori trec de partea Voievodului român. În nota marginală din însemnările ungurești⁴⁾ ni se dă cu aproximație și numărul: „600 de Cazaci...“ În materialul latinesc⁵⁾ lipsește cu desăvârșire.

Sunt și știri cari, fără să fie menționate în „Însemnări“ se află pe larg povestite în materialul latinesc. Între acestea e și scrisoarea Cardinalului Andrei către Împăratul, prin care-i anunță primirea tronului ardelenesc dela vărul său Sigismund, pomenită numai în „Pentades“⁶⁾.

Alteori găsim părți *schimbate* între cele două redacțiuni, dar de obicei acolo, unde cu greu se poate spune ceva precis: la fixarea numărului oștilor. Mihai trimite în ajutorul lui Sigismund Báthori la Lugoj — anul 1598 — 1500 oameni⁷⁾. După

¹⁾ Cf. constatările făcute mai sus.

²⁾ Trad. Nr. XXXVI.

³⁾ Sz. II, p. 274.

⁴⁾ Trad. Nr. XXXVI, nota marginală.

⁵⁾ Sz. II, pp. 333—334.

⁶⁾ Idem. *ibidem*, pp. 238—241. Se poate ca ea să fi existat în „Însemnări“ și azi să fie pierdută.

⁷⁾ Trad. Nr. XXVI, XXVII.

materialul latinesc: 2000¹⁾. În alt loc, exagerând numărul oștilor în „Însemnări“, — Mihai ar fi atacat Nicopolul cu 32000 ostași²⁾, — îl reduce la 6 mii și jumătate în „Pentades“³⁾, număr mai verosimil⁴⁾. În ce privește locul primirii Cardinalului de către vărul său Sigismund, în „Însemnări“ ni se dă Sibiul⁵⁾, pe când în „Pentades“ e vorba despre Mediaș. Unele schimbări se pot constata și la știrile despre așezarea armatei Cardinalului la Șelimbăr⁶⁾ și mai ales iarăși ce privește numărul. E curios să urmărim *aci* lăcomia de schimbare a cronicarului *ungur*: Oastea *bătută* a lui Andrei Báthori ar fi fost numai de 5000 oameni⁷⁾, pe când în „Însemnări“ — scrise la fața locului — oastea e mai numeroasă: 9000⁸⁾. Numărul din urmă îl primesc și istoricii unguri⁹⁾.

Sz. nu numai elimină părți sau schimbă pasagii din notele ungurești tocmai în contrare în materialul latinesc, ci își schimbă și atitudinea față de unele persoane. Câte-odată păreri defavorabile, dar sincere din „Însemnări“ sunt schimbate în favorabile și părtinitoare până la evidență în expunerea latinescă a aceluiași întâmplări. Astfel continuând să urmărim metoda de *schimbare*, ne vom pune în același timp și întrebarea: E cronicarul totdeauna obiectiv? ¹⁰⁾.

Am pomenit mai sus despre executarea cancelarului Kováchoczy¹¹⁾, la care a asistat și tânărul Sz. Ca martor ocular putu să cunoască chiar și cele mai mici amănunte asupra uciderii

E cronicarul obiectiv?

celarului Kováchoczy¹¹⁾, la care a asistat și tânărul Sz. Ca martor ocular putu să cunoască chiar și cele mai mici amănunte asupra uciderii

¹⁾ Sz. II. p. 133. În orice caz schimbarea s'a făcut în bine, fiind mai aproape de numărul „Cronicii Anonime“. (*Magazinul Ist. p. Dacia. IV. p. 289*).

²⁾ Trad. Nr. XXVII.

³⁾ Sz. II. p. 193. Trad. Nr. XXVII.

⁴⁾ Vezi Sárbu o. c. II. p. 75.

⁵⁾ Sz. IV. p. 90. Cronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum p. 140 nota.

⁶⁾ Trad. Nr. XXXVI. și Sz. II. p. 322.

⁷⁾ Sz. II. p. 324.

⁸⁾ Trad. Nr. XXXVI.

⁹⁾ Ludovic Szádeczky, *Erdély és Mihály Vajda története*. [Istoria Ardealului și a lui Mihai-Vodă]. Temesvár. 1892. pp. 79—80.

¹⁰⁾ Pentru a avea la un loc tot materialul istoric — latinesc și unguresc — rămas de la Sz. privitor la istoria noastră, paralel cu „Însemnările ungurești“ traduse în românește vom da, în note, și paginile corespunzătoare din fragmentele latinești. Se vor putea urmări astfel mai amănunțit schimbările dela o redacție la alta și cercetătorul va avea grupat la data respectivă tot ce a scris cronicarul ardelean în legătură cu evenimentele întâmplăte.

¹¹⁾ Vezi la „Biografia“ cronicarului.

și să-și noteze și dedesubturile, cari au dus la sfârșitul atât de tragic al cancelarului ardelean. În „Insemnările ungurești“ ne relatează cu prodigalitate¹⁾, că unul din complici sau poate însuș promotorul crimei fusese Ștefan Bocskay, Principele de mai târziu al Ardealului. La materialul prelucrat în latinește găsim însă părerea contrară. Bocskay nu numai că e ferit de orice amestec, dar Sz. cearcă să înlătore chiar și cea mai mică bănuială asupra participării acestuia la complot²⁾. Prima părere, din „Insemnările ungurești“, e cea adevărată, complicitatea lui Bocskay fiind atestată de toți cronicarii contemporani³⁾. Sz., redactându-și mai târziu materialul latinesc, n'a făcut altceva decât și-a apărat pe binefăcătorul său, care-i testase bani pentru tipărirea cronicii⁴⁾.

În felul acesta Sz. ne apare în ipostasa omului, care-și poate mlădia convingerile după împrejurări. Bocskay e apărat de cronicar și cu alte ocazii. Contemporanii Baranyai și Istváffy atribue lui Ștefan Bocskay preparativele ascunse pentru detronarea lui Sigismund Báthory din domnia Ardealului, cu gândul de a-i lua succesiunea⁵⁾. Sz. însă face răspunzător de plecarea lui Sigismund și de toate încurcăturile, ce au urmat după abdicare, pe cancelarul Ștefan Józsika⁶⁾. Lui îi atribue și conjurația, sfârșită cu răsturnarea neputinciosului Prinț.

Părtinirea pentru Bocskay e deci evidentă!

Ne oprim aci cu exemplele luate din materialul, ce nu interesează direct istoria noastră⁷⁾ și trecem — în aceeaș ordine de idei — la precizarea atitudinii lui Sz. față de Români.

Atitudinea față de Români.

Se poate vorbi în veacul al XVI-lea despre o conștiință națională, despre sentiment național? Cei mai mulți zic, nu, și în accepțiunea actuală a cuvântului național nici nu se încumetă nimeni să susțină teza contrară. Ar fi însă o greșală să se creadă că

¹⁾ Sz. IV. pp. 43—47.

²⁾ Sz. IV. (Pótlék) p. 502. „Történelmi Tár“. 1889. p. 30.

³⁾ Cf. Szekfű, *Adatok* pp. 45—46.

⁴⁾ Cf. mai sus la „Biografie“.

⁵⁾ Szekfű, *Adatok* p. 48.

⁶⁾ Sz. II. pp. 5—6.

⁷⁾ Dealtfel inconsecvența lui Sz. se reduce, în partea ce nu ne privește direct, numai la aceste știri. Vezi Szekfű, *Adatok* p. 57 și Bagyari o. c. p. 35.

în secolul *reformațiunii*, unele suflete luminate și cu scânteia apocalipticelor prevederi în viitor n'au putut simți fiorul unei lente descătușări din mrejele misticismului bisericii *catolice* — cărmuitoarea gândului *religios* și *politic* — și pulsația unei refăcute energii spre idealuri noi, necunoscute, mijinde: *naționalismul*, atunci embrionar, dar care își lărgi și adânci, pas cu pas, cărarea șerpuitoare prin decenii spre izbândă desăvârșită. Cronicarul ardelean, ajuns în contact cu noul ferment al spiritului lumii apusene la Universitatea *protestantă* din Heidelberg — și protestantismul ascundea sub haina religiei, se știe, ținte *naționale* și de *libertate* — va deveni — ca în multe alte direcții¹⁾ — un precursor al naționalismului în Ardealul său, unde mozaicul de populații „străine“ i-au putut trezi anumite sentimente de repulsiune față de tot ce nu era *creștin* ca el și de aceeaș *nație* cu el. Pretutindeni unde i se îmbie ocazie în cronica sa, pune față în față elementul *românesc* cu cel *unguresc*, zugrăvind în culori mohorâte pe valahi și înălțând pe scara meritelor excepționale tot ceace-i maghiar. Într'un om cu astfel de înclinări se mai poate spune că nu vibra, conștient, o nouă lume a sentimentelor, întinerite prin trezirea revelatoare a unui instinct până atunci necunoscut sau confuz, — cel național? ²⁾ Consecventa atitudine dușmănoasă față de Mihai Viteazul și față de Români ne desvăluie, în cântururi precise, crezul intim al cronicarului.

Într'una din notițele sale ni-l prezintă pe Mihai într'o scenă de beție, alături de Bartholomeu Pezzen și David Ungnod. Pe aceștia i-ar fi întrebat Voievodul, beat, ce cred ei: „e Împăratul nemțesc femeie sau fată?“ ³⁾. Însemnarea, naivă de altfel, n'ar avea în sine nimic supărător, dacă nu i s'ar fi dat o interpretare tendențioasă în istoriografia ungurească ⁴⁾. Dar nu e zugrăvit

¹⁾ E *primul* istoric și *primul* arheolog al țării sale. Cf. mai sus.

²⁾ Dealtfel nu numai la Sz. se poate constata acest sentiment național. Alți doi cronicari contemporani, Illésházy și Mikó, scriind despre Români, vorbesc deadreptul de o „nație valahă“. În studiul „*Trei cronici ungurești din epoca lui Mihai Viteazul*“ anunțat și mai sus, și care va apare, sper, în curând, voi urmări amănunțit ura, de care sunt stăpâniți doi din acești cronicari, împotriva Românilor. Deocamdată vezi: Illésházy în *Mon. Hung. Hist. Script.* VII. p. 80 și Mikó, *ibidem*, p. 145 și 200. Acest din urmă vorbește, nici mai mult nici mai puțin, decât despre „scârboasa și rea *nație* valahă“. (Utálatos rossz oláh *nemzetség*).

³⁾ *Trad.* Nr. L.

⁴⁾ În cartea citată a lui Szádeczky p. 170.

numai Mihai Vodă în astfel de culori! Cronicarul găsește săgeți pline cu venin și pentru Doamna Stanca, înfățișând-o ca pe o „babă bătrână“, care are nevoie mereu de două țuitoare lângă sine¹⁾.

E și mai pornit Sz. când e vorba să compare pierderea Cardinalului la Șelimbăr, cu prea mica pierdere suferită de Mihai²⁾. Pe Spontoni, care fixează numărul *Ungurilor* pieriți la 8000, iar al *Românilor* numai la 2000, Sz. îl numește de-a dreptul „mincinos“³⁾ și caută să reducă — în materialul latinesc, scris mai târziu⁴⁾ — numărul *oastei întregi* a Cardinalului la 5000 luptători⁵⁾. S'ar putea ca Spontoni să fi exagerat numărul morților din oastea ungurească⁶⁾, dar nu mai puțin adevărată rămâne ușurința, cu care cronicarul osândește faptele ce nu-i convin.

La „Arderea Huniedoarei“ — 1600⁷⁾ — unde ni se istorisește, că *ostașii lui Mihai* erau îngropați de vii de populația ungurească a orașului, Sz., încercând să justifice atrocitățile conaționalilor săi, ne spune că *Ungurii* erau „batjocoriți“ de *Valahi*, iar când Domnul Mihai — după judecarea lucrului la Alba-Iulia, iar nu în urma unei porunci pripite — dispune să se dea foc Huniedoarei, cronicarul constată cu satisfacție diabolică, cum și-au găsit moartea numai „zece sau doisprezece cerșitori cari, proștii, nu știau ce va fi“. Orașul fusese evacuat din vreme — prin denunțul unui slujitor *ungur* din jurul lui Mihai⁸⁾ — de populația maghiară.

Dar la povestirea visului ce l-a avut Voievodul înainte de plecarea din Alba-Iulia asupra taberei ungurești de la Turda? Viteazul Domn s'ar fi speriat atât de rău de „trăznetul ce venea dinspre Turda, și l-ar fi lovit“ — în vis bine înțeles — „încât abia l-au putut reține boierii [?!] să nu fugă de frică [?!] în Țara-Românească“⁹⁾.

Răutatea cronicarului *ungur* se ridică însă până la abo-

¹⁾ *Trad.* Nr. XLVII.

²⁾ *Trad.* Nr. XXXVI.

³⁾ *Trad.* ibidem.

⁴⁾ *Sz.* II. pp. 323—324.

⁵⁾ Vezi și aprecierile lui Sârbu. *o. c.* II. p. 325.

⁶⁾ Ungnád în *Hurmuzaki* III, supl. I, p. 348 dă numai 3027.

⁷⁾ *Trad.* Nr. I.XI.

⁸⁾ *Trad.* Acelaș număr spre sfârșit.

⁹⁾ *Trad.* Nr. LXIII.

minabil când, după uciderea mișelească a lui Mihai la Turda și după aflarea acestei vești la Sibiiu ¹⁾, îi înalță Voevodului român un epitaf de cea mai desgustătoare inspirație. Acest epitaf-epiramă nu pare decât o explozie sinceră a sentimentelor ce le nutrea față de Mihai și, după cum vom vedea mai jos, față de Români în deobște ²⁾. În materialul latinesc Voevodul e arătat, apoi, și drept „cel mai spurcat dintre tirani“ ³⁾.

Cronicarul nu-și schimbă sentimentele față de Români nici după moartea lui Mihai, deci după ce Ardealul nu mai era în stăpânirea unui „Valah“. Câteva exemple, spicuite din epoca lui Radu Șerban, ne vor dovedi cu prisosință ascunzișurile sufletului lui Sz.

După biruința dela Brașov asupra lui Moise Secuiul, Radu Șerban al Țării-Românești trimite steagurile capturate cu acea ocazie Împăratului la Praga. Sz. crede că Voevodul a trimis cu totul „patruzeci“ de steaguri. ⁴⁾ Tot el ne desvăluie mai departe și mărturisirea făcută de Radu Clucerul la Cluj: Radu Vodă a trimis Împăratului „o sută optzeci“ de steaguri. Și îndată se grăbește să adauge, revoltat: „... ceeace e o mare minciună valahă“ ⁵⁾.

În legătură cu prezentarea steagurilor ne arată și primirea ce li s'a făcut solilor lui Radu Șerban. Ei au fost primiți cu foarte mare cinste și Împăratul Rudolf „a așezat“ — teribilă supărare a cronicarului *ungur* — „pe *puturoșii* soli *valahi*, în timpul cât au stat în biserică, înaintea episcopilor...“ ⁶⁾.

În alt loc vorbește cu dispreț despre întreaga populație românească spunând că e „leneșă“, „murdară“ și are înclinări spre „tălhării“ și „prădăciuni“ ⁷⁾. Excepție fac pentru el numai Românii din Caransebeș, cari sunt mai culți, mai harnici și mai cinstiți decât toți ceilalți ⁸⁾. Motivul invocat în acest caz e deli-

¹⁾ Vezi la „Biografie“.

²⁾ Trad. Nr. XCVII. Asupra injuriilor aduse de Sz. Românilor vezi și nota d-lui N. Iorga: *Istoria armatei*. II. p. 89.

³⁾ *Hebdomades*, Sz. III. p. 223.

⁴⁾ Trad. Nr. CXX.

⁵⁾ Trad. *Ibidem*.

⁶⁾ *Ibidem*. Expresia de „valah puturos“, devenită mai târziu atât de frecventă, se pare că e folosită mai întâi în scris de cronicarul Sz.

⁷⁾ Sz. II. p. 343.

⁸⁾ Sz. III. p. 10. Despre Caransebeș spune că e locuit numai de Români. Într'alt loc (Sz. II. p. 17) se spune că mahalalele Alba-Iuliei sunt locuite de Români.

cios: fiindcă nobilii *acestora* își trag originea „din strămoși *unguri*¹⁾).

Și Sz. mai are o ultimă dorință, care se pare a constitui cheia de boltă a întregii lui credințe: „ să fie *stârpit* din rădăcină *întreg neamul Valahilor*“²⁾).

Atitudinea dușmănoasă a lui Sz. față de Români³⁾ e prin urmare, destul de categorică.

Cronicarul, după cum s'a putut vedea mai sus, *nu e totdeauna obiectiv*. Anumite înclinări personale — cazurile pomenite cu Bocskay — și faptul că se simțea *ungur* într'un grad atât de pronunțat, cum nu ne-am fi așteptat la un cronicar de la sfârșitul veacului al XVI-lea⁴⁾, i-au putut schimba judecata rece și imparțială. Cu toate acestea — menținându-ne rezerva asupra atitudinii față de Bocskay, străină însă de preocupările noastre — valoarea cronicii lui Sz. nu scade. Deși ca Ungur urește pe Români, totuși nu trece asupra știrilor fără a le înregistra. Lăsând la o parte injuriile de ocazie, ne rămân *știrile în sine*, cari pot fi adevărate. De altfel ieșirile supărăcioase față de Români ne pot confirma — odată cu indignarea autorului — tocmai întâmplări aveau petrecute.

Întâmplările relatate în cronică merită — **Preciziunea** în afară de excepțiile cunoscute — cea mai **informațiilor**. largă încredere. Faptele sunt de multe ori atestate nu numai de cronicile pământene, românești, ci și de documentele vremii. Astfel scăparea lui Petru Cercel

¹⁾ Nu e exclus ca Sz. să fi cunoscut și limba românească, căci într'un loc își permite să facă unele comparații între aceasta și limba italiană. (Sz. II. p. 285). Vezi și Bagyarî *o. c.* p. 115.

²⁾ ... totam Valachorum progeniem a stirpe delendam esse. Sz. III. p. 221.

³⁾ De altfel cronicarul e pornit adese-ori și contra Secuilor, cari erau, aproape totdeauna, de partea Domnului român și contra Ungurilor. Vezi despre ura contra *Românilor și Secuilor* și la Bagyarî, *o. c.* p. 44. Pentru Secuîi din oastea lui Mihai vezi: Szádeczki. *A székely nemzet története és alkotmánya*. [Istoria și constituția națiunii secuiești]. Budapest. 1927. pp. 137 și 139.

⁴⁾ Vezi în privința : ceasta și *Trad.* Nr. LI unde, vorbind despre „Dimitrie Piticul“, spune că era „Valah de neam“ și „dușmanul neîmpăcat al copiilor *unguri*“. În *traducerea ce urmează studiului* se vor găsi în multe locuri *Ungurii* puși în antiteză cu *Români*.

din închisoarea Hustului¹⁾ ne-o confirmă atât Eustațiu Gyulaffy²⁾, cât și Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum³⁾. Vorbind despre rezultatul luptei dela Șerpătești⁴⁾, Sz. ne dă amănunte atestate de Cronica Anonimă⁵⁾ și de documente⁶⁾. Trecerea Dunării după izbanda dela Șerpătești, apoi uciderea lui Mustafa Pașa și fuga Voevodului pretendent, Bogdan, e la fel în Sz.⁷⁾, Cronica Anonimă⁸⁾, Walther⁹⁾, documente¹⁰⁾. Un amănunt extrem de interesant ne dă cronicarul ungar despre uciderea „unui turc” în momentul cel mai hotărâtor al luptei dela Călugăreni¹¹⁾; actul eroic e atestat și de Walther¹²⁾, iar Cronica Anonimă ne precizează, că turcul despicat în două este „Caraiman Pașa”¹³⁾.

Sz. merge mai departe cu preciziunile, indicându-ne chiar și ora precisă a sosirii lui Sigismund Bathory din Opulia: orele 10 seara în 20 August 1598¹⁴⁾.

Anumite știri din cronica lui Sz. sunt uneori mai precise decât știrile din cronicile românești. Datele topografice din cronica ungurească asupra Cetății-de-Floci¹⁵⁾ — azi dispărută — se apropie cu mult mai mult de amănuntele „Marelui Dicționar Geografic”¹⁶⁾, decât datele, pe cari ni le dă Cronica lui Walther¹⁷⁾. În altă parte vorbind despre Tătarii, cari mergeau ca aliați ai Turcilor asupra Lipovei, ne precizează și locul pe unde au trecut: pe la Zenderö¹⁸⁾ — Semendria — de sigur „Sen-

¹⁾ Trad. Nr. II. III.

²⁾ „Mon. Hung. Hist. Script” XXXI. p. 24.

³⁾ Partea I. p. 77.

⁴⁾ Trad. Nr. X.

⁵⁾ „Magazin istoric pentru Dacia”. IV. p. 279.

⁶⁾ Hurmuzaki. IV₁, pp. 188—189.

⁷⁾ Trad. Nr. X.

⁸⁾ „Magazin”. IV. p. 279.

⁹⁾ „Tezaur”. I. pp. 19—20.

¹⁰⁾ Hurmuzaki. IV₁, p. 191.

¹¹⁾ Trad. Nr. X.

¹²⁾ „Tezaur”. I. p. 28.

¹³⁾ „Magazin”. IV. p. 282. Vezi și Sârbu. o. c. II. p. 240 unde se desminte că Aga Leca ar fi ucis pe Pașa Caramaniei.

¹⁴⁾ Sz. IV. p. 81; II. p. 117. Alte știri: a Comisarilor împărătești, cari pun sosirea între 8—9 tot seara, și un raport făcut mai târziu, care ne dă orele 11 seara, sunt în jurul orei dată de cronicar.

¹⁵⁾ Trad. XLVII.

¹⁶⁾ Vezi la litera respectivă.

¹⁷⁾ „Tezaur”, I. p. 16.

¹⁸⁾ Sz. IV. p. 87.

drovia" din documente¹⁾. Exemplele s'ar putea înmulți. Ne restrângem însă numai la acestea — multe din ele vor mai fi verificate și la capitolul următor : „Sz. și istoriografia românească“, — luată din diferite locuri ale cronicii și suficiente să ne poată dovedi seriozitatea și preciziunea informațiilor.

Cronicarul nu credea — nu putea să creadă întocmai — toate știrile comunicate de diverșii informatori. Acelea, cari i se păreau nesigure, le însemna și el numai cu probabilitate, însoțindu-le cu cuvintele : „așa se pare“, sau „așa se spune“²⁾. De multe ori pune față în față informațiile, ce le are din diverse cronicе, cercând să scoată din ele adevărul³⁾. În privința selecționării materialului, în felul acesta critic, Sz. e unic printre cronicarii unguri din epoca sa⁴⁾. Am văzut, cum îl critica pe Ciro Spontoni când cu numărul ostașilor morți la Șelimbăr⁵⁾. Îl corectează pe istoricul italian și în alte părți⁶⁾.

Sz. a putut greși și el. Greșelile lui însă, ușor de recunoscut, sunt scuzabile când ne gândim la moartea-i prematură și la imposibilitatea de a-și fi putut revizui materialul „Însemnărilor“. Astfel luarea Făgetului de către Gheorghe Borbély — exact în timpul când Mihai Viteazul săvârșia minunea dela Călugăreni — cronicarul o pune greșit în 1594⁷⁾. În realitate fap-tul s'a petrecut la 1595⁸⁾. Vorbind despre înfrângerea lui Eucan Beg la Hălmagiu — de relevat că numai Sz. ne dă numele Begului și amănuntul interesant despre atacul „țăranilor“ — greșeste iarăș anul⁹⁾. Întâmplarea petrecută la 1598 cronicarul o pune — cu probabilitate — la 1596¹⁰⁾. Altădată amintindu-ne de Iani — unchiul și sprijinitorul lui Mihai — ne spune că a fost paharnicul lui Ștefan Vodă¹¹⁾, în loc de Alexandru cel Rău¹²⁾.

¹⁾ Vezi Sârbu *o. c. l.* p. 400.

²⁾ *Trad. Nr. L. LXVIII.* etc, etc.

³⁾ *Sz.* I. p. 47.

⁴⁾ Cf. Bagyari *o. c.* pp. 26—27.

⁵⁾ Vezi mai sus.

⁶⁾ *Trad. Nr. XII.* și *Sz.* II. p. 324.

⁷⁾ *Sz.* IV. p. 47.

⁸⁾ Vezi Sârbu *o. c. l.* p. 333 nota I.

⁹⁾ *Sz.* IV. p. 87.

¹⁰⁾ Vezi și Sârbu. *o. c. II.* p. 112.

¹¹⁾ *Trad. Nr. IX.*

¹²⁾ Sârbu *o. c. l.* p. 53.

Aceluiași Iani îi zice uneori „Vodă“, în loc de Vistier¹⁾. Greșelile acestea ar fi fost însă corectate cu ocazia unei minuțioase recitiri a materialului.

Szamosközy scriitor umanist. În timpul scrierii cronicii, de care ne ocupăm, se încerca în țara lui Sz. să se reaprindă — fără a-i mai putea da splendoarea din epoca lui Matiaș Corvinul — flacăra umanismului eclipsată brusc de Turci la Mohács. După pierderea Budei, viața politică și spirituală a Ungariei își găsisese un nou centru de radieră: Alba-Iulia, capitala Ardealului „liber“, unde se înjghebase cu vremea o „curte“ princiară și în jurul căreia se strânseseră toți cei rămași credincioși unei quasi-continuități a statului ungar independent, cu centrul de greutate deocamdată deplasat. La această curte va pălpi sub Báthorești făclia unui palid *umanism* de formă italiană²⁾, considerat de maghiari drept în a doua fază de înflorire în Ungaria³⁾. Nu ne vom mira, deci, dacă vom găsi și în felul de a scrie al cronicarului ardelean pecetea umanismului contemporan, pecete ce se marcă în istoriografie prin revenirea la forme de expresii vii, colorate, dar și bombastice ale clasicismului antic. Se știe că istoricii umaniști, căutând să atingă perfecția de formă a vechei literaturii greco-romane, coborâseră istoria la un simplu gen literar. Forma predomina fondul, estetica adevărul. Modelul tuturor era Tit Liviu, iar istoriografi unguri aveau un model și mai apropiat: pe Bonfiniu, considerat în deobște ca șeful „nouvei“ școli istorice în Ungaria. Înaintașii și contemporanii lui Sz: Brutus, Forgács⁴⁾, Szerémi, Décsi (Barovius), Istvánffy, Verancics scriau — exceptând încâtva pe Forgács, care se apropie mai mult de sentențiosul Tacit⁵⁾ — în spiritul lui Tit Liviu și Bonfiniu⁶⁾.

¹⁾ Trad. ibidem. Ceeace nu poate fi de cât o simplă greșală de condei.

²⁾ Despre italienii dela curtea lui Sigismund Báthori vezi Sz. IV. pp. 76—77, unde sunt pomeniți cu numele.

³⁾ Vezi Bagyarî. o. c. pp. 113—114.

⁴⁾ Cancelarul lui Ștefan Báthory și sprijinitorul lui Despot Vodă — pe lângă Ferdinand I. Habsburgul — pentru ajungerea în scaunul Moldovei. (Mon. Hung. Hist. Script. XVI. pp. XIV—XV.).

⁵⁾ Sz. I. p. I.

⁶⁾ Idem. ibidem.

Precedat și înconjurat de atâția istoriografi umaniști, cronicarul Sz. fu prins și el în mrețele curentului de atunci. Dacă vom mai adăuga și faptul, că Sz. avea o cultură italiană câștigată chiar în Patavia¹⁾ *reînviatului* Tit Liviu²⁾, atunci ne vom explica ușor timbrul umanist din opera sa.

Din câteva exemple — luate la întâmplare — se va desprinde ușor acest spirit al veacului.

Cu o lună înainte de lupta dela Șelimbăr, Cardinalul Andrei Báthory trimite pe Sennyei ca sol la Mihai Viteazul pentru a afla adevărul asupra pregătirilor lui contra Ardealului. Mihai i-ar fi răspuns lui Sennyei³⁾, „enimvero . . . infelici me genio natum esse comperio, cui ne iurato quidem fidei habere Princeps meus Cardinalis potest: quum tamen vix quemquam ex omni clientelae suae numero magis fidelem . . . quam me habeat... Quale vero esset futurum dominium meum, et quantis periculis obnoxium, si . . . me a Transilvanico corpore absunderem?“ S'ar fi rugat apoi cu lacrimi în ochi să fie crezut și ar fi terminat cu următoarele cuvinte: „Deum tam infestum sibi experiretur, in easque miserias redigeretur, ut sui ipse filii viscera cogatur in cibum, sanguinem in potum adhibere, si sciens falleret“. Ne putem închipui pe Mihai Viteazul, în fața unui sol al Cardinalului, cu lacrimi în ochi și cu blestem pe buze? Și apoi nimeni, afară de Sz., nu ne mai arată atât de mișcat pe Viteazul Domn⁴⁾.

Reproducem și cuvintele Doamnei Stanca, care ar fi voit să rețină cu orice preț pe Veoved de a trece în Ardeal: „Nam sive nobis . . . vincere illos, sive nos vinci ab illis contigerit, fortuna enim non mutat causam, inexpiabili nihilominus fraude apud Deos hominesque polluemur. Quid esset, cur non staretur per omnia sacra iurato feoderi? Quid esset, in quo nobis Transylvania infesta unquam fuisset? Imo nisi illa periclitantibus nobis fide et ope succurrisset, iam olim de capitibus nostris actum fuisset . . . Audebis tu servatorum tuorum sanguine salutis tuae asyllum conspergere? Sed fac de te nihil unquam Transylvanos esse meritos, quo tandem iure provinciam alienam invadis? . . . saltem Deos superos, inferos, divosque tutelares

¹⁾ Padova.

²⁾ Vezi mai sus la „Biografie“.

³⁾ Sz. II. pp. 275—278.

⁴⁾ Vezi și Sârbu. II. p. 289.

Nicolaum et Michaëlem vereare, qui praeter fas et aequum illatam aliis vim, iniuriam, commissamque perfidiam exitiabili calamitate vel statim, vel postmodum soliti sunt plectere . . .¹⁾

Nu sunt oare acestea plăsmuiri retorice ale unui cronicar în plină vervă umanistă ?

Un exemplu și din „Însemnările unghurești“. Mihai Vodă trimite din Alba-Iulia pe Luca Trauzner și pe Andrei Postelnicul la Turda, să îndemne pe cei răsculați la supunere. Acestora le comunică vești „vorbind cu *lacrimi* în ochi“, iar după ce „i-a spus acestea, *blângând*, lui Trauzner“ l'a trimis la Turda. Precum se vede, deci, *lacrimile Voevodului se vărsau la infinit!*²⁾. Cuvintele rostite de Mihai sunt și ele cât se poate de patetice³⁾.

Constitue aceste ditirambe o scădere pentru veracitatea știrilor ? Dacă divagațiile patetice de felul celor pomenite ar fi mai multe și n'ar putea fi recunoscute ușor, da. Însă Sz. nu urmează întotdeauna exemplul scriitorilor contemporani⁴⁾. Știrile confirmate de cronicile și documentele contemporane, datele topografice și statistice, descrierea vieții sociale și culturale a vremii sale, sunt atât de multe⁵⁾, încât ele covârșesc tiradele de lustru umanist. Ca o dovadă peremptorie, că era condus mai mult decât contemporanii lui de simțul realităților, e și îndrăzneala neînchipuită de a-l corecta chiar și pe Bonfiniu, acolo unde i se părea că „plăzmuia“ peste măsură⁶⁾.

Compilațiile lui Wolfgang Bethlen.

După moartea lui Sz. manuscrisele lui ajunseră toate — lucrul îl știm și de mai înainte — în posesia lui Wolfgang Bethlen, care le și utilizează la scrierea istoriei sale.

¹⁾ Sz. II. p. 287.

²⁾ Exemple analoge mai sunt multe. Vezi și cele spuse de Radu Șerban. Sz. III. pp. 207—210.

³⁾ Vezi *Trad* Nr. LXIII. Asemănarea între scăparea lui Mihai din mâna călăului cu aceea a lui Marius și Cimbrul e — după cum a observat acest lucru și regretatul Sârbu (o c. l. p. 65.) — tot o dovadă despre influența spiritului umanist asupra lui Sz. (Vezi a treia notă marginală din *Trad*. Nr. IX).

⁴⁾ Vezi și aprecierea lui Szilágyi: Sz. I. p. XXVIII.

⁵⁾ Bagyarî în studiul citat scoate din fragmentele lui Sz. tocmai *aceste* părți, pentru a ne prezenta icoana culturală a veac XVI—XVII în Ungaria. Materialul — scos *numai* din cronică de care ne ocupăm — și-l împarte în următoarele capitole: I. Pământul și locuitorii. II. Starea socială. III. Secuții. IV. Industria și comerțul. V. Artele. VI. Științele și literatura. VII. Religia. Învățământul. VIII. Viața de Stat și Curtea Principilor. IX. Războiul. X. Viața socială.

⁶⁾ Sz. II. pp. 375 și urm.

Dealtfel „De rebus ungaricis“ a lui Bethlen nu e decât o compilație uriașă¹⁾, scrisă după cronicile contemporane, între cari ocupă un loc respectabil și cronică, de care ne ocupăm²⁾. Pasagiile transcrise din Sz. — uneori cuvânt de cuvânt — sunt foarte multe și din diferite locuri³⁾. Să vedem dacă aceste pasagii ne sunt păstrate întocmai și dacă, fără să avem originalul lui Sz., ne-am putea restrânge numai la știrile compilate de Bethlen.

În introducerea ce o scrie Benkő la vol. V. din „De rebus ungaricis“ ne atrage atenția: „vigere in Bethlenio totum Szamosközium, nec quidquam ex ejus scriptiis periisse...⁴⁾. Cu toate că Wolfgang Bethlen transcrise o sumedenie de pasagii din cronică ungurească totuși Sz. nu „trăiește“ în Bethlen, fiindcă pasagiile nu sunt redată întocmai. Bethlen *omitea* de multe ori cuvinte, cari existau în textul original⁵⁾, sau *îndulcea* ieșirile violente⁶⁾, iar uneori *fragmentă* pasagiile, schimbându-le înțelesul⁷⁾. În sfârșit după publicarea cronicii lui Sz. în 1880. s'a putut constata, că acesta avea și *alte* date, nu numai date pur politice, singurele înregistrate la Bethlen⁸⁾. Dacă vom avea în vedere chiar și numai aceste câteva constatări — fără să fie nevoie de prea multe exemple — afirmația lui Benkő cade dela sine. Numai cu Bethlen în mână nu vom ști nici odată *totul* și nu vom avea știrile *așa* cum le-a scris Sz.

¹⁾ Vezi și Szekfű, *Adatok*. p. 73.

²⁾ Bethlen compilează — în afară de Sz. — din Brutus, Simigianus, Eustațiu Gyulaffy, Toma Borsós, amintiri și de Benkő în „Introducerea“ de la vol. V. al „Istoriilor“. La aceștia să se mai adaugă: Zermeg și Barovius, pe cari Bethlen nu-i citează de loc. Cf. Szekfű. *Adatok*. p. 74.

³⁾ Notăm aci câteva: Sz. II. pp. 290—291 = *Bethlen* IV. p. 334—336; Sz. II. pp. 309—312 = *Bethlen* IV. pp. 378—382 (*omite* 6 rânduri); Sz. II. pp. 348—350 = *Bethlen* IV. pp. 431—435 (cu mici schimbări); Sz. IV. pp. 92 și urm. (= *Trad.* Nr. IX) = *Bethlen* IV. pp. 274 și urm.; Sz. IV. p. 132 = *Bethlen* V. p. 16. etc. etc.

⁴⁾ Ediția din 1789 p. 17.

⁵⁾ Din scrisoarea lui Zamoisky, în care nu se vorbește tocmai plăcut despre Habsburgii și Germanii, Bethlen a omis cuvântul „Germanii“ și numele Împăraților. Cf. Szekfű, *Sz. műve az 1594 év eseményeiről*. „Századok“. 1908. pp. 233—234.

⁶⁾ Idem. *ibid.* pp. 234—235.

⁷⁾ Idem. *ibid.* pp. 243—244.

⁸⁾ Mai pe larg la Sz. I. p. XXIX. Vezi în privința aceasta și pag. precedentă, nota 5.

Cele mai multe informații le compilează Wolfgang Bethlen din „Pentades“ și „Hebdomades“. Din „Rerum Ungaricarum Libri“ transcrie mai puțin — de altfel această parte a cronicii lui Sz. este ea însăși o compilație, după cum am arătat și mai sus — iar în ce privește „Însemnările ungurești“, dată fiind împrăștierea lor în sute de părți, e greu să constatăm cât a putut transcrie din ele¹⁾. Cert e că Bethlen a utilizat în compilația sa și „Însemnările“, și pasagiile privitoare la faptele lui Mihai Viteazul, comunicate lui Sz. de către Petru Armeanul, sunt luate tocmai din „Însemnările ungurești“²⁾. Cunoaștem și deosebirea ce există între nota marginală a cronicarului ungar — „din „tradiția“ lui Petru Armeanul“ — și cuvintele lui Bethlen — la acelaș loc — „*ex scriptis* Petri Örmény“. Wolfgang Bethlen, având la dispoziție și utilizând, cu ocazia compilărilor din cronică, *întreg* materialul „Însemnărilor“, n'a făcut altceva decât a precizat înțelesul cuvântului „tradiție“, fără să schimbe prin aceasta și semnificația *reală* a notei marginale.

În Bethlen ni se mai păstrează și unele pasagii, despre cari se știe precis că făceau parte din materialul lui Sz. și cari părți n'au fost descoperite până azi de cercetători³⁾. În felul acesta Bethlen mai poate fi utilizat *azi* — ne gândim la materialul luat din Sz. — *numai* pentru părțile pierdute din opera, de care ne ocupăm.

Terminând cu analiza cronicii⁴⁾, vom încerca să clarificăm cu ajutorul ei și câteva chestiuni de extremă importanță pentru trecutul nostru.

1) D-l Szekfű în *Adatok* ... pp. 73-76 se ocupă pe larg cu părțile compilate de Bethlen din Sz.

2) Cf. mai sus.

3) Date mai detaliate la Szekfű. *Adatok*. p. 75.

4) Recunoaștem că am scos în relief numai ceea ce putea fi util pentru înțelegerea și întrebuintarea cronicii lui Sz. în istoriografia noastră. Acesta ne-a fost scopul.

3. Szamosközy și istoriografia românească.

Rămasă în manuscris, cronica lui Sz. n'a putut avea influența, pe care o are incontestabil o cronică ieșită de sub teasc și răspândită printre contemporani. Știri din ea nu s'au putut strecura decât la întâmplare și numai în cronicile *ungurești* și *săsești*. Despre penetrarea unor știri din Sz. în cronicile românești contemporane, sau în cele din veacul al XVII-lea, nu poate fi vorba¹⁾. Opera lui Sz. rămânând netipărită și ma-

¹⁾ La început ni s'a părut că Sz. ar putea fi izvorul, din care să-și fi luat unele știri — originea lui Mihai Viteazul, locul nașterii lui, mama săracă a Voevodului, scăparea lui din mâna călăului și sprijinul lui Iani — autorul „Istoriilor Domnilor Țării-Românești“. Nefiind însă știrile riguros identice, nu putea fi vorba nici despre un împrumut *direct*. Pentru urmărirea strecurării *indirecte* a acestor știri a trebuit să ne ocupăm ceva mai amănunțit cu *cronicele* contemporane — unele ceva mai târzii — *străine*, din cari ar fi putut trece faptele menționate mai sus în cronica atribuită lui Constantin Căpitanul Filipescu. Rezultatul acestor cercetări credem că își poate avea locul aci, mai ales că unele constatări prezintă o importanță deosebită, deschizându-ne un orizont larg și luminos în clarificarea chestiunilor propuse.

Cronici unguerești. În timpul vieții lui Sz. un singur om a transcris părți din cronica, de care ne ocupăm: *Nicolae Istvánffy*, vice-palatin al Ungariei și prietenul lui Sz. Părțile compilate de el sunt toate privitoare la evenimentele din 1599. (*Regnii Hungarici Historia*—1490—1606 Coloniae 1685 pp. 478. Părțile transcrise sunt din materialul cuprins sub Nr. XXXVI din *Traducerea* ce urmează acestui studiu. Vezi Szekfű, *Adatok*. p. 68). După moartea lui Sz. mss li sunt văzute și utilizate în tot decursul veacului al XVII-lea de către mai mulți scriitori: de Mateiu Laczkó *Sepsi* (*Cronica* lui, de un pronunțat colorit protestant, cuprinde evenimentele din anii 1520—1624), la Francisc Nagy Szabó („*Memorii*“ din anii 1580—1658), la Gaspar Bőjthi *Veress* (*De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen Libri XII.*) și în cele din urmă — după cum am văzut mai sus — la Wolfgang *Bethlen*. (Vezi și Szekfű, *Adatok* pp. 68—73).

În veacul al XVIII-lea nici o urmă despre utilizarea manuscriselor lui Sz. de către istoriografia *unguri*. (Szekfű *o. c.* p. 76. *Kulcsár* cunoaștea

nuscritele lui fiind înmormântate un timp oarecare în biblio-

unele părți din mss lui Sz. păstrate în Colecția Hevenessy). *Șincai* va folosi însă — după cum vom vedea — mai multe din aceste manuscrise către sfârșitul aceluiaș veac.

Abia în doua jumătate a veacului al XIX-lea (1876—1880) se culeg și se publică manuscrisele cronicarului de către *Alexandru Szilágyi*, devenind de atunci accesibile tuturor.

Cronici săsești. Găsim urme din cronica lui Sz. și în cronicile săsești. Astfel în *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* foarte multe părți sunt identice cu știri din Sz. Fuga lui Petru Cercel din temnița orașului Huszt e la fel în cronica ungurească (*Trad.* Nr. II. și III.) și în cronica săsească (*Chronicon F.L.-Oll.* Coranae 1847 pp. 76—77); la fel plecarea lui Alexandru cel Rău la Poartă — Septembrie 1593 — și ridicarea în scaun a lui Mihai Viteazul. (*Trad.* Nr. IX. fără să ne dea data. Numele lui Alexandru e schimbat cu Mihnea. *Chronicon* p. 105. și data). Asemănare incontestabilă e între cronica ungurească și cea săsească și la descrierea soliei lui Bernátfi, reîntors dela Tătari. (*Sz.* II. pp. 76 și 81 *Chronicon* pp. 137—138. Vezi și Szekfű, *Adatok.* pp. 67—68.). Prezența solilor brașoveni în tabăra lui Mihai — după ce trecuse Carpații pentru a ocupa Ardealul — și sfârșitul soliei lor (*Sz.* II. pp. 302—303. *Fuchsio-L.-O.* p. 147); pustiirea orașelor din Țara-Bârsei de către oștile lui Mihai (*Sz.* II. pp. 303—304. *F.L.-O.* pp. 147—148); fuga Cardinalului dela Șelimbăr și uciderea lui și a însoțitorilor lui de către Secui (*Trad.* Nr. XXXVI. *F.L.-O.* p. 149); toate aceste știri se aseamănă atât de mult, încât trebuie să presupunem oarecari legături între Sz. și autorii cronicii săsești.

Știm că Sz. se stabilise, după ocuparea Ardealului de către Mihai Viteazul, la Sibiiu. În acest oraș a putut să se întâlnească cu cei doi autori încă în viață ai cronicii săsești: cu Lupinus și cu Ioan Oltardus — primul preot în Sibiiu între anii 1597—1612, al doilea capelan în acest timp (Vezi Seivert Johann, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelerthen*, Pressburg, 1785 p. 317, apud Szekfű, *Adatok.* p. 67) și mai târziu preot și el. (*Oltard* Prefața lui Trausch). Cei trei cronicari stând împreună aproape doi ani în acelaș oraș au devenit de sigur prieteni și își vor fi împărtășit impresiile asupra evenimentelor, ce se desfășurau sub ochii lor. Prietenia intimă dintre Sz. și cronicarii sași se poate bănuși și din usturătoarea epigramă-epitaf, — despre care am vorbit — pe care o găsim menționată și în Albumul lui Ioan Oltardus. (*Album Oltardianum* (1526—1629) în Trauschensfels: *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens.* Kronstadt. 1860 p. 36.) Oltardus avea epigrama de sigur dela Sz., *dacă nu cumva au compus-o împreună.* Sunt și unele schimbări și se adaugă la cele trei rânduri ale lui Sz. un rând în plus.

De altfel ura *Ungurului* și a *Sasului* era deopotrivă de mare contra *Valahului*. Bucuria despre uciderea lui Mihai n'ar fi putut-o immortaliza mai sincer decât prin abominabila epigramă-epitaf. Disprețul Sașilor pen-

teca Capitlului catolic din Alba-Iulia¹⁾, apoi trecerea acestor manuscrise în mâinile lui Bethlen, setos de compilări, au făcut imposibilă utilizarea cronicii ungurești de către cronicarii români contemporani sau utilizarea ei cu ocazia marilor compilări de cronici de la sfârșitul veacului al XVII-lea²⁾. Vom încerca să urmărim câteva știri din Sz. și cronicile românești ale timpului pentru a putea dovedi această afirmație. Ne vom permite însă să discutăm acest lucru concomitent cu clarificarea unor chestiuni în legătură cu începuturile lui Mihai, asupra cărora s'a vorbit mult, fără să se fi spus până acum ultimul cuvânt.

Originea lui Mihai Vodă. În cronica lui Sz. avem trei versiuni asupra originii lui Mihai Vodă Viteazul:

tru Mihai Viteazul reiese și din epitetul pe care îl dăduseră Voevodului român. Îi ziceau: *Mălai Vodă*. (Vezi „Anuarul Institutului de Istorie Națională“. II. p. 358).

În felul acesta asemănările multe dintre cronica ungurească și *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* sunt explicabile.

Cu sasu Mihail *Weiss*, Sz. încă a avut relații de prietenie, dovadă „datele biografice“ ce i le-a trimis cronicarului ungar. (Vezi mai sus).

Între cronicarul ungar și cronicarii contemporani sași colecționați în vol. IV și V din „*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*“ nu credem că a putut exista vre-o legătură. Cercetarea comparativă a acestor izvoare confirmă presupunerea. (Toate datele în legătură cu orașul Brașov și jur sunt cu mult mai precise în *Quellen* decât la Sz. Dacă ar fi existat oarecare legături între ei, am găsi aceleași date precise și la cronicarul, de care ne ocupăm).

După moartea lui Sz. manuscrisele lui au fost utilizate de către mai mulți Sași. Găsim pasagii din aceasta la Gheorghe *Krauss* (În *Kemény: Fundgruben*... Klausenburg, 1839 pp. 164-217), la Matei *Miles* (*Siebenbürg. Würgengel*. Hermannstadt. 1670 pp. 175-259) și la Laurențiu *Topeltinus* (*Origines et Occasus Transsylvanorum*... Lugduni Batavorum. 166). Ed. II. Viena 1762. Pasagiile din Sz. sunt transcrise sau traduse cuvânt de cuvânt. (Vezi și Szekfü, *o. c.* pp. 69-72).

¹⁾ După cum am văzut mai sus.

²⁾ Cronică pământeană contemporană cu Sz. avem una: a lui *Theodosie-Walter*. Dintre cronicile ceva mai târzii, scrise însă pentru epoca care ne interesează după *isvoade contemporane*, menționăm: Cronica lui *Stoica Ludescu* (Cronica Anonimă) și aceea atribuită lui *Constantin Căpitamul Filipescu*. Despre alte cronici vezi mai departe.

Versiunea 1.

„Mihai Vodă își trăgea originea din neamul lui Pătrașcu Vodă . . . Dar se știe că a crescut foarte sărac; fost-a și negustor și făcea negoț dincolo de Dunăre, în Moldova și în toată Țara-Românească. Mamă-sa era vânzătoare de rachiu...“¹⁾.

Versiunea 2.

„Baba Novac era din satul Poreci de lângă Dunăre, aproape de Semendria . . . Novac trăia numai din haiducie; fost-a un timp oarecare turc și subașă între aceștia. Eră din Cetatea-de-Floci de lângă Dunăre; se numia că e fiul lui Pătrașcu, de aceea și-a botezat²⁾ Mihai Vodă și pe fiul său tot Pătrașcu“³⁾.

Versiunea 3.

„În anul 1600 erau tre-cuți opt ani decând a dat Împăratul turcesc lui Mihai Vodă domnia Țării-Românești. Fost-a hibrid⁴⁾: tatăl său grec, mama sa româncă. Locul unde s'a născut e Floch sau Floci, pe malul Dunării. Tot la Floci mamă-sa fierbea rachiu; din aceasta trăia . . .“⁵⁾.

Cum se face că Sz. vorbește în *trei* feluri asupra originii *acelui*ș Voevod? Răspunsul îl vom putea da numai după ce vom ști, în prealabil, dela cine a primit cronicarul ungar veștile asupra originii lui Mihai.

1. *Prima versiune*, aceea care ni-l arată pe Mihai Viteazul ca fiind din neamul lui „Pătrașcu Vodă“ și din mamă „vânzătoare de rachiu“, a fost comunicată ungurului de către cel mai competent și în acelaș timp cel mai bine informat om din imediata apropiere a lui Mihai Vodă: *Petru Grigorovici Armeanul*⁶⁾. Dealtfel toate știrile privitoare la viața *intimă* a Voevodului — cuprinse în capitolul „Întâmplări din vremea lui Mihai Vodă“ pomenit mai sus — sunt împărțășite cronicarului de către acelaș Armean. Nu este oare chestiunea „originii“ o chestiune destul de „intimă“ — și mai ales în cazul lui Miha i a cărui mamă era o simplă „vânzătoare de rachiu“ — pe care n'o puteau cunoaște, precis, toți, dar o putea cunoaște foarte bine Armeanul? Nimeni nu se află în situația de a ne desvălui adevărul mai bine decât el și nimic nu ne împiedecă să nu dăm crezare celor spuse de dânsul.

1) *Trad.* Nr. IX. Versiunea 1 a fost cunoscută și până acum în istoriografia românească.

2) Nevezni — a numi, a da nume, a boteza.

3) *Trad.* Nr. LXXI. Despre încurcătura cu Baba Novac vezi mai departe.

4) În original „hibrida“.

5) *Trad.* Nr. XLVII.

6) Cf. nota marginală în *Trad.* Nr. IX.

Știrile comunicate lui Sz. sunt de obicei atât de precise) încât vre-o preocupare interesată sau vre-o știre intenționat falsă par cu totul excluse.

2. Între versiunea 1 și versiunea 2 se poate constata — în ce privește originea lui Mihai — o asemănare, ba și mai mult: versiunea 2 pare a fi o *complectare* revelatoare a versiunii 1. Aceste două versiuni, întregindu-se reciproc și dându-ne împreună știri precise asupra originii Domnului, ni se pare că au format la început o *singură* versiune. Citind versiunea 2, oricine își va pune întrebarea: Cum e posibil, ca la începutul versiunii să se vorbească despre Baba Novac ca fiind din satul „Poreci“, iar către sfârșitul ei să se afirme, despre acelaș Novac, că e din „Cetatea-de-Floci“, că e „fiul lui Pătrașcu“, adaugându-se apoi ca din senin: „de aceea și-a botezat Mihai Vodă și pe fiul său tot Pătrașcu“?! Ultimele rânduri din versiunea 2, evident, nu pot avea nici o legătură cu începutul aceleiași versiuni. Odată ce Baba Novac era din Poreci, nu mai putea fi și din Cetatea-de-Floci, în schimb din această cetate dunăreană era Mihai Vodă, el poate fi fiul lui Pătrașcu și el, „Mihai“, — aci ni se dă și numele — și-a botezat pe fiul său cel mai mare: Pătrașcu. Fraza despre originea lui Mihai nu poate avea, prin urmare, nici o legătură cu ceea ce ni se spune despre Novac. Ea — de-altfel fraza e *singură* într'un întreg capitol intitulat „Despre Baba Novac și preotul Saski“²⁾ — a avut de sigur *alt loc* înainte ca „Însemnările“ lui Sz. să se fi împrăștiat. Acest alt loc n'a putut fi decât acolo, unde se află și versiunea 1, adică în capitolul „Întâmplări din vremea lui Mihai Vodă“ risipit și el în nenumărate părți³⁾. Numai așa se poate explica cum versiunea 2, fără să repete nimic din ceea ce se spune în versiunea 1, o *întregește* pe aceasta, precizând *aceeaș origine* a lui Mihai. Astfel pe când versiunea 1 ne arată că Voevodul își trage originea din „neamul“ lui Pătrașcu

¹⁾ Am văzut la confruntarea știrilor lui Petru Armeanul cu știrile „Memoriului“ lui Mihai — scris sub ochii Domnului și amplificat cu părți dictate de el însuș — precizia informațiilor Armeanului. Știrile asupra originii nu pot fi decât tot precise.

²⁾ Trad. No. LXXI.

³⁾ Capitolul „Despre Baba Novac și preotul Saski“ e păstrat în aceeaș „colecție“ cu materialul intitulat „Despre Baba Novac“ — Colecția Muzeului Ardelean — unde primul capitol e la p. 44, iar al doilea numai cu patru pagini mai jos, la p. 48 (Sz. IV. pp. 128—129).

Vodă, versiunea 2 vorbește de „fiul“ lui Pătrașcu¹⁾, invocând totodată și un argument hotărâtor — uitat cu desăvârșire de istoricii români, cari s'au ocupat cu originea lui Mihai: — E fiul lui Pătrașcu, „de aceea și-a botezat Mihai Vodă și pe fiul său tot Pătrașcu“. Versiunea 2 ne mai precizează, spre deosebire de versiunea 1, și *locul* originii lui Mihai: Cetatea-de-Floci.

Oricine poate să vadă deci, că versiunea 2, complectând și precizând *aceleași* amănunte din versiunea 1, amândouă nu sunt în realitate decât una și aceeași versiune, și ele — după cum vom vedea și mai departe — nu pot emana decât dela o *singură persoană*. Persoana, care ne-a dat versiunea 1. e — după cum ne-o spune însuș Sz. în nota sa marginală — *Petru Armeanul*. Versiunea 2, emanată dela *aceeaș persoană*, dar scoasă din capitolul inițial și intercalată de editori în mijlocul unui capitol străin, nu poate fi scrisă decât tot de Armeanul. În felul acesta versiunile 1 și 2 ne-ar da o *singură versiune*, complectă și precisă, pe care o vom numi după numele aceluia, care a comunicat-o cronicarului ungur: Versiunea Petru Armeanul.

Versiunea complectă a lui Petru Armeanul:

„Mihai Vodă își trăgea originea din neamul lui Pătrașcu Vodă. Dar se știe că a crescut foarte sărac; fost-a și negustor și făcea negoț dincolo de Dunăre, în Moldova și în toată Țara Românească. Mamă-sa era vânzătoare de rachiu. Era din Cetatea-de-Floci, de lângă Dunăre; se numia că e fiul lui Pătrașcu, de aceea și-a botezat Mihai Vodă și pe fiul său tot Pătrașcu.“

3. Alături de versiunea lui Petru Armeanul mai avem și *versiunea 3*, în care tatăl lui Mihai nu mai e Pătrașcu Vodă, ci un „grec“ oarecare. Analiza atentă a informației ne va dovedi îndată, cine poate fi atât de mult discutatul „grec“. Înainte de a arăta însă acest lucru să urmărim în lumina știrilor contemporane, al cui fiu se crede a fi fost Mihai²⁾.

¹⁾ Aci nu se mai repetă după numele „Pătrașcu“ cuvântul „Vodă“, ca la versiunea 1, ceea ce încă ar putea fi un indiciu, că versiunile au fost dintr'un început la acelaș loc. Vorbindu-se *odată* despre „Pătrașcu Vodă“, era de prisos să se mai repete calitatea lui, pomenită numai cu câteva rânduri mai sus.

²⁾ Chestiunea *originii* lui Mihai Viteazul a fost discutată de atâtea ori și cu multă competență de istoricii români; Iorga (Istoria lui Mihai Vi

Cronica lui *Theodosie-Walther* — contemporană cu viteazul Voevod — ne spune, că „generosul Ban Michai“ — pe atunci Ban al Craiovei — este „fiul lui Petru, care stătuse Domn al țării înainte de Alexandru . . .“¹⁾ În cealaltă cronică contemporană, a lui *Sz.*, după *versiunea Petru Armeanul* ni se arată, întâi, că „Mihai Vodă își trăgea originea din neamul lui *Pătrașcu Vodă . . .*“, apoi urmează precizarea : „Se numia că e fiul lui *Pătrașcu*, de aceea și-a botezat Mihai Vodă și pe fiul său tot *Pătrașcu*“. Alți *unguri*, contemporani cu Mihai, nu pomenesc nimic — nici chiar *Istvánffy* — despre originea Voevodului, doar francezul *Thuan* ni-l prezintă ca fiu al lui *Pătrașcu*²⁾. Dintre cronicile românești ceva mai târzii, scrise însă pentru epoca care ne interesează, după „isvoade“ contemporane, aceea a lui *Stoica Ludescu* (Cronica Anonimă) ne spune clar, că Mihai e „fiul lui *Pătrașcu Vodă*“, iar în cronica atribuită lui *Constantin Căpitanul Filipescu* ni se vorbește, la începutul capitolului despre „Domnia lui Mihai Vodă leat 7101“⁴⁾; Mihai „după ce au luat Domnia s'au numit că iaste fecior lui *Pătrașcu Vodă . . .*“, Cronica sasului *Miles* — scrisă și ea în jumătatea a doua a veacului al XVII-lea, ca și a lui *Ludescu* și *Căpitanul Filipescu* — ne arată, că Mihai e : „*Sohn des Christlichen Waidens Petri*“⁵⁾.

Față de aceste știri, care ni-l prezintă pe Mihai Viteazul drept fiu al lui *Pătrașcu-cel-Bun*, avem mai multe izvoare, unde se vorbește despre alte origini. Astfel după un raport din 6 Sept. 1593 al ambasadorului venețian *Mateo Zane* dela Constantinopol⁶⁾ și după o tradiție păstrată în districtul *Zagori* din Epir⁷⁾ Mihai e „un fiu al Banului“ Iani; *versiunea 3* din

teazul în „Convorbiri Literare“. 1902—1903. Capitolul originii); Xenopol (o. c. Ed. II. vol. V. Domnia lui Mihai); Sârbu (o. c. vol. I. pp. 55 și urm.); Filitti (Mama și soția lui Mihai Vodă în „Convorbiri Literare“, 1921 p. 609—627). Concluziile la cari au ajuns sunt diferite. Ne permitem să reluăm aceeași chestiune dela început, privind-o dint'un alt punct de vedere și cu știri noi.

¹⁾ „Generosus Bahn Michael, Petri Palatini Christiani, praefati Alexandri, antecessoris filius . . .“ Walther p. 8.

²⁾ *Historiarum sui temporis libri CXXXVIII.* (1546—1607). Frankfurt, 1614—1621. Apud Papiu, *Tesaur*, I. p. 196.

³⁾ *Magazinul Istoric* IV. p. 277.

⁴⁾ *Istoriile Domnilor Țării-Românești.* Ed. Iorga p. 82.

⁵⁾ *Würg-Engel*, 1670. p. 176.

⁶⁾ *Hurmuzaki* III. p. 457.

⁷⁾ Lampridi, *Epirotice*. VI. p. 26. apud I. C. Filitti o. c. în *Convorbiri*, 1921. p. 613—14.

cronica lui Sz. ne arată ca părinte al lui Mihai Vodă pe un „grec“ oarecare, iar în *Istoriile* atribuite *Căpitanului Filipescu* tatăl Voevodului e un „gelep den Poarta Împărătească....“¹⁾.

Știrile numeroase de ambele părți sunt într'o vădită contradicție. Cari conțin adevărul? Cari izvoare puteau cunoaște mai bine originea lui Mihai?

1. *Cronica lui Theodosie*, amplificată de *Walther*, era cronica ce se scria sub ochii Voevodului la curte. O eventuală greșală în stabilirea genealogiei pare exclusă, fiindcă originea Domnului putea fi notorie printre cei din jurul lui. Aci ni se spune să Mihai e

„fiul lui Petru care stătuse Domn
al țării înainte de Alexandru....“²⁾.

Dar nu numai atât! Cronica ne arată în continuare, că Mihai era cunoscut tuturor

„prin strălucirea părinților și a
nașterii sale“³⁾.

Admițând că mama viteazului Voevod fusese o modestă „vân-zătoare de rachiu“, iar tatăl său un „grec“, cum s'ar fi putut vorbi despre „strălucirea părinților“ și „strălucirea nașterii“? Dacă Mihai n'ar fi avut ca tată pe Pătrașcu Vodă, pe lângă mama săracă, atunci la ce mai era nevoie să se scoată anume în evidență strălucirea originii? De sigur că situația mamei nu era strălucită, dar strălucită a fost domnia „bunului Pătrașcu“. Numai la acesta s'a putut gândi Theodosie, atunci când a ținut să revină asupra nașterii, accentuând *anume* „strălucirea părinților“ lui Mihai.

S'ar putea obiecta, că fiind cronica lui Theodosie-Walther cronica de curte a Voevodului, ea n'ar fi putut însemna *altă* origine: aceea din tată „grec“ de pildă. Nu vedem de ce *viteazul* Mihai mai avea nevoie să-și ascundă originea, odată ce *era* Domn și să fi interzis Logofătului său de-a scrie adevărul. Și chiar dacă lui Theodosie i se putea impune să noteze într'un anume fel lucrurile, nu tot astfel se putea face și cu ceilalți alcătuitori de „isvoade“. În aceste isvoade contemporane s'ar fi putut însemna foarte ușor originea *adevărată* a Voevodului, fiindcă cele scrise aci nu mai erau „aprobate de însuș

¹⁾ Ed. Iorga p. 82-83.

²⁾ *Walther*, p. 8,

³⁾ „... ut paterna eminentia, et natalium praerogativa . . . omnibus notissimus“. *Idem, ibidem*.

Domnul“¹⁾. Stoica Ludescu și presupusul Constantin Filipescu, cari istorisesc domnia lui Mihai tocmai după aceste „isvoade“, nu știau nimic despre originea *de jos* a Voevodului²⁾. Să se fi pierdut toate știrile, cari conțineau originea *adevărată* a lui Mihai?

Vom reține aci, pentru simplificarea discuțiilor de mai jos, următoarele: Cronica lui Theodosie-Walther, scrisă la curtea Domnului și în măsură de-a cunoaște cu precizie dedesupturile originii, ni-l prezintă pe Mihai ca *fiu* al lui *Pătrașcu*, scoțând anume în relief „strălucirea“ nașterii sale.

2. *Un alt contemporan* — el însuș ostaș de frunte³⁾ și diplomat încercat al Voevodului⁴⁾, cunoscătorul cel mai indicat al tainelor curții — *Petru Armeanul* ne mărturisește cu insistență, că Mihai își trăgea originea

„din neamul lui *Pătrașcu Vodă*“

și mai departe, Mihai

„se numia că e *fiul* lui *Pătrașcu*“.

Cuvântul „se numea“ având un înțeles ambiguu s'ar părea că dă informației cu totul alt caracter: Mihai adică n'ar fi fost în realitate fiul lui Pătrașcu Vodă, ci el ar fi *inventat* numai această filiațiune, „numindu-se“ fără nici un scrupul drept „fiu al lui Pătrașcu“. Având în vedere însă împrejurarea, că Mihai a crescut „foarte sărac“, fiind un timp oarecare chiar și „negustor“ și a avut ca mamă o simplă „vânzătoare de rachiu“, el trebuia să *se numească* mereu fiu al lui Pătrașcu, fiindcă nu era în situația altor fii *legitimi* domnești, cari nu mai aveau nevoie să-și legitimeze originea în fața lumii, pentru că lumea știa și așa ai cui sunt. Faptul că Mihai era nevoit prin forța împrejurărilor să susțină un *adevăr*, nu trebuie explicat numai decât în sensul invențiunii descendenței sale. Petru Armeanul ne prezintă originea Domnului român atât de adecuată împrejurărilor, încât ea nu poate fi decât verosimilă.

¹⁾ Cum se spune în *Walther* p. 4.

²⁾ În cronica Căpitanului Filipescu știrea cu „gelepul“ nu e din „isvoade“ ci „den aus“ unul dela altul.

³⁾ Vezi *Sz.* II. p. 192, unde se spune: „Id Petrus Armenus, qui nonnullae militum cohorti in exercitu Michaelis praefuit . . .“

⁴⁾ Petru Armeanul e — de pildă — cel dintâi sol trimis de Mihai la Împăratul Rudolf, după intrarea în Alba-Iulia. Sărbu *o. c.* II. p. 340. I se încredințează și alte solii importante. Vezi *Hurmuzaki XI.*, anii respectivi. Toate acestea presupun o încredere desăvârșită a Domnului în acest Armean.

Lumea știa că a crescut sărac — „se știe că a crescut foarte sărac“ — și fiindcă era cunoscut la început *numai* așa, el, Mihai ajuns odată la vârsta bărbăției și aflând dela săraca lui mamă al cui fiu este, *susține* cu tărie nu o minciună, ci un adevăr. Era nevoit să-și revendice un drept în fața lumii, care-l văzuse născându-se în *peștera* sărăcășioasă din Cetatea Dunăreană, deasupra căreia n'avusese nimeni grija să aprindă *steaua* vestitoare de *alte origini*, din *alte împărății*. Petru Armeanul, care cunoștea aceste lucruri, ni le-a vecinicit deci sub forma cea mai obiectivă posibilă. Ne spune și ce știa lumea — *fără să ascundă originea săracă a mamei*, cum fac *toți ceilalți* — dar ne arată și adevărul, pe care-l putuse afla dela Domnul însuș. Ca dovadă că Armeanul nu cunoăștea o altă origine a Voevodului, afară de cea din „Pătrașcu“, ce argument mai peremptoriu s'ar putea invoca decât faptul, că *nu ne vorbește și despre alt părinte al lui Mihai*. Și ca să ne poată convinge despre credința lui în această descendență, se încumetă să aducă și un argement, care spune foarte mult, dacă nu chiar totul:

„... e fiul lui Pătrașcu, de aceea și-a botezat Mihai Vodă și pe fiul său tot Pătrașcu“¹⁾.

3. Lipsa oricărei știri despre vre-o origine a Domnului la *cronicarii unguri contemporani cu Mihai Viteazul* — excepând pe Sz. — pare curioasă și chiar sibilică. N'ar fi fost oare și pentru aceștia un fapt demn de relevat, că cel ce stătea pe tronul Ardealului — Mihai — era nevrednic de-a fi stăpân, nu fiindcă se întâmplase să fie Valah, ci fiindcă se ridicase dela cea mai umilă treaptă socială: tată „grec“, mamă „vânzătoare de rachiu“? Suntem doar într'un timp când originea cuiva — și mai ales în Ardeal — era cel mai prețios și chiar unicul suport în drum spre ascendență. Dar nici un cronicar ungar nu ne arată — nici chiar Sz. — că nobilii s'ar fi răsculat vreodată, sau l-ar fi disprețuit pe Domnul român din cauza *originii* sale *de jos*. De ce n'au ținut acești cronicari — repetăm afară de Sz., unde vom vedea îndată despre ce e vorba — să arate *nici una* din originile lui Mihai? Răspunsul cel mai probabil: fiindcă nu era nimic *exceptional* în originea Voevodului.

¹⁾ Argumentul câștigă în tărie, când ne gândim că la Români fiul cel mai mare poartă de obicei numele bunicului. În orice caz nu va scăpa nimănui importanța ce i-o atribue acestui „nume“ Petru Armeanul. În cronica lui Sz. fiul cel mai în vârstă al lui Mihai e pomenit numai cu numele Pătrașcu, fără să i se zică vreodată și Nicolae.

4. În *Istoriile lui Thuan*, scrise pentru epoca lui Mihai după relațiuni turcești, ungurești și alți câțiva autori străini, Voevodul e arătat ca fiind

„fiul lui Petru Vodă”¹⁾.

și afirmațiile au valoarea unor știri contemporane. Thuan e cunoscut ca istoric imparțial și foarte documentat, calități cari își au importanța lor la constatare originii lui Mihai Vodă²⁾.

5. *Cronica lui Stoica Ludescu* ne spune, în însuș titlul capitoulului unde „se începe istoria lui Mihai...” că acesta e

„fiul lui Petrașco Vodă...”³⁾.

Se pare că Ludescu n'a găsit în „isvoadele” compilate de el nici o mențiune despre originea *de jos* a Domnului, căci altfel și-ar fi notat — credem — acest lucru. El știa, la câteva decenii după moartea Voevodului, atât: Mihai este *fiul* lui *Pătrașcu*. Se vede că nici nu pune la îndoială această origine, deoarece nu se oprește s'o discute, ci o înregistrează în *titlu* numai, ca pe un fapt natural și indiscutabil.

Chestiunea trebuie privită și sub alt aspect. D. Iorga a dovedit, într'un stadiu de migăloasă analiză publicat de Academie⁴⁾, că în Ludescu se cuprinde o „Cronică a Buzeștilor”, și „istoria lui Mihai Vodă” dela început până la *lupta dela Mirislău* cuprinsă în Ludescu este însăși această „Cronică”. Compilatorul folosisse astfel pentru originea lui Mihai un izvor favorabil Buzeștilor și mai puțin favorabil Domnului. Într'adevăr cronica se străduiește, să scoată mereu în relief faptele celor trei frați olteni, iar Mihai e lăsat, cu o consecvență calculată, în umbră. Odată ce nu se scăpă din vedere nici un prilej de a ridica pe Buzești, desigur că nu s'ar fi uitat nici faptul, foarte bine venit, de-a vesti *originea de jos* a lui Mihai, eclipsându-l prin aceasta tocmai îndeajuns, ca Buzeștii să apară într'o lumină și mai strălucită. Și apoi n'a avut Mihai și dușmani printre boieri, cari să-i scoată în evidență tocmai originea, pentru

¹⁾ „... is Petri quondam Palatini filius fuit...” în *Tezaur*, I p. 196.

²⁾ Papiu spune că Thuan ar fi cunoscut cronica lui Walther, deși nu o citează. (*Tezaur*, I p. 186.) Pare puțin probabil, fiindcă la Thuan originea și instalarea lui Mihai în scaunul domnesc e altfel arătată (*Tezaur*, I p. 196—197), decât la Walther.

³⁾ *Mag. Ist.* IV. p. 277.

⁴⁾ *Cronicele muntene* în *An. Acad. Rom. Secț. Ist.* vol. XXXI. Vezi de acelaș și *Istoria Literaturii Române*. București, 1925. Ed. II., vol. I. p. 357.

a-l scoate din domnie? Din nenorocire a avut foarte mulți, mai ales în primii ani¹⁾. Cu toate acestea nicăiri nici o urmă despre originea „grecească“ sau din „gelep“! Iată deci, că chiar și în „Cronica Buzeștilor“ — contemporană cu Voevodul și care avea tot interesul să înregistreze originea de jos — Mihai e „fiul“ lui „Pătrașcu“.

6. În „Istoriile“ atribuite lui Constantin Căpitanul Filibescu încă ni se arată, la începutul capitoulului despre „Domnia lui Mihai“, că acesta

„după ce au luat Domnia s'au numit că
iaste fecior lui Pătrașco-Vodă“.

Cuvintelor „s'a numit“ am arătat mai sus ce tâlc li se poate da în cazul special al originii lui Mihai. Ceeace voim să arătăm aci, e lipsa de precizii în legătură cu oricare din originile Domnului și timpul de când acesta a început să se „numiască“ fecior de Domn. Despre originea Voevodului din „Pătrașcu“ cronicarul ne mărturisește, că nu știe nimic „cu adevărat“, invocând pe istoricii „striini“ sau „de ai noștrii“, cari nici ei „nu adeverează“, cine este. Despre timpul de când a început Mihai să se „numiască“ fecior de Domn ne spune, întâi: . . . „după ce au luat Domnia“²⁾, iar la câteva rânduri mai jos: „fiind el“ — Mihai — „la Craiova³⁾, i s'au scornit nume, cumcă iaste fecior de Domn“⁴⁾. Deci nesiguranță și imprecizii!

Vom reține însă și aci faptul, că Mihai e arătat ca fiind „fecior lui Pătrașcu-Vodă“ chiar și de autorul „Istoriilor“.

7. Sasul Matei Miles crede, în cronica sa scrisă la 1670 la Sibiu, că Mihai Viteazul este

„Sohn des Christlichen Waidens Petri“.

Constatarea lui Miles poate avea o valoare excepțională, întru cât el, cunoscând manuscrisele lui Sz.⁵⁾, a putut afla și „versiunea Petru Armeanul“ cu originea lui Mihai din Pătrașcu

¹⁾ Vezi Sârbu, o. c. l. p. 230. Sunt de extremă importanță știrile date numai de Sz. asupra atitudinii unor boieri cu prilejul celei mai grele încercări a lui Mihai: Lupta dela Călugăreni. Boierii l au trădat pe Domn, oprind chiar și oștile ungurești să se bată alături de el. Aceștia spuneau că Mihai e „un îndrăzneț, care nu face nimic din chibzuire, ci merge orbește la toate și pentru nebunia lui vrea să ne piardă și pe noi și pe sine“. (Traducerea Nr. X.)

²⁾ O. c. p. 82.

³⁾ În timpul când era Ban.

⁴⁾ Id. *ibidem* p. 83.

⁵⁾ Vezi mai sus, unde am vorbit despre „Cronicele săsești“.

Vadă¹⁾ În orice caz el a putut vedea *ambale* versiuni ale cronicii ungurești — „Pătrașcu”, „grec” — și avea posibilitatea să aleagă pe cea mai verosimilă. Miles credea adevărată originea lui Mihai din *Pătrașcu*.

Pe lângă aceste știri — dintre cari cele provenite dela *Petru Armeanul* se înalță pe primul plan prin obiectivitatea, precizia și argumentarea expunerii, și cari singure ar fi de ajuns să ne convingă despre originea domnească a lui Mihai, fără a mai avea și celelalte știri, cari susțin la fel aceeași origine — să vedem ce încredere putem avea în informațiile, cari susțin în diferite feluri, diferite origini, pentru același Voievod.

1. În fruntea lor stă — ca cea mai veche — raportul ambasadurului *Matteo Zane* dela Constantinopol, în care Mihai e considerat drept

„un fiu al Banului²⁾ [Iani]³⁾”.

Relatarea ambasadurului venețian e din toamna anului 1593, atunci când Iani și Mihai se aflau la Constantinopol și când acesta din urmă fu înălțat în scaunul domnesc al Țării-Românești. El — Zane — a putut să vadă și să constate un lucru: că Iani și Mihai erau mereu împreună, că cel dintâi umbra să câștige domnia pentru cel de-al doilea și Mihai ajunge într’adevăr domn datorită intervențiilor lui Iani. Ce grad de rudenie va fi fost între ei, aceasta nu putea s’o știe Zane decât sau direct de la cei vizitanți, sau dela cineva, care-i cunoștea deaproape. Dar nu e nici una, nici alta, dovadă însuși raportul ambasadurului venețian, care nu știe cum îl cheamă nici pe Iani, nici pe Mihai⁴⁾. Așa fiind, cine ar putea să susțină, că ambasadurul Republicii venețiene și-a cules știrea din izvor demn de crezare. Neputând afla nici măcar numele acelora, al căror grad de rudenie îndrăznește să-l stabilească, ce valoare i se poate atribui infor-

¹⁾ Credem mai degrabă că Miles a luat informația despre originea lui Mihai ca fiind „Sohn des Christlichen Waldens Petri” din Walther, unde știrea e intactă și la Miles: . . . „Petri Palatini Christiani . . . filius” (Cf. mai sus), iar nu din Sz.

²⁾ Vezi nota 7 p. 56.

³⁾ Despre „Iani”, luat de unii drept un Catargi sau un Cantacuzino, vezi mai departe.

⁴⁾ În raport se vorbește numai despre „un figliulo [numele?] . . . del Ban [numele?] . . .”. Mai târziu va fi aflat, de sigur, numele Voievodului din partea, dar la 6 Sept. 1593 putea să nu-l știe.

mației sale? Adevărul nu poate fi decât că venețianul știa în Constantinopol atât pe Iani cât și pe Mihai și aflase cumva că primul e ocrotitorul și sprijinitorul cel mai desăvârșit al viitorului Voevod. Văzând că Mihai a reușit să ajungă *chiar și domn* cu ajutorul acestui Iani, care, fără să se mai fi gândit la sine, a mișcat totul și și-a jertfit totul pentru reușita ocrotitului său, n'a avut oare Mateo Zane toată dreptatea să vadă în acest Iani un „tată“? Spiritul de sacrificiu nu putea fi ridicat până la expresia cea mai desăvârșită a altruismului decât de un „tată“ față de „fiul“ său. Așa credea Mateo Zane! Fără să știe numele celor doi și fără să cunoască gradul de rudenie dintre ei, pentru ambasadorul venețian „Banul“ nu putea fi decât *tatăl* noului Domn.

Astfel cele spuse în raportul lui Zane pot să ne confirme cel mult știrile, ce le aveam despre intervenția lui Iani la Poartă, însă ele nu au — nu pot să aibă — nici o valoare în stabilirea gradului de rudenie dintre Mihai și ocrotitorul său.

2. *Tradiția păstrată în Zagori din Epir*, care consideră pe un beilicciu Iani drept „tată“ al lui Mihai Viteazul¹⁾, nu poate avea decât valoarea problematică a unei tradiții. De sigur că nimeni nu va da la o parte știrile *contemporane* și din țară, — deci mai demne de crezut — cări ni-l arată pe Mihai ca fiu al lui Pătrașcu, de dragul unei *tradiții* epirotice. Dealtfel tradiția pare să conțină un sămbure de adevăr, în jurul căruia fantasia a țesut cu vremea firul legendei²⁾. *Iani poate fi* — după argumentarea largă și precisă a d-lui Filitti din „Convorbiri“ e chiar sigur — *din Zagori, dar nu este tatăl lui Mihai-Vodă*. Se va vedea mai jos cum filiațiunea lui Mihai din „Banul“ lui Mateo Zane, din „Iani“ al lui Lampridi, din „grecul“ lui Szamosközy și din „gelepul“ Căpitanului se reduce la una și aceeași origine, *falsă*.

3. Mult mai enigmatică e știrea ce ne-o dă *Szamosközy* — și cu aceasta ne întorcem la firul întrerupt al analizei despre „grec“ — *în versiunea 3* din cronica sa. Aci totul e atât de laconic, încât ochii se opresc bănuitori asupra fiecărui cuvânt. Ca preambul la analiza versiunii ne permitem să sta-

¹⁾ Lampridi *o. c.* după I. C. Filitti. Vezi nota 7. p. 56.

²⁾ Epiroticele sunt culese (?) și publicate *numai* prin anii 1860. Știrea o deținem dela d-l Filitti, singurul posesor după cât știm în România al studiilor lui Lampridi.

bilim *timpul*, când a fost scrisă, pentru că numai așa îi vom putea înțelege cuprinsul ciudat.

Prima frază a versiunii ne spune: „În anul 1600 erau trecuți opt ani¹⁾ de când a dat Împăratul turcesclai Mihai Vodă domnia Țării-Românești“. Amănuntul acesta e deosebit de prețios, fiindcă în el se ascunde și indicația timpului. Versiunea n'a putut fi scrisă decât numai după ce în „1600 erau *trecuți* opt ani“, de când domnia Mihai, adică în anul *următor* celui socotit ca trecut. Evident anul 1601. În *acest* timp își notează deci Sz. originea lui Mihai dintr'un „grec“ oarecare. Întrebarea firească, ce se impune ca o necesitate inexorabilă, e: Cum se face, că Sz., deși cunoștea dela Petru Armeanul clar și precis originea din Pătrașcu a lui Mihai, se încumetă totuși să vorbească — la 1601 — numai despre o origine „grecească“? Cronicarul ungar *cunoștea* versiunea Armeanului atunci, când își nota știrea cu grecul²⁾ și astfel nu poate fi vorba despre stabilirea originii grecești a lui Mihai fără a fi știut părerea lui Petru Grigorovici.

Atunci de unde și în ce împrejurări a răsărit acel „grec“ misterios?

Știm că între anii 1599 și 1601 cronicarul ungar era refugiat la Sibiiu și cunoaștem și „mizeria“, în care trăia din pricina ocupării Ardealului de către Voievodul român³⁾. De ce-o fi plecat la Sibiiu, atunci când rămăseseră destui nobili și alți unguri în Alba-Iulia și la Cluj, cine poate ști? Fapt e că Sz. ducea o viață amară și era victima stăpânirii „Valahului“ în Ardeal. Câtă ură și cât dispreț s'o fi acumulat în sufletul cronicarului pentru Valahul Mihai, ne-o arată epitaful scris în *acest timp* în orașul săsesc. Dacă Sz. și-a putut permite să scrie despre Mihai acele cuvinte, ce fac să roșească obrații

¹⁾ Sz. pune anul suirii lui Mihai în scaunul Țării-Românești la 1592. Astfel după socoteala lui în 1600 erau opt ani de când stăpânia Voievodul. Vezi *Trad.* Nr. IX.

²⁾ Ziarul lui Petru Armeanul ajunge în mâinile lui Sz. în 1598. Dar încă o dovadă din însuș textul cronicii: Îndată după versiunea Armeanului cronicarul pune o notă de trimitere — „vide 202“ — ce se potrivește întocmai cu numerotarea paginatăii dela versiunea 3. (*Trad.* Nr. XLVII. nota 5.) Evident având numai *ambele știri* față'n față — deci și a lui Petru Armeanul — poți trimite dela o știre la alta.

³⁾ Vezi *Trad.* Nr. XCVII.

oricărui om cu bun simț¹⁾, dacă pentru el Mihai nu era, în ultima analiza, decât un „tălhar“²⁾, de ce nu și-ar fi putut permite acelaș Sz. să ne dea știrea falsă despre originea Voevodului? Următoarele trei fapte vor confirma această presupunere:

a. *Versiunea atât de categorică a lui Petru Armeanul*, cunoscută lui Sz., nu e desmințită de acesta nicăiri în cronica sa. Nici o notiță nu ne lasă să bănuim măcar, că Sz. ar fi avut înainte de 1601 îndoieli asupra celor spuse de Armeanul³⁾. Dealtfel el n'are de reproșat nici acum nimic lui Grigorovici, ci notează numai pur și simplu: Mihai e fiul unui „grec“.

b. *Coincidența „mizeriilor“* lui Sz. cu timpul, în care scrie epitaful și originea. Obiectivitatea din epitaf ne lasă să întrezărim aceeaș obiectivitate asupra originii, ambele scrise în *aceleași împrejurări, acelaș loc și acelaș timp*.

c. *Mediul*, în care și-a scris cronicarul ungar versiunea 3, încă i-a putut sugera notița cu „grecul“. La Sibiiu — după cum știm — avea ca tovarăș de suferințe pe Ioan Oltardus, în complicitatea căruia scrie cunoscuta epigramă-epitaf⁴⁾. Ne putem inchipui ce atmosferă dușmănoasă trebuie să fi fost în acest *centru săsesc*, unde capelanul orașului împreună cu Sz. deplângeau cu *atâta* durere moartea Voevodului valah⁵⁾. Tot acest *mediu săsesc* — atmosfera încărcată o cunoaștem numai aci, dar ea putea fi la fel și în afară de *centru* — ne-a putut da porecla disprețuitoare de „Mălai Vodă“ pentru Domnul român⁶⁾. În *acest mediu* sibian și-a scris deci Sz. și notița pomenită, în care tatăl lui Mihai apare ca fiind un grec.

1) Șincăi, care cunoaștea „epitaful“ desgustător, se revoltă la cele scrise de cronicarul ungar, exprimându-și indignarea prin niște cuvinte, ce nu se pot reproduce. *Cronica Românilor*, Ed. II. vol. II. p. 455. Despre identitatea „Anonimului latinesc“ cu „Sz.“ vezi mai departe.

2) Epitaful cunoscut.

3) Afirmația nu e fără importanța când ne gândim, că Sz. reacționa cu vehemență contra aceloră, cari i se păreau „mincinoși“. Revolta lui împotriva italianului Spontoni e un exemplu clasic de felul acesta. (Vezi mai sus p. 40.) Dacă cele spuse de Armeanul i s'ar fi părut lucruri neadevărate și-ar fi exprimat cel puțin îndoiala, sau l'ar fi contrazis chiar.

4) Epitaful e compus de amândoi și probabil cu concursul mai multor inși, deoarece Sz. vorbește în plural: „am scris...“ *Trad. Nr. XCVII.*

5) Vezi și mai sus la „Cronicele săsești“.

6) Vezi la aceleași „Cronici săsești.“ Nu va fi însemnând „Mălai Vodă“ pentru Sașii dela sfârșitul veacului al XVI-lea un Voevod de *originea*

Din cele spuse până aci reiese, că Sz. a scris versiunea 3 fără să țină seama de ceea ce i-a comunicat Armeanul din Țara-Românească și într'un moment, când ura lui față de Mihai ajunsese la paroxism. Versiunea aparține prin urmare *exclusiv* cronicarului ungar și o vom numi de aci înainte cu numele lui: *Versiunea Szamosközy*.

Versiunile 1 și 2 vorbind despre *aceeaș* origine, ne apar acum și mai sigur ca emanând dela *aceeaș* persoană: Petru Armeanul, după ce știm că versiunea 3 aparține lui Sz., care ne arată cu totul altă origine.

Dar să analizăm mai departe versiunea din urmă. După ce constată câți ani a domnit Mihai până la 1600, ni se spune:

„Fost-a hibrid; tatăl său
grec, mama sa româncă...“.

Nimic nu pare mai temerar în versiunea, de care vorbim, ca stabilirea *naționalității* celor doi părinți. „Grec“ de-o parte, „româncă“ de altă parte! De unde atâta precizie? Dealtfel însuș faptul, că Sz. a nimerit *greșit* originea părinților, nu poate fi decât un indiciu despre neseriozitatea informației sale. Vom dovedi îndată, cum tocmai diferența de naționalitate exclude între ei pe acești părinți.

Știrile contradictorii asupra originii domnești și cea de jos a lui Mihai n'au putut proveni decât din confuzia inocentă a unor împrejurări *reale*. Voevodul *este* „feciorul“ lui Pătrașcu-cel-Bun — faptul e confirmat atât de precis de Armeanul și alții — dar el *mai e* și fiul unei „vânzătoare de rachiu“, săracă și necunoscută. Numai deosebirea dintre rangul social al părinților a putut aduce cu sine deosebirea de păreri asupra originii aceluiaș fiu. Cei cari știau *secretul* nașterii vedeau în Pătrașcu pe adevăratul părinte, iar cei mai mulți, lumea, neputând afla totul, încerca să-i *găsească* un tată... Din toată încercătura originii reiese un fapt: Mihai Viteazul nu putea fi decât *fiul din flori* al lui Pătrașcu, pentru că numai așa se poate explica confuzia asupra filiațiunii sale. Nașterea dintr'o căsătorie legitimă

joasă, născut din părinți cari *mâncău mălai*? Mai avem un Voevod care e poreclit, prin analogie, „Mămăligă Vodă“: Grigore Callimachi al Moldovei. „Mann nante ihn, eben aus Ursache seiner Armuth, spottweise nur den Mämăliga-Fürsten, welches die gewöhnliche Speise der gemeinen Wallachen ist und ein aus Türkenkorn hartgekochten Brey oder Polenta ist, zu essen hatte“. Iorga, *Documentele Callimachi*, I. p. 392.

n'ar fi putut incurca pe nimeni, iar mama n'ar mai fi fost „vân-zătoarea de rachiu“, ci „doamna“ Voevodului Pătrașcu¹⁾. Odată admis acest lucru ne este foarte ușor să deslegăm toată fabula asupra originii *de jos* a viteazului Mihai. Cine cunoaște cătuși de puțin psihologia țărănimii noastre și a urmărit simplitatea, cu care se metamorfozează faptele acoperite cu vălul discreției — nașterea unui fiu nelegitim de pildă — acela nu se va mira, că fiului *bastard* al unei negustorese obscure i s'au putut inventa atâția părinți imposibili. Imaginația omenească, trecând în astfel de împrejurări peste orice limite, ajunge să rătăcească chiar și pe cărările nepermise de logica firii. E cazul specific cu originea Voevodului nostru: Lumea căutând să-i găsească părintele s'a oprit tocmai la *Iani*, fratele mamei sale. Căci „Banul“ ambasadorului venețian, „Iani Zagorianul“ din Lampridi, „grecul“ lui Sz. și „gelepul“ Filipescului nu sunt decât una și aceeași persoană, Iani, ocrotitorul lui Mihai.

De ce și cum a putut deveni unchiul Voevodului drept „tatăl“ său ?²⁾.

Analizând mai sus *Raportul lui Mateo Zane* din Constantinopol am arătat, cum anumite considerente l-au făcut pe ambasador să creadă, că „Banul“ — alias Iani — este părintele lui Mihai. Nu e nevoie să re gândim numai decât la invenții, clevetiri sau la contestarea filiațiunii domnești. Chestiunea e mult mai simplă: Din moment ce Mihai apăruse la Constantinopol fără aureola unui fiu domnesc cunoscut în deobște, însoțit de Banul Iani și susținut de acesta *cu sacrificarea propriei sale averi* până i-a câștigat domnia, era lucru firesc ca Zane — care nu-i cunoștea — să vadă în Banul, *atât de preocupat de soarta nepotului său*, pe „tatăl“ acestuia.

Tradiția din Epir ne precizează nu numai locul de origine al lui Iani — Zagori — ci ne lasă să întrezărim identitatea acestui Iani, luat drept părinte al Voevodului, cu „Banul“

¹⁾ Cel dintâi care a presupus, că „Mihai Viteazul a fost *fiul de greșală* și nu de cununie al Tudorei“ e dl N. Iorga. (o. c. din *Convorbiri* 1902. p. 151). Sârbu credea în originea domnească, considerând pe Tudora drept soția *legitimă* a lui Pătrașcu-cel-Bun. Deducerea lui însă e forțată. (O. c. I. pp. 45, 60—65) Curios că Sârbu, care cunoștea limba ungurească și a utilizat pe Sz., nu pomenește nimic despre partea a doua din versiunea lui Petru Armeanul și nici despre versiunea Szamosközy. Dl Filitti se alătură la presupunerea Dlui Iorga. (Stud. din *Convorbiri*. 1921. p. 611).

²⁾ Vom dovedi mai departe la „*Iani, unchiul lui Mihai*“, că a existat într'adevăr această înrudire între cei doi.

Iani al bailului venețian, presupus deasemenea părinte al lui Mihai. Atribuindu-li-se în cazuri identice aceeaș paternitate nu poate fi vorba de sigur decât despre aceeaș greșală, ca și în cazul ambasadorului. În lipsa tatălui legitim, lui Iani i-a revenit rolul de a crește și supraveghea pe nepotul său, deci în ochii lumii el era și tatăl lui. Cei din Zagori, atât de departe de cetatea dunăreană în care s'a născut Mihai, nu puteau ști precis, dacă fiul din flori al Tudorei este în realitate al ei sau al fratelui, Iani. Să se mai adauge și discreția, cu care putea fi însoțită o chestiune atât de delicată cum era nașterea unui fiu bastard, și atunci nu vom condamna deloc bună credința zagorienilor îndepărtați.

La aceeaș confuzie se reduce și știrea despre tatăl „grec“ din *versiunea lui Szamosközy*. Să se observe cât de scurt e cronicarul ungur când e vorba de acest părinte.

„Tatăl său grec“ . . .

Atât! Despre mama Voevodului are de spus multe lucruri: că e din „Cetatea de Floci“, că „fierbea rachiu“ și „din această trăia“. Despre „grec“? Nimic! De unde era? Ce ocupație a avut? Nici un cuvânt! Tăcerea misterioasă își poate avea tălcul său: Sz. nu ne da nici o informație despre *acest* părinte al lui Mihai fiindcă . . . nu exista! Aflând dela Petru Armeanul¹⁾, că Iani — luat drept *tată* de ambasadorul venețian și de zagorienii — este în realitate o „*rudă*“ a sa, nu mai putea comite greșala ne permisă de a face vre-o legătură între „mamă“ și „Iani“. Atunci? Tace! . . . Mușenia cronicarului e însă prea transparentă și perplexitatea lui prea semnificativă, ca să nu se bănuiască încurcătura. Tatăl bastardului Mihai nu poate fi nici aci decât omul, care „a învățit toate lucrurile lui . . . la Tarigrad“, „care a plătit toate cheltuelile lui . . . până i-a scos domnia“²⁾, „grec“ de origine³⁾ și fost „*Ban*“ de Craiova⁴⁾. Acest *grec*, pus de Sz. cu atâta ușurință alături de vânzătoare de rachiu, e identic cu „*Banul*“ lui Mateo Zane și cu „Iani“ din Zagori. Svonul ajuns până la Sibiu, ca și până în Epir, avea ca fond

¹⁾ Trad. Nr. IX.

²⁾ Aceeaș mărturie a Armeanului din nota precedentă.

³⁾ Iani s'a crezut a fi întâi un Cantacuzin (Iorga) apoi Catargi (Sârbur I. p. 55), iar acum în urmă Zagorian din Epir. (Filitti. Cf. mai sus). Toți au văzut deci în Iani un *grec* (Vezi și mai departe). În *Theodosie-Walther* se spune de dreptul: Tudora era sora „*grecului*“ Iani. (p. 9).

⁴⁾ Trad. Nr. IX.

real *sărăcia* viitorului Domn combinată cu nesiguranța tatălui, pe care lumea îl *căută* și se păruse că l-a *găsit*. Chestiunea va apare de altfel în toată limpezimea ei mai jos, la identificarea „geleului“, unde vom avea într'un mănunchiu toate știrile despre falsul părinte.

Astfel Sz., pornit să ne dea o *altă* origine decât cea precizată de Petru Armeanul, n'a putut diminua cu nimic părerea ce-o aveam despre filiațiunea Voevodului viteaz din Pătrașcu. *Naționalitatea* părinților din versiune nu poate fi decât pură invenție, fiindcă presupușii părinți *trebuiau* să fie de aceeași naționalitate¹⁾.

Să trecem în sfârșit la „geleul“ din cronica atribuită lui Constantin Căpitanul Filipescu și să vedem, dacă poate fi vorba de corelație între știrile acestuia și ale lui Sz.

4. *Autorului „Istoriilor Domnilor Țării-Românești“* îi revine cinstea de-a fi reușit să încurce cum nu se poate mai măestrit originea lui Mihai. Cele două pagini asupra descendenței Voevodului²⁾ sunt fără îndoială cea mai splendidă capodoperă de confuzie istorică românească. Nicăiri nu se vor găsi — credem — strânse într'un mănunchiu atâtea contradicții ca aci: *Două* origini ale Viteazului, una mai încălțită ca cealaltă; *naivitate* copilărească în stabilirea împrejurărilor, cari au dus la conceperea lui Mihai; *confuzie* între presupusul „tată“, *om mare* al Porții și „Iani“, ruda sa, tot *om mare* la Poarta Împărătească. Nu lipsește nici „inelul“, prin care să poată fi *recunoscut* „fătul“ și nici „jurământul“ Domnului, drept *justificare* a unei legende târziu concepută! Dar să lăsăm să vorbească cronicarul însuși:

Versiunea cronicii atribuită Căpitanului Filipescu.

„Acest Mihai Vodă, după ce au luat Domniia, s'au numit că iaste fecior lui Pătrașco Vodă, iar cu adevărat nu să știe; că nici un istoric de ai noștrii (sau striin) nu adeverează cine iaste, și cum au luat Domniia; fără cât den auz unul dela altul așa dovedim: că mumă-sa au fost de la oraș dela Floci; care, fiind văduvă și frumoasă, și nemerind

¹⁾ Doi frați — Tudora, Iani — nu pot fi decât de aceeași naționalitate: sau greci amândoi, sau români. Numele lor sunt, fără îndoială, grecești.

²⁾ Ed. Iorga p. 82-83.

un gelep, om mare și bogat den Pórta Împărătească, și în casa ei zăbovindu-să câtă-va vreme, zic că au fost umblat cu acea fâmeae și au îngrecat-o, și vrând să să ducă gelepul, i-au dat un inel și 100 de galbeni de aur, și au zis fâmeii, de va face fecior, viind la vârstă, să să ducă la dânsul, unde-l va găsi, și după inel îl va cunoaște că-i este fecior. Și, născând făt, trecând vreme multă... l-au făcut ispravnic în locul Banului de la Craiova, nefiind Ban, că nu vria să pue Domnii Ban... Deci, fiind la Craiova (în ce chip nu să știe), i s'au scornit nume cum că iaste fecior de Domn."

„Care auzind Domnul dentru acea vreme, au trimis cu urgie și l-au adus la București, și, trecând pre lângă Biserica Albă pre vremea liturghiei, s'au rugat armașilor să-l lase să asculte svânta liturghie, și, lăsându-l, au intrat în bisea-rică, și, rugându-să, s'au făgăduit lui Sfeti Nicolae, fiind hramul, că, de-l va mântui, să-i facă mănăstire în numele lui, precum au și făcut. Că, ducându-l la Domn, și tăgăduind de năpaste, au jurat cu 12 boiari că nu iaste fecior de Domn, și au scăpat. Dentru care nevoe scăpând și sperându-să, au fugit la Poartă, și, găsind pre tată-său acolo, fiind om mare al Porții, i-au scos Domniia în țară, sau, cum zic alții, că, fiind Capi-Chehaea un Iani, care i-au fost rudă, având voie dela Poartă i-au scos Domniia" 1).

Știrile, cari amintesc originea *domnească* a Voevodului, le-am analizat mai sus. Ne rămân acum numai cele privitoare la *gelep*.

Din amalgamul de întâmplări povestite în versiunea de sus se desprinde clar izvorul informației: Autorul „Istoriilor“ nu și-a cules știrile nici din cronici contemporane, nici din isvoade azi pierdute, nici din istorici „striini“, ci „den auz“. Din auz și încă *la un veac* după moartea lui Mihai ²⁾). Afirmatiile trebuie scum primite deci cu multă rezervă și mai ales cu multă circumspecție ³⁾. În decursul unui veac câte nu se puteau schimba,

¹⁾ La pag. menționate în nota precedentă.

²⁾ Toți istoricii români, atât cei cari admit paternitatea lui Căpitanul Filipescu, cât și cei cari atribue cronica lui Radu Popescu, sunt de acord în a recunoaște ca an al compilației materialului, ce ne privește, anul 1688.

³⁾ Cei cari s'au ocupat cu originea Voevodului au observat, firește, acest fapt. Dar au trecut prea repede asupra legendei, fără să-i fi acordat mai multa atenție.

iar imaginația omenească avusese tot timpul să amestece lucrurile reale cu legende și viceversa. Să vedem cum.

Despre mama Voevodului ni se spune că a fost „de la oraș de la Floci“. Știrea fiind confirmată — după cum am văzut — și de alte izvoare contemporane, pare verosimilă. Aceeaș mamă putea fi și „văduvă“ și „frumoasă“ deși tradiția îi acordă, peste un veac (!), două calități prea *potrivite* cu pretinsa alunecare din rândurile versiunii. Fapt adevătat petrecut poate fi privit chiar și *nimerirea* „geleului“, „om mare și bogat den Poarta Împărătească“. Aci însă se confunda persoana *reală* a unui om, care se pare a fi fost „geleu“ cu o persoană fictivă. „Geluul“ *real*, ajuns mai târziu „om mare și bogat“, putuse veni chiar „den Poarta Împărătească“ și avusese tot dreptul să „zăbovească“ în casa mamei lui Mihai Vodă. Rostul acestei „zăboviri“ însă nu putea duce la nașterea lui Mihai, pentrucă — versiunea însăși ne lasă să întrezărim lucrul — acest „tată“, „om mare al Porții“, care „i-au scos Domniia în țară“, nu era altcineva decât „Căpi-Chehaea“ „Iani“, care „i-au fost rudă“ și care „i-au scos Domniia“. „Inelul“ și cei „100 galbeni aur“ — exact 100! — sunt evident produsul imaginației, care a căutat, pe *această* cale a inelului, să dea o întâlnire lui Mihai și lui Iani la Constantinopol ¹⁾. Nu trebuie crezută nici partea cu „jurământul“ Domnului, împreună cu a celor „12 boiari“, și poate nici intrarea în „Biserica Albă“ din București și făgăduința către „Sfeti Nicolae“ de a-i face „mănăstire“ dacă-l va „mântui“. Oricine poate să observe aci un amestec tardiv de legendă și realitate, trecându-se — după aproape 100 de ani era firesc — peste orice considerație de timp.

Alternativa caracteristică între „tatăl“ — „găsit“ de Mihai la Constantinopol ca fiind „om mare al Porții“ și care „i-au scos Domniia în țară“ — și *tocmai* între „Căpi-Chehaia Iani“, — „ruda“ sa, care era la „Poartă“ și care „i-au scos Domniia“ — *nu poate fi decât dovadă despre confundarea „tatălui“, adică „geleului“, cu „Iani“, și viceversa*. Odată ce *ambele* persoane ale tradiției au ajuns să fie puse față'n față s'a putut vedea, că e vorba despre o persoană, care îndeplinise *acelaș* rol de sprijinitor la Țarigrad. Cronicarul nu precizează, dar lucrul reiese până

1) D-l Iorga observă — în nota cu care însoțește textul „Istoriilor“, la acest loc — că „inelul“ și recunoașterea prin el se găsesc în *legenda* despre întemeierea Țării-Românești. Mai adaugăm și cazul cu inelul din legenda Corvinilor.

la evidență din înșirarea dibuitoare a știrilor în legătură cu intervenția. *Un om* a intervenit la Poartă — contemporanii Zane și Petru Armeanul susțin, precis, *Banul, Iani*¹⁾ — și astfel „gele-

¹⁾ Armeanul arată acest lucru în diferite locuri (*Tard.* Nr. IX): „Mihai Vodă a avut o rudă pe *Iani* Vistierul, care a fost Ban de Craiova. acesta i-a învățit toate lucrurile lui Mihai Vodă la Țarigrad“. Mai departe: „... chematu-l-a *Iani* pe Mihai la Poartă, ca să-i câștige domnia Țării-Românești“. Apoi: „Șezut-a Mihai mai multă vreme la Poarta și toate cheltuelile lui Mihai le-a plătit *Iani*, până ce i-a scos domnia“.

Asupra sprijinului dat de *Andronic Cantacuzino*, fiul faimosului Mihai Cantacuzino Șaitan-Oglu, ne vorbește lămurit scrisoarea grecească din *Hurmuzaki* (XI. pp. 373—374). După acest document ajutorul lui *Andronic* e sigur și poate chiar hotărâtor. Dar tot atât de sigure sunt și ajutoarele date de *Eduard Barton*, ambasadorul englez la Poartă (*Trad.* Nr. IX și *N. Iorga, o. c.* „Convorbiri Literare“, 1902. p. 518), de *Sigismund Băthori* din Ardeal (*Trad. ibidem* și *I. Sârbu, o. c. I. p. 67*) și de *Baltazar Băthori* (*Trad. acelaș număr*). Astfel Mihai și-a pus în mișcare — direct sau indirect — toate cunoștințele pentru reușita planurilor sale și toți împreună își pot avea meritul în câștigarea domniei. Nu înțelegem de ce unii istorici atribue numai lui *Andronic Cantacuzino* reușita lui Mihai, mai ales că raportul bailului venețian și cronicile contemporane (*Theodosie-Walther* și *Armeanul-Szamosközy*) ne vorbesc clar despre un *Ban, care e Iani*, nu *Andronic*. Nici o urmă nicăieri că *Andronic Cantacuzino* ar fi fost vreodată Ban. Titlul de „Ban“, pus alături de numele *Cantacuzino* în scrisoarea lui *Camerinos* (*Hurmuzaki* XI. pp. 331—332), nu poate fi decât interpretarea greșită a cuvântului gresesc *πάνας* (jupân, domn) — precum susține, credem, cu multă dreptate d-l I. C. Filitti în studiul pomenit din „Convorbiri“ (pp. 615—616). În felul acesta „Banul“ ocrotitor și prijinitor al lui Mihai nu poate fi *Andronic*, ci *Iani*, pomenit la Poartă în tot intervalul „dela 1589 până la 1593“ ca reprezentantul Moldovei „și al Țării-Românești“. „In Di vanurile căreia figurează ca Ban“. (*Iorga, o. c.* „Convorbiri“. p. 233).

Ajutorul lui *Andronic*, prin urmare, nu trebuie ignorat — vezi în privința aceasta și *Sârbu (o. c. I. p. 66)* și *Filitti (o. c. din „Convorbiri“ p. 617)* — dar partea leului aparține — după izvoarele contemporane pomenite mai sus — lui *Iani*.

A fost „*Iani Banul*“ un *Cantacuzino*, așa cum susține cronicarul grec *Daponte*, care scrie aproape la două secole după moartea lui Mihai? D-l *Iorga* susține. — În studiul din „Convorbiri“ pp. 234—235 — nu și cu argumente hotărâtoare, cari resping chiar argumentația d-sale de mai târziu, prin care revine asupra primei afirmații. (*Hurmuzaki-Iorga* [XIV. Notiță din *Néος Έλληνομνημων* XI. n'am putut-o vedea). D-l *Filitti* primește concluziile d-lui *Iorga* de la 1902 — data studiului din „Convorbiri“ — calculând și d-sa etatea celor doi „*Ioan Cantacuzino*“ contemprani, dintre cari unul avea la 1594 optzeci de ani — deci prea bătrân ca să mai aibă spinteneala și curajul de-a mazili și înălța domni — iar celălalt numai douăzeci și patru — prea tânăr ca să poată fi „Ban“ și capuchehaie al Țărilor Române la Constantinopol. (*Filitti, „Convorbiri“*, pp. 614—615). Dealtfel

pul" tată din versiunea Căpitanului nu poate fi decât: Iani¹⁾.

Identitatea acestor doi părinți reiese și pe altă cale.

În versiunea lui Petru Armeanul am văzut, că ni se vorbește fără încunjur despre sărăcia mamei Voevodului. Versiunea Szamosközy repetă acelaș lucru: mama lui Mihai „fierbea rachiu“, din „aceasta trăia“. Ba versiunea Armeanului ne prezintă în câteva linii cenușii întregul tablou al unei vieți duse din greu: Chiar și Mihai „a crescut foarte sărac“, „fost-a și negustor și făcea negoț dincolo de Dunăre, în Moldova și în toată Țara-Românească“²⁾. Ocupația de negustor din tinerețe a viitorului Voevod se aseamănă atât de bine cu ocupația „geleului“ — *negustor* de oi³⁾ — încât negustoria lui Mihai nu pare a fi decât îndeletnicirea firească a „geleului“, pe lângă care creștea și a cărui meserie o practica. Faptul că el făcea negoț „dincolo de Dunăre, în Moldova și în toată Țara-Românească“ ne arată, că nu e vorba despre un comerț *local* — cum era al mamei — ci despre unul extins peste provinciile românești și — firește — peste Dunăre, cum era al „geleului“. Pe de altă parte se poate constata, că situația modestă la început a lui Iani și îmbogățirea lui de mai târziu,

acest Iani n'a iscălit nici odată „Cantacuzino“, ci numai „Iani Banul“. (Sârbu, *o. c.* I. pp. 51 și 53). D-l I. Lupaș în *Tudora mama lui Mihai Viteazul* („Revista Istorică“, 1921, p. 135 nota 2 și în „Studii, Conferințe și Comunicări istorice“. București. Casa Școalelor. 1928. Vol. I. p. 117, nota) admite părerea d-lui Iorga din 1902.

Iani nu poate fi Cantacuzino nici din alte motive. Familia Cantacuzinilor era bogată, pe când mama lui Mihai Vodă, *sora* lui Iani, era o „vânzătoare de rachiu“, iar fiul ei „a crescut foarte sărac“ și „a fost și negustor . . . dincolo de Dunăre, în Moldova și în toată Țara-Românească“. Cf. versiunea citată la p. 55). E greu să se impace purpura cu vulturul bicefal al Cantacuzinilor, cu soarta biete negustorese, umilă și săracă.

Încercarea de-a identifica pe Iani cu Enache Catargi (Sârbu. I. pp. 54—56) n'a găsit sprijinitori (Filitti, „Convorbiri“, p. 614) și Sârbu însuși se îndoiește de acest Enache.

Rămânem deci la „Iani“ al atât de bine informatului Armean din cronică lui Sz., care — Iani — „a fost Ban de Craiova“ și „i-a învățit toate lucrurile lui Mihai Vodă la Țarigrad“ până ce „i-a scos domnia“.

1) Confuzia compilatorului a fost evidențiată și de dl Filitti (*o. c.* în „Convorbiri“ p. 613), fără ca d-sa să fi depănat în întregime firul încâlcit al originii lui Mihai.

2) Versiunea pomenită mai sus.

3) Gelep era numele dat *negustorilor* străini *greci* și *armeni*, cari cumpărau în țară turme de oi și le vindeau apoi la Constantinopol cu preț îndoit sau întreit.

se potrivesc întocmai cu cariera uni „gelep“ în plină ascensiune. Dl Filitti — care s'a ocupat, în studiul citat, cu originea lui Iani — aduce cele mai verosimile probe (pentru a ne dovedi *originea săracă și îmbogățirea* ulterioară a acestuia¹⁾). Tot aci ni se arată, și credem cu dreptate — după izvoarele, pe cari de asemenea le-am utilizat — că îmbogățirea unchiului Voevodului este cea obicinuită a gelepilor, dintre cari mulți ajungeau „*cu trecere la Poartă*“. Și concluzia: Iani era „un beilicciu, un gelep și Mihai însuș a început prin a se îndeletnici cu negoțul poate pe lângă unchiul său gelepul“²⁾). Astfel „Iani“, ajuns „*cu trecere la Poartă*“ și ca atare în măsură de a câștiga domnia pe seama lui Mihai, nu poate fi decât identic cu „gelepul“ versiunii Căpitanului.

Lipsa tatălui legitim — după cum am spus și mai sus — a putut induce lumea în eroare și această eroare s'a perpetuat până către sfârșitul veacului al XVII-lea, când o înregistrează autorul „Istoriilor“. Dealtfel e bine să se observe că toți cei *aproape* de Mihai (Theodosie, Petru Armeanul, Cronica Buzestilor) vorbesc numai despre Pătrașcu, iar toți ceilalți, *departe ca loc* (Zane la Constantinopol, Zagorienii în Epir, Szamosközy în Ardeal) și ca *timp* (Filipescu după aproape un veac) au *încurcat* originea Voevodului.

Confuzia acestora din urmă e explicabilă și am zice chiar firească. Pătrașcu-cel-Bun murise în anul în care se naștea Mihai — 1557 — și astfel Tudora trebui să-și crească copilul în sărăcia despre care vorbește Armeanul, iar Iani — fratele Tudorei — se simți oarecum dator să devină *tatăl* ocrotitor al familiei, care se svârcolea în neajunsuri. Era natural ca fratele să-și ajute sora și să se îngrijească de nepot, încât el să nu simtă lipsa „tatălui“. Dela o vreme lumea s'a obișnuit cu *starea de fapt* și fără să mai răscolească partea tainică a situației, privea pe Iani drept părinte al lui Mihai. Chiar faptul că însușirile atribuite de cronici *mai multor persoane* pot fi reduse *la un om* înseamnă, că *acest om* este punctul central, în jurul căruia s'a brodat legenda. Iani este „gelepul“ — sărac la început ca și Tudora — și cu *el* umbla „negustorul“ Mihai să „facă negoț“. *El* e „grecul“ lui Sz. nu numai după nume — Iani — ci și după ocupație: „gelepii“ erau de obicei *greci* cari se îmbogățeau prin strângerea de oi pentru Curtea Sultanului. Tot *el* e evident, „Iani

¹⁾ *Convorbiri* p. 612-13, 616-17.

²⁾ *Ibidem* p. 617.

din Zagori“, atât prin identitatea numelui, cât și prin luarea ca tată *chiar* al lui Mihai Viteazul. În sfârșit grecul epirot a putut ajunge ca *gelep* influent pe lângă Sultanii, cari i-au dat lui Bănia Craiovei și acest „Ban“ — pomenit de Mateo Zane — a câștigat lui Mihai domnia Țării-Românești. *Numai Iani, fratele Tudorei, poate fi deci falsul părinte al Voevodului român.*

Prin cele constatate mai sus credem că am reușit să deslegăm toată încurcătura de până acum asupra nașterii marelui Domn. Mihai nu poate fi decât fiul din flori al lui Pătrașcu-cel-Bun¹⁾ și al vânzătoarei de rachiu, sora lui Iani, așa cum reiese din știrile contemporane scrise în țară. Celelalte izvoare, târzii ca timp și departe ca loc, încercând să-i găsească părintele și descoperindu-l în unchiul său Iani nu prezintă nici cea mai mică umbră de seriozitate. Sau ar îndrăzni cineva să creadă în filiațiunea lui Mihai din unchiul său? Versiunea Armeanului din cronica lui Sz. trebuie privită ca *pivotul* întregii probleme asupra originii fiindcă:

1. *Petru Armeanul e deobicei bine informat.*

2. *Numai versiunea lui conține cele două elemente de contrast — Pătrașcu, „Voevod“, deci din cea mai înaltă treaptă socială: mama săracă, „vânzătoare de rachiu“, reprezentanta umilă a clasei de jos — cari au dus fatal la contrastul dintre părerii.*

3. *Informația Armeanului ne desvăluie și acțiunea îndreptățită a lui Mihai de a se ridica deasupra împrejurărilor. Oricine poate bănuși, că discordanța nașterii va fi produs zguduirii în sufletul Domnului însuș. Versiunea ne arată, cum a trebuit el să „se numească“ mereu fiu al lui Pătrașcu, pentru ca lumea — care-l „știa“ „foarte sărac“, „negustor“ și având ca mamă, nu o domniță crescută între pernele de mătase ale iatacului domnesc sau boieresc, ci o biată femeie care-și împărția năcazul între fierberea rachiului și grija copilului ei iubit — să se dumi-rească asupra originii sale adevărate, domnești. Botezarea fiului „tot“ cu numele „Pătrașcu“ este corolarul năzuinții spre înălțare. Astfel în rândurile din versiunea lui Petru Armeanul se ascunde nu numai adevărul crud al unei nașteri sărace, ci și sbuciumul nobil al unui fiu de a se smulge din situația creată de-o greșală omenească.*

Oricât s'ar reduce la aceleași confuzii filiațiunea lui Mihai din tată nedomnesc, totuși între redacția diferitelor știri nu

¹⁾ În hrisoavele date de el se numește totdeauna fiu' al lui Pătrașcu. Vezi și Sârbu, o. c. l. p. 49.

există nici o legătură. Fiecare versiune prezintă sub *altă formă* originea falsă și nu repetă nimic din conținutul celeilalte. Mateo Zane credea cu totul independent de Zagorieni în paternitatea lui Iani, iar presupusul Constantin Căpitanul — și aceasta ne interesează mai de aproape — își culesese informația despre „gelep“ nu din „istoricii striini“ — *între cari putea fi și Sz. cu versiunea „grecului“* —, ci „den auz“. De altfel și fără mărturisirea aceasta s'ar fi putut constata cu precizie independența celor doi din urmă în povestirea întâmplărilor. Ne fiind știrile identice, nu putea fi vorba nici despre penetrarea lor dela Sz. mai vechi la Filipescul de mai târziu. Atât păstrarea în manuscris a cronicii ungurești¹⁾, cât și diversitatea știrilor:

Szamosközy.

- a) Mihai își trăgea originea din „neamul lui Pătrașcu“.
- b) A crescut „foarte sărac“ și a fost și „negustor . . .“
- c) Mama „vânzătoare de rachiu“.
- d) Mihai era din „Cetatea-de-Floci“.
- e) Se numia „fiul lui Pătrașcu“, de aceea și-a botezat Mihai Vodă „și pe fiu său tot Pătrașcu“.
- f) Tatăl său „grec“.
- g) Mihai „Ban mic“ și apoi „Ban de Craiova“²⁾.
- h) Mihai a avut „o rudă“ pe „Iani Vistierul“.
- i) „Chemat-a“ Iani pe Mihai „la Poartă“.
- l) Călăul „se înspăimântă“ de Mihai, „aruncă spada“ și Domnul scapă „astfel“.
- m)
- n) Mihai pleacă la poartă cu „boierii Stroia Buzescu și Radu Florescu“.

Filipescul.

- a) Mihai s'au numit că este „fecior lui Pătrașcu“.
- b)
- c)
- d) Mamă-sa a fost „dela oraș dela Floci“.
- e) I s'a scornit nume cum că iaste „fecior de Domn“.
- f) Mamă-sa nimerind un „gelep“.
- g) Mihai „ispravnic în locul Banului“.
- h) Fiind „Capi-Chehaea un Iani“, care „i-ău fost rudă“.
- i) Gelepul a lăsat „100 galbeni“ și „un inel“ prin care să-l „cunoască“ când „se va duce“ la „Poarta Împărătească“.
- l) Mihai „tăgăduind de năpastă au jurat cu 12 boieri că nu iaste fecior de Domn“ și au scăpat.
- m) Trecerea pe la „Biserica Albă“ în București și făgăduința că „va face mănăstire“.
- n)

pledează contra oricărei cunoașteri

¹⁾ Despre tipărirea ei numai între anii 1876—1880 am vorbit mai sus.

²⁾ Știrea aceasta și cele următoare în Trad. Nr. IX. Cf. și mai departe.

directe a izvorului unguresc de către cronicarul român. Nici o altă știre nu mai găsim în „Istoriei“, care să fie analoagă cu materialul corespunzător din Sz. Cât despre penetrarea indirectă a aceloraș infomații, n'am putut constata — cu toată răscolirea cronicelor ungurești și săsești din veacul al XVII-lea¹⁾ — nici o urmă.

Nu poate fi o simplă întâmplare, că toate infor-
Iani, unchiul mațiile, cari pomenesc de intervenția lui Iani la
Voevodului. Poartă, ne desvăluie în acelaș timp și legătura de
 rudenie dintre Mihai și ocrotitorul său. Interdependența acestor două știri ni se pare atât de strânsă, încât la o separare a lor nici nu se poate gândi nimeni. Există o legătură cauzală între fapte și nu vom căuta că destrămăm ceea ce contemporanii au ținut la un loc. Intervenția la Constantinopol e condiționată de înrudire și viceversa. Iani s'a putut interesa de soarta lui Mihai numai ca rudă, pentru că un străin n'ar fi avut nici un interes să susțină cu atâta sacrificiu cauza altui străin. Oricât altruism ar fi sădit în sufletul omenesc, cu greu se poate el revărsa față de oricine și fără nici o reticență. Căci există anumite limite, peste cari sentimentele noastre nu pot trece fără a li se știrbi însăș elementul divin ce-l ascund: Gestul lui Iani nu putea fi decât gestul unei rude, fără nici un amestec de ipocrizie și lipsit de orice urmă utilitaristă. Nu există alt motiv, care să-l fi determinat pe ocrotitor să pregătească cu atâta stăruință calea viitorului Domn²⁾.

Iată ce spun și cronicile :

Walther.

Szamosközy.

Căpitanul.

Iani este „unchiul, adică fratele mamei [lui Mihai], grec de origine, care mai înainte a fost și el Ban [de Craiova] și care pentru pungile sale cele groase se bucura la Poartă de multă favoare

„Mihai Vodă a avut o rudă, pe Iani Vistierul, care a fost Ban de Craiova, om înțelept și priceput; acesta i-a învârtit toate lucrurile lui Mihai Vodă la Tari-grad“³⁾.

„...fiind Capi-Chehaea un Iani, care i-au fost rudă lui, având voe de la Poartă i-au scos Domnia“⁴⁾.

¹⁾ Cum am arătat mai sus.

²⁾ Nici o știre nu vorbește despre vre-o mituire cu bani sau promisiuni făcute de Mihai lui Iani.

³⁾ Trad. Nr. IX.

⁴⁾ Versiunea mai sus.

— îi stete într'ajutor cu mari sume de bani...“ și-i câștigă Domnia¹⁾).

Acestea sunt știrile — și numai acestea — cari stabilesc raporturile dintre Voevod și ocrotitorul său²⁾). Cei doi din urmă, Sz. și Căpitanul — distanțați în timp și fără să știe unul de celălalt³⁾ — vorbesc, vag, despre „rudă“, iar Walther ne precizează această rudenie: „unchiu“ dinspre mamă, adică „fratele“ Tudorei. După cele arătate la „*Orignea lui Mihai Vodă*“ și după mărturisirea a trei cronici, nu mai poate fi nici o îndoială asupra rudeniei dintre Iani și viteazul Domn. Totul e să vedem dacă gradul de rudenie poate fi cel indicat de Walther, sau nu.

Contemporanii Balthasar Walther și Sz. cu toate că vorbesc, unul de „unchiu“, iar celălalt numai de „rudă“, ni se pare că au avut informația din *izvor comun*. Cronicarul ungar e cert că o are dela Petru Armeanul⁴⁾. Iar Walther?... Un hazard fericit l-a adus pe acest silesian la curtea lui Mihai Vodă și tot acestui hazard i se poate atribui și păstrarea unor mărturii contemporane asupra fulgerătoarei cariere militare și politice a Voevodului. Oaspele străin simțindu-se dator să mulțumească stăpânului pentru nobila găzduire, i-a pregătit un dar excepțional: A tradus în latinește — și tipărit în 1599 — letopisețul oficial al Domniei scris de Logofătul Theodosie Rudeanu în limba țării⁵⁾. Pe lângă știrile aflate în letopiseț el mai strânge și o *mulțime de informații*, pe cari le intercalează apoi în traducerea sa. Astfel isvodul lui Theodosie — cea dintâi încercare de a se vecinici în slovă românească faptele unui Voevod muntean

¹⁾ .. „*avunculus vel matris frater* gente Graecus, qui et ipse antea dicto Bahni officio functus erat, et commemorabili qua in Porta vel aula vigebat propter turgidiores loculos gratia, sumtibus honorariisque haud vulgaribus proderat“. *Tezaur* I. p. 9.

²⁾ Raportul lui Mateo Zane dela Constantinopol și legenda culeasă de Lampridi din Epir am văzut că susțin lucruri imposibile.

³⁾ După cum am dovedit mai sus.

⁴⁾ *Trad* Nr. IX. nota marginală.

⁵⁾ Originalul românesc e tradus întâi în limba polonă de Tarnowki, iar Walther îl tălmăcește în limba oficială a Apusului după acest text polonez. Vezi Papiu: *Tezaur* I. Prefața și Iorga: *Istoria Lileraturii Române*. Ed. II. 1925. Vol. I. p. 164.

— nu numai că ni s'a păstrat în traducere străină, dar i s'a schimbat și forma inițială. Însuș silesianul traducător ne spune, c'a *înădit* textul original „cu cele mai alese circumstanțe¹⁾). După mărturisirea lui prin urmare, tot ce e în afară de „scurta descriere a faptelor“ lui Mihai poate fi considerat ca adaus cules „*nu atât dela Români, cât dela alți însemnați și demni de cre-dință oșteni*²⁾). Dintre acești „alți însemnați oșteni“ ai Voevodu-lui — *streîni* deci nu Români — numai unul singur știm că avea culesse multe informații despre Domn, pe cari și le nota regulat în „ziarul“ său: Petru Grigorovici Armeanul, *ostașul* de nație *străină*³⁾, în măsură de a da informații și lui Walther, așa cum i-a dat cronicarului Sz. Presupunerea aceasta trece peste granițele obicinuite ale unei ipoteze, dacă avem în vedere și calitatea de diplomat a lui Grigorovici, însoțită de încrederea desăvârșită a Domnului. Mihai putuse delega anume pe Armea-nul pe lângă persoana străinului, iar diplomatul-ostaș avea posibilitatea să comunice lui Walther nenumărate amănunte nu numai fiindcă le cunoștea, ci pentrucă posedea și limba lati-nească, *singura* în care se putea înțelege cu silesianul⁴⁾. Nu în-trezărim nici un alt ostaș străin, cunoscător al limbii latine, care să fi dat știrea despre rudenii lui Mihai cu Iani și inter-venția acestuia la Țarigrad așa cum se află la Sz. și Walther⁵⁾.

¹⁾ . . . „vestiebam circumstantiis“ . . . *Tezaur*. Prefața.

²⁾ . . . „*non tam Walachorum quam aliorum egregiorum militum fide dignis exquisitis . . .*“ Aceeaș prefață din *Tezaur*.

³⁾ Cu toate că Armeanul a stat mai mult timp la curtea lui Mihai el nu putea fi considerat decât „străin“, nu „român“. Vezi pentru aceasta N. Iorga, *o. c.* din „Convorbiri“, p. 151.

⁴⁾ Lui Petru Armeanul i s'au dat mai multe misiuni în Ardeal (*Trad.* Nr. XXI) și la Împăratul Rudolf (Cf. mai sus p. 35, nota 5), unde cu greu ar fi putut reprezenta pe Domnul său fără cunoașterea limbii diplomatice a vremii. Walther în schimb nu știa românește, dovadă traducerea lui, pe care o face din *poloneza* lui Taranowski, iar nu după textul original *românesc*. Limba în care și-a cules „circumstanțele“ nu putea fi deci decât cea latinească și nu putea să le aibă decât dela cineva, care cunoștea această limbă, *străin* — Armeanul eră „străin“ — „*nu Român*“.

⁵⁾ Szindi numărat de Sz. printre *ostașii*, cari i-au trimis vești din Țara-Românească, cunoaște și îi comunică acestuia numai chestiuni de pură strategie militară. (Cf. mai sus p. 19. Despre alți informatori *ibidem*).

Adevărul celor spuse mai sus se confirmă și prin omogenitatea unor pasagii din lucrările celor doi străini. În cronica lui Walther se află o mulțime de știri *identice* cu părți din cronica ungurească și ele *toate* sunt comunicate lui Sz. *chiar* de către Armeanul¹⁾. Acestea nu pot fi de sigur decât pomenitele „circumstanțe” — sau unele din ele — culese de silesian dela ostașul *străin* și care se dovedește a fi, prin urmare, *tocmai* Petru Grigorovici. Însaș versiunea de mai sus a lui Walther conținând toate elementele esențiale din versiunea lui Sz. — „rudenia”, „bănia lui Iani”, „intervenția” — trebuie înșirată printre *aceleași* „circumstanțe”, provenite dela *acelaș* Armean. Dacă vom mai adăuga și faptul, că știrile menționate *nu* se află la *nici un alt cronicar* contemporan, ci *numai* la acești doi, atunci... doar o miopie deșartă ne-ar putea face să negăm legătura dintre ei.

Izvorul de unde și-a cules Walther informația asupra înrudirii lui Mihai cu Iani este după toate indiciile acelaș, din care s'a împărtășit și cronicarul ungar în aceeaș chestiune: Petru Grigorovici Armeanul.

Cum se explică totuși deosebirea între „unchiul” unuia și „ruda” celuilalt? Deslegarea nu-i atât de gravă, pe câtă gravitate s'a încercat să se dea problemei²⁾. Odată ce știrile au ple-

¹⁾ Numărul robilor luați de Tătari și eliberați apoi de Mihai la Șerpătești (1595) e de 7000 la Sz. (*Trad.* Nr. X.) și *exact* atât la Walther (p. 18). Prădarea Turtucaiei și a Brăilei de către Albert Király la fel în cronica de care ne ocupăm (*Trad.* acelaș număr) și Walther (p. 24). Lupta dela Călugăreni și mărimea oastei lui Mihai — 16.000 — la fel în cronica ungurească (*Trad.* Nr. X. spre sfârșit) și la Walther (p. 28). Sz. și Walther au *aceeaș știre* despre desplicarea în două a „unui turc” în această luptă dela Călugăreni. (*Trad.* ibidem. *Walther* p. 28). Numele turchului — „Caraiman Pașa” — ni-l dă însă numai cronica lui Stoica Ludescu. (*Magazin Istoric.* p. 282.) Mai sunt și alte știri: Bănia lui Mihai la Craiova (*Trad.* Nr. IX. *Walther* p. 8); ajutorul lui Sigismund Báthori contra Turcilor (*Trad.* Nr. X. sfârșit, *Walther* p. 11-12). etc. etc. Pentru mărturia Armeanului asupra tuturor știrilor menționate aci vezi mai sus la „Petru Armeanul”.

²⁾ Diferitele deducții și păreri, că Iani este numai o „rudă” îndepărtată, că nu poate fi „unchiul”, adică fratele Tudorei, și e admisibilă numai o înrudire „prin femei” — dinspre Tudora sau chiar dinspre Pătrașcu — au reușit să producă o încurcătură în aparență inextricabilă.

cat din izvor comun, nici nu se mai poate vorbi propriu zis despre deosebiri între „unchiu“ și „rudă“, ci cel mult despre aceeași informație în două redacțiuni: la Walther categorică, precisă, indiscutabilă, la Sz. vagă, nedefinită, labilă. N'am putea spune că există o diferență esențială nici între cele două nume, fiindcă ele exprimă în realitate aceeași noțiune. Unchiul este totdeauna ruda cuiva, iar „rudă“ poate fi de multe ori chiar „unchiul“ aceluiaș. Sz., vorbind numai de *rudă*, nu desminte cu nimic pe *unchiul* silesianului¹⁾ și apoi de ce să ne gândim numai decât la o rudă îndepărtată, când una din versiuni ne spune clar: „unchiu dinspre mamă“? Având aceeaș știre în două redacțiuni, oricine va prefera pe cea mai precisă. Nu credem ca Walther să fi avut interesul să ne spună minciuni, iar Sz., dacă nu confirmă întocmai afirmația categorică a silesianului, în nici un caz n'o infirmă. În sfârșit e bine să nu se uite, că deasupra tuturor acestor ipoteze se înalță fapta nobilă a bunului Iani, faptă care n'a putut izvorii decât dintr'un suflet legat de alt suflet prin indisolubilitatea comunității de sânge: *unchiul*. Sacrificiile pentru înălțarea viteazului Mihai în scaunul domnesc al țării nu puteau fi suportate cu atâta eroism desinteresat decât de „fratele mamei sale“, în nici un caz de o „rudă“ îndepărtată.

Iani a trebuit să fie prin urmare *unchiul* Voevodului.

„Rudă“ din cronica Filipescului fiind constatarea târzie și confuză a unei legende, nu schimbă cu nimic adevărul de mai sus²⁾.

¹⁾ Se poate ca Sz., dându-ne numele binefăcătorului lui Mihai: „Iani“ — spre deosebire de Walther, care vorbește de „grec“ — să nu mai fi simțit nevoia de-a preciza rudenția, odată ce ne preciza numele.

²⁾ Ni se pare greșită credința de până acum, că Filipescul ar avea știrile despre intervenția lui Iani și îndurirea acestuia cu Mihai, din Walther sau... din oricare altă cronică. Presupusul Constantin Căpitanul ne spune precis, că „nici un istoric de ai noștrii (sau *striin*) nu adeverează cine iaste [Mihai] și cum au luat Domnia“. De ce să nu-i credem mărturisirea? Dealtfel dacă ar fi cunoscut cronica lui Walther ne-ar fi vorbit despre „unchiu“, nu „rudă“ și ar fi trebuit să găsim și alte elemente comune între cele două cronici. Însă nu e cazul. Despre primirea știrilor din ziarul lui Petru Armeanul — recte dela Sz., *singurul* care utilizează acest ziar — nici vorbă nu poate fi. (Cf. mai sus.) Unicul izvor rămâne deci *legenda*. „Cum zic alții“ din aceeaș cronică a Filipescului se poate referi numai la persoanele, dela cari a cules *legenda*.

La răspântiile drumului eroic străbătut de „Jurământul“ Voevodul Mihai ursitoarele n'au uitat să înfigă două spade amănințatoare: spada călăului lui Alexandru-cel-Rău și spada scaldată în sânge a valonului lui Gheorghe Basta. Cea dintâi s'a plecat sfioasă înaintea figurei de granit a viitorului Domn, deschizându-i calea spre înălțare, cea din urmă l-a răpus pe câmpia Turzii, rostogolind în mormânt capul lui și cu el cel mai strălucit rod al unui gând îndrăzneț: unirea de-o clipă a Țărilor Române. Aci ne vom opri numai în fața spadei iertătoare, încercând să reconstituim — pentru luminarea *originii* lui Mihai — scena cu tentativa decapitării dela București.

Cronicele evocă acest epizod dramatic în diferite feluri:

Walther.

„Faima obârșiei lui [Mihai] și strălucirea atâtor virtuți ajunseser la urechile Domnului Alexandru. Acesta și începu a-i urzi de îndată insidie ca unui inamic născut și a da ordine ascunse să-l aducă înaintea sa. Însă Banul Mihai, favorit de Ingerul său, află de aceasta, și spre a-și scăpa viața trece în Ungaria“).

Szamosközy.

„Iani Vistierul era la Țărigrad, Mihai Vodă la Craiova; aceștia se înțelegeau nul cu altul“... „Aflând Alexandru Vodă că Mihai a pornit la Poarta, trimis-a de l-a prins și l-au adus înaintea lui Alexandru. Lucrurile au ajuns până acolo încât Alexandru a poruncit, ca peste câteva zile să i se taie capul. Întâmplatu-s'a ca țiganul călău să fie foarte beat în ceasul când l-au scos să-i taie capul. Dacă a văzut țiganul că e Mihai, se înspăimântă, și fiind și beat, aruncă spada și fugi, amestecându-se prin mulțime, și ne mai fiind cine să taie capul lui Mihai, căzutu-au boierii de grabă înaintea lui Alexandru și l-au rugat să-l ierte pe Mihai; e norocul lui că l-a scapat, astfel, Dumnezeu“).

Căpitanul.

„Deci fiind [Mihai] la Craiova, (în ce chip nu să știe), i s'au scor-nit nume cumcă iaste fecior de Domn. Care auzind Domnul dentru acea vreme, au trimis cu urgie și l-au adus la București, și, trecând pre lângă Biserica Albă pe vremea liturghiei, s'au rugat armașilor să-l lase să asculte svânta liturghie, și, lăsându-l, au intrat în biserică, și rugându-să, s'au făgăduit lui Sfeti Nicolae, fiind hramul, că, de-l va mântui, să-i facă mănăstire în numele lui, precum au și făcut. Că, ducându-l la Domn, și tăgăduind de napastă, au jurat cu 12 boiari că nu iaste fecior de domn, și au scapat“ . . . „Și mănăstirea încă o au făcut, care se veade, și să numește Mihai Vodă, precum s'au făgăduit în nevoia lui.“).

¹⁾ „Cuius fama cum natalium, tum propriarum virtutum praestantia se exserens cum aliquoties Alexandri Palatini aures perstreperet, tanquam parato, aut nato potius aemulo, insidias struens, clam capi adducique eum praecipit: Quod bono favente angelo resciscens Bahn Michael, salutique sae necessario et prudenter consulens in Ungariam se recipit . . .“ *Te-saur* I. p. 9.

²⁾ Trad. Nr. IX.

³⁾ Ed. Iorga p. 83.

Detalii nu ne dau decât Sz. și Constantin Căpitanul. Walther e prea rezumativ și afirmațiile lui sunt lipsite de precizie. Iar alte cronică, pământene sau străine, nu pomenesc nimic despre actul de răzbunare al lui Alexandru Vodă. Putem vorbi, deci, mai jos numai despre cele spuse de cronicarul ungar, *contemporan*, și de compilatorul român, *mai târziu cu un veac*.

Amănuntele din Sz. n'au numai valoarea pozitivă a unor știri *contemporane*, ci însemnătatea lor se dublează prin faptul, că sunt comunicate cronicarului ungar *chiar* de către *Petru Armeanul*, de obicei bine informat, pe cât posibil precis și martor al împrejurărilor¹⁾. Scena descrisă în Sz., *după Armeanul*, s'a putut întâmpla adevărat! Nimic extraordinar, nimic nemotivat! Mihai e prins și condamnat la moarte, fiindcă „a pornit la Poartă“ să răstoarne pe voevod din domnie, țiganul „aruncă spada“ încremenit de priveliștea neașteptată de a avea înaintea sa tocmai *pe Mihai*, stăpânul și poate binefăcătorul său de altădată²⁾, iar Alexandru, cu conștiința încărcată și de alte păcate, a cedat „la rugămintea boerilor căzuți înaintea sa“ pentru că a bănuț mîna lui Dumnezeu, care a scăpat, „*astfel*“, pe Mihai. Fuga călăului *putea fi* interpretată drept o minune cerească, iar boierii „căzuți înaintea lui Alexandru“, *au putut* înmuia prin rugămintea lor — ecou al unor discrete rezonanțe mistice — sufletul împietrit de „răutate“ al Voievodului. „*Astfel*“ l-a scăpat Dumnezeu pe Mihai.

Armeanul, care ne-a dat totdeauna fapte confirmate și de alte izvoare contemporane, credem că ne spune adevărul și aci.

La *Constantin Căpitanul Filipescu* lucrurile iau altă înfățișare. Aci mobilul actului dela București nu mai e „pornirea la Poartă“ — motivul cel mai firesc al condamnării — ci „scornirea numelui“ că Mihai e „fecior de Domn“, iar scăparea e atribuită unei negațiuni, ce-a putut țâșni numai din capul confuz al răspânditorilor unei legende, sau chiar al presupusului Căpitan: Mihai „*tăgăduind... au jurat* cu 12 boiari că *nu ieaste fecior de Domn*“.

Cunoaștem de mai sus contradicțiile și nebulozitatea versiunii lui Const. Filipescu. Compilatorul însuș nu mai putea ști,

¹⁾ Trad. Nr. IX. Mai sus am verificat îndeajuns exactitatea informațiilor sale.

²⁾ Țiganul a putut fi vreun rob eliberat de Mihai, sau stăpânul s'a putut purta odinioară cu blândețe față de călăul de acum.

după scurgerea unui veac dela moartea viteazului Domn, care e adevărul adevărat și în ce proporții și-a dat contribuția imaginația a două generații. De aci amestecul atât de bizar al lucrurilor reale cu fapte închipuite, cari fac din materialul Căpitanului cea mai enigmatică însemnare cronicărească la noi. Separând firele legendei de sâmburele ce ascunde adevărul, credem că vom reuși să clarificăm și părțile privitoare la „întrarea în Biserica Albă“, „jurământul“ și „tăgăduirea“ filiațiunii domnești.

Care e sâmburele de adevăr în jurul căruia și-a țesut legenda firele sale în aparență de nedescurcat? *Scăparea* — stricto sensu — a lui Mihai din ghiarele morții și *existența* „mă-năstirii“ ce se numește „Mihai Vodă“! Toate celelalte amănunte nu sunt decât creații fanteziste bune să justifice cele două întâmplări *reale*. Căci cine poate crede, ca armașii, trimiși de Alexandru Vodă cu atâta „urgie“, să fi avut curajul de-a lăsa să mai între prizonierul și la „Biserica Albă“, să aștepte până ce „ascultă svânta liturghie“ și numai după aceea să-l ducă la Domn? Și mai ales nimeni nu-și poate închipui, ca Filipescul să cunoască — la o sută de ani după săvârșirea faptelor și nu din izvor contemporan, ci „den auz“ — „făgăduința“ tainică a lui Mihai către „Sfeti Nicolae“. Lucrurile sunt tot atât de imposibile, ca și povestea cu „inelul“ și „galbenii“ din aceeași versiune filipesciană. Numai cei lipsiți de simțul critic mai pot admite, că Mihai — care era pe atunci într-o înaltă dregătorie a țării: Ban al Craiovei¹⁾ și ca atare îi stăteau deschise multe cărări spre scăpare — a fost purtat atât de ușor pe la biserică și armașii s'au lăsat așa de repede convinși să-l sloboadă în sfântul lăcaș atunci, când Alexandru — poreclit de sigur nu printr'o simplă întâmplare „cel Rău“ — aștepta cu nerăbdare pe haîn. Puțină înțelegere a situației și oricine va recunoaște ticluirea artificială a scenei. Iar în ce privește „rugăciunea“ rostită de Mihai către Sfântul Nicolae, aceasta nu putea s'o audă nimeni, nici Căpitanul și nici cei cari i-au îngăimat — la 1688 — povestea bizară. Credem că Mihai n'a putut fi lăsat să intre în nici o biserică și n'a făgăduit nimănui nimic, ci totul e a se atribui legendei, care, târziu, la mai multe decenii după moartea Domnului, a născocit o formă *prin care se explica existența* „mă-nă-

¹⁾ Din versiunile înșirate mai sus — chiar și din a lui Walther — reiese clar acest lucru.

stirii" zidită de Mihai. Lumea o vede mereu, știa că e a lui „Mihai Vodă¹⁾ de ce n'ar fi pus-o în legătură cu mântuirea dela moarte? Combinația era ușoară și nu mai puțin ispititoare.

Dacă scena de la „Biserica Albă“ s'ar fi întâmplat aeva, ar fi trebuit s'o cunoască și Armeanul contemporan. E imposibil că faptele săvârșite în văzul tuturor să nu le știe tocmai acela, care stătea atât de aproape de viteazul Domn. Amintirea lor ar fi fost prea proaspătă, ca lumea să le fi uitat în primii ani ai domniei — Armeanul era în 1595 la curtea lui Mihai²⁾ — și prea importante ca diplomatul Voevodului să le fi ignorat, anume. Conștiincios întotdeauna și-ar fi însemnat și trecerea pe la biserică, dacă ea s'ar fi întâmplat.

Justificarea retrospectivă a existenței bisericii lui Mihai Viteazul și mântuirea Domnului pentru a o putea zidi, aceasta e singura explicație plauzibilă a scenei cu intrarea în „Biserica Albă“, a cuvintelor puse în gura Voevodului pentru „Sfeti Nicolae“, și numai acesta poate fi tâlcul cuvintelor atât de insistent repetate „...să-i facă mănăstire... precum au și făcut“, ... „și mănăstirea încă o au făcut...“

Supuse unei minuțioase cercetări critice, știrile din versiunea *întreagă* a Căpitanului se prăbușese — după cum se vede — rând pe rând. Din această ruină cronicărească, cu informații subrede și scene ireale, degeaba am mai voi să credem tocmai: „tăgăduirea“ filiațiunii domnești, întărită prin „jurământul“ lui Mihai și a „12 boari“. Totul e șubred la Căpitanul³⁾ și nimic serios nu mai poate fi scos din versiunea-i celebră.

Premisele confuze nu pot da decât concluziuni de aceeași speță. Legenda înregistrată de cronicarul pământean încercând originea domnească a lui Mihai cu o *origine joasă*, falsă, și îndrăznind să pună „scăparea“ de la moarte în legătură cu „originea“ va continua, evident, să greșească până la sfârșit. Aceasta e dealtfel silogismul întregii construcții filipesciene în partea ce ne interesează. Știm însă dela Petru Armeanul, că Mihai e prins și adus la București, fiindcă „a pornit la Poartă“ să răstoarne pe Alexandru Vodă din domnie. Dacă e așa — și cine ar putea tăgădui că în dosul acestei afirmații nu se ascunde **singura cauză plauzibilă a condamnării** — la ce mai putea servi ne-

1) Biserica există și azi în curtea Arhivelor Statului din București.

2) Cf. propriile lui știri despre lupta dela Călugăreni. *Trad.* Nr. X.

3) Ne gândim, firește, numai la partea cu „originea“ și „scăparea“ lui Mihai, analizată mai sus.

garea filiațiunii și jurământul? Preprativele pentru câștigarea domniei lui Mihai se făceau *chiar și dacă acesta n'ar fi fost din „os“ domnesc¹⁾* și simpla „scornire“ a numelui n'ar fi neliniștit atât de mult pe Alexandru, ca să se gândească la uciderea Banului său dela Craiova. Vestea despre originea adevărată, domnească, e posibil să se fi aflat numai acum, dar motivul supărării Voevodului de atunci rămâne tot *uneltirea* la Poartă. Să se mai adauge la aceasta și o înțeleaptă chivernisire în Oltenia, fapt ce transpiră discret din primele cuvinte ale versiunii lui Walther, și atunci vom înțelege cauza, pentru care Voevodul cel „Rău“ osândise sumar un om plin de „atătea virtuți“²⁾.

În simpatia ce știuse să și-o câștige „Banul“ printre boieri și în uneltirile lui Iani la Constantinopol e a se căuta mobilul actului disperat al lui Alexandru, nu în altceva.

Așa reies lucrurile din spusele contemporanilor Walther și Armeanul. Numai un jurământ, prin care se luau obligațiuni formale de-a nu pleca la Țarigrad și de a nu mai *râvni scaunul țării*, ar fi putut liniști pe furiosul Domn din cetatea Bucureștilor, căci prin singura negare a filiațiunii domnești pericolul n'ar fi dispărut.

Motivul real al condamnării lui Mihai nu poate fi, deci, „scornirea numelui“, invocată de Căpitanul.

Cu toată diversitatea știrilor lui Sz. și Const. Filipescu asupra mântuirii, există totuși între ei un punct de apropiere: intervenția „boierilor“ în clipele sumbre ale decapitării. Cronicarul ungur atribue scăparea lui Mihai în mare parte „rugămintii“ acestor boieni, iar compilatorul român crede exclusiv în sprijinul moral al celor „12“. Nu vom încerca să punem la îndoială rolul salvator al boierilor, fiindcă amestecul lor pare a fi fost hotărâtor în stoarcerea iertării pentru condamnat. Fără intervenția lor episodul dela București s'ar fi transformat — poate — în cea mai oribilă crimă politică din tot trecutul Principatelor, suprimându-se cu atâta ușurință un *om* și cu el cele mai strălucite pagini de impunătoare manifestare eroică din isto-

¹⁾ Faptul că ambasadorul Republicii venețiene a putut crede pe Mihai un fiu al Banului Iani, *deci nu de origine domnească*, învederează obiceiurile introduse la Poartă chiar de pe atunci, de-a investi cu domnia Țărilor Române pe cei ce da mai multe pungi Sultanului și Vizirilor, indiferent de origine.

²⁾ Versiunea lui Walther de mai sus.

ria neamului nostru necăjit. Care a putut fi însă rolul acestor boieri: cel pomenit de Sz., după *Armeanul*, sau cel din versiunea Căpitanului?

După Petru Armeanul condamnatul ajunge în fața călăului și desnodământul tragic avea să se desfășoare conform sentinței pripite a Domnului Alexandru. În atmosfera apăsătoare, dominată de mânia turbată a Voevodului, orice intervenție ar fi fost zadarnică. Sentința domnească trebuia executată și cu mare risc ar fi îndrăznit cineva să șoptească cuvântul *iertare* la urechea implacabilului Domn. Boierii vor fi stat și ei speriați alături de cruntul lor stăpân și în momentele de groază abia dacă vor fi încercat să întâlnească privirile sălbatice ale Voevodului însetat după sângele sftenicilor săi. A trebuit să se întâmple un fapt neașteptat — „fuga călăului“ — pentru ca boierii să găsească prilejul de a „cădea înaintea lui Alexandru“, rugându-l să-și schimbe sentința nesocotită în grațiere.

După incidentul „fugii“ rolul de *intermediatori* al boierilor pare firese și singurul posibil. Răzbunătorul Alexandru și-ar fi revizuit cu greu sentința înainte de minunea „aruncării spadei“ de către țigan și intervenția boierilor sfioși n'ar fi putut mișca inima crudului Voevod. În fața puterii divine însă sufletul simplu s'a plecat împlânzit, iar celor „căzuți“ înaintea lui nu le-au rămas decât să trezească anumite susceptibilități de credință pentru a salva pe viitorul Domn

Și Mihai a scăpat „astfel“.

Legenda de la sfârșitul veacului al XVII-lea știa și ea ceva despre un oarecare rol al boierilor. Dealungul deceniilor reușite să se strecoare numai *acest* unic adevăr din complexul faptelor petrecute în cetatea Bucureștilor la leatul, când Alexandru cel Rău judecă pe cel mai viteaz urmaș al său în scaunul domniei. Amănuntele firește s'au șters cu vremea și scena decapitării ajunge să fie reconstruită de imaginația omenească sub altă formă, păstrându-se însă elementul *real*: intervenția. Călăul e uitat cu desăvârșire și acțiunea salvatoare a boierilor, fără să mai fie o consecință psihologică a *mântuirii* apriorice prin fuga țiganului, e transformată în însuși *factorul determinant* al „scăpării“.

Clipele imediat anterioare decapitării vor fi fost sfâșietoare pentru condamnat și privitori deopotrivă. Patimilor clocotitoare, deasupra cărora se înălța ura implacabilă a lui Alexandru, nu credem că le-ar fi putut pune stavilă nici cea mai

curagioasă față boierească. Hotărârea Voevodului era sacrosanctă și înaintea ei capetele trebuiau să se plece resemnate. Se luaseră chiar și cele din urmă măsuri, iar călăul fusese scos și el „să taie capul“ lui Mihai. O clipă, și condamnatul ar fi zăcut ucis!

Până aci nu poate fi vorba despre vre-un „jurământ“ sau „tăgăduirea“ filiațiunii domnești, căci altfel țiganul n'ar fi fost adus să execute pe cel „scăpat“ prin „jurământul“ celor 12 și al său propriu. *Înainte* de fuga călăului deci nu s'a putut produce nici o intervenție, nici un gest, din care să fi rezultat mântuirea lui Mihai.

După „fugă“ jurământul ar fi devenit inutil. Condamnatul scăpase *altfel* și intervenția boierească, departe de a lua caracterul rezolut al mântuirii, se reducea la rolul unei admisibile îmblânziri a lui Alexandru. Epizodul furtunos se încheia deci prin „iertare“, iar nu printr'un „jurământ“ fals, prestat de Mihai și de „12 boiari“.

În reconstituirea scenei decapitării am dat întâietate totdeauna știrilor lui Petru Armeanul, nu numai fiindcă acesta fusese confidentul și sluga credincioasă a marelui Domn, — și astfel ne-a putut prezenta actul într'o limpezime de cristal — ci pentrucă informațiile lui s'au dovedit de nenumărate ori exacte și lipsite de orice părtinire. Încercând să împletim amănuntele jurământului din versiunea filipesciană cu faptele povestite de martorul *contemporan*, ne-am izbit — după cum s'a putut vedea mai sus — de cea mai antipodică discordanță. Versiunile se exclud între ele și ori câtă bună voință am avea să încadrăm amănuntele pomenite în mănunchiul întâmplărilor notate de Armeanul, sau viceversa, lucrul e imposibil. În felul acesta va trebui să ne punem întrebarea: Acordăm crezarea lui Petru Armeanul sau Căpitanului Filipescu?

Armeanul, care ni se pare obiectiv și totdeauna bine informat, credem că ne arată purul adevăr și aci ca și în toate celelalte probleme discutate. Mihai a scăpat de la moarte printr'o întâmplare fericită — fuga călăului beat — și prin intervenția ulterioară a boierilor. La Constantin Căpitanul, unde știrile sunt contestabile, legenda a încurcat intervenția boierilor, așa cum a reușit să încurce *toate* știrile privitoare la originea Voevodului. „Jurământul“ și „tăgăduirea“ filiațiunii domnești nu pot fi decât invenții târzii, bune să justifice „scornirea“ numelui, greșit înțeleasă de cei dela sfârșitul veacului al XVII-lea.

Isprăvind cu știrile, a căror lămurire ni s'a impus prin studierea comparativă a cronicelor vremii, credem inutil să mai repetăm constatările reliefate de atâtea ori în decursul analizei: *din Sz., așa cum îl cunoaștem azi, nu s'a strecurat nici o informație în nici o cronică românească contemporană cu Mihai, sau din veacul următor.*

La *Stoica Ludescu* — nementionat mai sus tocmai din lipsa de știri similare cu ale celorlalți cronicari¹⁾ — se pot găsi ici-colo amănunte ce coincid cu părți din Sz.²⁾, fără să se poată vorbi despre influențe reciproce.

Szamosközy în istoriografia românească de mai târziu

Mai târziu se vor strecura *indirect* unele știri la cronicarii noștri, mai ales prin intermediul compilației lui Wolfgang Bethlen. Am arătat mai sus procedeul acestui istoric de a copia din cronicile ce-i stăteau la dispoziție și știm câte informații a transcris din Sz. Cine utiliza pe Bethlen cunoștea implicit — pentru anii respectivi — și pe cronicarul ardelean, atunci anonim.

Miron Costin nu-l putea cunoaște pe Sz. prin Wolfgang Bethlen, fiindcă moare la 1691, când se începu tipărirea „Istoriei“ acestuia din urmă³⁾. Dar cunoștea unele păreri, din lucrarea *dispărută* a cronicarului ungur „De Originibus Hungaricis“, prin Laurentiu Toppeltinus, care în „Origines et Occasus Transsylvanorum“ pomeneste în mai multe locuri un Ioannes Zamoscius⁴⁾, într'un loc, însă, și Stephanus Zamoscius⁵⁾. Acești Ioannes și Stephanus Zamoscius sunt una și aceeași persoană:

¹⁾ L-am pomenit o singură dată la discuția asupra „Originii lui Mihai“, unde era de părere contrară cu versiunea lui Sz. și fără să știe ceva despre Armeanul.

²⁾ Moartea nepotului hanului tătăresc la Șerpătești. (*Trad. Nr. X. Ludescu în Magazin Istoric* IV. p. 278). Trecerea Dunării de către Mihai „pre din sus de Nicopole“ — 1598 — (Ludescu. *Magazin* IV. p. 289) și „la Nicopole“ (*Sz.* II. p. 195 și *Trad. Nr. XXVII*). Lupta în șesul Vidinului — tot 1598 — *Trad. Nr. XXII*. Ludescu p. 290).

³⁾ Ne gândim la ed. I., care era la 1690 sub tipar. Din această ediție au rămas, în urma răscoalei lui Emeric Tökölyi, numai câteva exemplare, ceea ce face ca ed. să fie rarissimă. Bibliotecile românești nu o au, nici chiar Academia Română din București.

⁴⁾ Ed. cit. pp. 26, 34, 52.

⁵⁾ p. 48.

Ștefan Szamosközy, cronicarul de care ne ocupăm, iar nu „Lia-hul Jan Zamoskie“ — cancelarul polon Ioan Zamoisky —, cum credea Miron Costin¹⁾.

Nicolae Costin îl înșiră pe Wolfgang Bethlen printre autorii, cari i-au servit ca „istorici“ străini, și astfel îl cunoștea, prin el, și pe Sz.²⁾

Dimitrie Cantemir în „Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Valahilor“³⁾ și *Constantin Stolnicul Cantacuzino* în „Istoria Românilor“⁴⁾ pomenesc deasemenea pe „Zamoschi“ al lui Toppel-tin, care e Sz.

I. Chr. Engel — îl menționăm aci fiindcă a scris capitole de istorie românească — în „Geschichte der Moldau und Walachei“ se folosise de Bethlen, și, deci, și de Sz.

„Stephanus Zamoscius“ e pomenit și în „De ortu, progressu, conversione Valachorum, item archiepiscopis et metropolitibus eorum“, a episcopului *Moise Dragoș* din Oradea⁵⁾.

Sincai cunoștea pe Sz. nu numai din compilația lui Wolfgang Bethlen, ci avusese norocul să vadă și o parte din manuscrisele originale. „Anonymus Latinus“, „Anonymus Hungarus“ și „Hevenesianus“, citați atât de des în „Cronica Românilor“, sunt tocmai Sz., păstrat în colecția Hevenessy⁶⁾. A răsfoit apoi în întregime și codicele numit „Anonymus Carolinensis“ — Anonimul din Bălgrad — de pe care făcuse el însuș o copie pe seama lui Kovácsics și, în sfârșit, o „Copie din veacul al XVII-lea“, păstrată azi la Muzeul Ardelean din Cluj⁷⁾. În „Cronică“ se mai citează și compilația lui Kulesár, unde știm că se află multe pagini transcrise din Sz.

Șincai nu știa, firește, cine poate fi autorul acestui material, dar vedea în el — se pare — un om îcșcut, cu pregătire

¹⁾ Despre această identificare, făcută în istoriografia românească mai întâi de dl I. Minea, vezi mai sus, p. 9 n. 5.

²⁾ În „Cartea pentru descălecatul de'ntăiu“. *Cronicele României*. Ed. I. Vol. I. pp. 38, 482 și 491.

³⁾ București, 1901. Ed. Tocilescu, p. 54 (lista istoricilor) și p. 221. Vezi și I. Minea *l. c.*

⁴⁾ N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*. București, 1901, pp. 113—114.

⁵⁾ T. Cipariu, *Acte și fragmente*. Blaj, 1855, pp. 1—2.

⁶⁾ Cf. diferitele citate, cari sunt traduceri cuvânt de cuvânt din Sz.

⁷⁾ La „Colectîi“ Nr. 7.

serioasă, despre care exclamă: „...pagubă că nu i se știe numele!¹⁾).

Bălcescu în a sa „Istorie a lui Mihai Viteazul“, având ca izvor principal pe Wolfgang Bethlen, utilizează implicit și pe Sz. Dealtfel ultimul editor și întregitor al lui Bălcescu, d. Alexandru Lapedatu, numără printre autorii folosiți de istoricul român și pe cronicarul ungar²⁾. Bălcescu a și utilizat fragmente din cronica, de care ne ocupăm, fără să fi știut acest lucru.

Istoricii noștri de după 1880 — an în care se tipărește ultimul volum din Sz. — nveau posibilitatea să cunoască *direct* cronică unghurească. *Alexandru Xenopol* va folosi însă numai „Pentas“-urile, și din acestea foarte puțin. În ediția II și III a „Istoriei Românilor“ nu se adaugă nimic nou din Sz.

Di *N. Iorga* a utilizat nu numai părți din materialul latinesc, ci și unele părți din însemnările unghurești. E adevărat că în „Istoria lui Mihai Viteazul“ din „Convorbiri Literare“³⁾ cronicarul ardelean nu e folosit, dar îl găsim des întrebuintat în numeroasele-i studii asupra epocii dela sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea⁴⁾.

Dintre istoricii români *Ioan Sârbu* a utilizat mai mult material din Sz. și în special din însemnările unghurești. Anii folosiți de el însă sunt numai 1594—1599⁵⁾, rămânând neutilizată cea mai mare parte din cronică: anii 1599—1608⁶⁾.

Di *I. Lupas* spicuește, în „Tudora, mama lui Mihai Viteazul“⁷⁾, unele știri privitoare la atitudinea lui Mihai Vodă față

¹⁾ *Cronica Românilor*. Ed. II. vol. II. p. 433. El citează, totuși, cu numele „Zamoscius“ și „Zamosius“, când îi folosește lucrarea arheologică tipărită „Analecta lapidum“, fără să bănuiască că e același autor de mai sus. *Ibidem*. I. pp. 10, 17—18.

²⁾ Bălcescu, *Istoria lui Mihai Viteazul*. Ed. Lapedatu p. XV.

³⁾ An 1902—1903.

⁴⁾ Contribuții la istoria Munteniei. Pretendenți Domnești în veacul al XVI-lea. Documente relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul. Socolile Sibiiului. Studii și Documente vol. IV. Hurmuzaki-Iorga vol. XI. Chilia și Cetatea Albă. Geschichte des Osmanischen Reiches vol. III. Istoria armatei vol. I—II.

⁵⁾ În Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, citată și mai sus, n'ajunge decât până la intrarea lui Mihai în Alba-Iulia, 1 Noembrie 1599.

⁶⁾ Sârbu. nu cunoștea nici „Adausurile“ și „Adausuri noi“ publicate la 1889 și 1892 în Történelmi Tár, pe cari le-am spicuit și tradus mai jos.

⁷⁾ Studii, Conferințe și Comunicări Istorice. București, 1928. Vol. I. p. 117—121. Vezi și mai sus p. 72 nota.

de scrisoarea Papei Clement al VIII-lea și altele privitoare la moartea mamei Voievodului la mănăstirea Cozia.

Dl V. Motogna în „Războaiele lui Radu Șerban“ (1602—1611¹⁾) îl pomeneste și d-sa în câteva locuri cu ocazia luptei de la Brașov.

Ca încheiere trebuie să mărturisim că Sz., cu toate că a fost cunoscut și până acum — *indirect* și în urmă *direct* — în istoriografia noastră, totuși cronica lui — și mai ales materialul unguresec — n'a fost utilizat în întregime și nu i s'a dat importanța pe care o are în realitate²⁾.

Rezultatele, la cari se poate ajunge prin studierea cronicilor ungurești, sunt surprinzătoare. Mare parte din trecutul nostru — plămădit din lungi suferinți, din lupte eroice pentru noi și alții și dintr'o tenacitate etnică, cum rar o mai găsești la alt popor — se ascunde în rândurile acestor cronici, scrise cu patimă uneori — cum e încâtva cronica lui Szamosközy și altele, de cari ne vom ocupa în viitor —, totdeauna însă bogate în fapte necunoscute sau puțin exploatate până acum în istoriografia noastră. Concluziile, la cari am ajuns asupra începuturilor nebuloase din viața celui mai îndrăzneț, mai viteaz și mai nenorocos Voievod din istoria românească, ne arată din belșug, câtă lumină se va putea aduce prin cronicile ungurești acolo, unde izvoarele pământene sunt prea laconice, sau munca harnicilor alcătuitoari de letopisețe n'a avut norocul să ne fie păstrată până azi. Din izvoarele documentare și narrative — ale noastre și ale vecinilor noștri — încet și cu migăleala, ce caracterizează orice muncă constructivă, se va putea țese istoria *complectă* a neamului nostru, pe care — din motive ce le va găsi oricine în sbuciumul perpetuu din trecutul nostru năcăjit — n'o avem azi, dar *va trebui s'o avem în viitor*.

¹⁾ București 1926. Memoriile Secțiunii Istorice ale Academiei Române, Seria III. Tom. VI. Mem. 2.

²⁾ Dintre unguri dl Ludovic Szádeczky a utilizat mai mult material din Sz. D-sa în „Erdély és Mihály Vajda története, [=Istoria Ardealului și a lui Mihai Vodă] are pe Sz. ca izvor principal. Dl Andrei Veress folosește în „A miriszlói csata“ [=Lupta dela Mirislău] toate știrile din Sz. privitoare la această bătălie.

PARTEA II.

**ÎNSEMĂRILE UNGUREȘTI
PRIVITOARE LA ROMÂNI.**

(TRADUCERE).

Câteva lămuriri.

După analiza amănunțită a cronicii mai suntem datori cu câteva lămuriri asupra materialului tălmăcit în românește.

Nu e tocmai ușor să traduci o cronică dintr'o limbă străină și nu mai ales din cea ungurească cu sintaxa ei particulară. Oricât de perfect a-i cunoaște o limbă, vei găsi adesea expresii arhaice, în fața cărora te oprești ceasuri întregi, fără să fi putut nimeri totdeauna echivalentul cel mai adecuat în limba românească. Îndrăzneala și abilitatea traducătorului e pusă de multe ori la grea încercare, când are să descurce și fraze incoerente, greoaie, neîngrijit scrise. „Însemnările ungurești“ ale lui Sz., notate în grabă și nerevizuite, se prezintă aproape la fiecare pagină într'o formă exasperant de încurcată. Oratio recta și oratio obliqua în aceeaș propoziție, adesea neterminată și fără punctuație sigură. Pasagiile obscure sunt aproape de nedescurcat și nu am reușit să tălmăcim în câteva locuri cu destulă claritate rândurile cronicarului. Dar puteam inventa limpezime acolo, unde autorul grăbit uitase să-și descurce el însuș gândurile? Am rămas totdeauna fideli textului, nefiind de părerea acelora cari printr'o traducere liberă, reușesc să spună de obicei altceva și să ne prezinte o altă cronică, decât cea scrisă de autor.

Sunt semănate în „Însemnările ungurești“ și capitole latinești și de multe ori în aceeaș fază se succed, prin alternanță, cuvinte în ambele limbi. Această smălțuire a textului se datorește probabil nerevizuirii materialului — revăzut ar fi fost scris într'o singură limbă, cea latinească — și rapidității, cu care își însemna cronicarul informațiile. Tot ce e latinesc a rămas neschimbat. Am păstrat intenționat și cuvintele singuratice, — risipite cu destulă bogăție printre materialul unguresc — pentru că ele ne pot sugera mai precis — în forma latinească — anumite situații, ne pot caracteriza — laconic — o persoană sau stări psihologice și în sfârșit prin ele am voit să rămână ceva din arhaismul cronicii.

Arhaism!... Am căutat să întrebuițez ici-colo în traducere cuvinte și expresii din limba neîntrecuților noștri cronicari — în special am cetit cu multă atenție pe Ion Neculce — fără să-mi fi reușit, firește, peste tot încercarea. Nici în aceste cazuri nu m'am depărtat de textul unguresc și n'am schimbat nimic din caracteristicile stilului original.

Materialul tradus l-am grupat strict cronologic¹⁾ și cuprinde toate însemnările ungurești ale lui Sz. privitoare la istoria noastră, găsite până azi. Unele note latinești, făcând parte integrantă din aceleași „Însemnări ungurești“, au fost clasate printre materialul tradus. Paralel cu acest material trimitem — în notele însemnate anume cu asterisc — și la părțile corespunzătoare din fragmentele latinești — „Rerum Ungaricarum Libri“²⁾, „Pentades“³⁾ și „Hebdomades“⁴⁾ — pentruca istoricul român să aibă la un loc toate „resturile istorice“ rămase dela cronicarul ungur, privitoare la trecutul românesc.*

Lăsăm să urmeze traducerea acestor „resturi“, prețioase mărturii ale unor timpuri de glorie, de înălțare și de simbolică apoteoză a Țărilor Române.

¹⁾ La Szilágyi nu e totdeauna așa, iar „Adausurile“ (Pótlék) și „Adausuri noi“ (Ujabb pótlék), publicate ulterior în „Történelmi Tár“ (1889. pp. 26—69 și 229—325, apoi 1892. pp. 402—439 și 577—580), n'au mai putut fi încadrate în planul inițial al clasificării sale cronologice.

²⁾ Monumenta Hungariae Historica, Scriptores. (Vol. 21. (Sz. 1).

³⁾ Idem. Vol. 28. (Sz. II).

⁴⁾ Ibidem. Vol. 29. (Sz. III).

Însemnările ungurești.

1581 *).

I.

Despre moartea lui Cristofor Báthory¹⁾) a dat de știre la 1581 Poartă, întâiu, Domnul²⁾) Țării-Românești**). După aceea fu trimis la Poartă Pancrație Sennyei, ca să împărtășească vestea; totodată au cerut, prin acesta, să se trimită steagul³⁾). Ci, din pricina vicleniei lui Paul Márkházi⁴⁾), a trebuit să treacă mai multă vreme, căci acesta ***) râvnea domnia Ardealului pentru sine...⁵⁾).

1587.

II.

Elapsus est ex arce Huszt praelecto Alberto Lonyai illustri¹⁵⁸⁷ trissimus dominus Petrus Radulicius⁶⁾) vajvoda transalpinus fune se per fenestram quandam demittens⁷⁾).

III.

Petrus Radulicius, vajvoda transalpinensis, după ce a fugit¹⁵⁸⁷ din Huszt⁸⁾), slobozindu-se pe fereastră în timpul căpitaniei lui

* În „*Rerum Ungaricarum Libri*“ — Sz. I. — câteva însemnări anterioare anului 1581:

1566. Originea „valahă“ a lui Gáspár Békés, adversarul lui Ștefan Báthori la ocuparea scaunului principatului ardelenesc. Sz. I. p. 23

1566. Reîntoarcerea Tătarilor din Ungaria prin Țara-Românească și Moldova, după înfrângerea lor de către Ioan Sigismund. Sz. I. p. 88.

1571. Tot originea românească a lui Békés. Sz. I. p. 128—129.

1575. Iulie. Voevodul Țării-Românești [Alexandru II] trimite 200 ostași auxiliari în lupta dintre Ștefan Báthory și Gáspár Békés. Sz. I. p. 157.

¹⁾ 27 Mai 1581.

²⁾ Mihnea al II-lea Turcitul.

** — Circa 1579—1582. Darurile trimise de Mihnea al II-lea Turcitul, Voevodul Țării-Românești și de Iancu Sasul, Domnul Moldovei, la Constantinopol cu ocazia tăierii împrejur a lui Mehmed, fiul lui Murad al III-lea. Sz. I. pp. 234—235.

³⁾ Pentru Sigismund Báthory.

⁴⁾ S'a turcit în 1593 luând numele de Ibrahim și devenise și beg de Lipova.

*** — Zamfira „valahă“ din Tara-Românească și din viața domnească, soția lui Paul Márkházi. Sz. I. p. 244.

— Despre unele „lucruri“ ale lui Iancu Vodă al Moldovei, reținute de Ștefan Báthori regele Poloniei și cerute de „Sziaus“ Pașa în schimbul lui Márkházi, refugiat la Turci. Sz. I. p. 247.

⁵⁾ Sz. IV. p. 15.

⁶⁾ Petru Cercel.

⁷⁾ Sz. IV. p. 18.

⁸⁾ Oraș în Ungaria de Sus ce aparținea familiei Báthori, azi în Cehoslovacia.

Albert Lonyay, tocmit-a astfel lucrurile încât, în urma osteneților regelui Galiei¹⁾, s'a împăcat cu Turcii; purces-a la Poartă și i-a rămas numai să sărute mâna Împăratului turcesc și să meargă apoi cu domnia la scaunul Țării-Românești. Vestea, că Împăratul turcesc știa despre moartea regelui Galiei — quem Monachus²⁾ occiderat — o împărtași Nicolae Gávai, capuchehaia Ardealului la Poartă. Dacă a înțeles acest lucru Mihnea Vodă³⁾, zis-a către Gávai: să-l oprim⁴⁾, căci acum e timpul potrivit; iată eu voi împumuta dela un grec zece mii de galbeni, tu să împrumuți tot zece mii. Prin ei sfârșesc cu Voevodul, Gávai s'a bucurat, căci el avea poruncă din Ardeal să se înțeleagă în toate cu Mihnea împotriva lui Petru Vodă. Acesta venise odată îmbrăcat într'o dulamă tivită cu argint, iar pe cap avea căciulă cu surguciu. Atunci i-au scos, în divan, căciula din cap și l-au dus la Edecule, adică în Cele Șapte-Turnuri (Jed [ekule] enim, turris septem est, turnuri trunchiate, nunc partim thesaurarium est, partim carcer); Mihnea Vodă și Gávai l-au căutat, cu îngăduința Pașei, și aici. Plâns-a Petru Vodă în drum spre închisoare: pentru voi a trebuit — zicea — să împart daruri în Ardeal; din pricina banilor și din pricina ta, Mihnea Vodă, trebuie să pier; — dar nu mă supărați, scăpați-mă și vă jur că nu mă voi mai gândi nici odată la domnia Țării-Românești. Domn milostiv e pentru mine regele francez, îmi dăruiește el o stare la curtea lui, cu care voi putea trăi totdeauna cinstit. Și când m'au ținut închis în Huszt, l-am rugat pe guvernator, după cuviință, să-mi dea din haznaua mea — care, computatis omnibus lapidibus, praetiosis rebus, trecea de o sută de mii de galbeni —, cel puțin douăzeci de mii de taleri, iar despre cecece a rămas nu voi mai pomeni, în veci, nimic; ci nici aceasta n'au voit. Numai pentru Împăratul am avut peste două sute de mii bani gata, pe cari mi i-au lut la Preșmer⁵⁾. Afară de banii mai multor Greci și Evrei.

Pe acesta, sărmanul, l-au asvârlit într'o noapte⁶⁾ în mare⁷⁾.

1589. "

IV.

Petru Vodă, Mihnea Vodă.

1589 Petru Vodă⁸⁾ a fugit din Țara-Românească; acestuia i-a urmat în domnie Mihnea Vodă⁹⁾. Mulți boieri din Țara-Româ-

1) Henric al III-lea al Franței, ucis la 1 August 1589.

2) E vorba despre călugărul Jaques Clément.

3) În 1589 când, ca mazil, își va recăpăta domnia.

4) Petru Cercel.

5) Jud. Brașov.

6) Despre o scăpare dela moarte prin șiretlic vezi „*Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*”, 1847, pp. 78—79. Aceeș cronică în traducerea românească a lui Andrei Mureșanu la I. Lupaș: „*Din activitatea ziaristică a lui Andrei Mureșanu*”. Memoriile Secțiunii Istorice ale Academiei Române. București. 1925. Seria III. Tom. V. Mem. 6. pp. 73—74.

7) Sz. IV. pp. 18—19.

8) Cercel.

9) Mihnea al II-lea Turcitul în a doua domnie.

nească au venit — la sosirea lui Mihnea Vodă — în Sibiul ardelenesc; ci, după ce au înțeles de moartea lui Petru Vodă, s'au închinat lui Mihnea Vodă și Mihnea i-a iertat și s'au întors în Țara-Românească.

Cartea de iertare dată de Mihnea Vodă am văzut-o anno 1590, die 9 Augusti datas. Acest Mihnea Vodă în scurtă vreme s'a turcit; fost-a circumcis la Țarigrad și Împăratul de bucurie s'a desbrăcat atunci de haina ce-o avea și i-a dăruit-o lui¹⁾.

1592.

V.

În timpul domniei lui Ștefan Vodă²⁾, anno 1592, fost-au în Țara-Românească acești boieri cu boieri: Mihail Ban, magister curiae; Danciul Vornic, consiliarius; Dumitru Logofăt, cancellarius, Pancratie Vistier, thesaurarius; Androni Vistier, similiter; Radul Comis, agazonum magister; Cisar³⁾ Vornic.

Pe vremea lui Aron Voda⁴⁾ fost-au în Moldova acești boieri: Bărlădean Logofăt, cancellarius; Crocodei Hatman; Bucium⁵⁾ Vornic, consiliarius; Ioan Norocea Logofăt; Bartolomeu Brutus, magister curiae; Stan Comis, agazonum magister⁶⁾.

1593.

VI.

Câteva fapte din 1593.

19 Ianuarii 1593 Rác Pétér in Moldoviam ad Veli agam	1593
missus	Ian.
	19
5 Maji Razman aga legatus Moldavus venit ⁷⁾ .	1593
	Mai 5

1594.

VII.

În vremea aceasta⁸⁾, la sfatul lui Carillus, trimis-a Sigismund⁹⁾ — împotriva hotărârii și fără voia și știrea Dietei — către Împăratului¹⁰⁾, lui Aron Vodă al Moldovei, lui Mihail Vodă al Țării-Românești, așijderea Sârbilor și Bulgarilor, că el se leapădă

¹⁾ Sz. IV. p. 23.

²⁾ Surdul.

³⁾ In original: Kiszar.

⁴⁾ Tiranul, în prima domnie.

⁵⁾ In original; Buchium.

⁶⁾ Sz. IV. p. 26.

⁷⁾ Sz. IV. (Pótlék) p. 460. Történelmi Tár 1889. p. 33.

⁸⁾ Începutul anului 1594. Data reiese din textul cronicii lui Kulcsár, p. 73

⁹⁾ Báthori.

¹⁰⁾ Rudolf.

de Turci, trece de partea creștinilor și împreună cu aceștia va lovi pe Turci.

Sărbii voind în această vreme să scape de robia turcească, s'au bucurat mult și au trecut de partea lui. Și ca să aiba mai multă autoritate l-au poftit pe Sigismund să primească titlul de Craiu sau Despot, trimițându-i și o carte cu multe închinăciuni. Au trimis la Bălgrad¹⁾ și soli, boieri și alți oameni, ca zălog. Capul soliei era unul cu numele Teodor. În această vreme Sigismund a trimis Sărbilor steag, făgăduindu-le ajutor și că le va da de știre despre începutul răscoalei împotriva Turcilor. El, împreună cu Țara-Moldovei, Țara-Românească și Țara-Ardealului și așijderea cu Țara-Ungurească, sculase-va și va merge în ajutorul lor, va lua Timișoara și va goni pe Turci până la Țarigrad, ba și aici abia vor mai putea sta.

Îmbărbătând astfel pe Sărbi aceștia s'au sculat asupra Turcilor. Dar Sigismund neputându-le trimite ajutor, căci Dieta l-a oprit, Sărbii, după câteva izbânzi norocoase sunt bătute de Turci, în-cât au fost aproape toți uciși . . .²⁾.

Luând Sigismund titlul de Craiu al Sărbilor și fiind acum Craiu în două țări — Sărbii l-au numit Craiu al Ardealului și Craiu al Sărbilor — i-au zis totdeauna în scrisorile ce i le-au trimis :

Prea strălucitului și prea luminatului Craiu, lui Sigismund Craiul Ardealului și al Sărbiei, preamăritului Voevod al Moldovei și al Țării-Românești*) etc. ³⁾.

VIII.

1594 Oct. [Eustațiu Gyulafi e trimis ca sol în Țara-Leșească. Pe lângă alte însărcinări și instrucțiuni ce i s'au dat în scris are și unele privitoare la Moldova] . . . Fost-au apoi între instrucțiuni și acestea: fiindcă Moldova s'a pus sub ocrotirea lui Sigismund, să nu îngăduie Craiul leșesc să se strice țara de către Cazaci, căci de ceeace vor avea să pătească [Cazacii] dela Sigismund, ei [Leșii] vor da socoteală etc. . .⁴⁾.

IX.

INTÂMPĂRI DIN VREMEA LUI MIHAI VODĂ.

(Notă marginală: 1594 et sequentibus din tradiția lui Petru Armeanul). Fost-a Mihai Vodă la început Ban mic de Mehedinți. Mehedințul e o întindere de pământ în vecinătatea Hațegului, regiune ardelenescă. A fost apoi Ban de Craiova, cea mai mare boierie în Țara-Românească. Și această regiune se înveci-

¹⁾ Alba-Iulia.

²⁾ Până aci din: *Kulcsár Krönika* pp. 71—72.

* — Titlul lui Sigismund Báthory și în *Sz. II. p. 243*.

³⁾ *Sz. IV. pp. 34—35*.

⁴⁾ *Sz. IV. p. 65*. Fraza nu e terminată nici în original. „Etc.”. aci, ca și în multe locuri cer vor urma, e totdeauna a cronicarului.

nează cu Ardealul și ajunge până la Dunăre. Acest Mihaiu Vodă a avut o rudă pe Iani Vistierul, care a fost Ban de Craiova, om înțelept și priceput; acesta i-a învățat toate lucrurile lui Mihaiu Vodă la Țarigrad. Acest Iani Vodă¹⁾ câștigatu-și-a, prin daruri și fiind om drept, atâta cinste înaintea lui Alexandru Vodă, Domnul Țării Românești²⁾, încât Alexandru a rânduit în scaunul băniei din Craiova pe Mihaiu Vodă. Iani Vistierul era la Țarigrad, Mihaiu Vodă la Craiova; aceștia se înțelegeau unul cu altul. (Notă pe un petec de hârtie: *Alexandru Vodă voit-a să taie capul lui Mihaiu Vodă, dar călăul țigan n'a cutezat să-i taie capul, căci era beat; venit-a³⁾ și în Ardeal la Sigismund Báthori*). Intâmplatu-s'a că s'a mâniat Alexandru Vodă pe Mihaiu. Și dacă a văzut Iani Vodă⁴⁾, că Mihaiu e supărat cu Alexandru Vodă, chematu-l-a Iani pe Mihaiu la Poartă, ca să-i câștige domnia Țării-Românești. Când a purces Mihaiu din Craiova și a trecut Dunărea pe la Severin luat-o cu sine și pe Doamna și pe feciorul său Pătrașcu. Doamna și-a lăsat-o la niște femei de țară, ca s'o tănuiască. Pe feciorul său Pătrașcu l-a lăsat între niște țigani, încât la întoarcere cu greu l-a cunoscut, că e feciorul său.

Aflând Alexandru Vodă că Mihaiu a pornit la Poartă, trimis-a de l-a prins și l-au adus înaintea lui Alexandru. Lucrurile au ajuns până acolo încât Alexandru a poruncit, ca peste câteva zile să i-se taie capul. Intâmplatu-s'a ca țiganul-călău să fie foarte beat în ceasul când l-au scos să-i taie capul. Dacă a văzut țiganul, că e Mihaiu, se înspăimântă⁵⁾, și fiind și beat aruncă spada (Notă marginală: *Memorabili omnium seculorum exemplo, quem ne vinculum quidem jussus carnifex attingere est ausus, ac tanquam Marius percussorem, ita hic carnificem maiestate vultus deterruit.*) și fuge amestecându-se prin mulțime și, ne mai fiind cine să taie capul lui Mihaiu, căzut-au boierii de grabă înaintea lui Alexandru și l-au rugat să-l ierte pe Mihaiu; e norocul lui că l-a scapat, astfel, Dumnezeu.

În acest chip a scăpat Mihaiu. Intâmplatu-s'a lucrul acesta la București. Scăpând, așa, Mihaiu, a ajuns iarăș, după multe osteneți din partea Banului Iani, în cinste atât la Alexandru Vodă cât și la Poartă. [În cele din urmă totuși a plecat Mihaiu la Poartă, după ce își pusese în gând să se răzbune și nu mai avu încredere în Alexandru. Acolo la Poartă dat-a o sută de mii galbeni lui Sinan Pașa, așijderea și altor Viziri, pentru ca să-i scoată domnia.

Dar deveni iarăș suspect lui Alexandru Vodă. Când a pus Alexandru să-l prindă, fugit-a în Ardeal la Craiul Sigismund. A stat ascuns aici în Ardeal la Sigismund două săptămâni. Bal-

1) Greșală de condeiu a lui Szamosközy, în loc de Vistierul.

2) Alexandru-cel-Rău,

3) Mihai Vodă.

4) Aceeaș observație ca la nota 1.

5) Din cauza unei virgule, credem greșit pusă de editor, ar reieși aici, că „Mihai e cuprins de spaimă”, cecace e în contradicție cu tot ce se spune mai departe.

tazar Báthori i-a învârtit toate lucrurile. În Ardeal fiind, scris'a Sigismund Báthori pentru el lui Sinan Paşa la Poartă să-l pună în scaunul Țării-Româneşti; căci Sigismund avea atunci mare cinste la Pcartă. Scris'a Sigismund aşijderea şi solului englez Eduard Bartonus, să facă şi el ce va putea, ca Mihaiu să ia domnia Țării-Româneşti¹⁾).

Purces-au împreună cu el la Poartă şi boierii — cari au trecut, după multe făgădueli, de partea lui — Stroia Buzescu şi Radu Florescu; acesta a fost Vel Comis sub Alexanru. L-au însoţit pe lângă aceştia şi alţi mulţi boieri.

Şezut-a Mihaiu mai multă vreme la Poartă şi toate cheltuelile lui Mihaiu le-a plătit Iani, până ce i-a scos domnia. După aceea când l-au îmbrăcat cu caftan în divan. făgăduit-a Mihaiu înaintea Vizirilor, la Țarigrad, că va plăti toată datoria ce-a rămas dela Domnii, cari au fost înaintea lui. Dar acest lucru era cu neputinţă, căci dacă s'ar fi vândut toţi copiii şi toţi oamenii din Țara-Românească tot nu s'ar fi putut plăti datoria, ce rămăsese de mai înainte. Ci a făgăduit acest lucru pentru că el avea atunci alte gânduri în sufletul său. Încă şi atunci, când i-au dat căciula cu surguciu în divan, a jurat în inima sa, că îndată ce va lua domnia va scoate sabia împotriva Turcilor. Chiar şi când a ieşit din divan şi a încălecat şi-a fost dus de Paşi şi Begi la locuinţa sa, şi atunci a jurat că va fi duşmanul neîmpăcat al Turcilor; ceea ce mulţi au auzit, după aceea, chiar din gura lui. (Notă marginală: *Craiovenses sunt Corali Ovidiani, id quod nominis similitudo confirmare videtur Ovid de Ponto*).

Şirul Domnilor din Țara-Românească :

Mircea Vodă²⁾, fecicrul acestuia a fost Mihnea Vodă³⁾. (Notă marginală: *Vide hic 2034*). Apoi Cercel, feciorul lui Petru Vodă⁵⁾, al cărui fecior⁶⁾, Marco Beizadea e acum în Ardeal.

Doamna acestui Petru Cercel a luat-o în căsătorie Aron Vodă, Domnul Moldovei. După acesta a domnit Ştefan Vodă⁷⁾, tiran neîntrecut şi om fără milă, despre care se spune, că de câte ori ieşea la câmp nu uita nici odată să taie câte un boier. Taiat-a odată, acasă în Țară, şaptezecişicinci de boieri; așa se spune.

Pre urma lui Ştefan a stătut la domnie Alexandru Vodă⁸⁾. După acesta a domnit Mihaiu Vodă. (Notă marginală: *După*

¹⁾ Rândurile din paranteză sunt şterse în original. Nota lui Szilágyi. Ştersăturile pot proveni dela compilatori, cari trăgeau o linie peste materialul văzut. Acesta e cazul cu unele din manuscrisele lui Sz. păstrate la Biblioteca Universităţii din Cluj, pe cari le-am putut vedea. Nu credem, ca ştersătura să fie a cronicarului nostru şi cele relatate aci să nu se fi întâmplat.

²⁾ Mircea al III-lea Ciobanul.

³⁾ Mihnea al II-lea Turcitul. De fapt e fiul lui Alexandru al III-lea şi nepotul lui Mircea, fiu al lui Mihnea cel Rău.

⁴⁾ Trimitere la Nr. II şi III. din traducerea noastră.

⁵⁾ Pătraşcu-cel-Bun

⁶⁾ Adică al lui Cercel.

⁷⁾ Surdul.

⁸⁾ Alexandru-cel-Rău

Alexandru a urmat Mihnea Vodă (vide hic 203 a. a. 1590¹) ad annum 1590, Mihaiu Vodă a luat domnia anno 1592²).

Mihaiu Vodă își trăgea originea din neamul lui Pătrașcu Vodă, ce trăiește încă, era înainte de aceasta cu o sută de ani³). Dar e știut că a crescut foarte sărac, fost-a și negustor și făcea negoț dincolo de Dunăre, în Moldova și în toată Țara-Românească. Mamă-sa eră vânzătoare de achiu, tatăl său. Vide 202⁴). (Notă marginală: Vide pag. 202).

Când a luat Mihaiu Vodă domnia la Țarigrad făcut-a multe cheltueli pe la Greci Evrei, Turci, încât au trecut de patru sute de mii de florini. Când a ajuns în scaunul țării trimis-a cărți și a chemat din toate părțile pe aceia, cărora le era dator. După ce s'au strâns toți — din Țarigrad, din Adrianopol și din alte locuri. — în Țara-Românească, i-a tăiat pe toți.

Fost-a acesta cel dintăiu semn pentru lovirea Turcilor, anno 1594.

Când a îmbrăcat Mihaiu caftanul de domnie, Mihnea fu chemat la Poartă și l-au și pornit. Mihaiu a trimis înainte pe Stroia, ca să-i gătească scaunul domniei.

Banul Iani a fost paharnicul lui Ștefan Vodă⁵). Când s'a dus Ștefan Vodă la Mănăstirea Colentina (căci acest Ștefan fost-a un om foarte ușuratic, nebunatic) a avut cu sine două sute de drabanți; acolo certându-se cu Banul Iani. acesta, împreună cu Mihaiu, au speriat atât de tare pe Ștefan, încât cel din urmă n'a îndrăznit să mai facă nimic etc.

Când a dat Impăratul turcesc domnia lui Mihaiu Vodă, făgăduit-a Impăratului pe fiecare an șaptezeci de mii de taleri; ci a făgăduit numai însă n'a dat.

Când a slobozit Impăratul turcesc pe Mihaiu Vodă de-a venit acasă în Țara-Românească, i-a făcut atâta cinste, încât a trimis cu el, în semn de cinstire, și pe piticii muți, așijderea a trimis și pe preotul său: pe emirul; însoțitu-l-au două mii de turci aleși, spahii, jenceri și alții, pe cari nu peste multă vreme, n'a trecut nici o lună, i-a tăiat pe toți. Nu numai pe aceștia, ci și pe cei șase sau opt mii de Turci, răslețiți prin Țara-Românească, unde i-a găsit, i-a tăiat pe toți. Iar pe cei două mii de Turci, cari l-au însoțit, strânsu-i-a la București în casa de lemn a lui Dan Vistierul și, închizându-i acolo, a dat foc casei din patru părți și îndată a început a slobozi tunurile de a pustiit casa.

¹) Trimitere la *pagin. origin.* din notele sale, azi imposibil de identificat. Aci întâmlător e vorba despre Nr. IV. de mai sus.

²) Succesiunea Domnilor e destul de încurcată, iar anul suirii lui Mihai în scaunul domnesc e greșit. Data suirii e în realitate 8 Septembrie 1593.

³) Ultimele cuvinte n'au înțeles nici în original. Editorul Szilágyi pune și el un „sic“ după ele.

⁴) Trimiterea acestea am reușit s'o verificăm. Vezi mai departe Nr. XLVII.

⁵) De fapt al lui Alexandru cel Rău. Vezi Sârbu: *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul* I, p. 53.

Mulți Turci cercând să fugă au murit vitejește. Întâmplatu-s'a acest lucru curând în acea iarnă, când a luat Sinan Pașa, Giurgiu.

După cele întâmplate scris-au Sigismund și Mihaiu Vodă și lui Aron Vodă să se hainească și el; dar dacă nu va face așijderea, le e dușman, ca și Turcii etc.

Speriatu-l-au mereu cu cărți ca acestea, pân'i ce a tăiat pretutindeni și Aron Vodă pe toți Turcii din Moldova, atâția, încât a tăiat câteva mii de Turci în Moldova, Aron¹⁾.

Înainte de a fi tăiat Mihaiu Vodă pe Turci poruncit-a Împăratul turcesc lui Mihaiu Vodă să vină cu multe oști în Ardeal, să i-a Ardealul și de aici înainte Ardealul să asculte de el, căci Împăratul s'a mâniat foarte pe craiul Sigismund, pentru că orice i-a cerut Sinan Pașa, nimic nu i-a dat. (Notă marginală: *Aceasta nu poate fi adevărat*).

Rânduit a ca ajutor lui Mihaiu Vodă pe Sangeacul de Vidin²⁾; Vidinul e în fața Hațegului, dincolo de Dunăre. Datu-i-a și pe Sangeacii de Nicopole de Auzi și de Siliștra³⁾ și pe begul de Nicopolul-Mic. ce se chiamă Turnu, așijderea să fie sub ascultarea lui Mihaiu Vodă și Mihaloglu. Acest Mihaloglu e de neam mare și vechi turcesc. De Mihaloglu ascultau oștile achingiiilor⁴⁾, ca și haiducii și tătarii din Dobrogea. Împăratul turcesc a dat ajutor și lui Aron Vodă pe Turcii din ținuturile Moldovei, din Tighina, Cetatea Albă și în sfârșit pe toți cei din aceste ținuturi, ca să purceadă în Ardeal.

Înainte de tăierea Turcilor trimis-a Sigismund la Mihaiu Vodă pe Mihail Horváth, un ostaș de frunte, așijderea și pe Francisc Tury și pe alți oameni de frunte; și sosind aceștia, și știind, că Sigismund e de partea sa, numai după aceea i-a tăiat⁵⁾ 6).

1595.

X.

1595

Izbânda asupra Tătarilor la Șerpătești. *)

După luarea Raabului⁷⁾ fost-a iarnă cumplită, încât și Dunărea a înghețat. Mergând atunci Mihaiu Vodă asupra Giurgiuului n'a putut lua cetățuia, dar a ars tot târgul; găsit-a aci multe bogății. În vremea când era el la Giurgiu, trecea prin Țara-Rcmânească nepotul Hanului tătăresc, ex sorore nepos, și Imbrohorul Hanului, cu multe bogății și cu șapte mii de roți: Nemți, Slovaci⁸⁾, Croați, Unguri și alții, pe cari i-a prins la

¹⁾ Repeșirea și în original.

²⁾ În text: Dý.

³⁾ În original: Drezlor.

⁴⁾ Akanczi törökök=oști de pradă, turcești.

⁵⁾ Pe Turci.

⁶⁾ Sz. I V. pp. 92—95.

* — Mențiuni despre lupurile dela Șerpătești și Călugăreni și în Sz. II. p. 90.

⁷⁾ Győr, oraș în Ungaria de vest, lângă Dunăre.

⁸⁾ Tăuți. (Tótok)

Iuarea Raabului în Ungaria, fără să știe că Mihaiu Vodă e vrășmașul Turcilor și că a tăiat pe Turci. Cer slobozire dela Mihaiu Vodă, și și Hanul tătäresc i-a trimis carte, să-i sloboadă să treacă prin țară spre Țara-Tătărească, căci nimic nu vor strica. Mihaiu Vodă îi sloboade. La Șerpătești, înainte de răsăritul soarelui, în iarna aceea cumplită, îi nimici, în vremea cât ar fierbe un ou, de n'a scăpat nici unul. Rotii încă au tăiat mulți din ei ¹⁾. Pe cei șapte mii de robi pe toți i-a slobozit. Au perit acolo nepotul Hanului tătäresc și Imbrohorul; multe bogății au luat atunci, căci numai bogățiile Hanului tătäresc erau încărcate pe șase cai albi. Mihail Horváth nu sosise încă la luptă, sau a întârziat anume, pentru care lucru s'a mâniat pe el foarte mult Mihaiu Vodă. Căpitanul Gheorghe Makó a fost în această bătălie purtată de Mihaiu Vodă

Mai apoi aflând Impăratul ²⁾ de faptele săvârșite de Mihaiu Vodă, a pus pe un oarecare Bogdan Vodă ³⁾ în locul lui Mihaiu Vodă, în Țara-Românească. I-a dat și pe Deemen Pașa și pe aga ienicerilor Mustafa Pașa cu două mii de ieniceri, ca să mazi-lească pe Mihaiu Vodă și să ridice în scaun pe Bogdan; avut-a Bogdan cu totul douăsprezece mii de ostași. Venit-au cu Bogdan Vodă până la Rusciuc. Mihaiu n'a așteptat, ca aceștia să treacă Dunărea, ci a trecut el Dunărea cu vreo treizecișidouă de mii de ostași, i-a lovit și i-a nimicit, încât și-au găsit pieirea și cei doi Pași; Bogdan a fugit. Fost-a acolo și Mihail Horváth și s'a purtat vitejește. Au găsit și aci multe bogății.

După acestea aflând Impăratul turcesc de hainirea lui Aron Vodă, trimis-a și în Moldova pe un carecare Ștefan Vodă ⁴⁾ cu vreo 8 mii de ostași. Când au sosit la Dunăre, în partea Brăilei, ca de acolo să treacă în Moldova, i-a lovit Mihaiu Vodă și dându-le războiu i-a bătut, pierind acolo și Ștefan Vodă. Toate acestea le-a săvârșit Mihaiu Vodă în aceeași iarnă.

În primăvara anului viitor, 1595, strâns-a Mihaiu Vodă oști și a purces asupra Brăilei cu vreo șaisprezece mii de oameni și a luat-o și a stricat-o; după aceea a mers asupra Cernavodci, apoi asupra cetății numită Turtucaia, și asupra Nicopolei, arzând stucând și fiind pe mulți. Pus-a de au ars și jefuit și dincolo de Dunăre și s'au întors dincoace de Dunăre cu multe bogății. În aceste bătălii și războaie fost-au trimiși ca ajutor din partea lui Sigismund, Albert Király, Mihail Horváth și alți nobili de frunte.

Aflând Impăratul turcesc de multele fapte săvârșite de Mihaiu Vodă trimis-a pe Ferhad Pașa cu multă oaste și cu porunca, să facă pod peste Dunăre și, ajungând, să treacă prin foc și sabie țara lui Mihaiu Vodă. Mihaiu Vodă zăbovit-a cu vorbe și făgădueli atât de mult pe Ferhad Pașa, încât, pentru această întârziere, — părât și de Siran Pașa — Impăratul a pus de l-au

1) Id est: din Tătari.

2) Turcesc.

3) Ștefan Bogdan.

4) Ștefan Surdul, Domnul mazil al Țării-Românești.

sugrumat pe Ferhad, și a ales serdar pe Sinan Pașa. Purces-a Sinan Pașa și a făcut pod peste Dunăre și a intrat în Țara-Românească. Podul l-a făcut la Giurgiu. După ce a trecut în Țara-Românească întâmpinatu-l-a Mihaiu cu multă îndrăzneală. Călugărenii e numele unui sat, așezat într'un loc întărit și împrejmuît pe o mare întindere cu mlaștini. Sinan Pașa era cu întreaga oaste, ce trecea de o sută de mii, dincolo de mlaștină, Mihaiu Vodă era dincoace. Locul acesta e cale de o zi dela Dunăre. Luptându-se Mihaiu Vodă cu el într'o mare bătălie au pierit acolo patru Pași și șapte Sangeaci. Chiar și Sinan Pașa, când fugea peste pod și mulți se îmbulzeau în jurul lui, a căzut de pe pod în mlaștină, de unde l-au scos ienicerii. Semn rău și pentru viitoarea bătălie a lui Sinan Pașa! Dobândit-a atunci Mihaiu Vodă dela Sinan cincisprezece tunuri mari și mici, așijderea și steagul verde al profetului Mohamed, foarte prețuit de Turci. Trimis-a apoi Mihaiu Vodă acest steag împăratului la Praga.

Sigismund a trimis ca ajutor lui Mihaiu Vodă în lupta împotriva lui Sinan Pașa pe Albert Király, dar acolo s'a purtat prost Albert Király, căci au fost câțiva boieri, cari, sau nu-l iubeau pe Mihai Vodă, sau erau fricoși. Intre alții fuseseră și Mirislău Logofătul și Dan Vistierul, cari au sfătuit pe Albert Király, să nu meargă la luptă așa nebunește, căci ce pot face șaisprezece mii de oameni împotriva a o sută de mii?! Acest Mihaiu Vodă — ziceau — e numai un om îndrăzneț, care nu face nimic din bună chibzuială, ci merge orbește la toate și pentru nebunia lui vrea să ne piardă și pe noi și pe sine. De aceea n'a luptat Albert Király. — Fost-a o pădure între Mihaiu Vodă și Albert Király, dar nici aci nu l-a așteptat cu boierii pe Mihaiu Vodă, nici nu l-a urmat, ci mai bine s'a întors împreună cu boierii. Pentru care lucru Mihai a voit să spânzure câțiva boieri. Dacă Albert Király și boierii ar fi stat alături de Mihaiu Vodă n'ar mai fi trebuit să treacă Craiul Sigismund, după aceea, cu multe oști în Țara Românească, căci peste tot l-ar fi biruit pe Sinan Pașa. Măcar că Mihai Vodă a mers numai cu oastea sa asupra lui Sinan Pașa, totuși a bătut oastea acestuia în cea mai mare parte, și însuși Sinan Pașa a căzut de pe pod în mlaștină. Mihail Horváth n'a fost în această bătălie.

Bătălia a fost atât de groaznică, încât ostașii lui Mihaiu Vodă au ajuns, bătându-se, până aproape de cortul lui Sinan Pașa. Însă sosind după aceea douăzeci de mii de ieniceri, cari erau în dosul taberei, în fața acestora n'au mai putut sta oștile lui Mihaiu și așa s'au întors dincoaci de mlaștină. Tăiat-a Mihaiu Vodă acolo un turc încât i-s'a despiciat corpul în două; acest lucru l-a văzut chiar și Petru Armeanul. Ținut-a lupta dela ceasurile unsprezece până seara. Mihail Horváth cu ajutoarele ardelenesti — două mii de Secui și ostași — era dincoace de pădure; chematu-i-a Mihaiu Vodă la sine, dar n'au venit. Fost-a acolo și Albert Király, după cum am spus, — o pădure i-a despărțit; Mihaiu Vodă era dincolo, Mihail Horváth împreună cu

Albert Király și cu boieri erau dincoace, înspre București, care București e cale de o zi dela locul luptei, Călugărenii ¹⁾).

XI.

17 Maji. Boeri transalpinenses nomine totius regni sacra-
mento se abstrinXerunt principi, Georgius Palaticz cum clava et
vexillo quibus palatinus confirmabatur ²⁾. Eodem die Georgius Borbély
banus karánsebesiensis ³⁾ constituitur ³⁾.

XII.

1595. Luarea Giurgiului.

La luarea și dărâmarea Giurgiului — lângă Dunăre în 1595
Țara-Românească — de către Sigismund Báthori au pierit mulți
Turci în cetate și înafară de zidurile cetății. Cei nepricepuți
măresc cu mult numărul acestora. Doctorul Francisc ⁴⁾, care a
fost acolo la oaste spune, că au pierit la Giurgiu dintre ostașii
lui Sinan Pașa ca la treizeci de mii. Așijderea și un Italian, care
a scris istorie în graiu italianesc, Cyro Spontoni, pune numărul
celor pieriți la treizeci de mii. Dar Luca Trauzner, qui praeceteris
videtus dignitate, plus fidei habeatur spune, că au pierit numai
o mie, ceea ce e foarte departe de treizeci de mii.

Acelaș Italian, Spontoni, scrie, că Sigismund ar fi pus pe
Silvio Piccolomini — căpitan trimis de prințul florentin împreună
cu șaptezecișicinci de Italiani în ajutorul lui Sigismund — să i-a
Giurgiul. Dar e minciună; adevărul e, că Gaspar Kornis și Albert
Király au bătut cetatea și Sigismund pe ei i-a pus s'o ia, măcar
că au fost și oamenii lui Silvio, cei șaptezeci de italieni, la batere
și dobândire. (16 Aprilie 1598) ⁵⁾. Insă Secuții s'au suit pe ziduri
și au luat cetatea nu Italianii, dintre cari n'au pierit nici unul,
atât de bine au știut să se păzească de iarba de pușcă. Cu toate
acestea Italianii spun, că ei au luat Giurgiul, căci ei știu să-și
însușiască cu îndemânare multe lucruri, măcar că nu le-au făcut ⁶⁾.

XIII.

Ai noștri erau într'o mare zarvă sub zidurile Giurgiului: 1595
să se lupte în ziua în care au sosit acolo, sau nu? pentru că
umblaseră în ziua aceia trei mii și erau foarte oboșiți. Bocskay
și alții au propus, să se odihnească în acea zi și numai a doua
zi să înceapă lupta. Insă Albert Király s'a ridicat și a zis: azi
să-i lovim, azi să-i lași Măria Ta să facă acest lucru, azi trebuie

¹⁾ Sz. IV. pp. 96—98.

²⁾ După dieta din Alba-Iulia ținută între 16 Aprilie și 2 Mai.

* — Despre Românii din Caransebeș, cari sunt mai vrednici ca
ceilalți Valahi vezi Sz. III. p. 10.

³⁾ Sz. IV. p. 49.

⁴⁾ E vorba de Francisc Hunyadi, doctorul și poetul curții lui Si-
gismund.

⁵⁾ Sic.

⁶⁾ Sz. IV. p. 52.

să se sfârșească totul, altfel nu se poate, căci peste noapte Turcii se vor întări într'atât, încât nu ne vom mai putea lupta cu ei. Optimum fiet consilium¹⁾.

XIV.

- 1595 Silvio Piccolomini a avut în lupta cu Sinan Pașa șapte-zecișdoi de cavaleri italieni cu puști; buni viteji și foarte curajoși. La baterea Giurgiului s'au purtat vitejește, așijderea și în alte câteva locuri, dar mai ales acolo²⁾.

XV.

- 1595 Bătălia purtată de Sigismund în Țara-Românească e prea mult lăudată de unii, că adică nici un stăpânitor păgân n'a mai pomenit vreo astfel de bătălie cu creștinătatea și nici n'a văzut oaste creștină mai frumoasă ca aceea. Giurgul, acel loc cu bună tărie, l-au luat în 3 zile. În luptă au obosit și unii și alții; Sinan era la o depărtare de noi cum ar fi Bărăbanț de Balgrad³⁾, numai 3 poduri ne despărțeau⁴⁾.

XVI.

1595

După luarea Giurgiului.

Mergând Mihai sub cetatea Giurgiului o arse⁵⁾.

.....
Sigismund a trimis ca ajutor la Mihai Vodă în lupta împotriva lui Sinan Pașa pe Albert Király. Dar acesta s'a purtat prost, căci a întârziat dinadins dela luptă⁶⁾.

.....
Mihail Horváth cu ajutoarele ardeleneești, două mii de Secui și ostași, era dincoace de pădure; chematu-i-a Mihai Vodă la sine, dar n'au venit. Au stat aceștia cale de o zi dela locul luptei⁷⁾.

1596.

XVII.

- 1596 [O nouă solie a lui Eustațiu Gyulaffi în Polonia. De astă-
Iulie 5 dată se află în Țara-Leșească și un legat papal, cardinalul Cajetanus, căruia Sigismund îi scrie, să sprijine cererile ce le va

¹⁾ Sz. IV. p. 52.

²⁾ Sz. IV. p. 53.

³⁾ Vreo 4-5 Km.

⁴⁾ Sz. IV. p. 53.

⁵⁾ De aci înainte se repetă cuvânt de cuvânt povestirea luptei dela Șerpătești — vezi mai sus Nr. X., începând cu rândul 4 — și continuă întocmai până la trimiterea lui Albert Király ca ajutor de către Sigismund Băthori. Aci fiind o oarecare deosebire între texte, lăsăm să urmeze cele două fraze deosebitoare.

⁶⁾ După aceste două propoziții urmează scena cu despicarea „unui turc”, relatată la No. X. și apoi finalul, cu următoarea frază schimbată încâtva față de textul din numărul pomenit.

⁷⁾ Sz. IV. pp. 53-55, între cari și repetirile arătate mai sus.

formula Gyulaffi pe lângă regele și dieta polonă.] . . . Apoi dacă Leșii vor întreba de ce a fost uzurpată) Moldova de Sigismund, Gyulaffi să spună pricina, că adică atunci când Leșii nullam jurisdictionem in ea provincia haberent (Turcarum enim potentiae et juri fuit subjecta) eo tempore nos illam nostro imperio applicuimus, et jurejurando obstrictam nobis subjecimus et postea cum Aronem ejus provinciae vajvodam nostrum clientem cum Turcis et Tartaris communicare consilia sua audissemus et se ac provinciam a nostro imperio subducere conaretur consencientibus omnibus ejus provinciat populis loco cum submovimus et alium substituimus. — Iidem populi nos prolegitimo eorum principe agnovērunt, fidelitatem et subjectionem nobis jurarunt, vexillum nostrum solitis ceremoniis in templo acceperunt, omnimiaeque pacta et conventa sigillis et litteris suis approbarunt.

Deinde multas expensas nos in Moldaviam irrogavimus. Postremum semper Moldavia ad coronam regni Hungariae spectavit et recens cum Rodolpho caesare in ea pacta convenimus. ut quascumque regiones et loca a turca vice occupaverimus, nostro juri et imperio accedat etc.

(**Note dedesupt:** In re propria affectu et praejudicio carere, admodum est difficile. V. K.

Mulți oameni trebuie să trăiască non ad suum, ci ad aliorum arbitrium.)²⁾.

XVIII.

Notationes historicae anni 1596.

. 1596
 Moldaviae vajvoda Hieremias Mogila Hazzonem bassam Mehmet paulo ante supremi veziris passae filium in proximo exercitus celligentem et Tartarorum copias opperientem veniens, ad Sigismundum plenas humilitatis et submissi animi litteras dedit, in quibus se imperata facturum pollicebatur, et si juberet provinciam Moldaviam alii [in loc de alio]³⁾ cuicumque vellet Sigismundus, se daturum pollicebatur et si vellet, etiam in Transilvaniam venturum resignata provincia. Quod an serio vel fucate fecerit, dubium est. Per eosdem dies sexcenti lanzararii Belgrado praefecti Danubium traiecerant in proxima Turcarum confinia praesidii causa ituri, eos Georgius Barbely missis Lippensibus cohortibus profligat, magnam vim curruum, rerumque aliarum interceptiunt, ex is non plures evasere, quam 18, quod vix credi potest, sed et ex nostris ad 300 interfectis.

Princeps Sigismundus conventum Claudiopolim coget de publica salute collicitus ad 20 diem Aprilis. (**Notă marginală de mână târzie:** N. B. Comitua). Quia Temesvariensis bassa Lippanam obsidionem moliebatur, eam 4000 hominum praesidio munit et tormenta majora duodecim secundo Mariso de-

1) Cuvântul „uzurpálni“ e al cronicarului.

2) Sz. IV. pp. 65—66.

3) Nota edit.

duci jubet. In Walachiam Transalpinam Albertum Király, Johannem Zelestey et Franciscum Nagy, Franciscum Thury, Pancratio Senneio addito cum valida militum manu mittit. Varadinum tractum Bochkai demandat intendere, ipse cum Cornisio et Josica quousus postulet, proficisci statuens. 1).

XIX.

1596 Sinanus enim paucis ante mensibus²⁾ morbo sive ex senio sive ex dolore rei in Valachia infeliciter gestae turpisque fugae contracto diem suum obierat³⁾.

XX.

1596 Tartarorum quoque chanus⁴⁾ a Mohamete sollicitatus ingentes copias collegerat. easque Oczekoviam usque praemisera et ipse ubi solemne prius Tartarorum festum bairan apellatum, quod mense Iulio celebrari mos est, transegisset. secuturus. Huic Moldaviae palatinus missus Tegheniam nonnullis suorum primatum varia obtulit munera sumisse praecatus, ut copias traducturus militem a rapinis cohiberat. 5).

XXI.

1596 In vremea când a purces Mehemed, Impăratul turcesc, a-
Oct. supra cetății Agria⁶⁾ și a luat-o, sosit-a în Țara-Românească Hanul Tătarilor, ca să meargă în ajutorul Impăratului, căci venitu-i-a grabnică poruncă dela Impăratul, să porceadă și el. Trecut-a cu multă oaste prin Moldova; a avut patruzeci de mii de Tătari și Moldoveni. Aflând Mihaiu Vodă acest lucru gătitu-s'a cu tot norodul țării și cu toată oastea ce o avea, ca la 28 de mii de oameni, și a purces asupra Hanului tătăresc; gonitu-l-a din țară și făcut-a mare stricăciune Tătarilor. Astfel nici n'a putut merge Hanul tătăresc în ajutorul Impăratului turcesc la cetatea Agria. ci a plecat în Țara Tătărească.

Măniatu-s'a Impăratul turcesc pe Han pentru că nu i-a venit în ajutor și a dat domnia Țării-Tătărești fratelui său mai mic⁷⁾. Trimis-a multe oști. împreună cu fratele mai mic, asupra Hanului tătăresc, dar și Hanul s'a pornit cu oaste mare și după una sau două bătălii a prins pe fratele mai mic și l-a tăiat, așijderea și pe fii și nepoții acestuia, ca la șapte inși, ca din aceleam să nu mai fie nimeni care să se ridice asupra lui. Intâm-

¹⁾ Sz. IV. (Pötlék) pp. 466—467. *Történelmi Tár* 1889. pp. 39—40.

²⁾ Septemvrie.

³⁾ Sz. IV. (Pötlék) p. 472. *Történelmi Tár* 1889. p. 45.

⁴⁾ Deasupra acestui cuvânt: Han. Nota lui Szilágyi.

⁵⁾ Sz. IV. (Pötlék) p. 473. *Történelmi Tár* 1889. p. 46.

⁶⁾ Eger, Erlau, azi tot în Ungaria.

⁷⁾ A Hanului.

platu-s'a această bătălie între Tătari și Turci acasă în Țara-Tătărească.

Aflând Mihaiu Vodă, că Turcii nu se înțeleg cu Hanul Tătăresc trimis-a un boier de frunte în Țara-Tătărească, ca Hanul să se plece de partea Impăratului nemțesc, căci vede el că Impăratul turcesc îi vrea peirea, ba și domnia țării căuta să i-o ia etc. (Notă marginală: 1598. *Bernátfi în Țara-Tătărească*¹⁾). Făcut-a Mihai Vodă acest lucru după ce s'a înțeles cu Craiul Sigismund și și Sigismund a trimis la Hanul tătăresc pe Ioan Bernátfi și pe Ioan de Poson. Mihaiu Vodă a făgăduit Hanului că-i va da din an în an cincizeci de mii de galbeni și-i va dobândi tot atâția și dela Impăratul Rudolf, numai să se hălnească de Turci. Hanul tătăresc a primit aceste făgăduinți și a trimis și sol la Mihaiu Vodă pe Hassan Aga, om de frunte, Imbrohorul său. Solul fu condus de către Petru Armeanul dela Mihaiu Vodă la episcopul Szuhay și Nicolae Istvánfi, comisari imperiali, cari erau acum în Ardeal după plecarea nebunatică a lui Sigismund în Opulia. Petru Armeanul a adus lui Szuhay și Istvánfi, odată cu solul, și actul tratatului, ce era încheiat între Hanul Tătarilor și Mihaiu Vodă.

După acestea mergând Hanul tătăresc la Dârstor, ce se chiamă și Siliștra, a rugat pe Szuhay și Istvánfi să-i trimită 25 de mii de galbeni și se va întoarce în țara lui. De-i vor trimite în patruzeci de zile fi-va pace veșnică între ei. După trecerea acestor 40 de zile a mai așteptat Hanul tătăresc încă 20 de zile, dar dacă a văzut, că nu i se trimite nimic, a purces și el la Satârghi Mehmed Pașa, care a luat Oradea²⁾.

1597.

XXII.

Venit-a Mihai Vodă de Crăciun la Sigismund în Bălgrad, 1597 înainte ca Sigismund să fi plecat în Opulia. A venit să cerceteze pe Sigismund precum a făcut și Sigismund, când a mers să cerceteze pe Impăratul la Praga; luat-a de aci pildă și a venit să-l cerceteze și el pe Sigismund, ca pe stăpânul său. Fusese găzduit de Jósika și acesta l-a și dăruit Sfătuitu-s'au și asupra unor legături de rudenie: sau feciorul lui Mihaiu Vodă să ia în căsătorie pe sora mai mică a lui Jósika, ori dinpotrivă fratele mai mic a lui Jósika să ia pe fata lui Mihaiu Vodă. Cu privilegiul acestei cercetări Mihaiu Vodă a tratat cu Sigismund de pace cum Turca; Sigismund va fi mijlocitor, ca cei doi Impărați să se poată înțelege. Propus-a Mihaiu Vodă ca pace să fie între ei; dar dacă vor războiu să adune Impăratul³⁾ într'adevăr toate puterile sale și împreună cu căpeteniile creștinătății să înceapă a lucra serios, nu ca până acum.

¹⁾ Vezi și la 1598 — No. XXV. — nota cu* despre solia Armeanului și a lui Hassan Aga la Comisari.

²⁾ Sz. IV. pp. 61-62.

³⁾ Rudolf.

Și Mihaiu Vodă a spus, că Turcul e foarte ușor de învins, numai să se gătească. Apoi cu puțin înainte de plecarea lui Sigismund în Opulia, — cam cu șase săptămâni înainte — trimis-a pe Sigismund Sármasági la Mihaiu Vodă, solenni legatione, cu toate că i-a scris și i-a dat de știre, că-i va trimite pe Jósika sau pe Ștefan Bocskai, oamenii lui de încredere. Solii au avut aceste instrucțiuni: Mihaiu Vodă a aflat de plecarea lui Sigismund e regno; s'a supărat foarte mult. Cercat-a mai întâiu Sigismund să încredințeze pe Mihaiu, că n'a plecat să rămână pe veci acolo, ci ca să ațâțe toată creștinătatea împotriva Turcilor și să ceară dela ei bani, oameni și alte lucruri trebuincioase, pentru că — zicea — ființa mea și șederea mea aci va fi de mai mult folos decât a solilor mei. Secunda ratio legationis. Mihaiu i-a scris lui Sigismund despre pacea cu Turcii, chestiune pe care au tratat-o și mai înainte, când a fost el însuș la Bălgrad. La acestea Craiul a răspuns, că va cerca să ridice creștinătatea, dar dacă nu va putea, va încheia pacea, și nu va uita la tratative, în nici un chip, Țara-Românească. Tertia causa. Cerut-a Voevodul prin cartea sa, cu câteva zile mai înainte, să-l sloboadă să meargă în Moldova asupra lui Ieremia Vodă, ad occupandam provinciam, — și tot așa și asupra Țării-Leșești, căci el este în stare s'o i-a, — are și credincioși, cari așteaptă numai ca el să vină acolo, pentruca toată Moldova să i se închine. Răspuns-a la acestea Sigismund lui Mihaiu, să mai aștepte încă cu bună pace, căci Împăratul și Papa l-au oprit să facă războiul împotriva Moldovei și împotriva Leșilor, și să nu-și câștige în acelaș timp dușmani din mai multe părți, căci Sfinția Sa și Majestatea Sa vor găsi calea cea mai bună și nădăduesc să împace pe Sigismund cu Leșii și cu Ieremia dinspre Moldova, asupra căreia își cer dreptul atât Leșii cât și Sigismund. De aceea să aștepte și să fie cu bună nădejde. Intre altele făcutu-i-a știre Sigismund lui Mihaiu cu ce lucruri și făgăduieli minunate au venit acum comisarii dela Împăratul, în cari pot avea toată nădejdea, și că la sosirea lor trebuiau să fie de față Jósika și Bocskai în Bălgrad, și de aceea nu i-a putut trimite pe ei, după cum i-a fost făgăduit; însă l-a timis pe Sármasági ca pe o slugă credincioasă a casei sale etc¹⁾.

1598.

XXIII.

1598

Lucruri vrednice de amintit despre Sigismund Báthori.

[Înainte de a pleca Sigismund Báthori în Cpulia, mers-a odată cu o caretă la Giurgiu. În caretă erau cu el: Petru Huszár, Sigismund Sármasági, Ștefan Bocskai și Gaspar Kornis] . . . Zis-a atunci către Kornis: Poftesc ca scaunul domnesc să nu-l lași nimănu, ci să-l ții pe seama ta; așa te sfătuiesc. De aceea te-am

¹⁾ Sz. IV. pp. 98—99.

pus general. In ziua următoare chemând la o parte pe Bocskai i-a zis: Te sfătuiesc să nu lași scaunul domnesc, dacă-ți trebuie, nici unui ficior de târfă român¹⁾, gândindu-se la Jósika^{*)}. După aceea a dat el însuș domnia de bună voie lui Ștefan Jósika; atât era de ne statornic²⁾.

XXIV.

Dupăce a plecat Sigismund din țară au trebuit să plece¹⁵⁹⁸ și Italianii. Unii Unguri îi batjocoreau: iată că pornesc — ziceau — cei cu șireturile³⁾; unul dintre Italiani, care știa limba ungurească, le-a răspuns: pornesc cei cu șireturile, dar vin în locul lor seimenii [*i. e. ostașii români*]⁴⁾; Ungurii au răspuns: să vină, putem noi face și din seimeni, șireturi⁵⁾.

XXV.*)

Mihaiu Vodă a trimis lui Sigismund steagul Pașei de Ana-¹⁵⁹⁸tolia⁶⁾ și pe fratele mai mic al acestuia; el însuși⁷⁾ s'a înecat^{Sept.} în Dunăre⁸⁾.¹¹

XXVI.

Mihaiu, Domnul Țării-Românești, a trimis lui Sigismund^{**)} ¹⁵⁹⁸100 de pedestrii și cinci sute⁹⁾ de călări români¹⁰⁾ ^{Oct.}¹¹

XXVII.

In vremea când Satârgi Pașa bătea Oradea și Sigismund¹⁵⁹⁸ fugise acasă din Opulia, Mihaiu Vodă a trimis ajutor lui Sigismund

1) Egy oláh kurva fiának se engedé.

*) — Jósika era din Caransebeș, „orașul Valahilor“. *Vezi Sz. II. p. 133.*

2) *Sz. IV. p. 79.*

3) Șireturile cu cari erau tivite hainele soldaților italieni.

4) N ta lui Szilágyi.

5) *Sz. IV. p. 76.*

*) In „*Rerum Transylvanarum Pentades*“ — *Sz. II.* — unele însemnări anterioare lunci Septemvrie 1598:

— *Iunie 1598.* Tratatul dintre Mihai Vodă și Impărațul Rudolf încheiat la Târgoviște. *Sz. II. pp. 74—76.*

— 1598. Serisoarea Papei Clement al VIII-lea către Mihaiu Vi-teazul. *Sz. II, p. 75.*

— 1598. Solia lui Petru Armeanul și Hassan Aga la Comisari în Ardeal. *Sz. II, p. 80.*

— 1598. Tratatul dintre Mihai Vodă și Hanul tătăresc. *Sz. II. pp. 97—98.*

— 1598. Solul lui Sigismund Báthory, Ștefan Bodoni, la Mihai pentru reînnoirea alianței. *Sz. II. p. 133.*

6) In orig: Natolaji basa.

7) Pașa de Anatolia.

8) *Sz. IV. p. 82.*

***) — Ajutorul lui Mihai pentru Sigismund Báthory. *Sz. II. p. 153.*

9) In partea latinească (*Vol. II. p. 133.*) spune însă: „bina Valachorum equitum peditumque milia . . . missa sunt“.

10) *Sz. IV. p. 83.*

ca la o mie și cincisute de Români, Sârbi și alții sub conducerea lui Aga Leca *). În vremea aceasta a trecut și Mihaiu Vodă Dunărea pe la Nicopole **), după ce a gătit de mai înainte ca la o mie cinci sute de bărci, lozind acolo în Câmpia Nicopolei pe Hafiz Ahmed Pașa și pe Caraiman Pașa și dându-le răztoiu a fost ucis acolo Caraiman Pașa, iar celălalt cu greu a putut să fugă pe un cal fără șea.

Avut-a aci Mihaiu Vodă 32 de mii de oameni; luat-a bogății neînchipuit de multe. (Notă marginală: *N'a avut atâția oameni; cei cari au fost acolo spun că a avut opt mii*) ¹⁾.

După această luptă a împresurat Nicopolul, l-a bătut trei zile și l-a stricat, apoi, isprăvindu-i-se pulberea s'a întors înapoi. Dobândit-a în acea luptă multe steaguri, cămile, catări, nespuse de multe bogății; jăfuit-a țara până la munții Hemus. A stricat, jăfuit și prădat vreme de șase săptămâni țara de dincolo de Dunăre, cale de zece zile, până la muntele ce se cheamă Zaridal ²⁾, aproape de târgul Vidinului; tăiat-a pretutindeni pe Turci iar pe creștini. Sârbi și Bulgari, i-a adus, împreună cu vitele și carăle lor, și i-a așezat în Țara-Românească. Când să sosească Mihaiu Vodă la târgul Vidinului, Pașa de Vidin a strâns pe toți Turcii și norodul dela țară și l-a așteptat la Vidin, dar Mihaiu Vodă i-a bătut și pe aceia. După ce a jăfuit la Vidin s'a întors la Cladova, care este dincolo de Dunăre; întâmpinatu l-au și aci Sangeacii de Cladova, dar și pe aceștia i-a bătut; jăfuit-a peste tot dela Cladova până la Szaridda ³⁾. Țara-Românească se întinde departe pe malul Dunării, însă nu e lată. În vremea când a săvârșit Mihaiu Vodă toate acestea, repezit-a de olac Craiul Sigismund la Mihaiu Vodă pe Luca Bakonyai făcându-i știre, că Mohamed Satârgi Pașa a luat Oradea; Mihaiu Vodă, aflând această veste, s'a întors în Țara-Românească. Prada dobândită de Mihaiu în aceste locuri era atât de mare, încât ajungeau 80 de taleri pentru fiecare ostaș — au fost cu totul 38 de mii de oameni cu el.

*) — Ajutorul trimis prin Aga Leca. *Sz. II. p. 133.*

**) — Campania lui Mihai Vodă în Bulgaria. *Sz. II. p. 191—195.*

¹⁾ Dăm aci și traducerea *singurei* notițe scrisă în *ungurește* dirr parlea *latinească* a cronicii. (*Vol. II p. 195.*) (Notiță scrisă de Szamosközy pe o bucătică de hârtie și legată împreună cu materialul latinesc) în *Codicele Vienez, pagina 194*: Mihai Vodă n'a avut mai multă oaste ci numai șase mii și jumătate. Erau opt sute de Unguri cu sulite, vreo trei mii de drabanți români și curteni, afară de aceștia Cazaci și Sârbi. A trecut Dunărea la Nicopole. Luat-a târgul Niș între munți și a tăiat aci patru sute de Turci. A adus mult norod, Români, Sârbi și Bulgari, peste zece mii, dinoaci de Dunăre în Țara-Românească. Dacă ar fi avut atunci Mihai Vodă numai zece mii de oameni ar fi putut merge neîmpiedecat până la Țarigrad.

(Continuare de altcineva din veacul al XVII-lea:) Așa, însă s'ar fi văzut la sfârșit cum s'ar fi întors. Doară nu vor fi durmit atunci toți Turcii?

²⁾ Nu l-am putut identifica. În fragmentele latinești adaugă: „qui ceterior Haemi appendix est”. *Sz. II. p. 148.*

³⁾ Credem că e același nume dela nota precedentă.

Adus-a din Bulgaria douăsprezece mii de Sârbi și i-a așezat în Țara-Românească¹⁾).

XXVIII.

Drum din Ardeal la Țarigrad.

Din Ardeal până la Țarigrad, trecând prin Țara-Românească, sunt aceste locuri: Brașov, Voinești, Târgoviște, București, Șerpăfești, Giurgiu lângă Dunăre. Dincolo de Dunăre: Katsilva, Papalagiuz, Chyatac sau Tsatak, dincolo de acestea sunt Munții lui Novac, cari olim Haemus fuit; trecând peste aceștia vin apoi Kepegkia sau Ebesfalva, Oksillar sau Okchillar, Dervent, adică trecătoare, fauces augustiae montium; Haczkw, Baba. Aci se întâlnește drumul Ardealului cu drumul Adrianopolului²⁾.

.....³⁾.

1599.

XXIX.

Instrucțiuni date solilor Naprágyi și Bocskai.1599
Ian.

[Naprágyi și Bocskai sunt trimiși de Sigismund Báthori la Impăratul Rudolf să-i comunice motivele, cari i-au determinat reîntoarcerea din Opulia în Ardeal. În timpul când solii erau la Impăratul, Sigismund așează în scaunul Ardealului pe Cardinalul Andrei. Aflând și Impăratul despre această schimbare pune pe cei doi soli să jure, că nu vor sluji niciodată Cardinalului. Bocskai jură. Naprágyi făgăduie că nu-i va da nici un sfat și va sta departe de el] Și Naprágyi a făcut jurământ și și-a ținut jurământul, căci n'a stat niciodată la sfat cu Cardinalul; când cu venirea lui Mihaiu a fost pus sub pază în Bălgrad, deoarece Cardinalul a crezut, că și Naprágyi s'a înțeles cu Mihaiu Vodă asupra celor ce se întâmplase⁴⁾.

XXX.

26 Mai. Lugas a tartaris crematur et vastatur. Advenit 1599 legatus Moldavicus^{*)}. Venit et legatus Polonicus^{**)} ad cardinalem⁵⁾. Mai 26

XXXI.

Certissimum est că atunci când s'a gătit Mihaiu Vodă^{***)} 1599

¹⁾ Sz. IV. pp. 99-100.

²⁾ Numele, alături de stâlcițe, sunt imposibil de identificat.

³⁾ Sz. IV. p. 88.

⁴⁾ Sz. IV. p. 90.

^{*)} — Cardinalul trimite pe Ioan Nagy la Ieremia Movilă, să-i ceară fata în căsătorie pentru Ioan Iliu. Sz. II. p. 250-251.

^{**)} — Andrei Báthory tratează cu Zamoytschi cancelarul Poloniei. Sz. II. pp. 280-281.

⁵⁾ Sz. IV. (Pótlék) p. 463. Történelmi Tár 1889. p. 36.

^{***)} — 1599. Aug. 9. Solii cardinalului: Ravazdi și Vitéz, încheie cu Mihaiu un tratat de prietenie. Sz. II. pp. 251-253.

asupra Cardinalului, așa și-a împrăștiat oamenii în Țara-Românească, încât nici ostașii înșiși n'au știut cine și câți sunt? ca să tainuiască*) totul. Chiar și Gheorghe Palatici**), qui proxime ante conflictum est reversus a Michaele vajda, i-a spus Cardinalului: n'am văzut, într'adevăr, nici o oaste de-a lui, are însă trei sute de pedestrii. Ioan Béldi avea în permanență slujitor, ca spion, în Țara-Românească; i-a dat de știre de vreo câteva ori, că se gătește¹⁾ împotriva Ardealului***), ceeace Béldi****) a și comunicat Cardinalului, dar [acesta] n'a crezut. Insuș Béldi a plecat la curte și i-a spus cum stau lucrurile. Cardinalul i-a răspuns: Nu crede Dumneata, Domnule Ioan, căci acum a venit de acolo Pancrație Sennyei*****) și ne-a spus că Voevodul are gânduri bune față de noi²⁾.

XXXII.

Venirea lui Mihaiu Vodă în Ardeal.

1599
Oct. 5

În Octombrie în 5 sau 6 zile venit-a Toma Csomortáni*****) — trimis de Cardinal în Țara-Românească — la Voevodul, care era atunci cu oastea la Ploiești; Csomortáni a sosit Sâmbătă seara și a fost primit îndată de Voevod; nu știu ce vor fi vorbit, căci scriu după scrisoarea nobilului Ioan Szindi, dar a primit îndată răspuns, astfel că în ziua următoare, Duminică, în faptul zilei. Csomortáni s'a și reîntors³⁾. Lunea și-a strâns [Mihaiu Vodă] de pretutindenii toată oastea — de sub conducerea lui Gheorghe Makó*****) — dela cel mai mic până la cel mai mare. În acea zi curtenii, încălecați pe cai, împreună cu Sârbii și cu Cazacii erau în afară de târg; pedestrii, al căror număr se ridică până la cincizeci de mii (căci tot aci fuseseră atunci și haiducii lui Baba Novac) erau așezați în cinci sau șase rânduri, începând din târg până la ușa Voevodului. Între aceștia au fost rânduiți ostașii⁴⁾, ce vor face cu ei, nu știu.

*) — Pregătirea în taină a lui Mihaiu pentru intrarea în Ardeal. Sz. II. pp. 266—268.

**) — Palatici la Mihaiu Vodă. Sz. II. p. 283.

¹⁾ I. e. Mihaiu Vodă.

***) — Prin năvălirea Voevodului în Ardeal se zădărnicește planul unei înțelegeri între Cardinal și Turci. Sz. II. p. 250.

****) — Béldi denunță mișcările lui Mihaiu Sz. II. p. 299.

*****) — Pancrație Sennyei la Mihaiu Vodă. Sz. II. p. 275—278.

²⁾ Sz. IV. p. 112.

*****) — Solia lui Csomortáni la Mihaiu Vodă. Sz. II. pp. 269—270.

³⁾ Până aci din Sz. IV. p. 109. De aci înainte din *Kulesár Kronika* pp. 89—91.

*****) Ostașii și armele trimise de Cardinalul lui Mihaiu. Sz. II. pp. 272—274.

⁴⁾ În original: katonák = „catanele”. În vremea lui Mihaiu Vodă nu se poate vorbi despre „catanele”. Cuvântul e propriu — credem — lui Kulesár, care vorbind despre *ostașii unguri* din tabăra lui Mihaiu Vodă le dă un nume din o epocă mai târzie. (Kulesár compilează din Sz. prin 1895.) În orice caz în istoriografia română „catanele” sunt cunoscute numai dela ocuparea Olteniei încoace.

Voevodul i-a pus pe toți să jure; mai întâiu pe Makó, apoi pe ceilalți. Au jurat, că-l vor urma pe toate căile și vor fi cinstiți și credincioși mai ales pe drumul ce-l vor face acum. Și însuși Voevodul le întindea mâna și el însuș le-a luat jurământul; cinci sute de ostași, cari erau sub conducerea lui Bálint Nagy, au fost trimiși din Ploiești ¹⁾. Așijderea a chemat la Ploiești și pe Beșlii, cari au fost patru sute, și i-a pus și pe ei să jure. Căpitanul ostașilor străși la Gherghița ²⁾ era Gheorghe Makó; după ei urmau căpitanii Ștefan Tárkány, Ioan Tamásfalvi, Dimitrie Nagy și Grigore Kiss. Căpitanul ostașilor dela Florești ³⁾ era Bálint Nagy; hodnogi: Gheorghe Horváth, Ioan Kiss și încă câțiva. Căpitanul Beșliilor fusese Ștefan Petneházi *).

Când le-a luat jurământul era zi de Marți; Joia au fost aduși la poalele munților sub motivul, ca până ce vor afla Turcii, să treacă fără de veste dincolo-de Dunăre **); ostașii s'au mirat de această faptă a Voevodului spunând, că înainte nu le-a mai luat însuș Voevodul jurământul, cu toate că au trecut de multe ori Dunărea împotriva Turcilor.

Joia au poposit acolo ⁴⁾ și s'au strâns în aceeași zi oștile din toate părțile. Poruncit-a Voevodul ostașilor să-și vândă toți căruțele, oăci Craiul Andrei s'a împăcat cu Turcii și ei vor fi nevoiți să însoțiască pe Voevodul în Ardeal și în Țara-Ungurească, pentrucă împăratul nemțesc i-a hotărât acolo loc de ședere ***).

Vineri dimineața au plecat spre munți; noaptea au trecut munții pe vânt și ploaie, iar în ziua următoare au poposit la Buzău pe moșia lui Ioan Béldi ****); de aci Voevodul a trimis pe Gheorghe Makó să strângă Secuții *****). Împreună cu el au plecat Ștefan Havasally, Ștefan Dömölly nobil din Treiscaune, așijderea și Ioan Tamásfalvi. Și altă dată tot aceștia au strâns pe Secuții.

Pe cei din Treiscaune i-au strâns la Chinariu ⁵⁾. Cei din Ciuc și Giurgeu au spus că nu vor merge până ce această cetate

1) Mai jos se spune că Bálint Nagy era la Florești.

2) Prahova.

• 3) Tot Prahova.

*) — Ostașii unguri din tabăra lui Mihaiu la Ploiești. *Sz. II. pp. 289—291.*

***) — Viclenia Voevodului Mihaiu. *Sz. II. pp. 284—285.*

4) Sub munți.

****) — Oastea Voevodului sub munți. *Sz. II. pp. 291—292.*

*****) — Oastea lui Mihaiu la Buzău pe moșia lui Béldi. *Sz. II. pp. 294—295.*

*****) — Strângerea Secuților în tabăra lui Mihaiu. *Sz. II. pp. 300—302.*

b) Várhegy. Județul Treiscaune.

mai stă încă întreagă¹⁾); ardeți-o! și au și ars-o. Numai după aceasta au purces la Voevod. Fără să piardă o clipă Voevodul a ajuns Dumineca la Preșmer²⁾), unde au venit Brașovenii *) cu daruri. Un oarecare Ciril și Doctorul brașovean nobilul Augustin au aduns zaherea, vin și pâne. După ce a primit darurile lor i-a slobozit, fără să le mai strice suburbiile³⁾, nici târgul.

De aci au plecat la ceasurile trei după miezul nopții. Au slobozit și tunul de trei ori, semn ca toți oamenii să stea gata, să încalce și să pornească. În același zi au sosit la Tântari⁴⁾ și au ars satul, iar în Pădurea Șercaiei⁵⁾ Cazacii au alungat mulți negustori.

Deacolo au pornit Marți și s'au oprit dincolo de Făgăraș, spre Sibiiu, unde au început să sosească și Secuii. Datu-i-s'a de știre Voevodului, că Moise Secuiul ar fi în fața lui. Indată a ales două mii și cinci sute de Sârbi și Cazaci și i-a trimis să-l caute și să-l lovească; dar nu l-au găsit, și s'au întors — după ce au umblat cale de peste trei mile — fără să dea vreo luptă.

Deacolo au plecat și au venit din sus de Sibiu, ca să lovească oastea Cardinalului Andrei **). Haiducii lui Baba Novac, cari ardeau și jăfuiau totul pe unde treceau, au sosit la Turnu-Roșu.

Văzând Voevodul, că oamenii săi sunt gata să lovească oastea Cardinalului, a rânduit îndată toată oastea în linie de bătaie ***).

Cu toate că s'au înțeles să se împace, și Moise⁶⁾ a fost chiar la Voevodul să facă pacea, totuși oastea Voevodului a dor-

¹⁾ E vorba, de sigur, despre cetatea „Székely bánja“ [Secuiul regretă], una din cele două cetăți ridicare de Principele Ardealului în semn de amenințare pentru răscoala secuiască din 1562. Cealaltă cetate, dărâmată tot cu ocazia ocupării Ardealului de către Mihaiu Viteazul, se numea: „Székely támadt“ [Secuiul atacă]. Vezi și Szádeczki: *A székely nemzet története és alkotmánya*. [Istoria națiunii și constituției secuiești]. Budapest. 1927. pp. 280—281.

²⁾ Jud. Brașov.

*) — Solii Brașovenilor la Mihaiu Vodă. *Sz. II. pp. 302—304.*

³⁾ In original: Hostat=Vorstadt.

⁴⁾ Jud. Făgăraș.

⁵⁾ Am întâlnit în istoriografia noastră de multe ori (N. Iorga, *Istoria armatei românești*. București. 1919. Vol II p. 9; V. Motogna, *Răsboaiele lui Radu Șerban*. Buc. 1926. p. 33) ace-stă pădure sub numele de „Pădurea Dracului“. E o greșală, în loc de „Pădurea Șercaiei“. Confuzia s'a născut, probabil, din traducerea latinescui „draco“ — în cronicele latinești Sárkány Erdő e menționată: „vastae sylvae, cui *Draconi*, nomen est“ (Sz. II. p. 304), — cuvânt care înseamnă în românește *balaur*, iar în limba ungurească *sárkány*. Insă „Sárkány“ e și numele comunei Șercaia. În felul acesta *Sárkány Erdő* nu poate fi decât *Pădurea Șercaiei*, iar nu *Pădurea Dracului*.

***) — Oastea Veovodului la Șelimbăr. *Sz. II. 304—305.*

****) — Preliminariile luptei dela Șelimbăr. *Sz. II. pp. 306—320.*

⁶⁾ Secuiul.

mit, în toate nopțile, călare. În dimineața următoare Voevodul și-a îmbărbătat oamenii la luptă *) și a început, el întâiu, lupta; atunci a venit cu o căruță Germanicus Malaspina Episcopus, nunțiul papal, să așeze pacea în dosul taberei. După ce Voevodul a rânduit ostași lângă căruța lui, a purces cu oastea sa înainte, fără întârziere. Când au ajuns cele două oștiri aproape una de alta, Daniil Szalásdi a trecut din garda Cardinalului la oastea Voevodului. Prin aceasta a crescut mult curajul ostașilor lui Mihaiu.

Haiducii lui Baba Novac ne mai voind să aștepte, ca oștile să înainteze așa cum le-a fost rânduit de mai înainte**), au lovit pedestrima Cardinalului, care se afla în fruntea oastei; haiducii Cardinalului au venit îndată în ajutorul pedestrilor. Căpitaniii lui Mihaiu Vodă s'au repezit în ajutorul acestora ¹⁾, dar au fost nevoiți să treacă peste haiducii lui Baba, și multă pieire le-au pricinuit acestora călăreții lui Mihaiu Vodă.

Din oastea Voevodului au fugit la oastea Cardinalului un căpitan sârb, care se numea Avram Rácz, și un ostaș, anume Ioan Sîpos, și au declarat că Voevodul a fugit, să aibă curaj ²⁾. Nu i-au crezut, și în aceiaș noapte au apucat care încotro putea. Căpitanul sârb și Ioan Sîpos văzând că a fugit oastea Cardinalului, au rămas, și s'au întors noaptea la Voevod, aducându-i știrea despre fuga oastei ardelene.

S'a ridicat îndată toată oștirea asupra taberei și a luat fiecare ce-a găsit; în această vreme se arătau zorile dimineții. Alungatu-i-au și i-au împrăștiat ³⁾ în toate părțile. Lupta s'a dat în luna Octomvrie, în 28 de zile, ziua Sf. Simion și Iuda.

În ziua următoare, adică Vinerea, [Mihaiu] a trimis iscoade la Bălgrad — după ce le-a făgăduit moșii — să afle dacă mai este oaste la Bălgrad sau nu, căci totuși nu îndrăznea să pornească mai departe ***). Intorcându-se i-au adus știri cum stau acolo lucrurile și atunci, fără zăbară, a plecat la Bălgrad ****).

(Din scrisorile lui Ioan Szindi) ⁴⁾.

XXXIII.

Cardinalul a sosit Sâmbătă în preseara Sf. Andrei ⁵⁾; zilele 1599

*) — Mihaiu își îmbărbătează ostașii. *Sz. II. pp. 320—321.*

**) — Rânduirea oastei Voevodului Mihaiu și lupta dela Șelimbăr. *Sz. II. pp. 325—341.*

¹⁾ În ajutorul haiducilor lui Baba Novac. În original fraza e foarte incurcată.

²⁾ I. e. oamenii Cardinalului.

³⁾ Pe ostașii Cardinalului.

***) — Țărani români ardeleni alături de Mihaiu. *Sz. II. pp. 342—346.*

****) — În drum spre Bălgrad. *Sz. II. pp. 346—348.*

— 1599, Nov. 1. Intrarea triumfală a lui Mihaiu Vodă în cetatea Bălgradului. *Sz. II. pp. 348—350.*

⁴⁾ *Sz. IV. p. 109* și *Kulcsár Kronika pp. 89—93.*

⁵⁾ În orig.: „az kardinálnak estén“ = în preseara [zilei] cardinalului, ceea ce nu poate fi, credem, decât ziua onomastică. Sau altceva? După calcularea zilei când a fost convocată Dieta la Alba-Iulia — 18 Oct. — Sâmbăta ar cădea în 16 Oct.

trecute a fost la vânătoare la Deva și Orăștie; l-au însoțit Gheorghe Palatics și Benedek Mindszenti. Luni trebuia să se adune Dieta, dar s'a amânat de Luni pe Marți; în această vreme a venit vestea sigură *) de trecerea lui Mihaiu Vodă și au trebuit să meargă la oaste ¹⁾).

XXXIV.

Judele Brașovului, Valentin Herschel **), a trimis mereu știri Cardinalului; i-a seris și el, că Mihaiu Vodă și-a adus oastea la Gherghița ²⁾; dar nobilii l-au sfătuit să nu creadă. Gaspar Kornis ***) a zis, că e știre săsească ****), nu trebuie crezută. Chiar și în noaptea când i-au adus vestea sigură, Cardinalul juca cărți. Intrat-au, atunci, la el Gaspar Kornis, Sennyei, Ștefan Báthori și Ștefan Bodoni. Dar era sigur Cardinalul, ut ne reprehenderet quidem eos, qui antea diversum censerant. Când s'a coborât Cardinalul pe scările palatului din Bălgrad, ea să încalece, i s'a rupt un pinten. Steagul, pe care l-au ridicat înaintea cortului lui, în tabără, a căzut; omnis loco habitum est ³⁾).

XXXV.

1599

De stricarea întâiu a Ardealului.

Când a venit Mihaiu Vodă în Ardeal a trecut prin foc și sabie Țara-Bârsei și a pustit-o. Cu Cardinalul Andrei s'a bătut la Sibiu. Când a început lupta s'a rupt dela sine vârful steagului aurit al Cardinalului și a căzut; semn rău. Lupta s'a dat la vâleatul 1599, luna lui Octomvrie în 28 de zile, în ziua Sf. Simion și Iuda.

Mult vin a fost atunci, de s'au săturat Românii. Rânduit-a apoi Voevodul fiecăruia dintre aceștia câte șase-șase florini pe lună, cari trebuiau plătiți, cu toate că era atunci multă sărăcie; afară de aceasta: hrană, pentru acești ticăloși. Atunci s'a spus că nu este dovleac scobit, din care să nu poți scobi și mai mult, până mai e ceva întreg: *****) Nulla est tam rasa et glabra cucurbita, de qua plus ramenti deradi nequeat, quamdiu integra fuerit.

Voevodul a poruncit Secuilor, știind că domnii și nobilii vor

*) — Vestea despre trecerea munților în Ardeal. *Sz. II. pp. 293—294.*

¹⁾ *Sz. IV. p. 90.*

***) — Știrile trimise de Herschel, Cardinalului. *Sz. II. pp. 296—299.*

²⁾ Vezi p. 115. n. 2. Cronicarul zice „Gerliczère“.

***) Solia lui Gaspar Kornis în Țara-Românească în timpul când Cardinalul trata cu Polonii, *Sz. II. pp. 280—281.*

*****) — Sașii favorabili lui Mihaiu, *Sz. II. p. 288.*

³⁾ *Sz. IV. pp. 100—101.*

*****) — O Româncă din Rășinar își mănâncă copiii de foame. *Sz. III. p. 69.*

fugi în Moldova, ea pe cine vor găsi, oriunde, să-l taie. Aceasta a fost și pricina morții Cardinalului. Tăiatu-l-a pe Cardinal, în munți, Secuiul din Ciuc Mihail Balázs, de loc din Boldogasszonyfalva¹⁾.

Mihaiu Vodă a voit de multe ori să stârpească pe nemeșii din Ardeal, ca să rămână numai Români și Sârbi. Acest gând l-a avut și în cea dintâi Dietă chemată de el la Bălgrad²⁾. Sfătuindu-l-au la această tăiere Dimitrie Naprági și acel episcop bulgar, Dimitrie²⁾. Aflând despre acestea episcopul Malaspina, l-a abătut pe Voevodul dela acest gând. Atunci a trecut așa. Gândul acesta l-a avut apoi Voevodul la Sighișoara, unde a tăiat pe Mihail Szemere; Moise Secuiul, Mihail Kornis, Ioan Petki și mulți alții au fugit din țară. După aceea a chemat Dieta la Sebeș, ca să-și îplinească gândul; chiar și cei belnavi să fie aduși cu căruța; ostașii să se adune la Turda. Înțelegând nemeșii, că în această Dietă chemată de Voevod își vor da ortul țopii, s'au adunat la Turda, zicând, că e mai bine ca oamenii Voevodului să fie în altă tabără, despărțiți de Unguri. Ales-au pe Ștefan Csáki cap al lor și i-au chemat pe toți în oastea lui. Beșlii, cari erau mai mulți Unguri, 300 de inși, au trecut, deodată, dela Voevod la Csáki. Nemeșii încă treceau mereu-mereu. Fost-au călări, împărțiți după porți³⁾, cu zaherea ce-o duceau încărcată pe cară pentru Voevodul; și aceștia au trecut la Csáki. Erau cinci sute de haiduci. Csáki a închis toate drumurile, a prins toate iscoadele Voevodului și le-a tăiat; Domnul n'a putut ști nimic sigur despre cei din tabăra dela Turda. Voevodul încă și-a adunat oastea la Sebeș, o mulțime de Români, Sârbi și Secui. Când a venit în Ardeal a avut 16 mii de călări și 14 mii de pedestrii; afară de Secui. Dar apoi numărul lor n'a scăzut, ci s'a mărit, căci s'au strâns în jurul lui mulți Români, Sârbi și Sași. Însă după ce Voevodul a fost bătut, au fugit plângând; mulți din ei au pierit în Ardeal. Voevodul a chemat din Țara-Românească și pe feciorul său Pătrașcu; acesta încă a venit cu zece mii. Căpitanul lor era Baba Novac. În această vreme a trimis și Neamțul⁴⁾ ajutor pe Basta cu câteva sute de pușcași și cu lefegii unguri. Oastea ungiurească a fost de 12 mii. A Voevodului 18 mii de pușcași, apoi călări, nenumărați arcași Cazaci, și 32 de tunuri. Ungurii aveau puține tunuri, dar puțin le păsa. Purces-au spre Mirislău, aci a fost bătut Voevodul; oamenii Voevodului au fost răpuși cae peste grămadă. În grămada mai mare au fost așezați nouă mii de oameni, în cea mai mică 2 mii.

¹⁾ Azi. Karcfalva.

²⁾ — Suburbiile Alba-Iuliei, locuite de Români. *Sz. II. p. 17. și Sz. III. p. 27.*

²⁾ . . . „bolgár püspök, Demeter“. Vezi și mai departe la Nr. XLIX.

³⁾ După poartă se plătea și birul.

⁴⁾ Împăratul Rudolf.

Mai apoi sfătuitu-s'au ¹⁾ să aducă pe Domnul Sigismund Báthori din Moldova în scaunul Ardealului. S'au sfătuit în Cluj să nu asculte de Nemți, ci să se închine Turcilor. Invrăjbitu-s'au de astă dată nemeșii. Prins-au pe Gaspar Kornis, Panerație Sennyei, Petru Giezi și pe Petru Huszár, pentrucă, Kornis și Sennyei s'ar fi înțeles cu Mihaiu Vodă, când a venit asupra țării ²⁾. În al doilea rând acești patru n'au voit ca Sigismund Báthori să fie adus în țară ³⁾.

XXXVI.

1599 De occupata Transsilvania a Michaelae vajda et interitu Andreae Cardinalis.

Acestea le-am scris eu însumi, în grabă, lui Ștefan Kakas. Sigismundus Bathori postquam Opulia reversus 26. Aug. 1598 principatum recepisset. Andream cardinalem patruelem suum clandestinis internunciis in Transilvaniam ad se veniendum invitavit. Cum quo etsi antea graves simultates exercuerat ob interfectum Balthasarem et exclusum Transilvania Stephanum Batorium fratres germanus Andreae cardinalis, tamen reconciliatus postea Andreae Sigismundus, non modo omnem offensam condonavit, sed et principem illum constituit.

20. Febr. 1599. Andreas Cardinalis ex Polonia Claudiopolim venit in Transilvaniam et quia per idem tempus Sigismundus princeps ad Megygyes Saxonum oppidum conventum provincialium indixerat, ideo Andreas quoque cardinalis advocatus Claudiopoli Cibinium ad Sigismundum venit, ubi honorifice a Sigismundo exceptus, omni officiorum genere illum complexus est, atque paulo post cum eo Coronam profectus Meggyesium inde reversus eum Transsilvaniae principem fecit. His conditionibus, ut cardinalis princeps quotannis ad 1. diem Ianuarii Sigismundo ubicunque loci et gentium fuerit, 24 millia florenorum ungaricalium pendere teneatur. Bistriciensis magni nominis tractus in Transsilvania cum omni eius proventu, decimis omnique alio usu - fructu in rationem principis Sigismundi cedat Praeterea arces Vech ⁴⁾ et Saio ⁵⁾ cum omnibus earum redditibus perpetuo in eius dominium redigantur. Praeterea omnis generis decimae oppidorum Buzdi ⁶⁾, Aszonfalva ⁷⁾, Bogach ⁸⁾ et Ekemezeo ⁹⁾ in comitatu Megyiesiensi in eius potestate sint, liberamque de his omnibus disponendi dispensandique facultatem Sigismundus habeat.

1) Ungurii.

2) Ardealului.

3) Sz. IV. pp. 101—102. Despre celelalte „stricări ale Ardealului“ vezi Nr. LXXXVIII și nota respectivă.

4) Vécs, jud. Heves, azi tot în Ungaria.

5) Șieu, Maramureș.

6) Buz, Târnava-Mare.

7) Frâna, acelaș județ.

8) Băgaciu, Târnava-Mică.

9) Proștea-Mare, jud. Târnava-Mare.

29. Martii. Andreas cardinalis iuravit in verba regni ibidem Meggiesini, uti moris est iurare principibus ad omnia ea quae ad regni salutem et emolumentum pertinent.

2. Aprilis. Albam derierunt ambo principes, eodem curru in-
vecti, Sigismundus tamen a dextris sedit.

His Transilvaniae principatus mutationibus occasionem arripiens Michael vaivoda, tota illa aestate cepit milites longe numerosiores ex finitimis undique provinciis tum vero etiam e Transilvania conducere, cui ad eroganda stipendia magnam vim pecuniae suppeditaverat Rodolphus imperator infensus Transilvaniae, quod post datam semel suae Maiestati fidem excluso Maximiliano archiduce, quem ad regendam Transsilvaniam destinaverat, Sigismundum Opulia revertentem recepissent, neque his contenti Andream cardinalem in principatum suscepissent, quem fama erat cum Turca foedus pacisci velle. Quapropter Michaeli vaivodae negotium dedisse divulgatum est, ut quam commodissimis occasionibus posset; ad occupandam Transilvaniam omnes vires converteret. Haec clandestino inita consilia Andream cardinalem latebant, nec suspicabatur sibi a Transalpino periculum imminere, praesertim cum confoederationem turcicam simulanter tantum tractaret.

19. Augusti Germanicus Malaspina marchio episcopus Roma missus a pontifice maximo Clemente 8. in Transilvaniam ad Andream cardinalem venit ad cardinalem a quo onorifice exceptus, omne suum studium in eo posuit. ut cardinalem ad foedus cum caesare ineundum pertraheret, quod non difficile perfecit etc.

25. Septembris missi sunt a Valacho ad cardinalem duo legati boerones*), quorum alteri Dimien Vizter erat nomine, qui Michaelis nomine tutum in Ungariam transitum per Transilvaniam a cardinale petebant, dicentes Michaellem vaivodam iussu Rodolphi caesaris**) in Ungariam auxiliatum vocari. Nam cum Ibraim bassa omnes Turcarum vires in Ungariam converterit, nec christianorum copiae tantae multitudini hostium pares sint, vaivodam ad auxilium illis ferendum vocari. Sed cardinalis negavit tantum discriminis christianis imminere, ut vaivodae auxiliis sit opus. Quamobrem si christianis auxiliari vellet, totum suum exercitum moveret in Transdanubianos Turcas, ut a tergo cladem suorum illi percipientes, ad sua tutanda revocarentur. His ita constitutis paulo ante conflictum miserat rursus ad cardinalem legatos Michaellem Ban. et Georgium Rác.

Cardinalis ad diem divae Lucae comitia Albam***) iudicavit etc.

20. Octobris Michael vaivoda summa celeritate alpes superans in Transilvaniam exercitum duxisse auditum est. Quae fama vix primum credita certis tamen nunciis aliis super alios venientibus renunciatum est vaivodam cum toto exercitu ad Brassoviam

*) — Soliile lui Damian Vistierul și Preda la Cardinalul Andreiu Băthory. Sz. II. pp. 274—275.

**) — Înțelegerea între Împărat și Mihaiu pentru trecerea Voevodului în Ardeal Sz. II. pp. 268—269.

***) — 1599 Oct. 18. Dieta dela Alba Iulia. Sz. II. pp. 292—293.

in castris esse ac Albam versus contendere. Ioannis Beldi nobilis Siculi domum, praedia alia omnia incendio absumpsisse ac plane ferro ac flamma passim saevire. Tam subita et inexpectata re, consternatis omnium animis, cardinalis subito in omnes provinciae partes missis litteris denunciat ut damnatis omnibus aliis consiliis ipsa celeritate celerius omnes ad Sebesum armati conveniant etc.

22. Octobris cardinalis Alba egressus est, cum Stephano Batorio frate Germano ac in castra al Sebesum exiit*), ut eius egressionis audita fama omnes alii citius in castra conflerent. Cum egrederetur cardinalis ad hospitium episcopi Malaspinæ divertit, qui tunc arreptus valetudine domi se continebat, ubi gravissima querimonia expostulavit, ita regni sui et suam salutem sub pacis et foederis praetextu in discrimen vocari etc.

24. Octobris tota pene nocte ingenti vi silanarum (?)) coelum exarsit.

27. Octobris, qui dies Mercurii erat, proxime Cibinium, uterque hostis se in conspectum alter alteri dedit. Michael cum uxore**) et filio Petrasco dicto cumque omnibus copiis in faucibus cuiusdam montis se continebat***). Nam intra fauces amplum spatium camporum erat, ubi castra tuto metari poterat. Michael eo ipso die a pugna abstinere volebat, tum quia nondum e faucibus copias suas in aequiora loca ac habendo idonea duxerat, tum quia is dies ex veteris calendarii norma die Lucae evangelistae sacer erat, qui inter proceres divos apud Valachos numeratur festumque eius magna cum veneratione colitur. Michael consilium suum pacis iucundae simulatione praetexens, de industria eum diem praeterlabi passus erat, ut sequenti die paratior ad pugnae discrimen esset. Jam germanicus etiam Malaspina ad cardinalem Alba excurserat, ipsoque die Mercurii ad Michaellem vaivodam legatus iverat, uti foederis cum caesare ineundi firmamentum illi inculcasset hosque belli motus nulla certa ratione suscitatos componeret. Malaspina reversus nihil certi de pace attulit, quapropter iterum summo diluculo, qui 2).

28. Octobris erat Simoni et Judae sacer, ad vaivodam profectus est, ac dum negotium concordiae tractat, Michael coepit sous ad pugnam promovere, sed eo praetextu quasi se nescio aut potius invito pugnae auspiciu fieret. Nostri videntes simulatione pacis sibi imponi ac gradum ad pugnam ineundam ab illis promoveri, id quod iam necesse fuerat, explosis grandioribus tormentis, impetum illorum retundere constituerunt, ac statim ex inopinato a nostris ubi ad arma conclamatum esset, instructis raptim militibus et in ordinem ut fieri poterit digestis magno utrinque clamore con-

*) — Tabăra Cardinalului la Sebeș. Sz. II. p. 270—271.

1) Probabil „flammarum“.

**) — Pretinsul sfat al soției lui Mihaiu de-a nu trece in Ardeal. Sz. II. pp. 286—288. Vezi și studiu p. 42—43.

***) Teodora, mama lui Mihaiu Viteazul, la Cozia și moartea ei. Sz. II. p. 306.

2) Pasagiul se sfârșește aci.

cursum est. — Pridie huius diei Michael ut maiorem spem de concilianda concordia cardinali iniiceret, inducias cum eo pepigerat, alterque alteri vadem miserat. A cardinali missus erat ad voivodam Moyses Zekel et Melchior Bogathi. A vaivoda contra missi sunt ad cardinalem duo boerones, qui die Jovis antequam pugnae initium fieret, remissi sunt utrinque, nempe iam expleto induciarum tempore.

Dispositio aciei cardinalis hic [sic] fuit*). (**Notă marginală în josul paginei:** *Avut-a Cardinalul Andrei ca la șase sute de Cazaci leșești, curi, în vremea luptei au trecut de partea lui Mihaiu Vodă și a nației lor, a Leșilor¹⁾ și au fugit din tabăra Cardinalului*). In fronte mille equites constituti, quorum ducis Moyses Zekel et Franciscus Levay, Thomas Csomortáni et Thomas Becz Siculi. His utrinque ad alam positi mille et sexcenti pedites tormentis humeralibus de more armati. In dextra ala dux Franciscus Thuri cum caeteris vicariis capitaneis. In laeva Stephanus Lazar et Gregorius Aradii Coronensium peditum centurio. Secutus est hos auxiliaris exercitus, in quo infra mille equites fuerunt, in iis hi ex nobilitate praecipui: Petrus Huszár, Stephanus Tahí, Stephanus Csáky, Nicolaus Zalasdí, Melchior Bogáti et nonnulli alii. Phalanx seu corpus exercitus constitit et comitatum nobilitate, in quibus hi praecipui: Stephanus Tholdi, Georgius Ravazdi, Stephanus Bødony, Joannes Iffiu frater germanus cardinalis, Balthasar Kornis et plures alii. In his quoque fuerunt principis iuvenes nobiles, ad aulae ministeria ordinati cum Caspare Sibrik. Horum numerus bis mille. Praecipuus eorum dux Caspar Kornis, Balthasaris pater et Pancratius Senyey. In alas horum utrimque bis mille pedites. Triarii seu a tergo constituti fuere plusve minusve 600. Horum dux Benedictus Mindszenti, Michael Zemere, Volfangus Petki, Stephanus Besseney. (**Notă marginală de mână lui Wolfgang Bethlen: senatorii ordinis viri**). Pedites in horum alis hinc et illinc ad mille. Totius exercitus summa, cum auxiliariis omnibus hinc inde sensim confluentibus fuerunt ad novem millia armatorum.

Primus pugnam auspicatus Moyses Zekel (**Notă marginală de mână lui Wolfgang Bethlen: capitaneo aulico**.) una cum peditibus, qui quidem pedites praeclaro omnium testimonio in prima acie strenue pugnarunt, quorum maxima quoque strages facta est. (**Nota marginală a lui Szamosközy:** *N'au fost nici cinci mii. Un istoric italian, Ciro Spontoni, scrie, că din oastea cardinalului au pierit opt mii, iar din a Românilui, două mii. Dar minte, căci din amândouă părțile n'au pierit două mii***). Perit ex hac acie Stephanus Lazar, vir sine controversia militaris scientiae peritissimus agminum ductor celebris in bellis moschoviticis Stephani regis cum laude versatus. Item Franciscus Todalaghi, Theodorus Kolbasz vexillifer, Michael Kepöczy, Ioannes Gerendi²⁾.

*) — Rânduirea oastei Cardinalului Sz II. pp. 322—325.

¹⁾ Din oastea lui Mihaiu.

***) — Mărturia lui Spontoni. Sz. II. p. 324.

²⁾ In text: Berendy.

Caspar Bolyay. Huic primae aciei successit statim auxiliaris nobilium manus, quas phalanx excepit tanto cum impetu tanquam ancipiti pugna, ut maxima pars vaivodanorum e proelio praecipites sese in fogam verteret una cum vaivoda. Quorum tamen fugam et consternationem nimiam paulo post ipse vaivoda conversus ad motis valentioribus ita correxit, ut nostros iterum retuderit. In hac acie captus Georgius Ravazdy ac ad vaivodam adductus, Siculis obiectus est trucidandus, quem ob exercitam in eos superioribus annis crudelitatem infensissime oderant. — Captus eodem tempore, aut quod vero proprius est, sponte ad vaivodam transiit etiam Caspar Cornis, qui cum ad vaivodam ductus est: vita donatus est. Victa fugantaque phalanxe, subsidiaria acies restabat, cui ut diximus Benedictus Mindszenti praeerat, sed hic paucitate suorum animadversa a pugna abstinuit. Ita collectis omnibus reliquiis ad crepusculum usque cum Moyse Székely et quibusdam aliis ducibus exercitus in castris se continuerunt omnes, ut ingredientibus tenebris tutius abscedere possent. Pugna a septima matutina duravit usque ad tertium pomeridianam.

Andreas autem cardinalis ubi fusum suum exercitum vidisset, nec spes esset ulla amplius reparandi, ex consilio quorundam circa tertiam pomeridianam fuge se commisit^{*)}. Secuti sunt fugientem e Siculorum nobilitate permulti, in his Thomas et Emericus Becz, Thomas Csomortáni, Georgius Palaticz, qui postea bona cardinalis venia dimissus et reversus est. Item Joannes Beldi, cum duobus filiis Paeulo et Clemente. Nicolaus Miko, Volfangus et Emericus Lazar, Franciscus Geréb, Franciscus Nagy, Michael Karácson, Franciscus Romany armiger ipsius cardinalis, Petrus Mico, etc. Cumque in arce Udvarhely duobus noctibus et die una quievisset cardinalis, non tam suo quam siculorum nobilium consilio, ut scilicet hi sua bona convasare atque una cum iis fugae simul cum cardinale mandare se possent, postea per mediam Siciliam recta in Moldaviam cursum intendit, relicto Georgio Palaticz in Udvarhely. Siculos iam antea Michael vaivoda ad seditionem excitandam traxerat, edicitoque iusserat ut omnem nobilitatem quae in Sicilia sedes fixissent, ad unum usque delerent, ferro ac flamma omnique cladis genere in eos saerient. Proinde ubi cardinalis fugam Siculi fama accipissent, nulla interposita mora et pagis campanarum in eum usum pulsatorum iudicio omnibus quaquaversum accolis patefaciunt, subitoque in arma eos conclamant. Cum ab arce Udvarhely biduiter processisse cardinalis ac iam adverticem alpium (qui Sarmatici montes sunt) pervenisset, qui Siculorum regionem a Moldavia disternant, de repente Siculorum agressis manus valide instructa, bombardis, telis, sagittis, lanceis, gladiis et securibus trecenti circiter cardinalem ac qui cum eo erant nobilitatem, quorum omnium numerus centum et quatuor erat, in quibusdam angustiis, aggrediuntur. Et iam ipsi Siculi arboribus in itinera deiectis, ita eorum viam obstruxerant, ut ab iis angustiis, ubi depraehensi tenebantur, nulla unquam ope sese expedire possent. Hoc modo

^{*)} — Fuga și uciderea Cardinalului. Sz. II. pp. 350—361.

cum nonnihil decertatum fuisset ac iam partim tormentorum pilis, partim aliis telis nobiles pro se quisque ac pro principe pugnantibus succumbere viderentur, monitus est cardinalis, ut quamprimum fuga salutem redimeret et etiamsi ipsis omnibus pereundum foret, magnum tamen cladis solatium fieret, si ipse evaserit.

(Notă marginală de mâna lui Wolfgang Bethlen: *Inserendum: fidelitas in morte cardinalis suorum familiarum.*) Ita cum Nicolao Mico quum fugae se mandasset ac ceteri quoque omnes dissipati fuissent, in arduum quoddam iugum cardinalis pervenit, quod ubi ambo superassent, ac iam relictis equis pedites ambo errarent, forto sub crepusculum vespertinum tugurium quoddam subulci eminus viderunt, in quo ignis micabat. Ac hoc lumen cursum intendunt reperiunt ibi pastorem, quem cardinalis exhaustus ac pene ob lassitudinem et sitim semianimis pro adferenda aqua ablegat, dato illi dono aureo ungarico uno, modo cito redeat.

Abeunte illo, Siculi in vestigio cardinalem insecuti, ad idem tugurium humi quiescentem inveniunt. Nicolao foris ad ostium excubias agente. Mico Siculos adesse praesentiens, excitet principem. Surgens ille Miconem ad eos placandos obviam mittit. Verum Siculi stolidi audacia forentes, tantum abest ut locum ullum praecibus dedissent, ut potius Miconem in vestigio obruncaverint. Princeps desperationem in fiduciam vertens, cum vidisset sibi non cum hominibus, sed cum feris bestiis rem esse, ne multus moveretur, arrepto oblongo ense, quem re cum ad id usque loci gestaverat, rusticorum ictus excipit, tandem malleo securis vulnus ingens supra lacrum oculum in fronte accipit. Eo vulnere prostratum alii iugulant, caputque a reliquo trunco avellunt. Vix quisquam e cardinalis comitatu evasit praeter Thomam Csomortanium virum nobilem ac militarem, et Stephanum Fekete idest nigrum, qui saucius in cuiusdam dejectae arboris caro foliis et frondibus arboris eiusdem tectus delituerat ac postea convalescens per multa pericula vitam conservaret. Ceteri partim in loco pugnae trucidati, partim capti; hi captivi*), dum Albam ad vaivodam feruntur, in itinere occisi. Joannes Iffiu cardinalis uterinus frater ex alio tamen patre, sed ex eadem matre genitus et Petri Mico filius puer pene 12 annorum ad vaivodam vivi sunt ducti. Praeter hos sunt allata quinque capita interfectorum nobilium, Stephani Kabos, Casparis Palosi, Nicolai Bartacuti, Francisci Geréb, Pauli Beldi, quorum capita una cum cardinalis capite 10. die Novembris sunt tyranno praesentata ab agrestibus Siculis**). Misit statim vaivoda pro reliquo quoque trunco corporis cardinalis, quod in vili sepulchro ex rudibus asseribus facto, plane nudum, sed frondibus arborumque foliis tectum Albam allatum est 19. Novembris 1599. Ac tandem 24. Novembris, hoc temporis spatio nullo corruptionis aut foetoris iudicio in corpore apparente, in maiori aede Albae se-

*) — Nobilii uciși la Șelimbăr și cu ocazia fugii Cardinalului. Sz. II. pp. 364—366.

***) — Aducerea capului Cardinalului la Mihaiu. Sz. II. pp. 366—367.

pultum solenni pompa, vaivoda ipso quoque praesente ac funus comitante *). Monumentum ligneum sed nigra purpura tectum, argenteisque clavis fere octingentis saffultum elegantique fora fabricatum paucis ante diebus faciendum curaverat cardinalis, quod sepulturae Balthasaris Batory fratris ad superficiem tumbae imponeret. Nam Balthasaris ossa superioribus annis in Ujvar conditi Albam Juliam transferre destinaverat eique monumentum illud paraverat, quod occulta dei providentia in suum ipsius funus cessit ¹⁾.

XXXVII.

1599 Andreas Cardinalis ad Michaelae Vaida caeditur ad Cibinium, ubi perierunt bis mille ex cardinalibus, quod verum non est, quum ex utraque acie vix ultra mille ceciderunt ²⁾.

XXXVIII.

1599 Oct. 18 18 Octobris. Clades ad Cibinium adiere Andreae Cardinalis ³⁾.

XXXIX.

1599 Oștile dela Lipova, Ienopole și Lugoj n'au sosit în ziua luptei în ajutorul Cardinalului; dacă ar fi sosit, altfel s'ar fi întâmplat lucrurile. Comoara lui Sigismund valora mai mult ca două sute de mii de florini, (Notă marginală: *Comoara lui Sigismund Báthori*) pe care a adus-o Mihaiu Vodă la Bălgrad — după izbânda asupra Cardinalului — dela Ștefan Bodoni din Vécș ⁴⁾, căci acestuia i-a lăsat-o în pază Sigismund. Fost-au în visterie, căci deacolo le-au scos, ciubere de argint atât de grele, încât doi slujitori nu puteau ridica unul din ele. Cum ingrederetur ad videndum Michael vajvoda, duas sententias protulit memorabiles: 1. Deaceea — zise — sunt atâtea, fiindcă n'a dat nimănui din ele; 2. La ce sunt bune acum acestea; câți bani s'ar fi putut bate din ele pentru oști ⁵⁾.

XL.

1599 1599. După ce a bătut și ucis Mihaiu Vodă pe Andrei Báthori, a chemat — la vreo două săptămâni după luptă — Dieta la Bălgrad. În această Dietă Mihaiu Vodă a făcut cunoscut, că a venit și a luat țara, (Notă marginală: *În această Dietă au fost Sigismund Forgács și . . .*) dar n'a venit s'o țină pentru el, ci ca s'o dea Majestății Sale Impăratului ⁶⁾, și dacă va trimite chiar și un țișan, și acela i-o va da. Trimis-a îndată după biruință, cu instrucțiuni în acest fel ⁷⁾, pe Petru Armeanul; acesta a fost cel dintâi sol. Însă după aceea s'a văzut că măr-

*) — În mormântarea Cardinalului. *Sz. II. pp. 368—370.*

¹⁾ *Sz. IV. pp. 103—109.*

²⁾ *Sz. IV. (Fótlék) p. 462. Történelmi Tár. 1889, p. 35.*

³⁾ *Sz. IV. (Póllék) p. 463. Történelmi Tár. 1889, p. 36.*

⁴⁾ Vezi nota 4, p. 120.

⁵⁾ *Sz. IV. pp. 91—92.*

⁶⁾ Rudolf.

⁷⁾ La Impăratul.

turisia [în dietă] a fost o minciună, căci atunci când a trimis Impăratul pe Doctorul Bartholomeu Pezzen și înainte acestuia pe David Ugnod și pe Mihail Székely, la Mihaiu Vodă, nu ia dat țara, ci a luat-o pentru el, perenniter.

După ce a venit Voevodul ¹⁾ și a chemat cea dintâiu Dietă, avut-a atunci cel dintâi gând să taie pe nobili; s'a înțeles cu Dimitrie Naprágyi și au găsit acești pricini: vezi — zise — așestia sunt contrariae religionis, unii dintre ei sunt arieni, alții luterani, ceilalți calvini; taie-i pe toți. Iată nunțiul papal, Malaspina Germanicus, e aci, spune că i-ai tăiat pentru credința lor și prin aceasta vei câștiga și pe nunțiul papal de partea ta, — căci Voevodul se teme, că nunțiul Papei îl va pâra la Impăratul și la Papa. Chemat-a Mihaiu la sine pe nunțiul papal și acesta l-a sfătuit mult, să nu facă una ca aceasta, căci văzuse Malaspina că nu-i va tăia pentru credință, ci pentru moșiile și vitele nobililor. Mihaiu Vodă a spus mai întâiu lui Malaspina, că are de gând să taie pe nobili, din două pricini: întâiu pentrucă au adus din nou pe Sigismund din Opulia, contra fidem datam, care Sigismund a dat apoi țara Cardinalului; a doua oară din pricina moștenirii. Văzând Malaspina și înțelegând că nu vrea să ucidă nobilimea din pricina călcării de jurământ, nici pentru moștenire ²⁾, ci pentru ca să le ia vitele și banii lor — căci atunci erau încă destul de bogați —, i-a răspuns, să nu facă una ca aceasta, pentru nimic în lume, căci dacă va face acest lucru va sușara pe Impăratul și toată creștinătatea și nu va mai putea sta cu nici un preț înaintea creștinătății, căci mai târziu îi vor cere socoteală pentru această faptă. Chemat-a apoi Malaspina la sine pe Naprágyi și l-a certat și l-a muștrat; tu nu trebuia să faci — zise — lucrul acela, căci tu fiind persoană bisericească nu trebuia să te amesteci în astfel de lucruri de aceea dute în grabă la el și oprește-l de la cele ce i-ai spus, așa cum l-am sfătuit și eu, pentru că dacă nu faci aceasta, să știi, că îți-se va lua orice slujbă. Naprágyi a mers după aceea la Voevodul: e adevărat — zise Voevodului — că așa am sfătuit pe Înălțimea Voastră, însă vorbind apoi cu Malaspina despre acel lucru am hotărât altfel; nici un bine nu va ieși de aci, dacă Înălțimea Ta te mai gândești la cele hotărâte. N'ai mai putea să rămâi, pentru toate acestea, nici în Țara-Românească, ci lasă-le acestea și te mai chizbuiește de altfel asupra lucrului.

După aceea când a ars Huniedoara a voit să taie pentru a doua oară nobilimea în Bălgrad, atunci când s'a întors din Moldova. De la acest gând l-au abătut boicrii și mai ales Radu Clucerul; să nu-i tai — zise — căci mai mulți dintre ei sunt acasă, acei cari au venit aci sunt numai delegați; pe toți ne poți pierde aci, dar dacă vrei să faci ceva, să fie toți aci. Despre aceasta putem vorbi și mai târziu. Auzind aceasta și Petru Ar-

¹⁾ În Ardeal.

²⁾ Pare o contradicție cu ce se spune în fraza precedentă. Așa e în original.

meanul, a mers pe rând pe la boieri și desaproabă, împreună cu Stoichița și cu Radu Clucerul, gândul Voevodului. Acum ți-ai împrăștiat oștirea încoace și încolo, deaceea nobilimea a prins curajul, ca să strice pe Voevod ¹⁾).

XLI.

1599.

1599

Moartea lui Ioan Răcz.

Când a venit Mihaiu Vodă asupra Cardinalului Andrei Báthori și a luat Ardealul, a prins — la o săptămână după ce a venit — pe Ioan Răcz numit și Ioan Makó*).

Pe acesta l-au omorât în furcile din Bălgrad; tăiatu-i-s'au amândouă picioarele din genunchi și mâinile din coate și astfel fu tras în furci. Inșă după ce i-au tăiat un picior, îndată a murit. În vremea când îl tăiau bucăți s'a arătat deodată în mijlocul dărăbanilor români un dulău negru; aceștia s'au inspăimântat atât de tare, încât au început să fugă val-vârtej spre cetate. Se spune, că acest dulău a fost vrăjit de mama lui Ioan Răcz pentru ca să scape pe feciorul ei. Dar n'a putut face nimic. Mama lui era atunci în Ardeal, și ca să nu facă vreo vrajă și asupra sa ²⁾ pus a Voevodul de au omorât-o. Acesta ³⁾ era Sârb, inșă unger bun și diac, care cunoștea meșteșugul scrisului. Câteva zile a stat la curtea lui Ștefan Toldi, iar după aceea a mers la curtea lui Nicolae Apafi. Deacolo l-a adus Voevodul — după denunțul lui Ștefan Toldi — și a pus de l-au tăiat ⁴⁾).

XLII.

1599

Pe Farkas Kornis l-au omorât boierii, mutilându-l urât cu securile. Avea 3 tăieturi la cap; pocitu-i-au și fruntea cu loviturile. Acest lucru s'a întâmplat în vremea lui Mihaiu Vodă ⁵⁾).

XLIII.

1599

Anno 1599. După ce a luat Mihaiu Vodă țara, dat-a de știre — prin comitele de atunci al Clujului Ioan Gyerőfi — lui Basta, care era în Cașovia, să se retragă, căci altfel îl vor duce mort ⁶⁾. Basta răspunse, că atât Cașovia, cât și Șimleul ⁷⁾ — fiindcă ajunsese acum până la Șimleu — sunt ale Impăratului Roman și că el nu strică mai mult Șimleul decât a stricat Mihaiu Vodă

1) Fraza ultimă confuză în original. Sz. IV. pp. 109-111.

* — Despre Ioan Makó Sz. II. pp. 295-296.

²⁾ Asupra Voevodului.

³⁾ Ioan Răcz.

⁴⁾ Sz. IV. p. 111.

⁵⁾ Idem. *ibidem*.

⁶⁾ În original: Hátán megyen = hátán fog menni = va merge pe spate, culcat pe spate = mort.

⁷⁾ Jud Sălagiu.

Ardealul. Acestea le-a spus Gabriel Haller, pe care l-a trimis nobilimea în curând la Basta, de l-au rugat pe Basta să le vină în ajutor ¹⁾.

XLIV.

18 Novembris. Eligitur in principem Transilvaniae Michael 1599
Vaivoda. Religio Claudiopolitana infestatur Michael Vaivoda ins- Nov.
tinctu Demetrii Naprágy ²⁾. 18

XLV.

1599. Mihaiu Vodă. In Transalpina morbo gallico laboravit 1599
Michael Vaivoda. Vindecatu-l-a un grec și de atunci nu mai mâ-
nâncă carne de porc. Morbus enim gallicus est humidissimus et
caro suilla quoque est humidissima ³⁾.

1600.

XLVI.

1599. Michael Vajvoda non desinebat Germanis luxum, 1600
ἀσωτία, molliciem, effeminatos mores exprobrare, interdum autem
oblectatum animum, germanico habitu indutum aliquem ex fami-
liaribus saltare ac germanum quid garrere jubet, qua ex re effu-
siosissime ridebat ⁴⁾.

XLVII.

Lui Mihaiu Vodă nu-i plăceau ⁵⁾: sulgărnicia, beția și invidia 1600
Ungurilor.

În anul 1600 erau trecuți opt ani decând a dat Împăratul
turcesc lui Mihaiu Vodă domnia Țării-Românești. Fost-a hibrid ⁶⁾:
tatăl său grec, mama sa româncă. Locul unde s'a născut e Floch
sau Floci, pe malul Dunării. Tot la Floci mamă-sa fierbea rachiul;
din aceasta trăia. Acest Floci e pe malul Dunării, dinjos de Brăila
cale de o zi. Toate lucrurile le-a făcut cu ajutorul călugărilor
români; aceștia i-au fost iscoadele. Uxorem eo, quod esse vetula,
remisit in Transalpinam et penes se duas continue pellices aluit ⁷⁾.

XLVIII.

1599 (recte 1600) ⁸⁾. Mihaiu Vodă.1600
Febr.

Sub initium Februarii Mihaiu Vodă a închis, din îndemnul
episcopului Dimitrie Naprágyi, bisericile ariene. Missus in hunc

¹⁾ Sz. IV. pp. 111—112.

²⁾ Sz. IV. (Póllék) p. 463. Történelmi Tár 1889. p. 36.

³⁾ Sz. IV. p. 100.

⁴⁾ Sz. IV. p. 112.

⁵⁾ Această notiță e în Colecția Pray Trans. Tom. J. 59. Pag. lui Szamosközy: 202. La această scurtă însemnare trimite cronicarul, când spune în nota marginală Vide pag. 202. Vezi mai sus p. 101.

⁶⁾ În original: hibrida.

⁷⁾ Sz. IV. p. 113.

⁸⁾ Rectificarea lui Szilágyi.

usum Jacobinus secretarius et ipse arianus. După aceea început-a persecuțiile împotriva nobililor; celor cari s'au crezut că sunt arieni le-a luat vitele ¹⁾.

XLIX.

1600
Febr. 9 Die 9 Februarii. Albae in comitiis avut-a de gând Mihaiu Vodă să taie toată nobilimea. Mers-a la el arhiepiscopul Bulgarilor Dimitrie ²⁾ cu biblia și l-a abătut dela acest gând, că-l va bate Dumnezeu de va săvârși acest lucru; așa s'a înduplecat ³⁾.

L.

1600 Imbătat-a odată Mihaiu Vodă pe Bartolomeu Pezzen și pe David Ungnod, și și el era foarte beat; întrebatu-i-a Mihaiu Vodă: e împăratul nemțesc femeie sau fată? Așa se spune ⁴⁾.

LI.

1600. Dimitrie Piticul.

1600 Fost-a în Bălgrad, în vremea lui Mihaiu Vodă, un pitic de vreo jumătate de șchioapă (sau nici atât), care s'a născut cu brațele numai până la coate, încolo n'avea nici mâni, nici degete, nimic. Era ticălos și rău din cale afară, căci, fiind de douăzeci de ani, era dușmanul neîmpăcat al copiilor unguri. Fost-a Valah de neam, însă știa bine ungurește. Numele lui: Dimitrie. [In continuare se spune, că mânca și juca cărți cu piciorul și arunca în oameni cu pietre] ⁵⁾.

LII.

Cât de nestatornic era Mihaiu Vodă chiar și față de împăratul Rudolf.

1600
Martie In vremea când Doctorul Pezzen era în Bălgrad, consilierii Gaspar Kornis și Pancrafie Sennyei — cari statorniceau cu Doctorul Pezzen condițiunile, prin cari Ardealul să fie lăsat de către împăratul lui Mihaiu Vodă — i-au dat de știre, ca să porceadă el însuși — Doctorul Pezzen — cu diligența, sau să trimită carte împăratului și să-l roage, ca acesta ⁶⁾, să facă cunoscut în grabă Craiului leșesc, să lase în pace pe Mihaiu Vodă dinspre Moldova, ca

¹⁾ Sz. IV. pp. 113—114.

²⁾ „Az bolgárok érseke, Demetrius...” Vezi și mai departe la Nr. CIV unde se spune, că era arhiepiscopul Bulgarilor și Sarbilor de dincolo de Dunăre. Nu poate fi vorba în nici un caz despre vreun episcop al bisericii noastre, fiindcă la No. CXXX, vorbindu-se despre un alt vlădică, ni-se precizează naționalitatea: „român”.

³⁾ Sz. IV. p. 114.

⁴⁾ Idem, ibidem.

⁵⁾ Idem, ibidem.

⁶⁾ Rudolf.

astfel și Mihaiu Vodă să nu întârzie în făgăduielile către Impăratul nemțesc¹⁾. Acea făgăduință era, că el va trece Dunărea cu ostașii din cele trei țări: Țara-Românească Moldova și Ardeal, și cu lefegii plătiți de Impăratul, și nu se va întoarce până ce nu va bate zidurile Țarigradului. Când i-a vorbit Luca Trauzner despre acestea²⁾ Doctorului Pezzen în Bălgrad — în casele lui Ștefan Bocskai —, răspuns-a Doctorul Pezzen în limba nemțească lui Kornis și Sennyei: Știu bine că îndată ce pornesc eu de aci nimic nu rămâne din făgăduința Voevodului, pentru că i-am cunoscut foarte bine nestatornicia; dar băgați de seamă la tot ce face, și dacă va găti ceva împotriva Majestății Sale Impăratului îndată să vestiți pe Majestatea Sa. Mai are Majestatea Sa mijloace, ca și altă dată, să oprească în officio pe Mihaiu Vodă; asupra acestui lucru mă voi sfătui în drumul meu și cu domnul Basta³⁾.

LIII.

Teodosie Logofătul adică Teodosie cancelarul* era, pe vremea lui Mihaiu Vodă în Bălgrad, un om bătrân, răutăcios cu Ungurii și care a îndemnat pe Mihaiu Vodă să taie pe Unguri; și-ar fi și tăiat, în mai multe rânduri, dacă nu l'ar fi abătut dela acest gând Radu Clucerul și nu i-ar fi dat alte sfaturi Voevodului⁴⁾.

LIV.

Trimis-a Mihaiu Vodă pe Ioan Muraltus la Sigismund în Țara-Leșească cu însărcinarea, ca ori și cum se va putea să-l omoare pe Sigismund, otrăvindu-l sau altfel, căci cunoștea dreptul lui Sigismund la scaunul țării și că acesta iarăși va pune la cale lucruri împotriva sa. Muraltus a căzut și în mâinile lui Ieremia, Domnul Moldovei; voit-a să-l omoare, dar s'a pus Sigismund pentru el.

Dacă Muraltus nu va putea să-l omoare pe Sigismund, rostul trimisului Voevodului era, să-l înduplece și să-l ademenească să vină în Ardeal la Voevodul, pentru aceste principii: ca Sigismund să i-a în căsătorie pe fica sa Florica, și să câștige pe seama feciorului său, Pătrașcu, pe fata Domnului moldovean. Acestea odată înfăptuite să-l lase Brașovul și Făgărașul, iar toate celelalte i-le înapoiază lui Sigismund. Va lăsa pe oamenii lui Sigismund să între în toate cetățile, și după aceea se va întoarce în Țara-Românească. Vorbele au prins, și Sigismund ar fi și venit, dacă nu l'ar fi oprit Herselius; Boldizsár Szilvási și David Diacul l-au sfătuit, ca tantam occasionem ne negligat, sed sequatur fortunae ductum. În această vreme a venit știrea, că Mihaiu Vodă e în Moldova și arde totul.

¹⁾ Frază lungă și incurcată în original.

²⁾ Despre făgăduințele lui Mihaiu.

³⁾ Sz. IV. pp. 114—115.

* — Despre Logofătul Teodosie vezi și Sz. II. p. 286.

⁴⁾ Sz. IV. p. 115.

Pe Muraltus l-a prins. Voevodul Moldovei în Suceava și l-a dus cu sine, legat, la Hotin; a și voit să-l omoare, dar s'a pus Sigismund pentru el. Totuși l-a ținut și după aceasta în lanțuri și în temniță grea; mai târziu, cu prilejul celei din urmă veniri a lui Sigismund, s'a întors. După lupta dela Guruslău Muraltus a locuit cu noi¹⁾ în Sibiu.

Mihaiu Vodă a avut în gând să țină cu vorba pe Craiul polon, așa cum l-a ținut și pe Cardinalul și pe Ieremia, Domnul Moldovei²⁾.

LV.

1600

1600. Mihaiu Vodă în Moldova.

Când a purces Mihai Vodă pe la Rusalii cu oastea asupra Moldovei, a hotărât și a trimis, împreună cu fiul său, vreo treizeci de nobili din Ardeal în Țara-Românească, ca dacă nu va avea noroc în Moldova și dușmanul îl va readuce în grabă pe Sigismund în Ardeal, și Mihaiu ar fi scos de aci și ar trebui să rămână numai în Țara-Românească, nobilii să-i fie un fel de ostateci. Nobilii erau aceștia: Domnul Pancrație Sennyey, Domnul Ștefan Bodoni, Domnul Gabriel Bánfi, Nicolae Bogati, Farkas Kamuti, Ioan Mikola, Gheorghe Belleő, Francisc Gyulai, Sebastian Taroczi, Cristofor Torma, Ștefan Baladfi, Ștefan Besenyei, Ștefan Bornemisszã, Gheorghe Bánfi, Mihai Bánfi, Francisc Bánfi.

Erau cu totul treizeci de inși și au stat acolo cinci luni, din pimmăvară până la seceriș, etc³⁾.

LVI.

1600

Mai 19

19. Maii. Gratulatio Claudiopolî et Albae tormentorum elisorum plausibus ob captam Moldaviam. a. Michaelae Vaida⁴⁾.

LVII.

1600

1600. Trimis-a Împăratul românesc lui Mihaiu Vodă un lanț foarte frumos cu perle și lucrat cu măiestrie. Avea închietoare de aur, nespus de frumoasă, și atârna și un medalion de aur de mărimea talerului, cu chipul și numele Împăratului⁵⁾; pe pieptul Împăratului era un diamant vecli, de mărimea unghii dela degetul cel mic; diamantul fu lucrat în formă de inimă; valoarea acest lanț șazececi de mii de florini L-a trimis cu Doctorul Bartolomeu Pezzen și Mihail Székely, voind cu acest dar să-l amăgească pentru a-i lua Ardealul, însă n'a izbutit⁶⁾.

¹⁾ Cu Szamosközy.

²⁾ Sz. IV. pp. 116—117.

³⁾ Sz. IV. p. 117.

⁴⁾ Sz. IV. (Póllék) p. 46³. *Történelmi Tár* 1889. p. 36.

⁵⁾ Vezi și I. Lupaș, *Două rapoarte inedite relative la Mihai Vitiazul* în „Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj”. Vol III. p. 540, unde se pomeneste acest medalion.

⁶⁾ Sz. IV. p. 113.

LVIII.

3. Augusti. Conflictus Valachorum et Kozakorum Albae, in 1600 quo praecipui viri Kozakorum et capitanei interficiuntur¹⁾. Aug. 8

LIX.

Era lucru cert, că Mihaiu Vodă s'a sfătuit în taină cu Du- 1600
cele de Chiev și s'au înțeles într'atât, încât l-a făcut să asculte
de el și s'au învoit să supună Țara-Leșească. Incepuse tratative
nu numai cu Ducele de Chiev, ci și cu Craiul muscălesc, sub
masca religiei, ca să poată lăși mai bine credința ortodoxă în
Europa. Pretextul²⁾ fu, că vor să răspândească credința schismatică;
asupra acestui lucru s'a sfătuit și cu Patriarhul din Țarigrad. Inșă
totul era viclenie, ca să poată lua și Țara-Leșească. Cu muscalul
s'a învoit, ca pe deoarte să între în Țara-Leșească Craiul mus-
călesc, pe de altă parte Mihaiu Vodă, iar prin a treia parte să
între în Silesia arhiducele Maximilian, și astfel să i-a Maximilian
regatul leșesc. Acesta³⁾ a trimis apoi la Craiul leșesc pe Stroia
Buzești, boier de frunte și pe Gheorghe Rác, ca să-l deșvino-
vățească în fața Craiului, pentru că a intrat cu oaste în Moldova.
Nici să nu se gândească că s'a sculat asupra Coroanei, sau că a
voit să greșească mai mult înaintea Măriei Sale, ci vrea să-l
slujească; vrea să țină cu creștinii și să se lapede de păgâni.
Pe când spunea, sub această formă, vorbe plăcute Leșilor, securos
opprimere queat, el totuși a câștigat de partea sa, cu multe făgă-
duieli, cuvinte frumoase și daruri, pe Ducele Chievului, încât acesta
ar fi fost gata să pornească cu toți oamenii lui, oricând i s'ar fi
cerut. Așijderea a câștigat Mihaiu Vodă de partea sa pe mulți
oameni de frunte și nobili leși. Sosind Gheorghe Rác la Satu-
Mare a găsit acolo pe Basta, pe David Ungnod și pe Mihail Székel,
înaintea cărora și-a mărturisit rostul soliei, ca să știe și ei, cu ce
gând a trimis Mihaiu Vodă pe Stroia Buzești și pe Gheorghe Rác
la Craiul leșesc, și că Mihaiu Vodă, Domnul lor, a făcut știre
despre acest lucru și Doctorului Pezzen în Bălgrad, căruia i-a plă-
cut mult acest lucru. Stroia și Gheorghe Rác au purces din Satu-
Mare la Muncaci și de acolo au răpezit de olac în Țara-Leșească,
vestind că ei au sosit acolo și că poftesc să între în țară, dacă
li s'ar da salv-conduct. În această vreme fu primită vestea despre
răscoala Ardelenilor asupra Voevodului. Sigismund Rákoczi i-a
oprit acolo. Pe Stroia l-a slobozit; pe Gheorghe Rác l-au pornit,
după ce au trecut cinci luni, dela Satu-Mare la Chiioara⁴⁾. Aci
l-au ținut închis patru luni, până ce s'a întors Voevodul dela
Impăratul și a sosit la Tokay; atunci l-au slobozit pe Gheorghe
Rác — după ostenele Voevodului — din Chiioara și a purces
Gheorghe Rác la Voevodul⁵⁾.

1) Sz. IV. (Póllél) p. 463. Történelmi Tár 1889. p. 36.
orig. unguresc: praetextus:

2) Mihaiu Vodă.

3) Kővár = Cetatea de Piatră, Chiioara.

4) Sz. IV. pp. 115—116.

LX.

1600 1600. Mihaiu Vodă a întrebat pe Gaspar Kornis cu ce să răsplătească pe acela, pe cari i-a supus cu puterea armelor, cari i-au jurat credință, și totuși s'au sculat asupra lui; acestea le-a spus gândindu-se la Huniadorenii, cari au omorât câțiva drabanți români. (Notă marginală: *Voevodul a trimis la Huniadoara pe Ladislau Szalánczi, ca să cerceteze pricina*). Kornis a răspuns: dacă s'au purtat nevrednic, să fie pedepsiți, dar nu se cade să piară, împreună cu vinovații, și ce nevinovați; așa s'a făcut, că Domnul a ținut scaun de judecată, de i-a judecat¹⁾.

LXI.

Arderea Huniadoarei, anno 1600 mense Augusto.

1600 Pricina: Mihaiu Vodă și-a împărșiat drabanții prin târguri, unde trebuia să li se dea hrană. Cu toate că hrana se dădea după oarecare rânduială și măsură, totuși Românii, nefiind mulțumiți cu hrana, luau biruri, căzneau și stricau comuna, jăfuiau, prădau, furau și se răzbeau asupra bieteii comune. În Huniadoara au fost așezați o sută optzeci de Roșii, cărora le-au dat Huniadorenii de mâncare și de băut. Cu toate că le dădeau din belșug ce li se cuvenea, totuși, când se îmbătau, se răzbeau asupra lor, îngrozind cu vorbele, înjurăturile și ticăloșiile lor tot târgul. Întâmplatu-s'a odată lucru ca acesta: Dumineca se ținea de obicei bălcu mare în Huniadoara, când se strâneau din împrejurimi țărani — Români și Unguri — să vândă și să cumpere. Drabanții români, umblând prin târg, au pus la cale cele ce urmează: era un Român ștregar printre ei, care a făcut prinsoare cu ceilalți, că va pune pe fugă, el singur, tot târgul și îi va gonii pe toți. Prinsoarea a făcut-o pe o găleată de vin. S'a gătit Românul și și-a luat două sau trei ciomege, în mână și la cingătoare. Pornește în târg și începe să lovească cu ciomagul — în mijlocul unor țipete — pe care unde-l nemerea, Român, Ungur, bărbat, femeie, până ce au luat-o la fugă toți țărani din târg, unii lăsându-și acolo marfa. Mai mulți Români, cari priveau această glumă, s'au răpezit asupra vitelor, le-au luat și le-au dus, în răsete și hohote, bătându-și joc de Unguri, că sunt atât de proști, încât un Român cu ciomagul a putut să gonească și să împărștie atâta mulțime.

Când s'au jăluit înaintea hodnogiului român, acela a râs de toate aceste jalbe.

Astfel fiind lucrurile se întâmplă odată că Huniadorenii se sfătuiesc între ei, ca Duminecă, până în vremea predicii, nimeni să nu ducă de mâncare, sau vin, Românilor, ci să ducă de-ale mâncării, după predică. Când au mers Dumineca târgoveții la biserică și preotul a început predica, doi sau trei drabanți români au prins lângă biserică un cetățean și i-au snopit bine spatele și

¹⁾ Sz. IV. p 119.

umerii cu muchea toporului, pentru că nu le-au adus de mâncare. Cetățeanul a fugit, strigând, în biserică și îndată a scos pe toți târgoveții adunați acolo, și în acel ceas întreg târgul s'a ridicat asupra Românilor cu pietre, ciomege și alte unelte țărănești, și au început să-i urmărească din casă în casă, să-i omoare, să-i taie, încât din o sută optzeci de Români dacă au mai putut fugi zece sau doisprezece, pe câmp, în pădure, sau în casele nobililor. După ce i-au omorât 'au săpat ei înșiși, Huniadoreni, o groapă mare și au aruncat trupurile în acea groapă, lângă biserică; unii dintre aceștia au fost aruncați în groapă pe jumătate vii, buzele unora, uscate de durerea rănilor, cereau apă de-acolo din groapă. Câțiva Huniadoreni au răspuns acestora: înainte nu vă puteam sătura nici cu vin, acum v-ar ajunge și apa, și aruncând pământ peste ei i-au îngropat, pe unii morți, pe alții vii.

Dacă a aflat Mihaiu Vodă acest lucru la Bălgrad voit-a să trimită îndată oaste asupra Huniadorenilor, să-i piardă pe toți. Unii nobili unguri l-au rugat să țină întâiu scaun de judecată, să vadă ce au făcut Românii, și numai după aceea să pedepsească.

Mihaiu Vodă, cu toate că era Domn tiran ca toți păgânii, totuși a ascultat de această rugămintă și plângere; mare minune la un astfel de om. Acum nici Domnii și căpitanii creștini nu fac cecece a făcut Mihaiu Vodă, căci fără nici o pravilă și judecată, omoară, prind, taie, jăfuiesc și gonesc pe nobili, pe cetățeni și pe nenorociții dela sate. (Notă marginală: *E vorba despre Basta.*) Deaceea strâns-a Mihaiu Vodă pe boierii și pe nobilii unguri, tot acolo în Bălgrad, și a ținut scaun de judecată, fiind trimiși de mai înainte oameni, cari să adune cu credință dovezi despre faptele săvârșite de Români în Huniadoara. La judecată s'a găsit, că vinovați și nedrepti sunt Huniadoreni, pentru că dacă Românii au săvârșit ceva în afară de pravilă și dreptate, trebuiau să vestească lui Mihaiu și să-i dea de știre, și Mihaiu Vodă ar fi pedepsit pe căpitani pentru acest lucru, cecece dacă n'ar fi făcut Mihaiu Vodă, atunci ar fi putut găsi pricină să se scoale asupra Românilor. La câteva zile după judecată a trimis cinci sute de drabanți români asupra Huniadorenilor, punând și pe Ștefan Csáki din Aghireș ¹⁾ și Almaș ²⁾ să pornească cu ei și să strice și să ardă pe cei din Huniadoara. Insa sau Ștefan Csáki, sau altcineva dintre nobili, i-a vestit pe Huniadoreni să se păzească, căci vor pieri cu toții. Dacă au aflat Huniadoreni acest lucru, au fugit cu toții din Huniadoara, care încotro, unii în Sălaj și chiar în Oradea și în alte părți; acasă au rămas numai zece sau doisprezece cerșetori, cari proștii nu știau ce va fi. Astfel trimițând Mihaiu Vodă oaste asupra lor a ars târgul, afară de una sau două case nemeșesti, unde erau adăpostiți Români, și a tăiat pe puștii cerșetori nenorociți din târg. Întâmplatu-s'a acest

1) Egeres, jud. Cluj.

2) Almás, Bilhor.

lucru numai cu trei sau patru săptămâni înainte de gonirea lui Mihaiu Vodă ¹⁾).

LXII.

1600 1600. Mihaiu Vodă a trimis în Săcuime pe Mihail Imecs cu însărcinarea, să taie pe Gheorghe Makó și pe mai mulți hodoși unguri, pentru că au năvălit asupra lui. Despre Makó, Ștefan Tárkány și alții nu mai era nici o îndoială, că atunci când a fost Mihaiu Vodă cu oștile în Moldova au trecut împreună cu Moise Secuiul și cu alți câțiva Nistrul și s'au dus în taină la Sigismund Báthori ²⁾).

LXIII.

Conspirația împotriva lui Mihaiu Vodă. 1600.

1600 Mihaiu Vodă a trimis din Bălgrad în tabăra ungurească dela Turda pe Luca Trauzner și pe un boier român, pe Andrei Postelnicul. Prin aceștia a trimis știri celor trei clase de oameni: lui Basta, ostașilor, și „țării” ³⁾. „Țării” i-a trimis știrea (a vorbit cu lacrimi în ochi) să socotească, că atunci când am luat țara cu armele capetele tuturor au fost în mâinile mele, dar m'am purtat cu atâta îndurare, încât după bătălie nimănui nu i s'a întâmplat nimic și toate le-am plinit după pravilă și dreptate; de ce fac aceasta? Avut-am eu puterea ca jure belli să le stric tot ce aveau, însă ca să-i apropiu mai mult de mine, tot ceace mi-au cerut, le-am plinit; ostașii mei i-am ținut în bună rânduială. Să se gândească, că și Dumnezeu ajută totdeauna dreptății. **(Notă marginală: Trimis-a și pe clujanul Petru Filstik — care era atunci în Zlatna — la Cluj; chematu-l-a la Bălgrad, de aci l-a trimis la Cluj, iar Clujenii l-au trimis la Csáki în Turda.)**

Ostașilor le-a trimis știre: să-și aducă aminte în ce sărăcie se găseau în Țara-Românească și aci în Ardeal; lepădatu-m'am de cai, de haine, de arme și le-am dat lor, căutat-am în totdeauna să le plinesc pofta, eu însumi am rămas aproape sărac, numai ca să-i pot îmbogăți pe ei. Să se gândească împotriva cui au scos sabia și în ce cinste vor mai trăi ca ostași; i-am ținut nu ca pe slujitorii mei, ci ca pe copii mei, când dobândeam ceva toată prada le-o dădeam lor. Jur înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor: dacă se întorc la mine, mă voi purta cu toată bună-tatea. Știu și cei din Țara-Românească că de pe urma mea va-ți câștigat toată faima și renumele asupra Turcilor, și toate bogățiile. După ce a spus acestea, plângând, lui Trauzner i-a făgăduit foarte multe lucruri, numai să fie credincios în solie. Sosind Trauzner la Turda l-au oprit acolo și când l-au întrebat unul și altul, privatim, să le spună pentru ce a fost trimis, Trauzner

¹⁾ Sz. IV. pp. 117—119.

²⁾ Sz. IV. pp. 119—120.

³⁾ Ghilemelele sunt ale noastre.

nu le-a spus; nu a fost primit în audiență¹⁾, cred ca să nu poată amăgi pe oameni cu vorbele lui. În urma lui Trauzner a trimis apoi pe preotul Ioan Ungvári, împreună cu preotul iezuit Grigore, Secui din Târgul-Murăș. În al treilea rând a trimis pe exactorul²⁾ Matiaș Zlatari, dându-le mereu de știre. Lui Basta i-a trimis vorbă: N'ai dela Impăratul nici o însărcinare să te ridici asupra mea, lasă-mă în pace, căci eu am fost sluga credincioasă a Impăratului; în Țara-Românească am săvârșit foarte multe izbâanzi asupra Turcilor cu cheltuiala mea, și din această țară am scos pe Cardinalul Andrei, am cuprins țara pe seama Impăratului, l-am scăpat de dușmanul său, ceea ce dacă n'aș fi făcut, până în acest ceas n'ar fi țara în mâna Majestății Sale. Andrei Báthori și-a câștigat atâta încredere la Moldoveni, Leși și la Turci, încât Majestatea Sa Impăratul Roman cu greu l-ar fi putut scoate din această țară, ceea ce după ce am înfăptuit eu, nu e cuviincios, ca pentru o astfel de faptă bună să mă răsplătească cu atâta răutate. Pe Luca Trauzner — care a mers cu această solie — l-au oprit în Turda și nu-lau lăsat să spună, publice, rostul soliei lui.

Cu două săptămâni înainte de conspirație a trimis [Mihaiu] în Țara-Leșească pe Gheorghe Ráczi și cu el pe Mihail Sárvári. La început voit-a să trimită, împreună cu Gheorghe Ráczi, pe Eustațiu Gyulaffi, însă au fost unii cari au sfătuit pe Voevodul, să nu trimită pe Gyulaffi, căci Gyulaffi fusese dela început sluga Báthoreștilor și e de temut că nu va fi credincios; pentru că, deși Gyulaffi fusese trimis acolo de multe ori și cu mari solii din partea Báthoreștilor, totuși îi lipsește curajul; nu l-a trimis pe el, ci lăsând la o parte pe Gyulaffi, l-a trimis pe Gheorghe Ráczi. Solii au avut aceste instrucțiuni: Mihaiu Vodă pofteste să lege mare prietenie, bună vecinătate și împăcare cinstită cu Craiul leșesc; să-l ierte că a fost silit să se scoale asupra Moldovei și a cuprins Țara-Leșească cu oastea ardeleană și moldoveană, strânsă acum în Ardeal, la Turda și în alte locuri, și a trimis știre de altă parte și arheducelui Maximilian, ca să navălească și el din Silesia în Țara-Leșească, și astfel, sculându-se din două părți asupra Leșilor și bătându-i, să se poată așeza Maximilian în scaunul regatului leșesc. (Notă marginală. *Cu toate acestea Mihaiu a căutat să umble și aci în folosul său, căci el a voit să fie Craiu în Țara-Leșească cu aceleași mijloace, cu cari a cuprins Ardealul, prin viclenie, folosindu-se de numele Impăratului nemțesc*).

Când a pornit Gheorghe Ráczi, ca să ducă vești bune Leșilor și a ajuns în Țara Ungurească, în această vreme, aci în Ardeal, „țara“³⁾, pe care a adunat-o Mihaiu se scoală asupra lui, și Basta încă a venit în ajutorul „țării”; aflându-se această veste, Gheorghe Ráczi e oprit, și Sigismund Rákoczi îl reține la Muncaciu din porunca lui Basta, care Basta era atunci căpitan-

1) Cuvântul cronicarului: audientia.

2) La cronicar: exactor, = supraveghetor, inspector.

3) Vezi pag. precedentă nota 3.

general în Cașovia, „chipul împăratului“¹⁾, însă numai vice-general, căci împăratul a voit să așeze în acea slujbă pe altcineva, și numai până vine altul să stea acolo²⁾ căpitan vremelnic.

Mihaiu Vodă s'a înțeles și cu Ducele Chievelui din împărăția Leșilor, a cărui nume era Constantin (sic putamus). Acesta s'a sfătuit cu Mihaiu Vodă și l-a câștigat, cu mari făgăduieli, de partea sa. În vremea când punea Mihaiu Vodă la cale toate aceste lucruri s'au sculat Ardelenii asupra lui.

În lupta dela Mirislău, cu toată că s'a năvălit cu multă îndrăzneală asupra Voevodului, totuși fu destulă spaimă, căci chiar cu privilegiul trecerii în revizie a ostașilor de către Pancrație Sennyei, Mihaiu Vodă avea numai pușcași 20 de mii, care mulțime neașteptată a speriat mult pe Unguri și pe Basta, cei sculați împotriva lui³⁾. Căpitanul-general al lui Mihaiu Vodă era, în câmpia dela Mirislău, Andrei Barcsay. Dintre nobilii unguri, cari n'au putut merge în tabăra dela Turda, erau cu Mihaiu: Pancrație Sennyei, Ștefan Bodoni, Ștefan Békes, Andrei Barcsay și trădătorul Daniil Szalásdi.

Tabăra Secuilor — credincioși lui Mihaiu Vodă — era la Sebeș; pe aceștia i-a câștigat Mihaiu Vodă cu totul de partea sa prin libertățile ce le-a dat. După ce au sosit aci Secuții, trimis-a știre Mihaiu Vodă și le-a poruncit, celor din tabăra „țării“ adunată la Turda, ca fiecare nobil să vină cu un om lângă sine la Bălgrad, iar slujitorii să-i lase acolo în tabără, la Turda. Nobilii au priceput, că vor fi dați pe mâinile Secuilor să fie tăiați și sfātuindu-se l-au părăsit, astfel, [pe Mihaiu]. Banul Mihalcea a sfătuit pe Mihaiu Vodă să taie nobilimea, și toți ceilalți boieri l-au îndemnat să facă acest lucru, căci și de aci înainte din pricina lor va pieri. Numai Radu Clucerul l-a sfătuit pe Mihaiu Vodă, împotriva tuturor boierilor, să nu facă acest lucru, ci mai bine să și-i apropie, să fie iubit de nobilime, care i-a slujit cu credință și în Moldova, și și de aci înainte va putea săvârși multe lucruri cu ajutorul ei. — Acest Radu Clucerul era cel mai mare între boieri și foarte mare domn, căci stăpânea aproape a treia parte din pământul Țării-Românești. Știa și ungurește și era prietenul Ungurilor. Șezut-a și aci în Ardeal pe vremea Craiului Ștefan Báthori; fusese printre aprozi și stolnicul la Craiul Báthori. Banul Mihalcea a și mărturisit, — de peirea ce era s'o săvârșească Mihaiu asupra nobililor — atunci când a fost omorât de Basta.

Pe vremea când a pornit Mihaiu Vodă din Bălgrad împotriva taberei dela Turda, noaptea când dormea în Bălgrad, a văzut, în vis, ridicându-se deodată dinspre Turda un nor mare și negru, și după ce s'a oprit deasupra Bălgradului l-a lovit cu o detunătură

¹⁾ Ghilemelele ne aparțin.

²⁾ Basta.

³⁾ O notiță în josul paginei: Oaste tare înfricoșată a avut Mihaiu Vodă și de multe ori s'au înspăimântat și de multe ori... (rândul care ar fi trebuit să urmeze e tăiat în josul paginei). Explicația e a lui Szilágyi. Vezi și studiul nostru p. 22.

pe Voevod; sărind repede din pat și sperându-se, ca unul care și-a pierdut mințile, a poruncit să i-se aducă o lumânare și a chemat la sine pe Pancrație Senneyi, pe Ștefan Bodoni și pe boieri; aceștia l-au încurajat, să nu creadă visului. S'a speriat atât de mult, căci nația aceea e foarte superstițioasă¹⁾, încât în ziua următoare a și vait să fugă în Țara-Românească, tâlcuind visul ca o mare nenorocire, ce-l va ajunge. Însă boierii l-au oprit cu multe rugăciuni, căci toți vor pieri, dacă va pleca etc. Și astfel a rămas, cu multă îndoială, și după acest vis, a doua zi, a purces din Bălgrad asupra nobilimii²⁾.

LXIV.

Când a aflat mai întâiu Mihaiu Vodă de conspirație, trimis-a la aceștia³⁾ pe Ștefan Csáki, ca să cheme toată nobilimea la Bălgrad și la Sebeș. Însă Csáki a fost reținut de ostași și de nobilime. Văzând că nu e chip să-l facă să țină cu ei, l-au silit cu amenințări, să fie cu ei și împotriva lui Mihaiu Vodă, și astfel l-au făcut general al întregii tabere dela Turda.

Așa s'a adunat nobilimea, împreună cu Domnii, la Turda și au adus pe Ștefan Csáki înaintea lor și l-au ales [general]; Beșlii cari au fost în oastea Voevodului și cari în cea mai mare parte erau Unguri, trei sute de inși, trecut-au deodată de partea lui Csáki, apoi și nobilimea s'a strâns mereu acolo; glotașii-țărani încă au fost patru mii. Din districtul Bistriței purces-au șapte sute de pușcași și împreună cu ei multe căruțe cu zaherea, adunată pe seama Voevodului. Eră darea, după Poartă, trimisă Voevodului; și aceștia au trecut de partea lui Csáki. În afară de aceasta avut-a⁴⁾ cinci sute de ostași împrăștiați în toate părțile. Csáki le-a închis calea, a luat toată comoara Voevodului, i-a omorât pe unde-i găsea și Voevodul n'a putut afla nimic sigur despre cei din tabăra dela Turda; Voevodul încă și-a strâns toată oastea la Sebeș, o mulțime de Români, Sârbi și Secui; pedestrii din Scaunul Murășului⁵⁾ erau de partea Voevodului, călăreții de partea lui Csáki, — fost-au aceștia o mie trei sute⁶⁾.

Mihaiu Vodă a venit în Ardeal cu șaisprezece mii de călăreți, patrusprezece mii de pedestrii, în afară de Secui. Numărul acestora n'a scăzut, ci s'a mărit, căci după aceea s'au strâns mulți Români, Sași și Sârți în jurul lui.

Cu puțin înainte de acestea venit-a o mare mulțime de Sârbi de pe Șesul Ungarici — moșie turcească — în Ardeal, cărora Voevodului le-a dat locuință; alții dintre aceștia au fost rânduiți pentru Țara-Românească. Toți aceștia erau de partea Voevodului. Soțiile, copiii și vitele lor au fost duse în afară de

1) E vorba de nația românească.

2) Sz. IV. pp. 120—123.

3) La conspiratorii adunați la Turda.

4) Mihaiu Vodă.

5) În original *Marcus szék* nu poate fi decât greșală, în loc de *Maros szék*. *Maros*=*Murăș*.

6) Călăreții lui Csáki?

cetatea Bălgradului, în apropierea Mureșului. lângă Drâmbariu¹⁾, iar după ce fu bătut Voevodul, au fugit de acolo plângând, și mulți au pierit în Ardeal.

Voevodul a chemat și pe feciorul său pe Pătrașcu din Țara-Românească; acesta a purces cu zece mii de oameni. Căpitanul lor era Baba Novac.

În afară de acesta a trimis și Neamțul²⁾ în ajutor pe Gheorghe Basta cu vreo câteva sute de ostași și cu lefegii unguri. Mare spaimă i-a cuprins pe toți, căci nu puteau ști care va fi sfârșitul acestei bătălii.

În oastea ungurească au fost douăsprezece mii, în a Voevodului optsprezece mii pușcași, în afară de călăreți, și aproape opt mii de pușcași cazaci.

Tunuri a avut³⁾ peste treizeci și două; Ungurii au avut puține, dar nu le pasă. Purces-au la Mirislău, dar ne putând lovi pe Mihaiu acolo, căci avea tabăra întărită, în urma sfatului lui Basta s'au retras; Voevodul înșelat purcede după ei; Ungurii se întorc asupra lui în bătaia tunurilor și a puștilor, însă Voevodul le-a pricinuit puține pierderi. Un tun a lovit în cap pe nobilul Ștefan Besenyei, care a murit și a fost îngropat după aceea la Aiud.

Atunci când s'au retras oștile nemeșilor dinaintea lui Mihaiu Vodă, pentru ca să-l atragă pe Mihaiu din locul îngust, au înjurat Leșii pe Unguri și pe Mihaiu ar fi zis: De acum să nu ne mai oprim până la Praga; atâta încredere a avut în izbândă⁴⁾.

Voevodul a fost bătut în luna Sf. Mihaiu⁵⁾, în 18 zile, Lunea la amiază. După aceea morții au fost adunați grămadă; un om din Aiud și-a luat însărcinarea să-i îngroape. Nouă mii zac sub movila cea mai mare, două mii sub cea mai mică, adunați de pe câmp. Voevodul a fugit după aceasta în Țara-Bârsei; acolo iar i s'a înmulțit oastea. A avut optsprezece mii de oameni și și feciorul său era cu el.

Acolo sosi și Basta și oastea ungurească. Voevodul i-a trimis știre lui Basta, că și el este credinciosul Împăratului, de ce s'a ridicat asupra lui. După mai multe tocmeli s'au învoit, [ca Mihaiu]⁶⁾ să stea în Țara-Românească, la Ardeal nici să se gândească; dacă într'adevăr va fi credincios Împăratului vor porni în ajutorul lui în Țara-Românească, împotriva Leșilor, pe cari îi așteptau acum să sosească în Țara-Românească asupra lui Mihaiu.

Voevodul a purces în Țara-Românească pe drumul Buzăului; Cancelarul⁷⁾ — la porunca Craiului leșesc — l-a bătut din nou.

¹⁾ Drombăr, jud. Alba.

²⁾ Împăratul Rudolf.

³⁾ Mihaiu Vodă.

⁴⁾ Aliniatul acesta e din Sz. IV. p. 120., restul e din *Kulcsár Kronika*. Conf. mai departe. Aliniatul a rămas netranscris de Kulcsár.

⁵⁾ Septemvrie.

⁶⁾ Aci, ca și mai jos, cronicarul nu ne precizează persoana, însă nu poate fi vorba decât despre Mihaiu Vodă.

⁷⁾ Zamoyski.

Avut-a Cancelarul douăzeci de mii de oameni ; [Mihaiu]¹⁾ a fugit în Ardeal și a purces la Impăratul.

După aceea nobilii ardeleni au chemat Dieta la Lețfalău²⁾ și au hotărât :

să trimită pe cineva la Impăratul, pentru ai mulțumi de ajutorul trimis ;

să ridice un paraclis pe câmpia Mirislăului spre vecinică amintire ;

ziua aceea — în care au biruit — să fie pentru Unguri zi de sărbătoare. Cine va trece pe acolo să aducă mulțumiri lui Dumnezeu, pentru mare mila sa ;

au hotărât să-și aducă un Craiu. S'au învoit să readucă pe Domnul Sigismund Báthori, cu îndatorirea să fie credincios Impăratului nemșesc ;

au tocmit și alte legi folositoare. (Din scrisoarea lui Paul Enyedi)³⁾.

LXV.

Die 8 Septembris hora 1 pomeridiana ad Mirizlo profligatus 1600 est Michael Vaida. (Nota marginală a lui Szamosközy : După Sept. 8 vechiul calendar)⁴⁾.

LXVI.

1600. Pentru lupta dela Mirislău.

1600

Când a ieșit Mihaiu Vodă pe poarta Sf. Mihail din Bălgrad slobozit-a pe toți tâlharii și robii din închisoare. Negăsind repede pe temnicer pus-a de au rupt lacătele și așa l-a slobozit pe toți. Pe Daniil Zalásdi l-a pus să le tălmăcească acestora — căci prinșii erau Români, Slovaci⁵⁾, Unguri — să fie deaci înainte blânzi — zis-a — și rugați-vă lui Dumnezeu pentru mine, ca să pot birui dușmanul ; și așa a purces⁶⁾ din Bălgrad⁷⁾.

LXVII.

De războiul lui Mihaiu Vodă la Mirislău.

1600

Avut-a Mihaiu Vodă la Mirislău numai pușcași douăzeci de mii ; întreaga oaste a fost compusă din Români, Secui, Unguri, Sârbi și Leși. Când a ajuns la Mirislău opritu-s'a la Murășul-

¹⁾ Vezi pag. precedentă nota 6.

²⁾ Jud. Treiscaune,

³⁾ *Kulcsár Kronika* pp. 93—97.

⁴⁾ *Sz. IV. (Pótlék)* p. 463. *Történelmi Tár* 1889. p. 36.

⁵⁾ Tăuți.

⁶⁾ Pasagiile ce urmează după acestea în original sunt repetirea a două aliniate dela No. LXIV. Nu le mai dăm, fiind o reproducere cuvânt de cuvânt.

⁷⁾ *Sz. IV. pp. 123—124.*

Sec. lângă care era un șanț cu apă; acest șanț a apărut mult tabăra lui Mihaiu. Dumineca spre seară venit-a o gloată de Cazaci spre Mirislău, în dosul taberei lui Basta, și s'au hărțuit acolo mai multă vreme; dar năvălind Ungurii asupra lor i-au gonit până la tabăra lui Mihaiu. În timpul goanei Cazacii au dat foc satului, pentru ca Ungurii să înceteze urmărirea, însă aceștia și-au făcut datoria. După această urmărire Ungurii prinzând curaj au voit să pornească îndată cu toată puterea asupra taberei Voevodului. Pentru a se sfătui asupra acestui lucru purces-a Ștefan Csáki — care era general după Basta în tabără — împreună cu câțiva nobili — între cari și Ioan Mikola — la Basta. Csáki a pus să i-se tălmăcească lui Basta, că toți ostașii ar voi — dacă ar vrea și înălțimea Sa — să porceadă îndată cu toată puterea asupra oastei Voevodului. Basta a răspuns: Voevodul, după cât pot să văd starea locului, e în loc întărit; numai cu mari pierderi l-am putea scoate de acolo. Apoi e și prea târziu, e spre seară. Voevodul e foarte viclean, de aceea să fim și noi șireți. Dacă voiți să ne batem cu el, eu nu mă dau la o parte. Dar dacă vom fi bătuți, stăpânul meu are mulți Nemți și în altă parte, nu pierde prea mult prin nimicirea Nemților ce se află cu mine; însă pentru voi primejdia aceasta e mare. Cu înfrângerea veți pierde o țară și capetele voastre. Eu aș zice să lăsăm să treacă această noapte. Voevodul sau va pleca în noaptea aceasta din fața noastră, sau mâine se va scula asupra noastră și ne va lovi¹⁾. Să stăm liniștiți, mâne vom avea mai mult noroc. Sfatul lui Basta fu ascultat; dimineața văzând Basta, că Mihaiu e în acelaș loc întărit, a hotărât astfel: întâiu a chemat la sine pe Ștefan Csáki și i-a poruncit să așeze oastea în rând, gata pentru năvală. Va trebui să ne retragem din acest loc, ca să-l atragem pe Voevod din locul îngust. După ce va ieși de acolo în câmpie, atunci să ne punem pe lucru. Sfatul acesta a fost al lui Basta, și Ștefan Csáki spunându-l la prea puțini hodnogi - comandanți, a început a retrage oastea încet-încet și în bună rânduială spre Decea²⁾, ca și când ar voi să porceadă dinaintea lui Mihaiu Vodă și s'o i-a la fugă. Sfatul acesta și l-a atribuit sieși Cheorghe Borbély, dar planul l-a conceput mai întâiu Basta, nu altul. Astfel retrăgându-se spre satul Decea, cei cari nu cunșteau hotărârea — chiar și nobili — se plâneau: suntem pierduți — ziceau — iată că fugim dinaintea Voevodului și iată că în acest ceas ne pierdem și țara și pe noi etc. Ajungând la Decea căpitanii opresc oastea și o așează în bună rânduială. În această vreme au văzut, că și Voevodul a trecut cu întreaga oaste dincolo de Mirislău și a ieșit pe câmpie cu multe obuze și tunuri. Voevodul a înșirat obuzele dela Murăș până în deal, apoi a mai avut și alte multe arme de pușcat; și cum oastea lui Basta și a Ungurilor stătea nemișcată, împușcăturile le-au pricinuit mari pierderi, căci Voe-

1) Părăsind astfel poziția întărită.

2) Maros-Déce, Jud. Turda.

vodul trăgea în ei din față și din amândouă laturile. Când a ajuns Mihaiu față'n față cu Basta întrebă-a Mihaiu pe Barcsay: ce gând au aceștia? Andrei Barcsay i-a răspuns: vor într'adevăr să se lupte cu noi; de acum vor veni asupra noastră. Voevodul a zis: să așezăm pace între noi. Barcsay răspunse: Acum e prea târziu, și e mai bine să te înarmezi. Și astfel Barcsay, — căci el era general după Voevodul — așezând oastea în bună înduială a pus pe Secui să sloboadă mai mult timp puștile, însă așa, ca să nu facă nici o stricăciune în oastea ungurească. În această vreme, când înainta oastea lui Basta de pe coasta dealului spre Decea, Cazacii au început, în mijlocul unor mari strigăte, să injure pe Unguri și să le spună toate murdăriile. Când au trebuit să lovească și aceștia, s'au coborât de pe coasta dealului și s'au rânduie printre ceilalți. Inșă Cazacii, cari mai înainte făceau pe vitejii¹⁾, au sărit repede, fără să se lupte, în Murăș, și astfel fiind Voevodul pus pe fugă, au plecat cu mari pierderi din Ardeal. Au pierit acolo mulți Sârbi, Români, Leși și Unguri²⁾.

LXVIII.

Avut-a Mihaiu Vodă în lupta dela Mirislău, atunci când a fost biruit de Ardeleni, douăzeci de mii de pușcași și cincisprezece mii de călăreți; așa se spune³⁾. 1600
Sept.
18

LXIX.

Mustrat-a Baba Novac la Brașov pe Mihaiu Vodă: De ce te-ai luptat cu ei — zise —, știi că ți-am scris să mă aștepti, căci eu știam că stai rău, și apoi și oastea moldovenească era pe drum. Când a slobozit Mihaiu Vodă puștile asupra Ungurilor toți stăteau ca niște stânci, încât îți era groază să-i și privești⁴⁾. 1600

Văzând Basta mulțimea ce era de partea Voevodului la Mirislău, a zis către Unguri: Incăpăținați⁵⁾ mai sunteți, dacă aș fi știut aceasta niciodată n'aș fi stat în fața unei astfel de mulțimi! Numai pușcași pedestrii a avut Mihaiu Vodă 6000. Basta a dat sfatul, ca să simuleze fuga, la Mirislău⁶⁾.

LXX.

22 Octobris. Uxor Michaelis Vaidae in arcem Gyalu⁷⁾ ad- vecta est⁸⁾. 1600
Oct. 22

1601.

LXXI.

**Despre Baba Novac și preotul Saski,
1601 mense Ianuarii.**

1601
Ian.

Baba Novac era din satul Poreci, lângă Dunăre, aproape

¹⁾ În original: Pökik a markokat=și scuiuau în palme.

²⁾ Sz. IV, pp. 124—125.

³⁾ *Ibidem*, p. 124.

⁴⁾ Stăteau nemișcați, Conf. mai sus.

⁵⁾ În original: Vas az ti fejetek = De fier e capul vostru.

⁶⁾ Sz. IV, p. 126.

⁷⁾ Gilău, jud. Cluj.

⁸⁾ Sz. IV. (Pöllék) p. 463. *Történelmi Tár* 1889. p. 36.

de Semendria. Numele preotului său, ars împreună cu el la Cluj, a fost Saski¹⁾. Novac trăia numai din haiducie; fost-a un timp oarecare turc și subașă între aceștia. Era din cetatea de Floci de lângă Dunăre; se numia că e fiul lui Pătrașcu, de aceea și-a botezat Mihaiu Vodă și pe fiul său tot Pătrașcu²⁾.

Baba Novac și preotul român Saski aveau de gând să dea Lugojul și Caransebeșul pe mâna Turcilor. Pe acest preot l-a trimis Baba Novac cu cărți, dar a fost prins cu cărți cu tot.

Baba Novac a scris Pașei din Timișoara: să vii când îți scriu eu și Lugojul va fi al vostru.

Basta a fost împotriva arderii lui Baba Novac și a preotului la Cluj; în cele din urmă trimis-a vorbă să-i micșoreze chinurile, căci îl udau mereu cu apă, ca să-i lungească durerile; astfel au încetat a-l mai uda și a murit curând după aceea. Apoi a fost tras în aceeaș țepă, afară, lângă oraș. Nici nu se poate spune cu ce iușială i-au mâncat corbii carnea, încât în zilele următoare nu i-se mai vedeau în țepă decât oasele³⁾.

LXXII.

1601

Despre Baba Novac.

Baba Novac a fost la început ostaș de rând; venit-a apoi la Mihaiu Vodă în Țara-Românească, unde fu pus de Mihaiu căpitan peste haiduci. Era de neam Sârb; când a fost în prinoare turcească scosu-i-au Turcii toți dinții, încât nu mai avea nici un dinte în gură. Trimisu-l-a odată Mihaiu Vodă cu războiu dincolo de Dunăre. Purces-a Baba Novac cu încă șapte sute lângă sine și a ars castelul Vrața, la o depărtare de două zile de drum dela Dunăre. În această vreme Turcii s'a strâns dincoaci de Dunăre, ca să-i închidă calea. Baba Novac, neîndrăznind să se întoarcă pe acelaș drum pe care a purces, (și fiind și bun călăuz), și-a dus toată oastea pe muntele Barkoncza⁴⁾, care era dincolo de Vrața, aproape de muntele Novac⁵⁾; umblat-a pe aci cu oastea până ce a ajuns aproape de Sofia. n cele din urmă s'a întors, după mari ocoliri, și ajungând lângă Dunăre la vechiul castel Florentin, dinjos de Orșova, nu departe de Vicin⁶⁾, și aci, lup-tându-se cu Turcii florentini dobândit-a multe corăbii, cari erau ale castelului, și trecându-și cu ele pe cei șapte sute de ostași, s'a întors cu mici pierderi — după atâtea rătăcirii — în Țara-Românească. Dintre toți ostașii lui numai opt au pierit. Adus-a mulți robi și vite. De atunci a fost în mare cinste la Mihaiu Vodă.

Mihaiu Vodă era stângaciu, purta sabia de partea dreaptă; de aceea soldații unguri i-au zis Mihaiu Stângaciu⁷⁾.

1) Zacheu? În Ardeal se mai zice și Zachiu, Sachiu=Saski.

2) Fraza ultimă din acest aliniat n'are nici o legătură cu capitolul sub care e clasată. Ea se referă la *Mihaiu Vodă*, nu la *Baba Novac*. Vezi și studiul nostru, p. 52—53.

3) Sz. IV p. 129.

4) Nu l-am putut identifica.

5) I. e. Balcanul.

6) În original: Bodon.

7) Sz. IV. pp. 128—129.

LXXIII.

Anno domini 1601.

1601

2 Ianuarii. Farkas Kornis, omorât din porunca lui Mihaiu Vodă la Bălgrad, a fost îngropat pe câmpia mărginașă¹⁾, lângă Bălgrad; Moise Secuiul și Nicolae Bogăți l-au înmormântat cu cinste.

.....
5 Ianuarii²⁾ fost-a ars în frigare, la Cluj, Baba Novac.

.....
22 Ianuarii s'a întors Ioan Bernátfi dela Țarigrad, trimis acolo de Mihaiu Vodă. (Notă marginală: *Vide sup. pag. 422*)³⁾.

.....⁴⁾.

LXXIV.

De Baba Noak assato ad meniam columnam
Iaudiopoli. Anno 1601. die 5. Ianuarii.

1601
Ian. 5.

*Ut Baba roboreo transversus ab axe pependit,
Praebuit et geminas ad nova vincla manus,
Nudaque subiecta caluerunt viscera pruna,
Dixit ad instantes talia carnifices:
Parcite crudeles multis me exurere flammis,
Nam Stygio rursus sub Phlegethonte coquar.*

De eodem.

*Membra Babae Stygii manes ne cruda vorarent,
Carnifices rapidis imposuere focis.
Protinus ambustae nidor petit aethera carnis:
Stillat ab invisio corpore pinguis adeps.
Sic assus Stygias ubi descendisset ad umbras,
Corripuit Furiis de tribus una Babam,
Impositumque nigro cocquit atra Maguera lebetes
Coctaque mox furiis membra voranda dedit
Sumite lurcones bis cocta cibaria manes,
Non semper vobis copia talis erit⁵⁾.*

¹⁾ În original: Morgó mezeje. Morgó nu poate fi decât Margo = margine. E aceeași câmpie „de margine”, care dela 1 Decembrie 1918 — Unirea Ardealului cu România — se numește „Câmpia Unirii”.

²⁾ Data de „5 Ianuarii” e scrisă de mână străină, în loc de „5 Februarii”, cum era la început. Nota lui Szilágyi.

³⁾ Paginația originală a lui Sz. nu se poate identifica.

⁴⁾ Sz. IV. p. 127.

⁵⁾ La început cuvintele „vobis” și „talis” erau inversate și corectate apoi de Sz. Nota lui Szilágyi.

In eundem.

*Janus ubi Nonas roseo Titune reduxit
 Illico folsit trux Baba membra veru.
 Et latus extracto torrendum praebuit igni:
 Scilicet hoc aliis fecerat ipse prius
 Corpora per rapidas torsit spirantia flammis,
 Exussit populos, opida, templa, sata.
 Ergo Perillea si castigatur ab arte,
 Quis neget hanc poenam iure luisse Babam?*

In eundem.

*Opida qui flammis crepitantibus exussisti
 Dire Noak, ultrix te quoque flamma vorat
 Caetera pag. 573 ¹⁾.*

De Baba Noak tosto.

*Urebant veteres, bustis ferulibus artus,
 Extractisque dabant corpus inane pyris.
 At Baba succensa tostus praecordia pruna.
 Ipse suos vidit congemitque rogos.
 Parce Babam Alecto Stygys exurere flammis
 Quas meruit poenas, hic satis ille luit.*

De eodem.

*Algebat gelido Baba Jani frigore, sed mox
 Vulcano cessit subveniente rigor.
 Namque ubi utrunque latus longo super axe tetendit,
 Calfecit rapida frigida membra pyra.
 Argentes mercato alii carbone foventur:
 Tu male gratuito furcifer igne cales ²⁾.*

Babe varro sublimatus:

*Cum bene prolixo tostus Baba pendet in axe,
 Sublimis patulos et speculator agros,
 Venerunt hilares ad pigvia pabula corvi,
 Et positas rostris diminuere dapes.
 Justa manet vindicta Babam nam corpora multa
 Ipse quoque alitibus dilanianda dedit.*

¹⁾ Paginația originală a lui Sz. Trimite la epigrama următoare:
 „De Baba Noak tosto“, după cum reiese din „Colecția Hevenessy“.

²⁾ Întâi fusese scris: *Cum Baba brumali pateretur ab aere frigus
 Vulcano cessit subveniente rigor.
 Ast alii refovent mercato membra calore,
 Tu male gratuito, furcifer igne cales.*
 — dar pe urmă șters și corectat ca mai sus. Nota editorului.

*Discite crudèles, plenique cruore latrones,
Tarda licet fuerit, vos quoque poena metet.*

De Baba.

*Membra Babae varris, corvorum pabula, pendent
Non poterat statui commodiore loco.
.Praedonum fuerat ductor sublimis et idem
Nunc quoque sublimes in cruce pascit aves¹⁾.*

LXXV.

26 Ianuarii torretur Babanoak latro et sacerdos quidam 1601
Valachus ad gemonias. (Notă marginală: A scris greșit, căci Ian.26
Uau ars în 5 Ianuarie)²⁾).

LXXVI.

Cei cari i-au adus pe Sigismund Báthori din Moldova, anno 1601
1601 mense ianuarii, au fost: Dintre nobili, Ștefan Toldi și Ni- Ian.
colae Vitéz, al treilea a fost Ioan Petki din partea Secuilor;
dintre Clujeni Mihail Tótházy, jude regesc, și Ioan Hosszu.
Mai târziu din această pricină a trebuit să moară Tótházy. (Notă
mai jos: *Julii dies ultimus, qui idem Totensibus ultimus fuit,
advenerat.*)

La aceeaș Dietă din Cluj trimis-a Voevodul Moldovei soli,
ca țara să se închine Turcilor, cred, din indemnul lui Si-
gismund³⁾).

LXXVII.

3 Februarii. Dieta care s'a ținut în casa lui Ștefan Csáki 1601
a vestit mulțimii, că Sigismund Báthori a fost ales Craiu. În aceeaș
zi au fost prinși Pancrație Sennyei și Gaspar Kornis.

3 die Februarii⁴⁾ fost-au prinși în Dietă Pancrație Sennyei,
Gaspar Kornis, Ștefan Bodoni, Petru Giczi și Petru Huszár. Pe
cei doi din urmă i-au dus prinși la Deva; pe Sennyei, Kornis,
Huszár și Giszi în Gurghiu⁵⁾. [I-au închis] pentru că s'au în-
țeleș cu Mihaiu Vodă, atunci când a venit în Ardeal.

6).

¹⁾ Sz. IV. pp. 130 131.

²⁾ Sz. IV (Póulék) p. 463. *Történelmi Tár* 1889. p. 36.

³⁾ Sz. IV. p. 131.

⁴⁾ Data de „3 die Februarii“ e corectată de Szamosközy, în loc
de „21 Ianuarii“, cum era la început. Nota lui Szilágyi.

⁵⁾ După cum se vede Huszár și Giczi sunt aduși atât la Deva cât
și la Gurghiu. Greșală în textul original.

⁶⁾ Sz. IV. pp. 127—128.

LXXVIII.

1601
Feb. 3 Și acestea le scriu din scrisoarea lui Pancrație Sennyei :

Anno domini 1601 fiind la Cluj Adunarea parțială a nobililor ardeleni și a celorlalte națiuni, cari locuiesc în această țară, . . . prins-au . . . la îndemnul lui Cristofor Glesan . . . ¹⁾ pe Gaspar Kornis, Ruszkay și Pancrație Sennyei în noaptea spre trei Februarie, la ceasurile unsprezece, ferecatu-i-au în lanțuri și . . . i-au dus la închisoarea din cetatea Gurghiului . . . (Notă marginală: *Împreună cu aceștia au fost prinși, tot atunci, Petru Giczi, Petru Huszár și Ștefan Bodoni.*)

În ziua prinderii ne-a spus Glesan pricina: că Mihai, Domnul Țării-Românești, a venit în această țară la chemarea noastră și noi am fi vinovați de nimicirea țării și de moartea blândului Craiu Andrei Báthori. (Notă marginală: *Pancrație Sennyei se desvînovăște.*) Ca să fie încredințată toată creștinătatea i-au ca mărturie pe Dumnezeu. Dumnezeu lui Avram, al lui Isac și al lui Iacob să nu-mi dea deslegare sufletului, dar nu să fi fost eu pricina, ci nici nu m'am gândit la aceasta, ba încă într'un ceas i-aș fi pus coroană de rege pe cap, ca unui Craiu iubit, dacă mi-ar fi stat în putere.

(ss) Pancrație Sennyei ²⁾).

LXXIX.

1601 17. Martii ingreditur Claudiopolim Sigismundus tertio in
Mart. principatum Transilvaniae assumptus. Reductus est per Stephanum.
17 Toldy ex pago Moldaviae Botosan ³⁾.

LXXX.

1601 Luca Trauzner la Maximilian, 1601.

După ce Craiul Sigismund a fost adus acasă din Moldova, trimis-a pe Luca Trauzner la Împăratul. Doctorul Pezzen i-a spus lui Trauzner: Dacă ați fi fost liniștiți, Împăratul ar fi pedepsit astfel pe Mihai Vodă, încât ați fi rămas mulțumiți și voi; însă ce să faci, prin dușmanii voștri vrea să vă pedepsească pe voi. Trauzner i-a răspuns: Nu lăsați totul în chiverniseala lui ⁴⁾, băgați de seamă cecece faceți, căci — ca și mai înainte — nu va fi el credincios nici de aci înainte față de Împăratul. Pezzen

¹⁾ Părțile însemnate cu puncte nu interesează direct istoriografia noastră.

²⁾ Sz. IV. p. 132.

³⁾ Sz. IV. (Pállék) p. 463. *Történelmi Tár* 1889. p. 36.

⁴⁾ A cui?

î-a spus, că nu lasă nimic în seama lui ¹⁾, căci și lui îi poruncesc alții ²⁾).

LXXXI.

Scrisoarea lui Mihaiu Vodă către Impăratul turcesc.

1601
Iunie

Conținutul scrisorii lui Mihaiu Vodă, scrisă Impăratului turcesc și Vizirilor pe când se afla la curtea Impăratului nemțesc :

Știu — zise — că ați înțeles prea puternice stăpâne cum m'au pârât Ardelenii la preamiloștivil și puternicul stăpân, s'au sculat asupra mea și m'au scos din țară. Iată acum sunt aci în țara Craiului ³⁾ nemțese, crezând că pot aștepta ceva de la el; dar văd cum sunt atât curtea cât și însuși Craiul nemțesc și Principii. Printre aceștia nu văd nici un bărbat, ci toți sunt niște femei, niște netrebnici. Deși știam de mai înainte că sunt așa totuși, neavând încotro, am fost silit să mă închin lor. Recunoașcându-mi greșala înaintea prea puternicului stăpân, voiesc totuși să mă unesc și acum cu prea puternicul stăpân. Cu toate că trebuie să purced în Ardeal cu acești Nemți, dar când voi intra în Ardeal voi face ca țara să ajungă pe mâna mea, și, ori și cum, atât eu cât și Ardealul și Țara-Românească vom rămâne credincioși prea puternicului stăpân. Pentru ca prea puternicul stăpân să nu se îndoiască de mine — acum Ardelenii sunt credincioșii prea puternicului stăpân — să ceară prea puternicul stăpân dela Ardeleni pe fiul meu Pătrașcu, care e ținut acum închis la Făgăraș, să stea zălog la prea puternicul stăpân atâta vreme cât vom fi credincioși, atât eu cât și aceste țări, prea puternicului stăpân. Acesta era conținutul scrisorii, dar mai pe larg.

Scrisoarea scrisă cu litere cirilice ⁴⁾ și în limba românească a trimis-o la Poartă cu un curier și tot astfel și Vizirilor; însă curierul a fost prins la Caransebeș cu scrisori cu tot și l-a dus la Sigismund ⁵⁾.

Boierilor din Țara-Românească le-a scris: De aci — zise — pornesc cu oastea nemțească în Ardeal și, dacă î-mi va da Dumnezeu noroc, voi aduce sub ascultarea Turcilor atât Ardealul cât și Țara-Românească și așa va fi cât voi trăi. Pentru că văd, că nu pot avea nici o nădejde în ajutorul Craiului ⁶⁾ nemțesc; îi văd

1) ???

2) Sz. IV. p. 153.

3) Király = craiu, rege, în loc de: Császár = Impărat.

4) În orig: Oláh irással = cu litere românești.

5) Despre scrisori vezi *Hurmuzaki* IV., p. 255-258. În același volum p. 278 e publicată o scrisoare, nedată, către Ibrahim Pașa care se pare a fi — după conținutul succint ce-l dă Sz. mai sus — una din aceste scrisori ale lui Mihaiu Viteazul.

6) Aceeași observație ca la nota 3 de mai sus.

că sunt neputincioși față de ei înșiși, ne cum să-mi facă bine-mie și țării lor etc. Această scrisoare a voit s'o trimită prin Moldova în Țara-Românească, însă Ieremia, Domnul Moldovei, a trimis atât pe curier cât și scrisoarea, lui Sigismund, care își strângea atunci oastea la Guruslău împotriva lui Basta și a lui Mihaiu Vodă. Scrisorile acestea, împreună cu tâlcul lor, le-a trimis Sigismund specialiter, cu diacul Daniil Sövényfalvi generalului Gonzaga la Cașovia; acest Gonzaga, atunci căpitanul Cașoviei. Era un italian cu picior de lemn. Daniil a purces întâiu la Beiuș și fiindcă haiducii stricau și loveau atunci Beiușul, trecând prin păduri, a mers la Tileagd¹⁾; de acolo, dându-i Grigorie Csáki doi călăreți, a purces la Oradea. Acolo fiind Daniil bine primit de către căpitanul Orăzii, pornește apoi la Cașovia, trecând prin tabăra lui Mihaiu Vodă și a lui Basta. Dând scrisorile lui Gonzaga acesta le-a trimis Împăratului²⁾. Scrisorile lui Mihaiu Vodă au fost pecetluite cu două peceți: cu pecetea cea mare, pe care a întrebuițat-o și aci în Ardeal, și cu pecetea mică secretă, ca scrisorile să aibă mai multă crezare. Se zice că Mihaiu Vodă a pus pe însuș Banul Mihalcea să scrie scrisorile. Aceste scrisori au fost pricina cea mare a morții lui Mihaiu Vodă³⁾.

LXXXII.

În timpul când s'a gătit Sigismund să pornească în Sălaj, asupra lui Basta sosit-au dela Ieremia un număr oarecare de călăreți și curteni; se zicea că ar fi o mie, iar conducătorul lor era un boier român, Ursul. (Notă marginală: *Ajutorul lui Ieremia pentru Sigismund.*) Acest Ursul fost-a beizadea, ceeace se cunoștea după nas, că-i era tăiat, și e adevărat, căci l-am văzut și eu⁴⁾.

LXXXIII.

1601 In 27 Iunie a dus Craiul în tabăra dela Someș-Sat⁵⁾ 43
Iunie de steaguri. Cele patru mai mari le-a dat lui Ștefan Csáki; tot
27 patru a dat și lui Moise Secuiul. Astfel a ales doi generali pentru oastea sa, ceeace a fost una din pricinile peirii. De aci a pornit tabăra spre Gilău. Clujul a început să ardă în multe locuri; s'a vestit că i-ar da foc, în taină, Mihaiu Vodă⁶⁾.

LXXXIV.

1601 Intrebat-a Basta, de ce nu i-au fost arătate și lui scriso-
Aug- rile lui Mihaiu Vodă trimise de Sigismund lui Gonzaga înainte:

¹⁾ Mezötelegd, jud. Bihor

²⁾ Aci se zice „Császár“ nu király.

³⁾ Sz. IV. pp. 134-135.

⁴⁾ Idem, ibidem p. 134.

⁵⁾ Lângă Cluj.

⁶⁾ Sz. IV. p. 128.

de lupta dela Guruslău ; i s'a spus după aceea : ca scrisorile să nu ajungă în mâinile lui Mihaiu, a cărui oaste era împrăștiată prin sate, și curierul ar fi putut străbate cu greu până la Basta, care era atunci împreună cu Mihaiu în tabăra dela Maitin¹⁾.

LXXXV.

3 Augusti. Fusus Sigismundi et ejus exercitus juxta Go- 1601
roszló²⁾. Aug. 3

LXXXVI.

In 3 August a pierdut Sigismund Báthori Ardealul la Gu- 1601
ruslău³⁾. Aug. 3

LXXXVII.

3 die Augusti. Sigismundus princeps profligatur a Basta. ad 1601
pagum Gorozlov in Zilagy⁴⁾. Aug. 3

LXXXVIII.

De stricarea a doua a Ardealului⁵⁾. 1601

A doua stricare a Ardealului e lupta dela Guruslău. Basta a avut 8 mii de ostași cu puști și două mii de lăncieri unguri ; Mihaiu Vodă 13 mii de haiduci de lângă Dunăre și două mii de Cazaci. Sigismund a fost bătut aci și a fugit în Moldova ; de acolo a scris Turcilor să-i trimită ajutor⁶⁾.

LXXXIX.

1601. Cei pieriți în lupta dela Guruslău. 1601

In lupta dela Guruslău au pierit : Gheorghe Horváth, căpi-

1) Sz. IV. p. 136.

2) Idem p. 135.

3) Idem p. 128.

4) Sz. IV. (Pótlék) p. 463. Történelmi Tár 1889 p. 36.

5) Despre prima „stricare“ vezi Nr. XXXV.

6) Szamosközy vorbește cu totul despre opt nimiciri ale Ardealului. Celelalte nu interesează direct istoria Românilor. A *treia* nimicire : Jafurile oamenilor lui Basta ; a *patra* : Inchinarea Ardealului, de către Sigismund, împăratului Rudolf, în 1602 ; a *cincea* : Liga haiducilor de sub conducerea lui Csáki și Moise Secuiul împotriva nobililor ; a *șasea* : Jafurile haiducilor, după înfrângerea lui Moise Secuiul de către Basta la Bălgrad ; a *șaptea* : Luarea Bălgradului de către Turci, Tătari și Moise Secuiul ; și a *opta* : „înfrângerea lui Moise Secuiul în Țara-Bârsei“ — de către Radu Șerban — „și jafurile ostașilor lui Basta prin tot Ardealul“*). Despre a opta stricare se spune numai atât cât am dat în ghilemele. Sz. IV. pp. 102—103.

*) 1603. După lupta dela Brașov, Gheorghe Rácz — comandantul oastei lui Radu Șerban — revine în Ardeal cu 2000 Români și Sârbi, prădând ținuturile săsești. Sz. III. p. 177.

tanul a o sută de călăreji, . . . Toma Csomortáni . . . și . . . Ștefan Petki ¹⁾ . . . ²⁾.

XC.

[BIOGRAFIA LUI IOAN DE TURDA.]

.
 Andreae Cardinali etiamsi resignatum a Sigismundo principatum, non ea cura et diligentia, quam fluctuantis provinciae condicio postulabat, administranti tamen Joannes fideliter adhaesit. (Notă marginală: *Cardinalis adversum Valachum bellum*). In eo siquidem rerum statu, id in primis in rem patriae conducere videbatur si christianus et Ungarus Princeps Transilvaniae praeesset. Sed fatalis illa annorum climax, quae non solum in hominibus, sed et in regnorum conversionibus, septenariis et novenariis in sese ductis, numquam sine ingenti aliquo periculo et clade advenire solet, etiam huic provinciae iam ingruerat: cuius fati vim ipsi nostri Principes, inconsideratissima ac dementissima temeritate, ad exitium suum ac reipublicae maturaverant. Quam ob rem Principum horum atque illorum furoribus eluxatus provinciae status, Michaeli Vaivodae, Valacho vaferrimo in praedam cessit Videns enim ille mutabilem subinde Transilvaniae principatum novis vicissitudinibus laborare suis rationibus quam maxime oportunum duxit, si constantiore dominatu ipse eam provinciam firmaret. Et iam Transilvania effoeta viribus et consilio imminentes casus suos non videbat. Nempe occasui suo proximus erat ac tamquam phreneticus mentis valetudine delirans, dolores suos non sentiebat. Aggreditur igitur Annibal valachus hominem sacrificium nec Scipionem nec Fabium Ruinosam suapte mole columnam ac male materiatum aedificium facile erat deicere Robustus latro ociosis contemplationibus deditum sacerdotem non difficile potuit insidiis occupare. Cliens paulo ante, pedem ubi poneret, nisi Transilvanorum beneficio, non habens parentem suae fortunae provinciam hostiliter invadit Nec tamen spes erat, voti compotem illum futurum, nisi fraudem Valachus viribus adiunxisset, ovemque simulans, vulpem simul ac lupum egisset. Hic Cardinalis ne videretur olenti a capribus et haris Valacho cedere, militarem, quam conflare potuit manum, ut in re inopinata, ad Cibinium illi obiecit. Sed non poterat inevitabilis factorum lex humana providentia mutari. Iamdudum aetatem, ruinam minitans provincia tandem ruit. Princeps quo honestius periret, tantique casus solamen aliquod haberet, non a caprariis et subulcis, sed a gentilibus suis Siculis Ungaris, quos

¹⁾ In spațiul dintre puncte se dau unele amănunte cari nu ne pri-
 vese direct.

²⁾ Sz. IV. p. 136.

obsequio obligatos sibi esse putabat et fusus et caesus est: exercitum, vitam ac provinciam una eademque clade amisit. (Notă marginală: *In bello cardinaliano pro cardinali Joannes Tordai stetit.*) Enimvero sicut Actaeon non a lupis, aut leonibus, sed a suis canibus laceratus est: ita complures domini a servis suis saepius, quam a iuratis hostibus perierunt. In hac communi omnium ruina, quia non erat unius privati hominis fatalem cladem a provinciae cervice avertere, Salinator tamen ea animi excelsi magnitudine et robore se gessit, ut accepto vulnere dimidium vitae in acie reliquerit; reliquum sanguinis sui ad meliora patriae tempora reservaret, quem tamen ibi tandem effudit, ubi nulla . . . interitus suspicio putaretur. (Notă marginală: *Saucius evadit.*) Triumphatis hoc modo Transilvanis, cum iam Valachus digito caelum contingere sibi videretur, non defuit Transilvanis propicia fortuna, quae tyrannum trium regnorum titulo frustra tumentem ex nec opinato supplantaret. Eadem qua involarat arte, Transilvaniam homo perfidus amisit. In ipsis provinciae visceribus ad Salinatoris patriam Tordam conspiratione ab universa Nobilitate facta, exitialis Valachus veluti sidere afflatus, trium simul provinciarum possessione una eademque accepta clade exutus est; (Notă marginală: *Adversus Valachum patriae partes secutus est*) multaque Valachorum et Thracum millia in acervos congesta suae ruinae monumentum apud Mirizlo pagum reliquit. Hic quoque Salinator eas partes eamque causam secutus est, in quam tota patria, ipsaque adeo pietas et honestas una consenserant. In hoc proelio bene fundatus videri poterat Transilvaniae status, nisi constantia et fides eos potissimum deservisset, penes quos servandae et fidei et patriae potestas sita erat. Fatis igitur non tantum consentientibus, sed omnino trahentibus, traditur clavus Palinuro furenti, rursus regendus, non ita pridem e foris atque gubernaculis excusso, ac ne nunc quidem in officio diu permansuro. Qua in re non minus spes ipsos Proceres, qui autores eius e Moldavia reducendi fuerant, dereliquit; quam ipsi fidem paullo ante Germano datam deserverant. Et iam pendebat ad ruinam provincia, veluti gemmea gutta matutini roris, vix summis herbae apicibus conglobato in se orbe inhaerentis. Qui cum vix suos ipse casus sustineat, tamen involare non veretur vicinum humorem, cuius accessione mox suam gravitatem praecipitet. Jocatum hactenus, lusumque cladibus videri poterat prae hac, quam caelestes irati. Basta operante Transilvanorum capitibus inflixerunt, prorsus ut non in artus exsanguis, sed in ipsa vitalia, in quibus summa vitae consistit, totum telum adegerint. Sed enimvero ad fatalem conversionem provinciae furore Principum accedente, diutius durare Transilvania non poterat. Et quia ultima ad occubitum suum tempora advenerant, eo etiam debiliores habebat ad sustentandum casum suum virtutes, nec secus atque capularis senex, vietus, edentulus, exsanquis et enervis, ab aetate tandem potius quam a morbo prosternitur. (Notă marginală: *Clades apud Gorozló pagum*). Male propitata Miuerva, omnibusque sanis consiliis, atque adeo ipsis

dis a salute Transilvaniae aversis ad fatalem pagum Gorozlo ducitur. Palinurus regendi imperitus, tempestati cedens iterum puppi excutitur. Stratus ingenti procella exercitus, vix ubi eius reliquiae a clade respirarent, latebras in Transilvania invenerunt¹⁾.

XCI.

1601 UCIDEREA LUI MIHAIU VODĂ. 1601.

Dacă a fugit Sigismund Báthori după lupta dela Guruslău din Ardeal în Moldova, Basta împreună cu Mihaiu Vodă și-au așezat tabăra lângă Cluj. Miha'u Vodă a avut mare mânie asupra Clujenilor, dar nu numai asupra lor, ci asupra tuturor Ardelenilor²⁾.³⁾.

XCII.

1601 1601. Când a venit Basta după lupta dela Guruslău la Cluj, a găsit în Cluj trei sute de ostași unguii, ținuți de către Clujeni pentru apărarea târgului. Cum Basta se hotărâse să ucidă pe Mihaiu Vodă, a voit să câștige de partea sa și pe acești ostași; după ce i-a adunat pe toți acolo la Cluj i-a întrebat dacă vor să slujească Impăratului, și dacă da, să ridice — cei cari vor să slujească — o mână în sus. Soldații au ridicat cu toții amândouă mâinile, arătând prin aceasta că vor să slujească cu credință. (Notă marginală: *Acestea le-a spus Sasul Luca Trauzner, nu știu dacă sunt adevărate s'au ba*). Basta, răsând de faptul că nu cunosc obiceiul și ridică amândouă mâinile, a zis: Aceștia sunt gata să facă orice pentru a-ți apăra viața. Căpitanii acestor ostași erau Albert Nagy și Ioan Latron.

1601. Basta și Mihaiu Vodă au strâns pe haiducii din Ungaria nu pentru ai aduce în Ardeal, ci, trecând numai prin Ardeal, să așeze pe Mihaiu Vodă în Țară-Românească și apoi îndată vor fi sloboziți în Ungaria. Nobilimea ungurească, măcar că Impăratul le-a trimis știri și le-a poruncit, totuși nu s'a sculat împotriva Domnului nostru, are lefegii, lupte-se cu ei⁴⁾.

XCIII.

1601 (Notă marginală. *Moartea lui Mihaiu Vodă*). Deoarece atât Mihaiu Vodă cât și Basta erau foarte ambițioși⁵⁾, se pizmuiau ad

¹⁾ Sz. IV. pp. 285—287.

²⁾ Continuarea vezi la Nr. XCVII, unde se va arăta în notă începutul materialului suprimat aci din economie de spațiu și care se repetă întocmai la numărul respectiv.

³⁾ *Kulesár Kromika* pp. 99 și 101—103.

⁴⁾ Sz. IV. pp. 143—144. Fraza ultima e confuză și în original.

⁵⁾ Cuvântul cronicarului: ambitiozusok.

invicem. Mihaiu a cerut dela Basta câteva obuze, ca să supună țara și să-și scoată Doamna și feciorul din Făgăraș, sau să împiedece să fie duși în Moldova sau în Țara Leșească. — Basta n'a voit, zicând că și el s'a gândit la Făgăraș; mai bine să purceadă l') amândoi²⁾.

XCIV.

Uciderea lui Mihaiu Vodă.

1601

Lui Mihaiu Vodă i-au tăiat capul cu propria lui sabie. Sabia n'o avea încinsă, ci era agățată de lemnul cortului. Când a văzut primejdia cercat-a să pună mâna pe sabie, dar n'a putut, căci în acest timp l-au ucis. Și cum Valonul n'a putut să-i taie capul cu sabia lui proastă, luat-a sabia lui Mihaiu și i-a tăiat cu ea capul.

Basta s'a supărat pe el încă la Maitin³⁾ . . .⁴⁾.

XCV.

Mihaiu Vodă a aflat despre ceea ce s'a urzit împotriva lui¹⁶⁰¹ și în ceasul când i-au înconjurat Valonii tabăra i s'a adus un cal înaintea cortului, ca îndată ce se va întâmpla ceva să poată încăleca. Slujitorul abia a avut timp să spună lui Mihaiu că Valonii l-au înconjurat și aceștia au și năvălit și au ucis pe Voevodul. Ucisul-l-au pe Mihaiu Vodă într'o Duminecă în luna August. (Notă marginală de mână străină la sfârșitul rândului ultim: Nu-i adevărat)⁵⁾.

XCVI.

Uciderea lui Mihaiu Vodă e povestită și astfel.

1601

Încă înainte de a fi fost Basta și Miha'u Vodă cu tabăra la Turda, încă înainte de aceasta se purtau cu multă viclenie unul față de celălalt; fiecare voia să arate că el a câștigat biruința, căci amândoi așteptau multă cinste. Dacă a văzut Mihaiu Vodă, acolo la Turda, că Basta e zăbavnic în toate, trimis-a Mihaiu într'o Sâmbătă un tâlmaciu al său la Basta: eu — zise — voesc să pornesc cu oamenii mei spre Făgăraș să-mi scap Doamna și feciorul, dacă îi voi putea scăpa, iar dacă nu-i voi putea scăpa

¹⁾ De aci înainte se relatează fapte, cari se află expuse mai pe larg la Nr. XCVI. A se vedea acolo.

²⁾ Sz. IV. p. 144.

³⁾ Rândul ce ar fi trebuit să urmeze e tăiat în josul paginei. Acelaș procedeu ca și mai sus la p. 138. Vezi acolo nota 3.

⁴⁾ Sz. IV. pp. 144-145.

⁵⁾ Idem, *ibidem* p. 145.

voi face ca să nu fie luați de acolo și să nu fie duși nici în Moldova nici în Țara-Leșească, căci am înțeles că acolo vor să-i ducă. De aceea dă-mi câteva obuze, cu cari să supun țara și să i-au Făgărașul. Basta a răspuns, să nu pornească acum, ci să purceadă amândoi¹⁾, căci va fi mai bine, pentrucă și el s'a gândit la Făgăraș. Nu poate lăsa, și din voința lui nici nu se va face, ca tabăra să se desfacă în două. Acum Basta îl bănuia foarte mult pe Mihaiu, că dacă va aduna de pretutindenii haiducii îl va părăsi.

Astfel în dimineața următoare²⁾ căpitanul Valonilor Iacobus Bori (Notă marginală: *Valonii scriu Beauri*)³⁾, care fusese după aceea guvernatorul Brașovului și căpitanul Făgărașului, a mers cu câțiva Valoni la Voevod și i-a zis: Am aflat că înălțimea Voastră porniți spre Făgăraș, de aceea rugăm pe înălțimea voastră să ne scoateți dela Basta, pe mine și pe ostașii de sub conducerea mea, să vă slujim pe drum. Apoi să câștigăm și noi ceva din bunurile țării, căci acum numai haiducii se umplu de toate bunătățile. Mult s'a bucurat Voevodul de cele ce i-a spus și îndată a trimis vorbă lui Basta să sloboadă și pe Valoni cu el. Iacobus Bori a venit numai pentru a iscodi pe Voevod și dacă pot intra să-lucidă. În vremea când era tălmăciul său Ioan⁴⁾ la Basta, oastea nemțească a încălecat repede și tot atunci o gloată valonă a înconjurat cortul Voevodului; și dacă a intrat Bori a străpuns cu o lance nemțească pe Voevod și i-a tăiat capul; ucis-au și câțiva slujitori din jurul lui Mihaiu, și venind și Basta cu mulți ostași și văzând că s'a întâmplat ceea ce trebuia să se întâmple, a liniștit mulțimea. Într'atâta n'a știut Voevodul despre cece s'a urzit asupra sa. încât dimineața, când a venit Bori să-l iscodească, nici nu se sculase din pat, iar Bori a trimis vorbă Voevodului prin tălmăciul Ioan și după aceea l-a chemat Voevodul pe Bori. Și dacă a văzut Bori că Voevodului nici prin gând nu-i trece sfârșitul apropiat, a început a-și îndeplini fapta⁵⁾.

XCVII.

1601

Uciderea lui Mihaiu Vodă, 1601.

După luptă dela Guruslău și fuga lui Sigismund Báthori din Ardeal în Moldova, Basta și Mihaiu Vodă și-au așezat tabăra lângă Cluj. Mihaiu Vodă a avut mare mânie asupra Clujenilor, dar nu numai asupra lor ci asupra tuturor Ardelenilor.

¹⁾ De aci încep pasagiile suprimate din economie de spațiu la Nr. XCIII, cari sunt întocmai, cu precizarea, însă, a zilei uciderii Voevodului: „Duminecă“. Vezi nota următoare.

²⁾ În pasagiul suprimat la Nr. XCIII se precizează: „Duminecă dimineața“.

³⁾ Noi am transcris totdeauna: Bori

⁴⁾ Uneori e transcris de Szilágyi: Ioan, alteori Ivan.

⁵⁾ Sz. IV. pp. 145—146.

Înainte de accasta Basta și Ștefan Csáki împreună cu mai mulți Unguri au ars de vii pe piața din Cluj pe Baba Novac și pe un popă român, și i-au tras în țeapă afară de târg, lângă drumul ce vine dinspre Feleac, în fața turnului croitorilor ¹⁾. Cu toate că trupul acestui Baba Novac nu mai era acolo totuși Mihaiu Vodă a ridicat pe locul tragerii în țeapă un steag mare în cinstea marelui și viteazului său slujitor. Această faptă a lui Mihaiu i-a displăcut lui Basta, și și cu acest prilej l-a supărat pe Basta.

Apoi Mihaiu Vodă s'a gândit și la cuprinderea țării. În vremea când tabăra lui Basta și a lui Mihaiu Vodă era la Cluj, și toți puteau să între în târg, venit-a odată în târg Ioan Rác, care a fost paharnicul lui Mihaiu Vodă, și s'a plâns unui om, că orășenii nu se îngrijesc de Mihaiu Vodă așa cum poștește stăpânul său — cu toate că i-au trimis Voevodului care întregi cu zaherea, apoi Basta a poruncit să nu se mai îngrijească de Mihaiu, ci numai de el —; lui Basta îi dați de toate (această plângere a fost în Cluj înaintea Casei Sfatului), însă vor vedea Clujenii, și în scurt timp vor înțelege, că au alt stăpân, nu pe acela pe care-l cred ei; și a început să batjocorească cu astfel de cuvinte și înjurii pe Clujeni. Acestea le-a auzit Luca Trauzner, un fruntaș din Cluj, și lui Ioan Rác nici prin gând nu i-a trecut, că Trauzner îi înțelege cuvintele. Atunci a trecut așa, dar în ziua următoare gândindu-se Trauzner asupra acestor lucruri a crezut că e bine să le mărturisească și lui Basta. Venind Basta din tabără în Cluj, purces-a Trauzner la el și i-a spus lucrurile. Basta avea de mai înainte bănueli asupra hainirii lui Mihaiu Vodă ²⁾. Basta a ascultat până la sfârșit ceea ce i s'a spus și a tănuțit ceea ce avea să facă. După aceea și-au așezat amândoi taberele lângă Turda. În vremea cât au stat acolo, Sărbii și Românii aprind, cu știrea sau fără știrea lui Mihaiu Vodă, de două ori târgul, căci Românul ³⁾ avea mare supărare asupra târgului Turda, pentru că de aci a început anul trecut conspirația împotriva sa. Făcut-a Basta știre lui Mihaiu să nu ardă orașul, căci n'a cuprins țara pe seama împăratului ca s'o ardă și s'o strice; dacă au gonit pe dușman din țară poporul țării să nu piară. Mihaiu i-a răspuns, că împăratul are destule țări, nu va rămâne sărac fără Ardeal, vrea însă să răsplătească supărarea ce-i s'a făcut. După ce a trimis Mihaiu Vodă acest răspuns, slobozit-a pe haiduci în toată părțile și a ars, omorât și stricat peste tot — Bălgradul prin Gheorghe Rác —; Aiudul și alte locuri le-a stricat cu pustiiri îngrozitoare și ucideri de oameni, nihil ad summam crudelitatem et in humanitatem sibi reliqui fecit. Văzând Basta ⁴⁾, că Mihaiu caută cu orice chip să cuprindă Ardealul pentru sine,

¹⁾ Turnul există și acum și se află azi, în *Clujul românesc*, tocmai în strada „Baba Novac”.

²⁾ Mihaiu și haiducii ar părăsi tabăra lui Basta.

³⁾ Mihaiu Vodă.

⁴⁾ De aci începe materialul suprimat la Nr. XCI. Vezi nota respectivă.

s'a gândit la uciderea lui; Basta și-a și închipuit, că Mihaiu s'ar gândi să taie acolo la Turda pe Nemți și ar căuta să gonească din țară pe Basta. Generalul haiducilor lui Mihaiu Vodă era atunci Ludovic Rákoczi, care fusese de față când a fost ucis Mihaiu Vodă.

(Notă marginală. Voevodul a aflat, cine știe pe ce cale, despre ceea ce se urzise împotriva sa și i-a spus, încă în aceea noapte, lui Rákoczi, că se căiește că nu sunt aci haiducii, pentru că — zise — îmi aduc Doamna și feciorul din Făgăraș și a trebuit să-i trimit înaintea lor. Dar din alte pricini a voit Voevodul să fie aci întreaga sa oaste ticăloasă¹⁾.)

De aceea Basta, maturandum propositum arbitratus, chemat-a doi sau trei dintre căpitanii Valoni și le-a mărturisit gândul: Dacă voim — zise — să trăim, cei cari suntem credincioși Împăratului, trebuie să ucidem pe Român, căci el și-a pus în gând să ne piardă și să ia țara pentru sine. Căpitanii au zis că sunt gata să facă ce li-se poruncește; răspunderea să fie a Înălțimii Tale și atât pe noi cât și pe tine însuși să ne aperi înaintea Împăratului. Sfatul cu căpitanii fu Sâmbăta, pentru ziua următoare, Dumineca, le-a poruncit, ca atunci când vor vedea cornetul²⁾, care e un steag mic pe care-l poartă totdeauna înaintea lui Basta, când îl vor vedea că-l ridică, fără sunete de tobă și trompete, să încalece îndată toți Valonii și Nemții, ca și când ar avea să năvălească asupra dușmanului. Dupăce Basta și-a orânduit oastea în mare liniște, trimis-a trei sute de Valoni și Nemți asupra cortului lui Mihaiu Vodă; cu mare iuțeală au și înconjurat cortul. Unul din căpitanii cu numele Bori (Notă marginală: *Se numia Iacobus de Beauiri și a fost după aceea căpitanul Făgărașului*) dacă a intrat în cort împreună cu încă vreo câțiva a pus mâna pe Mihaiu zicând: ești prins; Mihaiu i-a zis: Ba³⁾ și cu aceasta pus-a mâna pe sabie s'o scoată. Un Valon țintind cu pușca a slobozit-o și l-a lovit în mâna stângă, cu care a căutat să scoată sabia, căci Mihaiu Vodă era stângaci. Alt Valon i-a străpuns îndată pieptul cu sabia, al treilea Valon l-a împușcat în spate și astfel, prăbușindu-se, i-au tăiat capul cu propria lui sabie. Și jăfuindu-l și împărțindu-i toată prada ce o avea în cort și vitele de afară, i-au târât trupul din cort și a zăcut trei zile, gol, la marginea drumului. Capul, cu barbă cu tot, l-au pus pe hoitul unui cal, care cal murise acolo tot atunci, și astfel a stat capul acolo mult timp. Tăiat-au Nemții bucăți mari de piele din trupul Voevodului, despoindu-i spatele, coastele, umerii și pro praeclaro scilicet gestae rei monumento le-au oprit ca amintire. În cele din urmă, așa scârbos cum era, l-au înmormântat niște Sârbi într'o groapă mică, ca să nu-l mănânce câinii. Și ca să-i facem și noi — cei cari trăiam atunci în mizerie la Sibiu — oareșicare cinste i-am scris acest epitaf:

¹⁾ În original *gaznépe* = mulțime ticăloasă, oaste ticăloasă.

²⁾ Kornéta = steag, drapel.

³⁾ Cuvântul „ba” e scris și în textul unguresc tot românește.

Michaeli Vaivodae :

*Hic iacet ille ferus, latro merus et Nero verus :
Cacus, atrox Dacus, scelerum lacus, ille Valachus.
Hac qui transibis, bis terve cacabis et ibis.*

Steph. Z[amosius].

Avut-a Mihaiu Vodă un sfetnic de frunte : Banul Mihalcea, care văzând ce s'a întâmplat, a încălecat și fiind o moară din sus de Turda a fugit în aceea moară ; Valonii au intrat după el și l-au scos afară.

După multe cazne și schinjuiri a mărturisit pe rând toate faptele și sfaturile lui Mihaiu Vodă și chiar și ceilalți căpitani, Aga Leca și Leca Comisul, cari au fost Albanezi și deci din aceeaș țară cu Basta, au mărturisit tot ce știau despre Mihaiu Vodă. In cele din urmă trupul Banului Mihalcea a fost aruncat la Bălgrad într'o groagă de pietre — în câmpia unde a fost tabăra lângă Bălgrad, în locul târgului vechiu, lângă cetate — de unde l-au scos câinii și l-au mâncat. Odată cu Mihaiu Vodă au mai pierit vreo șaisprezece înși, cari, în fața cortului, au voit să-și apere stăpânul.

Tot aci să se adaugă și următoarele :

Când s'a jăluit Basta lui Mihaiu Vodă amintindu-i de pustiirea țării, între altele i-a spus Basta, că are instrucțiuni dela Impăratul, ca atunci când va cuprinde Basta Ardealul, Mihaiu să porceadă îndată în Țara-Românească și să domnească acolo, iar Ardealul să rămână pe seama Impăratului. De aceea a zis Basta, iată că nu mai e nici o nevoie să stai aci cu mine, străngeți toată oastea și mergi în Țara-Românească și dacă e nevoie te însoțesc și eu. Mihaiu i-a răspuns : Dar eu am încheiat anume un tratat cu Impăratul asupra acestei țări, căci tot eu am stăpânit-o mai înainte de aceasta și apoi însuș împăratul mi-a dat mie de mai înainte acest Ardeal prin Bartolomeu Pezzen și Mihail Székely ; vreau să mă țin și acum de acel tratat. Zis-a Basta : Fiindcă nu ne putem înțelege asupra acestui lucru să scriem amândoi Impăratului și orice răspuns vom primi dela Impăratul să ne ținem de el. Dacă va porunci Impăratul să-ți las ție Ardealul, în trei zile voi porni de aci.

(Notă marginală : *Un boier*¹⁾ al lui Mihaiu Vodă ar fi spus și aceste cuvinte : *Am pierdut Ardealul pe câmpia Turdei, tot aci voim să-l redobândim*).

Așa s'au sfârșit lucrurile între ei, dar Basta, fără să mai aștepte nimic dela Impăratul, și fără știrea Impăratului, a pus de l-au ucis pe Mihaiu. Pentru acest lucru Impăratul a avut mult timp mare supărare pe Basta, căci Bartolomeu Pezzen a gătit bine toate lucrurile lui Mihaiu la curtea Impăratului. Mihaiu și l-a

¹⁾ Banul Mihalcea?

câştigat prieten pe Pezzen încă atunci când l-a trimis Impăratul ca sol la el în Ardeal și dela acest Mihaiu a primit Doctorul Bartolomeu Pezzen multe daruri scumpe, pietre prețioase și altele; și și în afară de aceasta Basta a avut mulți dușmani la curtea împărătească, între alții și pe Ioan Pezzen, fratele mai mic al lui Bartolomeu, și pe Ioan Prayner, cari au voit de mai multe ori să ceară dela Impăratul, pentru ei, slujba de general al Ardealului.

Uciderea lui Mihaiu a fost săvârșită în mare parte și pentru scrisorile, pe cari Mihaiu Vodă le-a trimis din Praga și Viena în Țara-Românească și în Ardeal, și prin cari le-a făcut știre Secuilor ardeleni să-i rămână credincioși, căci în scurt timp va veni ca Domn în Ardeal; în aceste scrisori erau multe injurii la adresa Nemților. Toate aceste scrisori au fost trimise de Craiul Sigismund — atunci când fu adus din Moldova și se gătea pentru lupta dela Guruslău împotriva lui Basta — lui Gonzaga, general în Cașovia, prin diacul Daniil Sövéfalvi împreună cu tâlcuirea lor, tâlcuire făcută înaintea lui Sigismund de către un tânăr făgarașan, Ștefan Boieru ¹⁾. Și și după aceea, când a venit Basta în Ardeal în urma înfrângerii lui Sigismund și când trăia Mihaiu Vodă, întrebându-l pe Ștefan Boieru în Cluj despre acest lucru și despre scrisori și Ștefan Boieru i-a și spus lui Basta tot ce știa despre Mihaiu Vodă. Aceasta încă a fost un motiv pentru uciderea lui Mihaiu Vodă.

Scrisorile le-a trimis Sigismund lui Gonzaga prin diacul Daniil Sövéfalvi, care era diac de cancelarie; mai întâiu a voit să le trimită prin Eustațiu Gyulaffi, dar fiind Gyulaffi atunci bolnav, n'a putut să meargă.

(**În josul paginelor notele 2):** *E în firea Românilui să se războne. Un Român a spus și aceste cuvinte despre Clujeni și despre Unguri: Voi ați dat pe domnul meu în mâna Neamțului, însă veți vedea că acest Voevod va fi iarăș Domnul vostru și veți pieri, câinilor.*

N. B. *Când a venit Mihaiu Vodă în Ardeal, după lupta dela Guruslău, poruncit-a haiducilor, ca oriunde vor găsi prin țară vreun popă unguresc, să-l ucidă* ³⁾.

XCVIII.

1601

Moartea lui Mihaiu Vodă, 1601.

Românii povestesc astfel uciderea lui Mihaiu Vodă, 1601. După lupta dela Guruslău haiducii și Sârbii lui Mihaiu Vodă au luat șaptezeci și două de steaguri dela ostașii puși pe fugă ai

¹⁾ În original: Boér.

²⁾ Pag. originală a lui Szamosközy: prima notă la pag. 244, cealaltă la pag. 245. Azi paginația lui Szamosközy e ștearsă și înlocuită cu alta.

³⁾ Sz. I V. pp. 146—150.

ui Sigismund. Basta a cerut ca Mihaiu Vodă să i-le trimită lui și el să recomande pe Mihaiu Vodă Impăratului, trimițând toate steagurile. Mihaiu Vodă, sfătuit de Banul Mihalcea și de Leca Comisul, nu le-a trimis atunci lui Basta, ci i-a făcut știre, că deoarece le-au luat ostașii lui, vrea să le trimită el însuș Impăratului. Basta i-a dat iarăș de știre să-i trimită steagurile, căci lui i s'a încredințat întreaga cștire și se cuvine ca el să trimită steagurile Impăratului. Voevodul nu le-a trimis, însă resgândindu-se apoi, trimis-a Mihaiu Vodă lui Basta steagurile prin Toma Capreoli și Radibrad Aloysius

Din această pricină s'a supărat Basta pe Mihaiu. In cele din urmă după ce au ajuns la Turda, cerut-a Mihaiu Vodă dela Basta trei sute de Valoni, cu cari să purceadă spre Făgăraș să-și aducă Doamna și feciorul. Basta i-a și fagăduit. Sâmbăta a poruncit să se gătească Valonii, ca Duminica să poată porni, căci toată oastea lui Mihaiu era împrăștiată prin țară. Mers-a dimineața căpitanul Valonilor, împreună cu mulți Valoni, înaintea cortului lui Mihaiu Vodă. Mihaiu Vodă a ieșit să-l întâmpine și, voinđ să cinstească pe căpitanul valon, l-a poftit să între el mai întâiu în cort. Inșă nevoind căpitanul să între cu nici un chip întâiu, mers-a Mihaiu Vodă înainte. Și când a înțrat în cort străpunsu-l-a de la spate cu o lance cu vârf ascuțit și de fier astfel, încât vârful lăncii a ieșit de o palmă în față. Alt Valon l'a împușcat îndată, apci i-au tăiat capul. In acea învâlmășeală ucis-au împreună cu el vreo șaptesprezece slujitori de-ai lui Mihaiu Vodă. Erau și alte bănuieli asupra lui Mihaiu, că ar fi voit să cuprindă Ardealul pentru sine etc. 1).

XCIX.

9 die Augusti 2) Michael vaida trucidatur iussu Bastae ad 1601 Tordam, cum ille iterum ad Turcam se aggregare clam vellet Aug. unacum Ban Mihalcyia insigni latrone 3). 19

C.

1601. Banul Mihal[cea].

Banul Mihalcea *) pridie quam occideretur tăiat-a — în vis — un pepene, al cărui miez fusese cu totul roșu 4).

1) Sz. IV. pp. 150—151.

2) Desigur după vechiul calendar, în loc de 19 die Augusti, data calendarului nou. Vezi nota marginală dela Nr LXV., unde se arată că ziua luptei dela Mirislău e dată tot după calendarul vechiu.

3) Sz. IV. (Póllék) p. 463. Történelmi Tár 1889. p. 36.

* — Despre Banul Mihalcea. Sz. II. pp. 285—286.

4) Sz. IV. p. 151.

CI.

1601 Primit-au Braşovenii în Braşov pe Craiul Sigismund, care Sept. venea din Moldova. Craiul Soltman I-a dat lui Sigismund steagul în Braşov, meuse Septembrie.

Sigismund a trimis vorbă boierilor Ţării-Româneşti ca să-şi aleagă Domn pe Simion¹⁾, însă boierii n'au primit; în cele din urmă au spus: Sigismund umblă ca să punem Domn pe Simion, pentru ca cu ajutorul lui să se scoale asupra lui Basta, dar să le trimită alt Voevod: Ungur, Sas sau Român, aşa să le ajute Dumnezeu, — îl primesc.

Basta a rugat mult pe cei din Ţara-Românească să stea alături de el, să ia oraşul şi să prindă pe Sigismund, dar ei i-au scris lui Sigismund: Noi mergem cu Basta, însă când vom ajunge în Ţara-Bârsei ne unim cu tine şi vom tăia până la unul pe oamenii lui Basta²⁾.

1602.

CII.

1602

1602. Tratativile de pace cu Sibienii.

După lupta dela Guruslău, care a fost în anul 1601 în luna lui August în 3 zile, şi până la lupta lui Moise³⁾ cu Basta, care a fost în anul următor la 1602 în luna lui Iulie în 2 zile, târgul Sibiului, în Ardeal, s'a împotrivit lui Sigismund şi nu s'a supus, cu toate că Tătarii, cari erau prin împrejurimi, i-au făcut multe stricăciuni. După lupta dela Guruslău orice nobil a intrat acolo, cu vite, cu soţie, nu-i lăsau să iasă, ci îi ţineau acolo
[În cele din urmă Sibiul se supune şi Ştefan Csăki e trimis să încheie pacea. Dar pacea nu se putu încheia, pentruca]⁴⁾
Erau în Sibiul boieri din Ţara-Românească, împreună cu vitele şi soţiile lor, cari, în urma atâtor războaie, s'au mutat la Sibiul. Csăki n'a voit, ca Sibienii să sloboadă vitele acestora şi soţiile boierilor să pornească cu ele în Ţara-Românească, din pricina, că anul trecut şi Mihail Vodă a strâns şi a luat din Sibiul vitele nobililor unguri, oprind o parte pe seama sa şi dând şi boierilor săi. Sibienii n'au primit acest lucru, căci dacă aceştia au venit cu toată încrederea în târgul lor, ca într'un loc apărut, n'ar fi spre cinstea târgului să-i lase să fie jafuţi⁵⁾.

1) Movilă.

2) Sz. IV, p. 153.

3) Seculul.

4) Parţile rezumate nu Interesează direct Istoria Românilor.

5) Sz. IV, pp. 161—162.

CIII.

1602¹⁾, Darurile făcute de Doamna lui Mihaiu Vodă 1602
lui Bogáthi, ca să-i lase vitele.

I-a dat trei mantale brodate cu aur și căptușite cu blană de răs.

Un cal foarte frumos cu hamuri și vestminte împodobite cu pietre scumpe, pe care l-a dat Bogáthi mai târziu lui Ladislau Gyulaffy.

Un lanț de aur în valoare de 1000 florini.

Un baston foarte frumos, pe care l-a adus Mihaiu Vodă din Țarigrad pro 1000 fl.

(Notă târzie sub acestea: Pentru înapoierea acestor lucruri trimis-a Pătrașcu — fiul lui Mihaiu Vodă — poruncă dela Împăratul lui Melchior Bogáthi în Ardeal, ca să le poată lua prin comisarul Krausenegh. Dar Melchior Bogáthy l'a ademenit pe Krausenegh cu cupe și cești de argint și aur și astfel Bogáthi n'a înapoiat nimic.²⁾

CIV.

Basta încheind armistițiul cu Sigismund, el, Basta, a pornit 1602
din Ardeal împreună cu oastea sa la Satu-Mare. Dar haiducii, Mai
neputându-se lăsa să nu mai jăfuiască Ardealul, stricau și se des-
fătau în ținutul Clujului. Basta a dat atunci lui Sigismund carte
pecetluită și slobozenie ca să-i gonească din țară, fără ca prin aceasta
să calce armistițiul. Intre acești haiduci era și Radu, care a ajuns
apoi domn în Țara-Românească, și un arhiepiscop ortodox³⁾, Di-
mitrie, arhiepiscop al Bulgarilor și Sârbilor de dincolo de Dunăre.
Sculându-se Csáki cu multă oaste asupra haiducilor i-a întâlnit
la Agribiciu⁴⁾ și dându-le războiu i-a biruit⁵⁾

¹⁾ În original: 1603. Data nu poate fi decât greșită, pentru că la 1603 Doamna Stanca nu mai era în Ardeal și nici așa de bogată, ca să poată dăruia atâtea lucruri de preț. Despre întoarcerea ei în Țara-Românească unde își cercetează la 1602 soacra — pe Tudora, în călugărie Teofana — la Mănăstirea Cozia vezi N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul* din „Convorbiri” (1902) p. 149 și I. Lupaș, *Tudora, mama lui Mihai Viteazul* în „Revista Istorică”, 1921, pp. 137—138. Acelaș articol al d-lui Lupaș în *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice*. București, 1928. Vol. I. pp. 118—120 (Aci se dă și un foarte frumos act românesc, prin care se eternizează mișcătoarea întâlnire între soacră și noră). Doamna Stanca moare în 1603. Conf. Lupaș, *o. c.* mai sus, p. 138 și I. C. Filitti, „Convorbiri”. 1921, p. 620.

²⁾ Sz. IV. p. 204.

³⁾ Sz. zice „görög érsek” = arhiepiscop grec, înțelegând, desigur, legea ortodoxă. Vezi și mai sus la Nr. XLIX.

⁴⁾ Egerbegy, jud. Cluj.

⁵⁾ Sz. IV. p. 165.

CV.

1602

După lupta dela Teiuș din 2 Iulie.

..... (Notă marginală: *Dieta dela Mediaș, 1602 Aug.*) Itaque ad Meggiesinum Saxonum oppidum mense Augusto conventus ordinum nobilitatisque indicitur, uti de luxato provinciae statu, de levanda miserae plebis afflictione, de militibus in hiberna dimittendis, de latrociniis Valachorum, quae per universam provinciam plurima invaluerant, compescendis, de scripturae¹⁾ vectigaliumque ordinarium magistris de tributis, de re frumentaria aliisque in communem militiae reipublicaeque usum etc. pertinentibus in medium consulta provisaeque sunt.

(Notă marginală: *Domniile lui Radu și Simeon*). Per idem tempus Radul Transalpinis Valachis princeps, quem illi vaivodam vocant, datus est. Nam cum Simeonem Jeremiae Moldavorum vaivodae fratrem, avare impotenterque dominantem ferre boerones non possent (id nominis nobilissimos procerum ea in gente significat, detento ex baronibus ut putatur vocabulo), unanimi optimatum consensu provincia eiectus est. Is non tam spe quam imperio deiectus ad fratrem Moldavum refugit, cuius patrocinio et armis antea invitae provinciae cervicibus impositus fuerat, postquam Michael tyrannus Transilvaniae Valachiarumque possessione exutus furtim se imminetium hostium vim fugitans ad Rodolphum caesarem recepisset.

Pulso Simeone diu proceres ambigui haesere, quemnam rerum summae praeficerent? Ea de re ad Sigismundum quoque Transilvaniae per id adhuc tempus principem et Turcarum imperatoris patrocinio innitentem scripsere, precantes, ne sibi apud eum Turcarumque imperatorum fraudi conspiratione Simeonem provincia exclusissent a dominatuque reiecissent; imo daret operam Sigismundus, ut apud Turcarum imperatorem precum adiutor esset, ad creandumque novum vaivodam unasecum vires et consilium conferret, ad quem nempe consentiente una omnium mente et voluntate Transalpiniae provinciae deferretur imperium; fore enim id et ad inclumitatem provinciae diuturnius, si volentibus moderatus princeps daretur, quam invitis tyrannus obtruderetur, et ad tollendam perpetuam dissensionem leniendasque miserae plebis afflictiones imprimis conducibile. Verum Sigismundus in dubia adhuc Transilvaniae possessione ac tanquam in bivio haerens, nec consilio nec armis nec favore et apud neutrum caesarem suffragiis Valachorum petitionem adjuvit. Nam cum Germanum hostem vultu prae se ferret, tamen amicum in animo habebat, seque totum illius patrocinio addictum habebat, Turcam contra, quem amicum simulabat, eundem inimicum corde aspernabatur. Ita neutri apertus,

¹⁾ = vamă. Nota lui Szilágyi.

malebat simulatione et dissimulatione rem tegere, quam ex dubio manifestum se hostem vel amicum alterutri eorum facere. Quae causa fuit, cur Valachorum postulatis nihil ad rem responderet. Ergo Transalpini cum tribus amplius mensibus absque principe clavum regiminis ipsi sustentassent, tandem Sigismundo emigrante, Transilvaniaque in potestatem Rodolphi redacta, Radul a Basta Transalpinis volentibus datus est, iis omnino [povestirea se întrerupe aci, în josul paginei] ¹⁾. (Ciornă scrisă de Sz.)²⁾.

1603.

CVI.

21. Martie. Au adus din Țara-Românească la locuința lui 1603
Basta 13 steaguri ³⁾. Martie
21

CVII.

9. die May. Misit Basta litteras ad Radulem vajdam ^{*}), ut 1603
cum universis suis copiis quas haberet, in Transylvaniam veniret ^{Mai 9}
adversus Moysem ^{*}); sed ille tantum abest, ut veniret, ut etiam
potius cum Turca ^{**}) pacem facere conaretur. Postea profectus
ad eum est cum mandatis Stanislaus Krakker, et vix ipse tandem
aliquid effecit. Primum Radul dixit, ut alterum mandatum expec-
taret ab Georgio Basta.

Halmágyi István servitor vajdae in Valachia.

Quidam fideles Caesari Rudolpho, scribunt nomine Aloysii Radebradi litteras ad judicem Coronensem et ad Bedae István, Siculorum capitaneum post Imech Mihály in hunc modum: Fugerunt ex castris nostris 30 milites Ungari equites, servituri apud Moysem Zekel, igitur capiatis eos, una cum Halmágyi István eorum duce. Judex suspicione ductus, falsas esse litteras, voluit mittere in Valachiam, ad videndum, quis dedisset illas litteras. Sed etiam secundo scriptis litteris, tandem aliquot ex iis comprehenderunt, et miserunt Segesvarum et interfecti sunt. Postea Halmágyi István missus est a quibusdam e nobilitate Ungara et Coronensibus non-

¹⁾ Sz. IV. (Pótlék) pp. 494—495. *Történelmi Társ.* 1889, pp. 67—68.

²⁾ Notele lui Szilágyi.

³⁾ Sz. IV. p. 179.

^{*}) — In „*Hebdomades*“ — Sz. III. — întâmplări din anul 1603. — Personalitatea lui Radu Șerban. Sz. III. p. 167.

^{**}) — Radu Vodă trimite ajutor la cererea lui Basta împotriva lui Moise Secuiul. Sz. III. pp. 74—75 și 168.

^{***}) — Heder Pașa amenința cu oaste la Dunăre. Sz. III. pp. 163—164.

nullis ad Radul vajdam, cui nunciarunt, quod cum Zekel Moysse concordaret, et a Germano se se abstraheret, a quo non expectaret aliud praeium fidelitatis, quam Michael vajda, necem videlicet, qui ne sua quidem defendere posset etc. tantum abest ut Valachiae auxilium posset mittere. Postea missus est Ráczy György et Merza cum aliquot millibus. Et Radul promisit se affuturum illis, itaque ad duos menses usque verbis hoc modo detinuit illos Radul. Voluerunt aliquoties ire ad Bastam, sed non poterant per Transylvaniam transire. Et dum ita ambo capitanei, Ráczy György et Merza, haerent in castris inter Prasmer et Herman pagos, omni modo voluerunt retinere Siculos in fidelitate Caesaris Rodolphi, Siculos, qui fugerant e ducatu Imech Mihály, qui fuerat eorum primus capitaneus. Retenti Siculi coadjuncti sunt in castra și au așezat tabăra lângă Feldioara, să aștepte acolo pe Secuii din Ciuc. Această localitate avea la mijănoapte un castel, la răsarit Oltul etc. nihil¹⁾, la apus locuri mlășinoase. Când au sosit Secuii, în ziua de 2 Iulie, au năvălit asupra lor niște Unguri și Tătari, — oaste de vreo zece steaguri —, în mijlocul strigătelor și cu multă iușeală asupra taberei, dinspre apus, dar Secuii și haiducii i-au îndepărtat, pricinuindu-le mari pierderi. Cum ostașii lui Radu Vodă²⁾ se temeau, că Tătarii și Ungurii vor năvăli și asupra lor, ci și din alte multe motive, Gheorghe Ráczy și Mărza au pornit cu oastea spre Râșnov, ca dacă le va veni ajutor și zaherea din Țara-Românească, să fie mai aproape de această țară. Tabăra și-au așezat-o într-o strâmtoare, între Râșnov și Cristian, unde, după două zile, în ziua de 17 Iulie, Duminecă, au sosit cinci gloate, în cari au fost la șase mii de oameni, și au venit cu atâta grozăvie încât ai fi crezut că sunt draci. Ostașii lui Radu au fost cu totul, cu Secu cu tot, la vreo patru mii; aceștia i-au bătut pe ceilalți³⁾ și i-au gonit până la marginea satului Codlea. Dintre Unguri și Tătari au pierit la trei mii, dintre haiduci și Secu, cu răniți cu tot, treizeci. Căpitanii acelora au fost Gheorghe Makó și Mihail Imecs; prins-au tot atunci douăzeci de nobili. Tabăra românească a pornit și a mers la o milă depărtare, la Bran*); ca dacă vor veni ajutoare din Țara-Românească să nu-i strice Moise Secuul.

(Notă marginală: *Trecut-au noaptea din oastea lui Moise la oastea românească șaiszeci și cinci de Sârbi, cari erau puși de pază etc.*)**

Sosind Moise s'a așezat aproape de Brașov lângă râulețul Ghimbav, pe care-l putezu trece atât pedestrii cât și călăreții;

¹⁾ Sic.

²⁾ Șerban.

³⁾ Românii pe Unguri.

* — Tabăra românească se retrage la Bran. Sz. III. pp. 196—198.

** — Sârbii trecuți la oastea românească. Sz. III. p. 210.

dar dinspre Bran, pe unde a venit Radu Vodă, era mlăștinos, încât atât călăreții cât și pedestrii cu greu ar fi putut să-l treacă; și i-au și umplut ostașii lui Moise Secuiul, cari aveau cu ei 17 obuze. Apoi oastea lui Radu Vodă s'a așezat lângă satul Ghimbav, la o depărtare de o jumătate de milă de tabăra lui Moise Secuiul; acolo adunându-se căpitanii au trimis știe lui Radu Vodă de l-au întrebat, ce vrea cu răzbcicul și să se gândească de ce a venit aci etc. Radu chemându-și căpitanii (pe Gheorghe Răcz) și-a orânduit astfel oastea: Lui Mărza i-a dat laturea dinspre miazăzi, partea dinspre Brașov călăreților așezați în careu, în mijloc au fost haiducii împreună cu pedestrii. Voevodul era, cu cel mai însemnat steag de oaste, în urmă. Călăreții au descălecat și ei și s'au repezit astfel prin mlaștină asupra lor. Și luptându-se, rău a pățit Moise Secuiul și ai lui. — Acestea le-am scris din scrisoarea unui italian mincincs¹⁾.

CVIII.

1 Iunii ingreditur Moses Claudiopolim, res et facultates partium, quae a Basta *) stabant, diripiuntur. Inde ablatis tormentis bellicis vadit Bistricium, qua in potestatem redacta, vadit versus Segeswar**), inde contra Murzam valachum ad Coronam etc ²⁾. 1603
Iun. 1

CIX.

Litterae Radul vaivodae ad Moiseum Zekely.

1603
Iun.
11

Illustrissimo domino domino Moysi Zekel de Semienfalwa, vaivodae regni Transilvaniae, necnon Siculorum comiti etc. domino amico nobis observandissimo.

Illustrissime domine domine amice vicine nobis observandissime, salutem etc. Ex litteris magnificae D. V. quid scribat et animi habeat intelleximus; moneatque nos scilicet quod fidelitatem praestaremus caesari potentissimo, totamque spem haberemus solummodo in illo. Ad quam rem pro rostra salute iam hoc facere et praestare tendimus, potentissimoque caesari capita rostra demisse volumus inclinare. Quoniam autem ita se res habeat et ad hoc venit, quod nosmetipsum in tutelam potentissimi caesaris praestare volumus, quod et magn. Dtio Tua pro certo habere possit. Ideo magn. Dtionem Vram amice rogamus, ut apud potentissimum caesarem, secundum magn. Dtionis Vrae fidem, promissum et scrip-

¹⁾ Sz. IV. pp. 182—184.

* — Basta se retrage la Satu-Mare. Sz. III. p. 78.

** — Radu Vodă trimite pe Dimitrie Mărza cu 200 ostași spre Sighișoara. Sz. III. p. 76.

²⁾ Sz. IV. (Pollék) p. 464. Történelmi Társ. 1889, p. 37.

turam nobis gratiam et tranquillam pacem remansionemque parare conetur, omnibusque in rebus nostris apud potentissimum caesarem magn. Dtio Tua ad remansionem sit author. Vaivodae autem Simeoni, qui saepius ansam solet mali praebere, regnum istud miserum devastat, compilat; idcirco ex voluntate magn. Dtionis Vrae sua magnificentia Bektes passa serio mandet, quod sine regno isto sit et deinceps non devastet et non praedet, si iam regnum istud desolatum potentissimo caesari caput inclinavit submitte, et ita sub potentissimi caesaris nomen se commendavit, quia si demum pax ista contra potentissimum caesarem (quod deus avertat) iterum amitteretur, nullus in culpa erit, et ratio, si arma capit erga nos, sed Simeon vaivoda Idcirco si magn. Dtio Vra rem nostram velit compesci coram ita habeat, quod sub fidelitate potentissimi caesaris de utraque parte possemus pacifice in regno nostro requiesci. Similiter Tartaris Bucziakiensibus serio mandet magn. Dtio Vra, quod misero regno isto nihil contraria urgent, non praedent, et devastent iam ulterius, sed sint sufficientes compilatione ad hoc usque tempus. Pro cuius rei veritate et testimonio misimus hos duos Boërones cum litteris nostris ad magn. Dtionem Tuam nomine Szwłchyer¹⁾ Manuel et Zlattam Armas omni cum disciplina, ideo magn. Dtionem Tuam feliciter valere cupimus. Ex civitate nostra Tergowistya, die 11 Iunii, anno domini 1603.

Illustrissimae Dtionis Vrae

amicus vicinus benevolus

Valachiae Transalpinae princeps

(iscălitură cirilică)²⁾.

(Notă marginală de mâna lui Sz.: *Descripsimus ex archetypo ad verbum. Sub aceasta: Radu Vodă credincios ca un câine.*)³⁾.

CX.

Litterae Boeronum ad Moistem Zekel.

1603
Iun.
11

(Notă marginală: *Românii credincioși ca și câini.*) Illustrissime domine amice vicine nobis observandissime salutem et servitiorum nostrorum vicinitatisque nostrae commendationem.

¹⁾ Sluger. Vezi la scrisoarea următoare.

²⁾ In text: oláh aláírás = iscălitură valahă.

³⁾ *Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae*, Budapest. 1879. Vol. V. pp. 229-231. Scrisoarea lui Radu Vodă, ca și cea următoare a boierilor, au fost copiate de cronicarul nostru de pe actele originale, acăror copii se păstrează și acum la Biblioteca Universității din Budapesta. Le-am reproduș fiindcă ele făceau parte din colecția de documente a lui Sz.

Ex litteris mag. Dom. Vestrae quid animi habeat moneatque nos simul cum regno pro pacifica futura remansione intelleximus, potentissimo caesari fideles obedientesque essemus, sicuti autem quoque a plurimis temporibus fuimus. Nos igitur unanimiter in unum convenientes inter nosmet ipsos conditionem remansionemque pacificam animadvertentes consultum habemus simul cum principe nostro hoc, ut potentissimo caesari dum viveremus fideles a minore usque ad majus simus, secundum mag. Dom. Vestrae et Bektes Bassa scripturam promissum, fidemque, quam nobis magn. Dom. Tua sub fide scripsit, quod universi apud potentissimum imperatorem aliorumque contra quoslibet pacificam remansionem pacemque constituere simul principi nobis et huic misero regno non recusat. Certum est et hoc apud M. D. Vestram quum primum Simeon vaivoda hoc in regnum intravit, et in sedem sedit, variis et innumeris contrariis miseriisque incepit regnum hoc onerare, quas miseras regnum nequaquam pati potuit, simul igitur et semel contra eum arma cepimus, e regno eiicimus. Tunc quoque temporis statim volumus a potentissimo caesare aliquem pro principe agnoscere sed usque ad tres menses fuit regnum sine principe, quam rem et Sigismundo alias principi Transilvaniae scripsimus. Videns ergo hoc ut intra tempus Simeon vaivoda veniens expeditione sua bellica ad nos, regnum istud iterum in potestatem suam redigere vellet, ita postea caput nostrum et animi sensum debuimus studiose ad Romanorum imperatorem inclinare, cuius auxilio iterum veniens contra illum expulsus est per nos e regno. Inter haec autem fuimus in pace. A. M. D. Tua nos quoque optamus secundum M. D. Vestrae fidem scripturam et promissum quod mag. Dom. Vestra velimus, intelligat voluntatem nostram erga Simeon vaivodam, quod nos unanimiter vaivodae Raduli ad evangelium fidem praestitimus, unaque cum eo volumus vivere et mori, quam alium principem dominari. Si ergo vaivodae Simeoni ad talia animum haberet, iuravimus quod volumus a minoribus usque ad majus omnes contra eum arma capere, simulque mori quod non deinceps dominari in regno nostro. Quoniam autem mag. Dom. Vestram deus ad haec reconciliavit, quod pacificam remansionem totius regni nostri ad se levavit: idcirco sit apud potentissimum caesarem omnibusque in rebus nostris fautor lucidus, ut ita simul de una et altera parte haberemus in regno remansionem pacificam. Versus Moldaviam autem uno consensu M. D. Vra cum Bektes Bassa legant homines per quos M. D. Tua et litteris Simeoni vaivodae mandet, quod sint contenti tanti periculi, quia certum est et apud mag. Dom. Vestram quam horribiliter devastatum est istud regnum ita admodum, ut miseri coloni pro eorum variis excursionibus sufficientes ad nihil esse possint. Similiter Tartaris Buchakiensibus mandet mag. D. Vra deinceps non compilent, devastent, impediantque hoc miserum regnum, quia iam sub potentissimo caesare totaliter se contulerunt. Pro rei autem huius nostrae veritate et vigore misimus ad mag. Dom. Vestram cum litteris nostris hos praesentes duos Boerones Manuelem Sulcher et

Zlattam Armas quorum mag. D. Tua fidem habeat si quid dixerint nomine nostro. Confortavimus autem litteras nostras in regno hoc existentium Boeronum propriis sigillis aliorum plurimorum Boeronum voluntate et commisione. Quod reliquum est illustrissimam D. Vram felice valere optamus. Datom ex civitate Tergovistia die 11 Iunii. Anno dni 1603. Illmae D Vrae amici vicini benevoli. Totus coetus nobilium seu Boeronum regni Valachiae Transalpinac.

Sigilla Boeronum

(L. S.) (L. S.) (L. S.)
(L. S.) etc. 12 pecceți¹⁾.

CXI.

1603 Grigorie Csiszár i-a adus lui Moise ajutoare, pe cari le-a
Iun. trimis Moise [Secuiul], încă la inceputul lui Iunie, Serdarului la
Bălgrad²⁾
au fost cu totul trei mii, mai mulți lăncieri cu arme foarte bune³⁾.

CXII.

Moise a trimis la Ieremia în Moldova pe Boldizsár Kemény
să ceară ajutor⁴⁾.

CXIII.

1603

**Intâmplări bistrițene din vremea
lui Moise Secuiul.**

Ieremia, Domnul Moldovei, când și-a măritat fata cu un nobil leș, chemat-a de ziua nunții pe judele Bistriței cu întreg sfatul, ad primum diem Iunii. Sfatul a trimis în numele târgului dintre cei o sută pe pângariul Simon cu cinstitute daruri. Reîntorcându-se din Moldova 17 die Iunii *) a adus vestea, că Ieremia are la târgul Iașilor oaste mare; a așteptat până acum numai nunta fetei sale și îndată va duce pe fratele său mai mic, Simeon Vodă, în Țara-Românească. Apoi a spus, că a lăsat la Ieremia pe Sigismund Hatvani, slujitorul lui Moise, să ceară ajutor dela Ieremia și ajutorul să-l trimită lui Moise în Ardeal.

.⁵⁾.

¹⁾ *Mon. Comititalia Regn. Trans.* vol. V. pp. 231—232.

²⁾ Bălgradul sârbesc.

³⁾ *Sz. IV.* p. 184.

⁴⁾ *Idem, ibidem.*

*) — Reîntoarcerea pângariului Simon cu vești din Moldova.
Sz. III. p. 114.

⁵⁾ *Sz. IV.* p. 185.

CXIV.

Cel dintăiu șanț e între Râșnov și Cristian ¹⁾, 1603

I-au lovit întâiu la Feldioara; au prins 2 Sârbi.

Oastea lui Mako era înșirată în 8 gloate. Oastea lui Mako era de trei mii și jumătate.

În vremea când s'a luptat Mako, Moise era la Apața ²⁾.

Ioan Erdélyi și Ștefan Járαι I-au oprit pe boier³⁾ dincoaci de Cristian.

Apața e dincolo de Olt; acolo era Moise în vremea când a fost învins Mako.

Kazi Mârza.

Cel mai de frunte dintre mârzaci era cu Mako, când a avut Mako razboiu.

Trimis-au dela Remetea ⁴⁾ cinci sute de Tătari ca avangardă, pentru cea dintăiu luptă cinci sute de voinici; unde aequa manu discessum est.

Pe Francisc Rédaji I-au trimis în ajutor cu vreo patru sute de cai

Francisc Rédaji, Farkas Kis, Ioan Chyonka, Bálint Nagy, Mihail Chiv ⁵⁾, Ștefan Huszár și Berta Somogyi au fugit din bătălia lui Moise.

..... ⁶⁾.

CXV.

17 Iulie 1603. Lupta lui Moise [Secuiul] la Brașov. 1603

În lupta dela Brașov, dupăce Moise și-a înconjurat tabăra cu care, a pus pe Francisc Rédai cu vreo trei sute de călăreți înafară de care, ca să taie pe oricine va încerca să fugă din tabără. Carăle erau astfel legate, încât roțile se atingeau. Moise era lângă tunuri; aici a stat cât a putut. El poruncea să se puște în oastea cutare sau cutare. În cele din urmă, văzând că cei două sute de drabanți brășoveni, cari erau lângă tunuri, nu mai pot ține piept gloanțelor și ostașii lui Radu ⁷⁾ au înconjurat toată tabăra, Moise — împreună cu Nicolae Bogáthi și cu încă trei sau patru înși — trece cu calul peste oiștea unui car, însă calul i-se împiedecă de oiște și cu greu putu să mai treacă. Nicolae Bogáthi trece și el și fug împreună. Românii și Sârbii aflând acest lucru au fugit după Moise și Bogáthi, și fără să meargă mult i-au ajuns la cursul unei ape. Avut-a Moise un slujitor din Kadicfalva ⁸⁾, Ioan Nagy; acesta dacă a văzut că vin câțiva

¹⁾ jud. Brașov.

²⁾ Acelaș jud. dela nota precedentă.

³⁾ Sic.

⁴⁾ Jud. Ciuc.

⁵⁾ Sic.

⁶⁾ Sz. IV. pp. 192-193.

⁷⁾ Șerban.

⁸⁾ Județul Odorheiu.

lăncieri după ei, s'a purtat vitejeste, luptându-se mai mult timp cu ei, oprindu-i într'atât, încât, dacă ar fi avut Moise cinci sau șase ca el, ar fi putut scăpa. In cele din urmă acesta e ucis și au început să-l încolțească pe Moise mai mulți inși deodată. Nu se știe cine l-a rănit mai întâiu. E sigur că Moise s'a luptat cu ei; luând întâiu un ciomag lovește astfel pe un Român, care-l încolțea de aproape. încât îi săriră ochii de-o jumătate de șchioapă din cap. Cu acelaș ciomag lovește și in altul, apoi scoate un junghier ascuțit. Luptându-se astfel îl nimereste un glonte de pușcă, unde? nu se știe, apoi îl străpung cu o suliiă și cade de pe cal. In acea luptă din jurul lui Moise a fost rănit la cap și Nicolae Bogáthi, de care rană a și murit apoi in Brașov. Românii și Sârbii, cari nu cunoșteau pe Moise, după ce l-au doborât de pe cal s'au luat după ceilalți, dar sosind in acest timp Gheorghe Rácș și văzând trupul lui Moise, care nu murise încă, pus-a pe slujitorul său de i-a tăiat capul. Și astfel s'a răspândit șvonul că Gheorghe Rácș ar fi rănit și ucis pe Moise*).

Moise încălecuse pe un cal castaniu (nu cal de rasă); calul fu adus apoi lui Basta. Radu Vodă a trimis capul lui Moise la Brașov, și, fiind aruncat pe piață într'o balegă de vacă, a stat acolo până seara. Fu văzut și in ziua a doua și a treia într'un șanț, apoi l-au mâncat câinii. Oasele i-au zăcut împrăștiate, pe ici pe colo prin târg, mai mult timp.

Puținii Turci cari erau cu Bectes Pașa, și cari n'au fost mai mulți de osutădouăzeci, au fost și ei înlăuntru cercului de care. Bectes Pașa fiind înlăuntru a ieșit, cu învoirea lui Moise, să cheme și pe Tătari înlăuntru cercului de care. Dar Bectes, fie că s'a gândit c'ar fi mai bine să stea afară, fie că n'a putut aduce in tabără pe Tătari, fie că n'a voit să între, a rămas afară Bectes cu Tătari cu tot**), și, fără să se lupte cu dușmanul, a plecat de cu vreme in altă parte; văzându-i pe aceștia Francisc Réđai, fără să mai aștepte greul luptei, a fugit și el împreună cu ostașii săi

Dela Gheorghe Rácș a învățat Moise să-și încercuiască tabăra cu care și aceia cari i-au dat acest șfat au fost cei fugiți — ca Réđai și alții — din lupta lui Gheorghe Makó. Căci cea dintăiu luptă a lui Gheorghe Mako cu Românii nu s'a putut desfășura din pricina, că Românii și Gheorghe Rácș s'au încercuit atât de bine cu care, încât n'au mai putut fi loviți. Pe Moise încă l-au sfătuit, că e cu mult mai bine să facă cecece a făcut și dușmanul pent.u apărarea lui. Dar ca și cucuta sau ca și spânzul, e, salutare alimentum pentru unele animale, iar pentru altele e venenum. Așijderea acelaș lucru e uneori dăunător, alteleori folositor oamenilor, et frequenter bene cogitata pessime cadunt.

Nicolae Bogáthi, care a fost robit de căpitanul haiducilor Sârbi Deli Sava, s'a răscumpărat dela aceasta cu patru mii de galbeni 1).

* — Uciderea lui Moise Secuiul. Sz. III. p. 216.

** — Locul taberei lui Bectes Pașa. Sz. III. pp. 205—206.

1) Sz. IV. pp. 193—194.

CXVI.

1603

Anno 1603. die 17 Iulii. Notationes de praelio
Szekel Moysis ad Coronam etc.(Notă marginală: *Ex quodam fragmento descripta.*)

Stanislaus Kracker de Krakko, generalis annonae magister et provisor albensis, a întâlnit — cu prilejul venirii lui Moise Secuiul — niște ostași de-ai lui Moise, cari i-au luat toate vitele; fugit-a la Sighișoara, unde a găsit pe căpitanul Ioan Koppa și pe Orban Pergman, și împreună cu aceștia și cu stegarii scris-a lui Radu Vodă în Țara-Românească și astfel Stanislau Kracker a plecat în Țara-Românească la Radu Vodă*) și acolo se da și se iscălea crept comisar împărătesc. Radu îl primește în audiență²⁾ încă în aceeași zi și Stanislau îl îndemnă pe Voevod, printr'o vortire frumoasă, să-și trimită ostașii și să vină el însuși în Ardeal împotriva lui Moise Secuiul. Însă Radu n'a dat în acea zi nici un răspuns hotărât lui Kracker, ci arăta că nu poate lăsa țara pustie, căci Simion, Domnul din Moldova, stă gata și pustiște și jăfuieste neîncetat țara etc.**)

Însă Kracker i-a spus Voevodului, ca înălțimea Sa să-și aducă mai bine aminte de renumele ce-l are, acum e timpul să-i slujească Împăratului Roman; pe Moise Secuiul l-ar putea bate, căci din Secuime are până acum trei mii de inși, în Sighișoara ar fi opt sute de pușcași Nemți și și Sașii s'ar aduna o mie. Radu i-a răspuns, că toate acestea sunt bune, însă ostașii n'au bani și nici praf de pușcă pentru luptă, apoi îndată ce va afla Simeon Vodă că am purces din țară, va năvăli asupra acestei țări și mă va scoate din ea, și poate o va și face acum; de aceea mă tem, că dintre două scaune voi rămâne fără nici unul etc.

Dacă a stat acolo Kracker mai mult timp și a văzut că nu poate îndupleca pe Voevod, a mers îndată la ostași și a început a se tocni cu ei și a înduplecat pe Deli Marco, căpitanul a o mie de haiduci călări din oastea lui Radu Vodă, să nu mai stea lângă Voevod, și a și pornit îndată cu o mie de Sârbi***). Văzând Radu Vodă că ostașii ar fi gata să-l părăsească și Kracker ațâța mereu, trimis-a Radu Vodă îndată înainte pe Gheorghe Rácș cu două mii de călăreți și cu căpitanii, iar cu Kracker a trimis pe Mărza cel Mare, împreună cu o mie de călăreți; și au plecat. Mers-au până la Brașov; Gheorghe Rácș cu cei două mii de călăreți pomeniți a ocolit pe alt drum și a sosit și el la Brașov****), și împreună cu cei trei mii de ostași și-au așezat tabăra tot acolo la Brașov. Au stat acolo două zile. În urma scrisorii lui

* — Kracker la Radu Șerban Sz, III. pp. 168—172

²⁾ În original: audientiat ad.

** — Răspunsul Voevodului român. Sz. III. pp. 172—173.

*** — Înțelegerea lui Kracker cu ostașii și cu Deli Marco.

Sz. III. pp. 174—175.

**** — Plecarea lui Rácș în Ardeal. Sz. III. pp. 175—176.

Kracker și a lui Gheorghe Răcz au venit din Secuime câteva sute de Secui *). Inșă între cei trei mii de ostași și între Secui umblau multe svonuri: Că Moise Secuiul a trimis soli la Radu Vodă și Radu Vodă s'ar fi împăcat și s'ar fi înțeles cu Moise Secuiul **); că boierii și divanul lui Radu Vodă ar fi vorbit cu Ioan Răcz, care era la Moise Secuiul; că Moise Secuiul ar fi făcut domn mare pe Radu Vodă în Ardeal și i-ar fi dat moșii în această țară și a făgăduit și multor boieri că le va da moșii; — ostașii pomeniți, atât Secuii cât și ceilalți au rămas desnădăjduiți și lucrurile au ajuns până acolo, încât o parte dintre ostași au voit să pornească în Țara-Românească, iar cealaltă parte a voit să apuce spre Ungaria. E bine să se știe și să se ia aminte că cei mai mulți ar fi trecut de partea lui Moise Secuiul, astfel: Farkas Kis, Ioan Csonka, împreună cu o mie trei sute de călăreți, apoi și ostașii lui Ștefan Halmagy — cinci sute de Munteni — toți ar fi trecut de partea lui, tot astfel și Secuii credincioși Impăratului Roman. În urma svonurilor pomenite și a îndoielii — să treacă de partea lui Moise Secuiul și a Tătarilor — ar fi ieșit mare stricăciune și primejdie, dacă nu s'ar fi prevenit totul cu multă înțelepciune. Tot astfel și cei 3000 de ostași pomeniți ar fi trecut mai curând la Tătari, ceea ce dacă s'ar fi întâmpnat, ostașii Majestății Sale n'ar fi putut fugi din țară. Cu toate acestea Kracker, Gheorghe Răcz și Aloisius Radibrád i-au liniștit, cu multă osteneală, pe cei 3000 de ostași ***) , de s'au întors și s'au strâns în tabără, pe când au mai sosit, după aceea, încă câteva sute de Secui.

După aceea Stanislau Kracker a adunat mai multe feluri de arme, în preț de cinci sute de florini, și le-a împărțit ostașilor, pentru că nu prea aveau. Afară de aceasta Kracker a pus să se facă în Brașov câteva steaguri ****) din tafta roșie, dublă, cu emblema Majestății Sale Impăratului Roman: vulturul cu două capete încoronate și o cruce la mijloc. Din aceste steaguri a pus să se facă cinci, și pe lângă acestea un steag pentru pedestrii cu o cruce, și aceste cinci steaguri ¹⁾ le-a împărțit în numele Majestății Sale Impăratului Roman — în văzul tuturor ostașilor — vitejilor de frunte și Secuilor și în acelaș loc i-a pus să jură, și au și jurat, că vor sluji cu credință Impăratului Roman. De aci înainte ostașii șovăelnici pomeniți mai sus s'au înțeles și și Secuii s'au strâns sub aceste steaguri, ca la cinci mii de călăreți și pedestrii.

Dar Moise Secuiul iar a început a se focmi cu Radu Vodă ****),

* — Secuii în tabăra imperială și a lui Radu Vodă. Sz. III. pp. 184—185

** — Tratatative de pace. Sz. III. pp. 188—189.

*** — Nemulțumirea ostașilor. Sz. III. pp. 186—187.

**** — Steagurile făcute de Kracker. Sz. III p. 187.

¹⁾ De fapt ar reeși cu totul șase.

**** — Solul lui Moise Secuiul: Szalánczi, la Radu Vodă. Sz. III. pp. 178—179.

pentru care lucru Radu Vodă a trimis die 11 Iunii ¹⁾ doi boieri zălog*). A fost o minune acea tocmeală, însă Moise Secuiul era atunci foarte bine dispus, iar aceia cari nu trecuseră încă sub steagurile Majestății Sale Impăratului Roman stăteau desnădăduiți; pe aceștia, repet, i-au putut readuce numai cu multă osteneală. Erau și astfel de svonuri, că Radu Vodă se va întâlni la Brașov cu Moise Secuiul și vor vorbi unul cu altul, ceea ce ostașii au dedus din faptul, c'au văzut curieri venind și plecând dela Moise Secuiul și Radu Vodă. Dar după aceea, prin îngrijirea stăruitoare a lui Kracker, curierii lui Radu Vodă au fost prinși pretutindeni și câțiva au și fost uciși în taină, încât Radu Vodă n'a putut afla nici o veste, și astfel nu s'a mai putut face tocmeala. Dacă a văzut Moise Secuiul, că tocmeala pomenită nu e statornică și nu poate ajunge la bun sfârșit, numai atunci a trimis avantgarda, ostași aleși, ca la cinci mii de călăreți, așijderea și 400 de Tătari, cari s'au așezat la o milă de Brașov. (Notă marginală: *Ostașii lui Gh. Makó: 5000. Tătari 400.*²⁾.)

Dușmanul a alarmat în ziua de unsprezece Iulie pe oamenii Impăratului și a năvălit cu îndrăzneală asupra lor. Mărza cel Mare le-a întors atunci spatele cu 1000 de călăreți și s'a purtat astfel, încât Secuii și ostașii Majestății Sale Impăratului erau aproape să piardă bătălia. Inșă pomeniții slujitori de frunte ai Impăratului Roman prin hotărâri înțelepte s'au încercuit îndată cu care și s'au luptat astfel cu dușmanul, dela amiază și până seara, apărându-se. Ințr'această vreme a sosit Mărza cel Mic ³⁾ cu trei sute de călăreți în ajutorul ostașilor Majestății Sale, însă prea târziu, căci atunci lupta era pe sfârșite și până atunci au pierit din amândouă părțile până la o sută de oameni. Cum dușmanul n'a dobândit nimic în lupta împotriva oastei Impăratului Roman, purces-a dușmanul și s'a așezat la o milă depărtare de tabăra Majestății Sale și așteptând mai multe ajutoare a trimis [soli] la Moise Secuiul. Dar cum și Moise Secuiul aștepta ajutoare, voit-a să trimită și el ⁴⁾. Indată ce au auzit ostașii Majestății Sale, că i-ar sosi dușmanului mai multe ajutoare, sfătuitu-s'au și ostașii Majestății Sale unde ar putea merge în loc mai bun să se odihnească. După această purces-au în ziua de 13 Iulie la ceasurile 3 înainte de faptul zilei până la Râșnov, la o milă de Brașov și două de Feldioara**), unde și-au așezat tabăra. De îndată ce ostașii Majestății Sale au purces în alt loc, dușmanul a crezut că i-au întors spatele și a alergat după ei, ca și când i-ar fi putut nimici îndată. Oamenii Majestății Sale s'au

¹⁾ Cu scrisorile pomenite la Nrele CIX și CX.

* — Despre scrisorile lui Radu Vodă și a boierilor către Moise Secuiul. *Sz. III. pp. 179—183.*

²⁾ Sic.

³⁾ Dimitrie Mărza.

⁴⁾ Soli, firește.

** — Oastea imperială lângă Feldioara. *Sz. III pp. 183—184.*

încercuit repede cu care, încât dușmanul nu le-a putut pricinui prea mari stricăciuni. Totuși lupta a ținut, cu aceștia, un ceas întreg. În cele din urmă ostașii Majestății Sale au început să se lupte cu adevărat și n'a trecut nici o jumătate de ceas și Dumnezeu a dat iztândă ostașilor Majestății Sale și în acea zi au pierit dintre dușmani și dintre ceilalți ostași ardeleni până la trei mii, iar dintre ostașii Majestății Sale, răniți și uciși, ca la trei sute.

După luptă ostașii Majestății Sale s'au așezat la pasul Branului, la o milă de Râșnov, — tot acolo au tăiat capetele lui Gheorghe Makó și Mihail Imecs și le-au trimis lui Radu Vodă în Țara-Românească pentru a-l înbărbăta să trimită ostașii încă întârziați în ajutorul Majestății Sale.

În acest timp Moise Secuiul, împreună cu Bectes Pașa și cu ostași lui, până la zece mii, au sosit la Brașov și și-au așezat tabăra lângă moara de hârtie*), încercuindu-și tabăra cu care. Pe lângă aceasta avut-a și arme de pușcat, până la douăzeci de tunuri mari și mici, și Brașovenii încă i-au dat arme și două sute de drabanți. Cu toate acestea credea mult, că fiind în fața lui Radu, vor vorbi despre împăcare, căci curierii lui Radu Vodă și ai lui Moise Secuiul se schimbau iarăș des.

După aceasta trimis-a Radu Vodă doi soli din Țara-Românească în tabăra Majestății Sale la Bran, unul cu numele Constantin, iar celălalt era un logofetel¹⁾ (cu numele Dan)**) și prin aceștia a dat de știre lui Stanislau Kracker și domnilor din celelalte clase, să nu înceapă războiul cu dușmanul, ci să fie pe pace până ce va sosi și el. Din pricina acestei vești s'au supărat Sârbii și alți ostași, și, luând de gât pe cei doi soli, i-au târât astfel și ostașii îi loveau îndeobște cu ghioaga, măciuca și cu alte arme, încât au murit peste câteva zile din pricina multelor lovituri. În aceeași zi ostașii Majestății Sale i-au trimis știre lui Radu Vodă***) , că ei nu stau alături de Turci; dacă Înălțimea Sa și boierii au această poftă pot s'o face, însă să vadă și să se gândească bine cum îi va fi în viitor și ce va păți.

Peste câteva zile Radu Vodă a venit în tabăra Majestății Sale****), dar în felul următor: Stanislau Kracker, Gheorghe Râcz și Aloisius Padebrad au început să se sfătuiască mai întâiu cu ostașii, ca atunci când va sosi Radu Vodă cu boierii, ostașii să nu-i supere cu nimic; ostașii au și făgăduit că nu-i vor mustra pentru greșeli și nici nu-și vor mai aduce aminte de ele. Îndată ce a sosit Radu Vodă în tabăra Majestății Sale s'a

* — Locul și întărirea taberei lui Moise Secuiul Sz. III. pp. 203—204.

¹⁾ În orig: Kis cancellarius Logofet.

** — Solii lui Radu Vodă în tabăra imperială. Sz. III pp. 200—201.

*** — Radibrad trimis de Imperiali la Voevod Sz. III. p. 202.

**** — Radu Vodă trece în Ardeal. Sz. III. pp. 177—178.

— Venirea lui Radu Vodă în Ardeal. Sz. III. pp. 202—203.

tocmit și el cu căpitanji să nu-i mai pomenească de greșeli. Cu toate acestea Moise Secuiul a trimis pe hodnogiul Ștefan Halmagy, un slujitor de frunte, și doi Brașoveni cu scrisori la Radu Vodă să trateze din nou despre pace*). Radu Vodă a și voit să trimită soli, însă aflând Kracker, s'a înțeles cu Secuii să ceară dela Radu Vodă pe Ștefan Halmagy, căci altfel îl vor lua cu sila. Au plecat îndată la Voevod și s'au plâns, că ține la el pe trădători și că prin ei tratează cu Moise Secuiul; cerut-au cu multă rugămintă pe Ștefan Halmagy dela Voevod, — dar dacă nu li-l va da îl vor lua cu sila. Ceeace s'ar fi și întâmpat, dar cum căpitanul Atillo a știut să spună multe vorbe glumețe Voevodului, lucrurile s'au liniștit. — Însă Radu n'a si bozit pe Ștefan Halmagy din cortul său, căci dacă ar fi ieșit l'ar fi tăiat Secuii îndată.

După aceea Kracker a înduplecat, prin Secui și prin alți ostași, pe Radu Vodă să ia parte și el la lupta în contra dușmanului, împreună cu ostașii săi; astfel în ziua de 24 Iulie, după venirea lui Radu Vodă, toți și-au orânduit călăreții și pedestrii. Deli Marco și cei o mie de călăreți au descălecat de pe cai și s'au gătit împreună cu ceilalți pedestrii; toți ostașii au înălțat rugăciuni către Dumnezeu și invocând de trei ori numele lui Isus au năvalit asupra dușmanului, peste care trecând pe jos sau călări, din mila lui Dumnezeu au biruit pe dușman.**)

(Notă marginală de mână târzie: *Această din urmă luptă a fost în ziua de 27 Iulie, Joia.*)

În lupta din urmă au pierit dintre dușmâni șase mii de ostași, sau și mai mulți, împreună cu Moise Secuiul; Tătarii, ca la două mii, îndată au întors spatele și s'au îndreptat o parte spre Țara-Românească, altă parte spre Moldova; dar Secuii, cari erau încă în urmă și nu putură veni din pricina oastei lui Moise Secuiul, aflând de biruință, au tăiat pe toți Tătarii la trecători și în munți; Bectes Pașa a fugit cu mulți unguri.

În ce privește steagurile dobândite de ostașii Majestății Sale și ai lui Radu Vodă au hotărât să le ducă lui Gheorghe Basta; lui Radu Vodă n'au voit să-i dea la început nici unul, pentru că s'a tocmit cu Moise Secuiul. Dar Aloisius Radibrad s'a rugat lui Kracker să ceară, el, steagurile dela Sârbi și dela Deli Marco, însă trebuia să plătească pentru fiecare steag câte 10 florini, iar pentru un steag turcesc. fără podoabe de argint, 40 de florini. Astfel a primit Radu Vodă steagurile***). Luat-a împrumut dela Brașoveni douăzeci de mii de florini****), pe cari ia împărțit ostașilor săi și tot acolo la Brașov a luat banii, aurul și argintul, dela nemeșii rebeli; cât privește suma au scris-o Brașovenii la catastif. Astfel s'a sfârșit lupta cu Moise Secuiul.

* — Ștefan Halmagy la Radu Vodă. Sz. III. pp. 207—210.

** — Biruința lui Radu Șerban. Sz. III. pp. 212—216.

*** — Cearta asupra steagurilor capturate. Sz. III. pp. 217—218.

**** — Radu Vodă și Brașovenii. Sz. III. pp. 218—219.

(Notă târzie sub acestea: Moise a trimis din Mediaș pe Gheorghe Makó împotriva ostașilor lui Radu Vodă. Makó a câștigat, în lupta cea dintâiu cu Gheorghe Rác, două steaguri, dintre cari unul era roșu și avea paju.a Craiului¹⁾ nemțesc: vulturul cu două capete. Împreună cu cele două steaguri trimis-a și doi oameni prinși lui Moise, care era acum cu tabăra la Moșna²⁾. Deacolo din Moșna a trimis vorbă prin Francisc Rélai ca să nu se mai lupte cu ostașii lui Gheorghe Rác, să-i lase în pace până ce va sosi el acolo. Însă Gheorghe Makó ne mai așteptând s'a luptat cu Gheorghe Rác, fără noroc^{*}). Atunci când a aflat Moise vestea tristă^{**)} trecuse cu întreaga sa oaste Oltul și de-a-lurile pe la Cohalm³⁾ și se îndrepta spre Brașov, așezându-și tabăra întâiu la Măieruș mai apoi la Brașov lângă moara de hârtie, unde s'a întărit⁴⁾).

CXVII.

1603 Cei pieriți din oastea lui Moise Secuiul. 1603. 17. Iulii.

Iul. 17

La văleatul 1603 luna lui Iulie în 17 zile au pierit în lupta lui Moise Secuiul, la Brașov, și în timpul domniei lui, în alte părți: ***) întâiu Moise Secuiul, Ștefan Toldi de Szalonta, Nicolae Bogáthi diac bun, Ioan Szentpáli Ladislau Toroczko, aceștia erau sfetnici Gheorghe Makó Ioan Iacobinus din Cluj Francisc Horváth, Ioan Fiotta artilerist italian Mihail Imecs (Notă marginală: *Aceștia sunt toți din nobilimea înaltă și nemeși* ****) Ștefan Tomori Gheorghe Lázár, Farkas Kabos, Balás Boer, Nicolae Gleșan⁵⁾⁶⁾

CXVIII.

1603

Post cladem coronensem Radu Vodă a voit să spânzure chiar și trupul mort al lui Nicolae Bogáthi, însă s'a rugat pentru el Ștefan Tholdi⁷⁾).

¹⁾ In orig. : fejedelem.

²⁾ Jud. Fărnavă-Mare.

* — Lupta dintre Makó și Rác. Sz. III. pp. 189—196.

** — Moise Secuiul află vestea pierderii bătăliei. Sz. III. pp. 198—199.

³⁾ Jud. dela nota 2.

⁴⁾ Sz. IV. pp. 194—200.

*** — Cei morți în lupta dela Brașov. Sz. III. pp. 220—221 și 228—230

**** — Ungurii fugiți din lupta dela Brașov Sz. III. pp. 226—228.

⁵⁾ In total 99 de inși înșirați cu numele. I-am pomenit numai pe cei mai importanți.

⁶⁾ Sz. IV. pp. 200—201.

⁷⁾ Sz. IV. p. 202.

CXIX.

Pag. Praeced¹⁾.

1603

Pe Românul Mârza care a fost hodnogiul Românilor în Bupta dela Braşov, l-au omorât dincolo de Subcetate, unde curge un râuleţ pe sub un deal, cum apuci drumul spre Sebeş, dincolo de Balgrad. Au găsit la el o mie cinci sute de galbeni, pe cari i-a strâns cu prilejul atâtor prăzi. (Notă marginală: *Nu-i adevărat.*)²⁾

CXX.

Solii lui Radu [Vodă] la Rudolf, 1603.

1603
Aug.

Radu Vodă a trimis la Praga, după biruinţa asupra lui Moise, patruzeci de steaguri^{*)}. Lucrul e cunoscut de toată lumea. Un boier de frunte, Radu Clucerul, spunea în Cluj că Radu a trimis împăratului o sută optzeci de steaguri, ceea ce e o mare minciună valahă. În vremea când au fost prezentate aceste patruzeci de steaguri împăratului la Praga era acolo şi Mateiu Viczei, un Clujan de frunte, drept şi blând; au fost primite cu o cinste atât de mare, încât împăratul a aşezat pe puturoşii solii valahi, în timpul cât au stat în biserică înaintea episcopilor; au fost găzduiţi împărăteşte şi cu atâta belşug, încât ar fi putut trăi două sute de oameni din ceea ce au avut solii puşini la număr. Prezentarea steagurilor a fost zugrăvită la Praga în icoane. Din prilejul înfrângerii Secuiului fost-a mare procesiune la Praga, erau de faţă şi arhiducele, episcopii — solii valahi erau însă la locul de frunte şi mergeau la dreapta —; i-au ţinut în cinste foarte mare³⁾.

1604.

CXXI.

Despre Ieremia Domnul Moldovei.

1604

Se spune că Ieremia Vodă e om blând, cuvios şi drept. Vrea să i-se dea ştire de orice lucru mic s'ar întâmpla la curte sau în ţară. Uşa lui stă deschisă tuturor. De multe ori şade afară şi dacă vede un om străin îndată îi vorbeşte, întrebându-l ce caută. Nu pedepseşte pe nimeni fără judecata, nu ucide, nu ia vitele şi avutul nimănui, fără pravilă. Aflând despre moartea lui Ioan Boronkay şi a altor nemeşi în Ardeal s'a întristat şi l-a

1) Paginaţia cronicarului, azi inidentificabilă.

2) Sz. IV. p. 202.

* — Trimiterea steagurilor la Praga. Sz. III. p. 218.

3) Sz. IV. pp. 202—203.

ținut pe Basta om nedrept, fiindcă i-a ucis fără judecată și i-a scris și o scrisoare lui Basta, că n'ar fi trebuit să facă ce a făcut și să-și scadă prin aceea renumele înaintea oamenilor; dacă au greșit trebuiau pedepsiți după pravilă, și e pildă urâtă ce-a săvârșit. Să-l ierte, dar îi dorește binele și nume nepătat, de aceea îi scrie și pentru aceasta să nu se supere.

După aceea va vedea că prin astfel de fapte și-a făcut mai mult rău decât bine, și dacă ar fi ținut seama chiar și numai de judecata omenească n'ar fi trebuit să facă ce a făcut.

Basta nu i-a răspuns la această scrisoare, din cecece Voevodul a dedus că Basta s'a supărat pentru musturarea binevoitoare¹⁾.

CXXII.

1604
Iunie

1604. Iunie. Sol tătăresc.

(Notă marginală: 1604 Iun. Vide 419²⁾). La anul 1604 în luna lui Iunie în 20 de zile a venit un sol tătăresc în Ardeal; numele lui Ahmed Celebi, fruntaș și sfetnic al Hanului tătăresc. Pe acesta l-a trimis Hanul tătăresc întâiu în Țara-Românească și, dacă va fi nevoie, să vină apoi și în Ardeal la Basta. După ce a arătat Voevodului Țării-Românești rostul soliei, trimisu-l-a. [Voevodul] în Ardeal împreună cu boierul Leca Comisul și cu fruntașul italian Attilius Vicomercatus Cremensis, general de-al lui Radu Vodă, așijderea și pe tânărul secretar³⁾ Antoniu. Solul tătăresc a crezut că va găsi pe Basta în Ardeal, însă Basta plecase din Ardeal înainte de aceasta cu vreo câteva săptămâni. Aci în Ardeal erau atunci comisarii Paul Krausenech și Carolus Imhoff, aceștia au primit cu mare cinste pe solul tătăresc și când l-au primit în audiență și după aceea când a mers la ei, i-au trimis la locuință careta lor cu șase cai și astfel l-au adus la comisari.

Când l-au primit întâiu în audiență fost-au la sfat cei doi comisari pomeniți și înafară de ei Thomas comes a Capreolis, Attilius pomenit mai sus, Erasmus secretarius, Antoniu secretarul⁴⁾. Voevodului Român, pomenit și el și Leca Comisul. La început solul tătăresc n'a voit să spună pricina pentru care a fost trimis. căci — zicea — pe mine m'a trimis stăpânul meu la Basta. Deaceea eu, dacă pct, voi pleca la locul unde îl voi găsi pe Basta. Comisarii i-au răspuns, că ei au aceeaș slujbă pe care a avut-o aci Basta și că și ei sunt sfetnicii de taină ai Imparatului nemțesc. Dacă vor fi astfel de lucruri ei vor rezezi de olac de.

1) Sz. IV p. 219.

2) Paginația lui Sz. Trimitere la însemnarea imediat următoare: „1604. 21 die Iunii“.

3) În orig. unguresc: secretarius.

4) Idem, ca la nota precedentă.

vor da de știre Impăratului și va avea în grabă și răspuns. Tătarul a zis că se mai gândește asupra lucrului. Venind a doua zi a spus rostul soliei. Iată conținutul: Țara-Românească și Ardealul să se închine Impăratului turcesc, căci altfel Hanul va veni cu foc și sabie asupra lor; Hanul tătăresc se află cu oaste numeroasă în tabără — pe fratele său mai mic l-a ales pentru Țara-Românească — stă gata cu multe mii de oameni, așteaptă numai răspunsul de aci și din Țara-Românească și îndată va veni asupra lor; acesta îi este cel din urmă răspuns pentru cei de aci și pentru cei din Țara Românească. După împărțirea acestor lucruri solul tătăresc mai stătu zece zile și apoi l-au slobozit să meargă în Țara-Românească, spunându-i că vor scrie Impăratului și că în câteva zile li-se va trimite răspunsul. Socotind anumite zile pentru răspuns, l-au rugat pe Hanul tătăresc, ca până la ziua hotărâtă să fie pe pace și nimic să nu înceapă.

Ar fi un semn că dorește din inimă acest lucru, dacă până atunci își va opri oastea și nu o va lăsa să intre în Țara-Românească. Sosind după aceasta răspuns dela Impăratul, s'a svonit că Radu ar fi primit steagul și topuzul dela Impăratul turcesc cu voia Craiului¹⁾ nemțesc și a lui Basta, dar se prefăcea că s'a închinat Turcilor, însă cu inima ar fi credincios tot Craiului nemțesc²⁾.

CXXIII.

1604. 21 die Iunii.

1604

(Notă marginală: *Supra 397*³⁾. In luna lui Iunie în 21 de zile a sosit din Țara-Românească solul Hanului tătăresc cu numele Ahmed Celebi, ejusdem hani camerarius et secundus consiliarius. Impreună cu solul tătăresc au venit și Attilius Vicomercatus Cremensis, campestris, marschalis Radulis vaivodae Transalpinensis și Leca Comisul, supremus curiae praefectus ejusdem vajdae, et secretarius ejusdem vajdae Antonius Varsius.

Aci în Cluj erau atunci comisarii Impăratului Rudolf: Paulus Krausenegh și Carolus Imhoff. Aci era și Tomas comes Capreolinus, Pancratie Sennyey și alții. Aceștia chemând și primind cu multă cinste pe sol, spus-a acesta următoarele:

1. 4) [Salută pe comisari și pe cei de față și cere salvconduct pentru a pleca la Basta.]⁵⁾

¹⁾ Vezi p. 178 n. 1.

²⁾ Sz. IV. pp. 221—222.

³⁾ Pag. orig. a cronicarului. Trimitere la însemnarea precedentă: „1604 Iunio. Sol tătăresc”.

⁴⁾ Punctele cari nu ne privesc le dăm în rezumat și în paranteze drepte.

⁵⁾ Partea ultimă a acestui punct — rândul din josul paginei lui Sz. — lipsește. Rândul a fost tăiat de către legător, ca și la p. 155. Vezi la această p. nota 3. După fraza rămasă incompletă se pare că solul voia să plece și la Impăratul.

2. [Impăratul Rudolf să trimită soli Hanului tătäresc cu cară să trateze despre pace, căci el nu vrea să mai fie împotriva creștinilor.]

3. [Hanul a trimis pe fiul său, pe „Sultanul Toktan Juscheis“, cu 4000 de oameni în ajutorul Impăratului turcesc. Dacă Impăratul Rudolf vrea pace să trimită soli înainte de a ajunge acesta la Turci¹].

4. Impăratul nemșesc să lase pe Radu, Domnul Țării-Românești, să primească steagul dela Turci. Dacă aceasta nu se va putea, să-l primească dela Hanul tătäresc și să se împace cu el.

5. Cei din Ardeal și Țara-Românească să dea Hanului douăzeci de mii de galbeni, pentru pace.

La acestea Krausenech și sfetnicii au răspuns :

1. [Mulțumesc pentru salut. La Basta nu e nevoie să plece, căci ei au aceeaș putere și autoritate.]

2. [Impăratul Rudolf încă dorește pacea. Nu se poate să trimită soli, el întâiu, căci i s'ar știrbi autoritatea împărătească. Vor comunica și „această“ dorință Impăratului.]

3. [Hanul să nu trimită pe fiul său până nu primește răspuns dela Impăratul. Răspunsul va veni în decurs de cincizeci și cinci de zile]. (Notă marginală: *Comisarii au trimis Hanului, prin solul tătäresc, un ceas de aur foarte frumos.*)

4. În ce privește primirea steagului vor întreba pe Basta, îi vor scrie și lui și cred că se va învoi.

5. Dacă Hanul tătäresc se va opri dela pustiiri vor scrie Impăratului și despre cei douăzeci de mii de galbeni și cred că vor avea răspuns binevoitor¹).

CXXIV.

1604

Boi de aur.

La Coloman Kasza erau doi boi de aur, cari prețuiau ca la o mie două sute de galbeni. Unii zic că sunt scule antice²), eu am văzut însă acești boi, cari nu sunt antici, ci lucru de artă românească foarte proastă. Se pare că i-au adus din vreo biserică din Țara-Românească. Unul dintre boi stătea în genunchi. Cred că au voit să înfălișeze, după obiceiul papistășesc, pe boii dinaintea ieslei lui Cristos. Căci legea lor pune, înaintea ieslei lui Cristos, boi și măgari, că adică, în frigul cel mare, aceștia ar fi încălzit cu răsufierea lor pe noul născut Cristos. Voind vreun Voevod român să prăznuiască această naștere, a pus să se facă doi boi din aur pentru cinstirea altarului și pentru mântuirea sufletului său. Coloman Kasza a dat acești doi boi comisarului Krausenech, atunci când i-a cerut să-i vadă ; cred că i s'a plătit

¹) Sz. IV. pp. 222—224.

²) În orig. unguresc: Antiquitäs.

valoarea aurului și au ajuns astfel în mâna Nemților, ceace nu e mare pagubă.

(Notă marginală: *Nu i-au dat nici o para. Krausenegh l-a înșelat luându-i pe nimic dela Kasza*¹⁾).

CXXV.

Mense Augusto. Hanul tătăresc avea de gând să treacă prin Moldova și prin Ardeal peste munții Brașovului și ai Bistriței și a și trimis un sol mare la Voevod, prin care cerea ca Voevodul să-i dea câțiva oameni, cu cari să umble prin munții Bistriței și să vadă ce drum ar putea să găsească pentru Hanul tătăresc? Voevodul s'a sfătuit asupra acestui lucru și venind în acelaș timp mai mulți Mărzaci de frunte la Voevod le-a răspuns, că va face ceea ce cer și că nu va fi cu nimic mai prejos de ceea ce a poruncit Tătarul. Intr'acestea chemat-a noaptea la sine în taină pe marele sol și l-a înduplecat, cu multe făgăduieli și daruri, să-l roage [pe Han] să nu treacă cu oastea pe acolo și — zise — dacă te îndoiiești da la o parte îndoiala, căci e așa cum îți spun. Muntele Bistriței e un loc unde n'aș putea să deschid cale nici până la Crăciun cu tot norodul țării; despre muntele Brașovului nici nu trebuie să mai vorbim multe. Sunt atâtea păduri și stânci pe acolo încât numai singur Dumnezeu și focul ar putea deschide drum. Solul reîntors la Han a revenit iarăș cu mare grabă la Ieremia și dacă a aflat că Hanul s'a hotărât să nu mai vină i-a trimis o sută de măsurii²⁾ de miere o sută de măsurii unt, opt sute de iepe, zece mii de galbeni și a slobozit și pe omul său împreună cu solul; stat-a acesta la Han până ce au trecut Tătarii Dunărea. După aceea a purces Hanul tătăresc la serdarul din Ungaria. Tătarii au fost optsprezece mii toți cu puști și cu săgeți. Cei mai mulți: Tătari-Cerchezi. Impreună cu Hanul era și fiul său de optsprezece ani. Unii spun, și cu dreptate, că Tătarii n'ar fi mai mulți de șase mii, dintre cari cinci mii de Tătari-Cerchezi cu puști și săgeți, iar o mie de Tătari numai cu săgeți. Au trecut peste Moldova în Bulgaria, ca să plece pe lângă Dunăre după fiul Hanului tătăresc; generalul acestora era sultanul Galga³⁾.

CXXVI.

Banii trimiși lui Radu [Vodă].

1604

În acest an, 1604, Impăratul nemțesc a trimis lui Radu, Domnul Țării-Românești, după socoteala făcută de diecii comisariilor: o sută de mii de florini, și o mie șapte sute și optzeci și trei de florini, adică 101,783. Radu Clucerul a adus odată cincizeci și cinci de mii, apoi restul⁴⁾.

¹⁾ Sz. IV. p. 225.

²⁾ În orig: tone.

³⁾ Sz. IV. pp. 227-228.

⁴⁾ Idem, ibidem p. 233.

CXXVII.

1604

Radu Vodă.

Scrisoarea lui Radu, Domnul Țării-Românești, fu adusă comisarilor la Sibiu și în ea le scria să vadă dacă-l pot ajuta cei din Ardeal sau nu, căci Țării umblă mereu prin țară. Dar acestea erau minciuni, căci din altă parte li s'au adus știri comisarilor, că zidește de zor cetatea Bucureștilor, o împrejmuieste numai cu piatră, așa precum începuse Sinan Pașa; în fiecare zi lucrează șase mii de oameni. Și a primit steagul și dela Turci și-l așteaptă pe fiecă zi și dela Bocskay¹⁾.

CXXVIII.

1604
Dec.

1604. Decembri.

Chiar înainte de Crăciun trimiseră comisarii Hofman și Imhoff pe Iuliu Caesar Muraltus la Radu Vodă în Țara-Românească să ceară ajutor împotriva lui Bocskay. Au căutat să-l prindă pe Bocskay la mijloc, dintr'o parte Voevodul, de cealaltă parte Basta. Voevodul făgăduise că trimite zece mii de oameni, dar, cum spunea însuș Muraltus, e de necrezut să poată trimite atâtia, doar dacă ar fi venit cu toată țara ca Mihaiu Vodă. Cu toate acestea avea gata la curtea sa, în toată vremea, trei mii de oameni, pe cari putea să-i trimită.

Este un boier în Țara-Românească cu numele Komle; și acesta poate veni cu o mie de oameni. Acest boier Komle a mers împreună cu Avram Horváth, în vara anului 1604 — Iulie — spre Belgrad²⁾. Komle a dat sfatul să cuprindă și să pustiască acel loc³⁾, nu Avram Horváth etc.⁴⁾.

CXXIX.

1604
Dec.

1604. 16 Decembris. Ștefan Bocskay trimite pe Gheorghe Kékedi la Poartă la Impăratul.

[Intăiu fu trimis Kékedi la Mehmed Pașa în Belgradul sârbesc.]
. A doua oară m'a trimis Înălțimea Sa Domnul la prea puternicul Impărat turcesc cu multe daruri frumoase; pretutindeni am fost primit cu multă cinste, Impăratul m'a primit de trei ori făgăduind mult bine Craiului⁵⁾, ba î-mi dete și 16 mii de Turci

1) Sz. IV. p. 233.

2) Belgradul sârbesc.

3) Belgradul ?

4) Sz. IV. pp. 267—268.

5) Bocskai.

ca să scot din domnie pe Radu, Domnul Țării-Românești, dacă nu se va purta cu dreptate față de stăpânul meu. L-am pus să jure credință Craiului, așijderea și pe boieri. De acolo am adus pe Ali Pașa sub cetatea Sighișoarei împotriva Nemților. Dela cele șapte orașe săsești am primit scrisori de credință. Purces-am la Cașovia cu cărțile de credință dela Impăratul turcesc, dela Radu Vodă și dela Sași; Înălțimea Sa s'a bucurat foarte mult. De acolo din Cașovia a plecat în Ardeal¹⁾ și a jurat înaintea țării . . .
 2)

1605.

CXXX.

1605. 16 Ianuarie. Luarea Satului-Mare.

1605
Ian. 16

.
 In cetate era și un episcop³⁾ român despre curajul căruia se minunau toți. Acesta se lupta cu un paloș mare nemțesc și în locul unde lovea nu lovea înzadar. În cele din urmă a fost împușcat tocmai prin mijloc și a murit⁴⁾. Acest episcop — mic de statură și cu plete lungi — a fost și aci în Cluj, la Basta; purta toiag suflat cu argint⁵⁾.

1) Ștefan Bocskai.

2) Sz. IV. p. 207.

3) Pisppek.

4) Acest „episcop român” pare a fi Ioan de Prislop, mitropolitul lui Mihail Viteazul la Bălgrad, izgonit din scaunul vlădicesc în anul morții Voevodului și restabilit, se pare, din nou de Basta — Sz. ne arată în rândul următor că a avut legături cu Basta — ale cărui urme se pierd tocmai în acest timp. Urmașul lui Ioan de Prislop, Teoclist, e pomenit la 13 Martie 1606, deci după anul menționat de cronicarul nostru ca an al morții „episcopului român”. Despre vreun exarh maramureșan și vlădică de Muncaciu nu poate fi vorba, fiindcă datele păstoririi episcopului contemporan, Sârghie — fost egumen de Tismana — se cunosc cu precizie: 1600—1614. Nu e nici Spiridon al Vadului și Maramureșului — cum credea Șincai (Cronica, ed. din 1853, vol. II. p. 313) unde vorbește despre lupta dela Satu-Mare tocmai după Sz. („apud Hevenes”) — Spiridon care păstorește a două oară între 1601—1608. (Pentru șirul cronologic al vlădicilor ardeleni vezi „Lista mitropoliților și episcopilor români” dela sfârșitul vol. II. a Istoriei Bisericii Românești de N. Iorga.) D-l Iorga se pronunță cu probabilitate (în Istoria citată vol. I. p. 228) pentru acelaș Ioan de Prislop. Coincidența datelor asupra dispariției „episcopului român” pomenit de cronicarul ungar nepotrivindu-se pentru nici un alt vlădică ardelen contemporan — care ar fi putut deceda la „16 Ianuarie 1605” — decât pentru Ioan de Prislop, credem că ipoteza d-lui Iorga ar putea fi transformată într'un adevăr istoric, completând prin aceasta datele asupra primului mitropolit al Românilor din Ardeal cu reședința la Alba-Iulia. Astfel Ioan de Prislop, numit episcop la 20 Martie 1588 și hirotonisit în acelaș an, mitropolit în Bălgrad dela 1599—1601, izgonit de aci odată cu uciderea lui Mihail Vodă Viteazul și restabilit apoi de Basta a murit la 16 Ianuarie 1605 cu ocazia luării Satului-Mare de către Ștefan Bocskai.

5) Sz. IV. p. 320.

CXXXI.

1605

.....

 Radu Vodă i-a speriat pe Secui: dacă nu vor fi liniși-
 tiți va pleca cu oaste asupra lor. Secuii au trimis oameni la
 Radu rugându-l să rămână buni vecini, căci ei nu vor căuta nici
 o pricină pentru ceartă. Noi — ziseră — împreună cu națiunea
 noastră am jurat, că vom să trăim și să murim împreună. De
 dimineața și până la amiază mustră¹⁾ pe soli: v'ați pierdut —
 zise — orice reputație cânilor, v'ați hănit de Impăratul Roman²⁾,
 ve-ți vedea că nici unul nu va scăpa dintre voi. Cu toate acestea
 i-a scris lui Gyulaffy³⁾, să nu se teamă de el, căci el îi va sluji
 cu plăcere, ceeace se vedea că e viclenie⁴⁾.

CXXXII.

1605

In 6 Iunie l-au trimis pe Ioan Régeni la Voevodul Țării-
 Iun. Românești⁵⁾.

CXXXIII.

1605

Impăratul a rânduit e regione Transalpinæ pe Ali Paşa cu
 32 de mii de oameni lângă Dunăre, ca nu numai să supună pe
 Voevod, ci ca el să silească și pe Ardeleni și mai ales pe Sași
 să se închine; dacă nu-i va putea sili la supunere să pornească
 Paşa îndată în Țara-Românească s'o cuprindă și să mazilească
 pe Voevod. Kékedi⁶⁾ a plecat înainte la Voevod și l-a întrebat
 dacă va face toate acestea sau nu; dacă da, rămâne în scaunul
 său, dacă nu, va trece Dunărea și va chema asupra lui pe Ali Paşa.

Văzând Voevodul cât e de strămtorat, jură înaintea lui Ka-
 muthi că va fi credincios prea puternicului Impărat și lui Bocskai.
 Chiar scrisese Impăratului nemțesc că are îndatoriri față de alții;
 de aci înainte Sașii să nu-i mai ceară nici bani, nici ajutor, ci
 să asculte de porunca prea puternicului Impărat. Într'acestea Sașii,
 ne având ce să mai facă, s'au supus prea puternicului Impărat
 și lui Bocskai. Și astfel au purces solii Sașilor la Gyulaffi la
 Albești⁷⁾ și au făcut jurământ de credință. După aceasta plecat-a
 Gyulaffi spre Odorheiu și Braşov, la tabără.

.....⁸⁾.

1) Radu Vodă.

2) Trecuseră de partea lui Bocskai.

3) Gyulaffi era în tabăra lui Bocskai.

4) Sz. IV. pp. 337—338.

5) Idem, ibidem p. 345.

6) Solul de mai sus, p. 184.

7) Fehéregyháza, jud Târnava-Mare, la 6 Km spre est de Sighişoara.

8) Sz. IV. p. 346.

CXXXIV.

In ziua de 12 Iulie am purces spre Braşov

 Am mers iarăş la Feldioara. Aci au adus Sibienii şi Braşovenii cartea de credinţă, de pace şi de înţelegere, care a avut şi pecetea întregii Universităţi ¹⁾. Atunci sosi acolo dela Radu Vodă şi Ştefan Halmágyi, care tratase pacea între Radu şi nobilii ²⁾.

CXXXV.

Lucruri întâmplate în 1605 sub cetatea Sighişoarei.

.

 In ziua de 1 Iunie veni vestea că Radu, Domnul Țării-1605
 Româneşti, a pornit cu toată oastea sa şi ar fi la cetatea Branului.

A 2-a zi fu trimis înainte Ştefan Bedő, căpitanul din Trei-Scaune, cu călăreţi şi pedestrii, să aducă veşti; Ladislau Gyulaffy cu întreaga oaste a purces după el. Când să ajungem la satul săsesc Archita ³⁾ veni un curier, care spuse hotărât, că Radu nu ar fi acolo, ci vin oştile ungureşti cari au fost în Țara-Românească să se alătore lui Ladislau Gyulaffy şi la oastea ardeleană, nu ca duşmani ci ca prieteni. Gyulaffy a trimis înainte cu instrucţiuni pe Francisc Vas şi Farkas Kamuthi şi apoi au venit la noi împreună cu Ştefan Bedő, şi s'a întors şi Gyulaffy ⁴⁾

.

 In ziua de 12 [Iunie] ⁵⁾, când eram în câmpia Şardului, veniră solii Domnilor din Moldova şi din Țara-Românească, boieri de frunte, pentru întimpinarea cărora Gyulaffy trimise pe Farkas Bethlen. Solul lui Ieremia avu însărcinarea să spună, că ajutorul stă gata şi Ieremia vrea să-l trimită în orice ceas Radu se gândeste la pace şi ar fi gata să trimită cu plăcere trei mii de oameni, arme şi soldă pentru opt sute de ostaşi ⁶⁾.

.

 In ziua de 26 Iunie sosl ajutorul moldovenesc în număr de cinci mii, dintre cari o parte erau curteni, altă parte Cerchezi, bine înarmaţi, după obiceiul lor, cu lănci, puşti şi săgeţi. Conducătorii lor erau Cristea şi Ştefan Vornicul, întru întimpinarea

¹⁾ „Universitatea Săsească“.

²⁾ Sz. IV. (Ujabb póllék) p. 564. Történelmi Tár. 1892, p. 420.

³⁾ Jud. Odorhei.

⁴⁾ Sz. IV. (Ujabb póllék) p. 560. Történelmi Tár 1892, pp. 415—416.

⁵⁾ Luna reese din ştirile de mai înainte.

⁶⁾ Sz. IV. (Ujabb póllék) p. 560. Történelmi Tár. 1892, p. 416.

cărora au mers Ladislau Gyulaffy și alți nobili, ca la o pușcătură de obuz. După amiazi curtenii și Cerchezii au început lupta și s'au purtat vitejește. Ștefan Kun fu atunci rănit. În aceeași zi dimineața a fost spânzurat în tabără căpitanul haiducilor Andrei Székel din Balgrad pentru că s'a luat, fără voia Domnului, după niște cirezi de vite, și de aci mergând în Secuime a ucis și jefuit într'un bălcu de țară cinci oameni ¹⁾.

CXXXVI.

1605 În ziua de 7 Iulie s'a întors la Craiul ²⁾ Gheorghe Korniş, care fusese trimis de Domnul nostru ³⁾ să ducă pe Ieremia și pe Simeon Vodă în Țara-Românească și să scoată pe Radu Vodă din țară. Era chiar pe drum ⁴⁾ când sosi Gheorghe Kékedi dela Ali Pașa (pe care-l puse Impăratul serdar mare în Dobrogea) spunând nobililor să-l oprească pe Korniş pentru că dacă va intra cu oastea moldovenească în Țara-Munteniei s'ar supăra Impăratul și Pașa pe Domnul nostru și pe țară, și astfel l-au rechemat pe Gheorghe Korniş și n'a putut să-și ducă la îndeplinire cele hotărâte.

Oastea moldovenească plecase din tabăra lui Gyulaffy acasă în Moldova, cerând slobozire dela Domnul ⁵⁾, și le-a și dat drumul ⁶⁾.

CXXXVII.

**Lucruri întâmplăte sub cetatea Sighișoarei
în anul 1605 în vremea când era general
Ladislau Gyulaffi.**

.....
.....
1605 La 23 Iulie sosiră în tabără Melchior Bogáthi și Benedict Mindszenti, venind din Gurghiu ⁷⁾... Ioan Kálnoki a venit dela Radu, Domnul Țării Românești, cu care s'a tocmit pentru pace și au ajuns până acolo încât Radu ceru dela Domn patru fruntași, unul dintre nobili, altul dintre Secui și doi dintre Sași, ca pacea să se poată încheia pe deplin. Trimis-a Voevodul cu Kálnoki pe Radu Clucerul și pe Nica ⁸⁾ Vistierul. Pe Radu Clucerul l-a lăsat la Rucăr, lângă care rămăsese zălog pârgarul din Brașov Paul Begner; în schimbul lui Begner a adus pe Nica Vistierul și l-a lăsat la Brașov. și apoi a venit Kálnoki la Domn. Noțiile au ho-

¹⁾ Sz. IV. (Ujabb Főllék) p. 561. Történelmi Tár 1892, p. 416.

²⁾ Bocskai.

³⁾ Acelaș Bocskai.

⁴⁾ Korniş.

⁵⁾ Bocskai.

⁶⁾ Sz. IV. (Ujabb főllék) p. 562. Történelmi Tár 1892, p. 418.

⁷⁾ Jud Murăș.

⁸⁾ In orig.: Nicát küldte.

tărât cu toții să plece dintre nobili: Gabriel Haller, dintre Secui: Ioan Kálnoki, iar dintre Sași: Mihail Fejér și Marcu Sonkabonk. Gabriel Haller a dat slujba de vicegeneral lui Melchior Bogáthi și au plecat la Rucăr 1).

CXXXVIII.

1 August. Oastea ungurească, oastea turcească a lui Ali Pașa și oastea lui Simeon Vodă s'au așezat nu departe de Sighișoara; deacolo haiducii din Țara-Românească împreună cu Tătarii au mers sub Sighișoara 2)... 3).

CXXXIX.

În ziua de 1 August oastea ungurească, oastea turcească a lui Ali Pașa și oastea lui Simeon Vodă s'au așezat nu departe de Sighișoara 4). De aci haiducii din Țara-Românească împreună cu Tătarii merseră sub Sighișoara; au prins îndată câțiva Unguri și Români, pe cari i-au iertat. Câțiva Nemți 5), cari au ieșit la cosit, au fost tăiați. Pe bucătarul 6) l-au adus viu; Bogáthi l-a dăruit pe acesta încă în aceeași zi lui Ali Pașa. Ali Pașa fusese cu șase mii, cel mult opt mii, de oameni. Simeon Vodă cu patru mii. Au fost cu totul douăsprezece mii de Turci, Tătari și Români; n'au fost mai mulți. 7)

CXL.

5. August. Radu Vodă a jurat înaintea lui Gabriel Haller, Ioan Kálnoki, Marcu Sonkabonk și Mihail Fejér, că va fi credincios craiului Bocskai, legându-se să țină următoarele ponturi 8).

Articuli quibus praestandis obligarunt penes juramentum:

1. Toate neînțelegerile ce au fost între cele două țări, încă din timpul lui Mihai Vodă, să se uite și să fie bună vecinătate și prietenie între ele.

2. Dacă Simeon Vodă ar cerca să năvălească asupra țării sale 9), îl vom apăra; de va fi nevoie de ajutor, îl vom ajuta.

3. Vom stărui împreună cu toată țara înaintea prea puternicului Impărat ca țara să rămână pentru toată viața înălțimii Sale. Credem că și Măria Sa, stăpânul nostru, va face aceasta.

1) Sz. IV. (Ujabb pótlék) p. 554. Történelmi Tár 1892, pp. 409—410.

2) Urmează unele amănunte, cari sunt ceva mai pe larg relatate la numărul următor. Vezi CXXXIX.

3) Sz. IV. p. 348.

4) Aci începe materialul suprimat la Nrul precedent.

5) Desigur Sași.

6) Profont-mester.

7) Sz. IV. (Ujabb pótlék) pp. 555—556. Történelmi Tár 1892, p. 410.

8) În textul original urmează ponturile. Le suprimăm aci și trimitem la Nr. următor — CXXI — unde se repetă aceleași ponturi mai pe larg. Menținem însă „articolele” adiționale, pe cari s'au obligat a le ține pe lângă cele specificate în formula jurământului, „articole” cari lipsesc la Nrul următor, fiind ruptă o foaie.

9) A lui Radu Vodă.

4. Dacă s'ar întâmpla ca Înălțimea Sa Voevodul, împreună cu boierii săi, să pribegească din țară, să aibă intrare slobodă în Ardeal.

5. Lui Gabriel Bethlen îi scriem, cu toată țara, să înceteze de aci înainte năvălirile în Țara-Românească și să nu mai treacă hotarul ¹⁾).

CXXI.

1605 La 10 August veni Ioan Kálnoki cu răspusul dela Radu, Domnul Țării-Românești. Împreună cu el au venit din partea Voevodului trei boieri, unul dintre ei diacul Nicolae, care era întâiul secretar al Voevodului; cu ei era și un ienicer. Pacea o făcură la Voevod în Târgoviște. Gabriel Haller întârziase pe drum. Actul păcii, împreună cu solii. I-a adus Ioan Kálnoki.

Juramentum Radul vujdae et boerorum coram mag[nifi]co d[omi]no Gabriele Haller et coram legatis alias Ioune Kálnoki, Marco Sonkabonk, Michaele Feiër senatoribus Coronensibus Tergovistae 5 Augusti, 1605.

Eu Radu Voevod, Domnul Țării-Românești, jur pe Dumnezeu cel viu, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, Treime Sfântă și nedespărțită, pe Evanghelie, pe Fecioara Maria și pe toți Sfinții (**Notă marginală: Credință românească**) că voi fi credincios și fără viclenie toată viața față de Craiul Ungarici și al Ardealului, Măria Sa Ștefan Bocskai, prieten prietenilor și dușman dușmanilor săi. (**Notă marginală: N. B.**); voi căuta, după putință, ca toată viața mea să fiu spre folosul Măriei Sale și a țărilor sale, nu voi urzi, nici în taină nici pe față, vreo conspirație împotriva Măriei Sale și nu voi slobozi nici pe supușii mei să conspire. Și chiar dacă ar conspira cineva, nu voi fi părtaș, ci dacă voi afla că cineva ar voi să urzească ceva și nu voi avea putința să mă opun, voi face știre la timp Măriei Sale sau dregătorilor ce urmează în slujbă după Măria Sa. Și ponturile de mai sus le voi ține în toată deplinătatea, cu toată puterea, așa să-mi ajute Dumnezeu.

Ponturile pe cari a jurat Radu Vodă.

1. Eu Radu Voevod²⁾ am făcut jurământul, împreună cu divanul meu și cu boierii de frunte ai țării, ad formam praescriptam.

2. Atunci când Măria Sa Craiul se află în tabără, în Ardeal, împotriva dușmanilor, mă oblig să merg în persoană alături de Măria Sa³⁾ împreună cu oastea mea, fără nici o întârziere și fără a aștepta alte motivări. Însă când se află în tabără vreun general al Măriei Sale, sau alt nobil însărcinat cu aceasta, îi voi trimite oști îndestulătoare.

3. În ce privește armele pe cari le-am luat în Ardeal dela Moise⁴⁾, dacă poștește sunt gata să mă înțeleg cu Măria Sa.

1) Sz. IV. pp. 349—350

2) Urmează ponturile suprimate la Nrul precedent din economie de spațiu. Vezi acolo și nota respectivă.

3) Alături de Boeskey.

4) Secuiul.

4. Pe Gheorghe RácZ împreună cu toate oștile vom cerca, atât eu cât și boierii Domniei mele, să-l înduplecăm să iasă — sub jurământ de credință — din Ardeal. Pentru mai mare credință le-am întărit, toate acestea, cu iscalitura și pecetea Domniei mele și a boierilor Domniei mele.

În 10 August Melchior Bogáthi trimise actul jurământului prin Ștefan Kun Craiului la Cașovia.

Juramentum a magn[ifico] d[omi]no Gabrielle Haller de Hallerkii, nomine regni Transylvaniae, una cum legatis a latere ipsius existentibus, videlicet g[ene]roso d[omi]no Ioanne Kálnoki, et prudentibus ac circumspectis Marco Sonkabonk et Michaele Fejér senatoribus Caronensibus, illustrissimo d[omi]no d[omi]no Radulio vaivodae et boeris Valachiae, Transalpiniae, Thergovisthae anno 1605, die Augusti praestitum. (Notă marginală: Acesta e titlul jurământului așa cum era în act.)

Noi Gabriel Haller, Ioan Kálnoki, Marco Sonkabonk și Mihail Fejér juram pe Dumnezeu cel viu și pe Fiul său sfânt Isus Cristos, că noi, ca reprezentanți ai Ardealului, și țara întreagă,¹⁾ vom ține în adevăr toate cele hotărâte de Înălțimea Sa Radu Voevod și boierii țării Sale și vom fi dușmani dușmanilor și prieten prietenilor săi, așa să ne ajute Dumnezeu.

Articuli quibus praestandis se obligaverunt penes juramentum suprascriptum sequuntur in hunc ordinem.

1. Toate primejdiile și neînțelegerile ce au fost între cele două țări dela Mihaiu Vodă încoace să se uite și buna vecinătate și prietenia ce a fost mai înainte între noi să fie și de acum înainte.

2. Ca reprezentanți ai Ardealului ne luăm răspunderea, că dacă va încerca Simeon Vodă să vină asupra acestei țări, [il vom apăra]²⁾ cu toate (Aci lipsesc două pagini, 377 și 378, deci e ruptă o foaie întreagă³⁾⁴⁾).

CXLII.

11 August. Nicolae Diacul, secretarul Voevodului, întră împreună cu boierii în cetatea Sighișoarei la Gheorghe RácZ, pentru-ca boierii să-i arate [lui RácZ] solia Voevodului despre pace și să-l înduplece pentru înțelegere.

19 August. Au năvălit din oraș pe lângă spital; Secuii au fost gonii din șanțuri. În această luptă au pierit dintre ai noștri 9 inși. Fu împușcat și Mihail Horvát de Komárom, căpitanul hai-

¹⁾ Nu e vorba despre „reprezentanți ai Ardealului și ai țării întregi...”, ci „noi... și țara întreagă vom ține... cele hotărâte“.

²⁾ Pentru acest adaus și restul articolelor vezi la Nrul precedent, p. 189 nota 8.

³⁾ Nota lui Szilágyi. Pag. 377 și 378, sunt pag. orig. ale lui Sz.

⁴⁾ Sz. IV. (Ujabb pótlék) pp. 556—558. Történelmi Tár 1892, pp. 412—413.

ducilor din Țara-Românească, viteaz încercat în multe războaie.

.....
 În ziua de 19 Septemvrie s'a predat Sighișoara.

N. B. Solii Sașilor, părgarii Gheorghe Enyedî, Gheorghe Colmannus, Paulus Ludovici, au jurat la Sibiu; Mihail Fejér, Ioan Kristóph, Mihail Forgács au jurat credință Craiului Bocskai înaintea lui Gyulaffi la Albești¹⁾ că de aci înainte vor fi sine omni fuco în adevăr credincioși Craiului pe haiducii veniți din Țara-Românească și ținuți pe lângă comisari în cetatea Sighișoarei nu-i mai întrețin, îi scot cu totul din țară și se desfac cu totul de ei. Pe domniî comisari încă îi vor sloboade din Ardeal; nu vor mai plăti nici Nemților din cetățile Făgărașului și Devei. Și astfel trec de partea celor două națiuni: Nobilii și Secuii²⁾.

CXLIII.

1605
 Aug.19 (Notă marginală N. B.). În ziua de 19 au năvălit din oraș, pe lângă spital, și au fost goniți Secuii din șanțuri; praful de pușcă și gloanțele se imputinară; deaceea au scos noaptea trecută tunurile și obuzelc. În această luptă au pierit dintre ai noștrii nouă inși.

Mihail Horváth de Komárom, căpitanul haiducilor din Țara-Românească, a fost împușcat și a murit tot acolo și l-au înmormântat cu cinste pe dealul de lângă pod. Fost-a acesta viteaz de frunte, a văzut, auzit și s'a luptat în multe războaie³⁾.

CXLIV.

1605
 Aug.21 În ziua de 21 August sosi la Cluj Petru Diacul, secretarul Domnului Moldovei, spunând stăpânului nostru să nu creadă Voevodului Țării-Românești, căci tot ce face el e viclenie și se va căi în cele din urmă⁴⁾.

CXLV.

[AUTOBIOGRAFIA LUI MIHAIL WEISS].

Michael Weysz sive Fejér senator Coronensis.
 1605 mense Septembri.

.....
 Mense Septembri prezentă ciaușul Zuliman lui Sigismund⁵⁾ steagul la Brașov, cu toate că oastea Impăratului nemțesc era în ținutul Făgărașului și Gheorghe Basta rugase pe boierii Țării-Românești, cari aveau multe oști, să se așeze lângă Brașov, pentru ca Sigismund să nu mai poată fugi dinaintea lui în Moldova.

¹⁾ Vezi nota 7 dela p. 186.

²⁾ Sz. IV. pp 359-351.

³⁾ Sz. IV. (*Ujabb pótlék*) p. 558. *Történelmi Tár* 1892, p. 414.

⁴⁾ Sz. IV. p. 351.

⁵⁾ Báthory.

Eodem tempore mă trimise Sigismund la boierii Țării-Românești ca să înduplec pe boieri să nu primească a Basta vajvodam, sed ut Simeonem fratrem Moldavi, quem, antea cum Michaellem vajvodam redire audirent, expulerant, demum reciperent. (Notă marginală: *N. B. Cei din Țara-Românească au gonit pe Simeon Vodă*) Nu i-am putut îndupleca cu nimic, sed tandem post varios sollicitationes, au ajuns să spună: Sigismund umbă să reprimim pe Simeon, ca după aceea cu ajutorul lui să lovească din nou pe Basta cu mai multă izbândă. Dar să nu ne silească Sigismund, ci, sau să lase în pace pe Simeon, sau să-l cheme în Ardeal și să-i dea acolo adăpost și să ne făgăduiască că nu-l va trimite cu oști asupra noastră, și nici nu-l va ajuta împotriva noastră, însă mai bine să ne trimită alt domn, Ungur, Sas sau Român, așa să ne ajute Dumnezeu, îl vom primi și-i vom fi credincioși.

Ceeace va face Sigismund vom face și noi. În fiecare ză (aiebant) vin oameni de-ai lui Basta la noi, cu toate că acesta se teme, că dacă se va apropia cu oastea de orașul vostru va fugi Sigismund dinaintea lui; ne roagă și ne poruncește ca să luăm pe neașteptate târgul vostru cu oștile noastre și să-l închidem acolo pe Sigismund; fi vom scrie că facem totul, vom și porni, și îndată ce Basta va veni cu oastea sa în Țara-Bârsei, noi împreunându-ne cu oștile lui Sigismund, vom tăia până la unul pe oamenii lui Basta. Hoc se facturos mihi juraverant, qui principatum agebant. Kulchiar Radul et Stroia, qui nominatur Busesci; item quidam Radul Floirezku, a quibus reliqui omnes pendebant.

Spunând aceasta lui Sigismund, întâiu i-a plăcut, ba și zise: nu m'aș fi așteptat nici odată la un astfel de lucru din partea D-tale (Domnule Mihail), într'adevăr mare serviciu. Însă se schimbă curând și zise: nu se poate căci am jurat pe 13 ponturi lui Ieremia și Simeon Vodă, că nu voi fi cu nimic împotriva lor, mai bine să se întoarcă toate cu fundu 'n sus etc. Am cercat să-i alung aceste gânduri, sed frustra.

Oastea de acum a lui Gheorghe Răcz era împotriva comisarilor și a țării; nădăjduiau și la început credeau că Ieremia nu va trimite oști — precum le-a făcut știre — lui Bocskai, cu toate că le făgăduise Secuilor că el va trece de partea lui Bocskai. Apoi atunci când va veni Bocskai în țară și deci Radu îl va ajuta, tanquam tempore Moysis¹⁾.

Însă Radu Vodă le-a făgăduit acestea non ex amore erga caesareanos, aut odio erga Hungaros, ci de frică, pentru că credea, că rebus Hungarorum ad bonum finem perductis se vor răzbuna pentru cele săvârșite de el în Ardeal. Ungurii, aducându-și aminte cum a înșelat Radu pe Moise, nu l-au mai crezut. Văzând ce primejdie va urma din toate acestea pentru noi și băgând de seamă că nu se încred unul în celălalt, multis laboribus, dissuasionibus

1) Pasagiul foarte obscur în original.

et scriptis, nunc ad Hungaros, ad Radulem factis, tandem tandem am cercat să-i împac și i-am și împăcat

13 Iulii 1605 Ali Pașa împreună cu Simeon Vodă și-au așezat tabăra lângă Preșmer¹⁾, unde le-am ieșit înainte în numele târgului și i-am rugat să se poarte astfel, ei și oștile lor, încât să nu aducă desfacerea alianței dintre toți Sașii și Bocskai, cece s'ar putea întâmpla ușor dacă vor pricinui vreo stricăciune sau pagubă Țării-Bârsei. Dacă a auzit Pașa cele spuse a zis: Voi acum când vedeți marea și puternica mea oștire spuneți că v'ați înțeles cu oastea lui Bocskai și v'ați închinat, eu însă știu că nu e adevărat, deaceea eu mâne voi merge asupra orașului vostru și il voi pedepsi așa cum mi-a poruncit prea puternicul Impărat. La aceasta i-am răspuns Pașei: Știm, de sigur, că Înălțimea Voastră vă purtați așa cum V'a poruncit Impăratul, dar să știi și Tu că noi încă avem instrucțiuni dela Măria Sa Bocskai, Craiul nostru, cum să ne purtăm cu aceia cari ar voi să neliniștească orașul și ținutul acesta al Măriei Sale Craiului; dacă Înălțimea Ta vei face ceceae și-a poruncit Impăratul să știi că și noi vom face ceceae ne-a poruncit Domnul nostru. Vreau ca să știți Înălțimea Voastră și să aflați dela mine că târgul Brașovului nu e întărit cu pânză de paianjin; nu vei putea trece ușor prin ea. Nici nu vei trece zidurile; pentru aceasta trebuie muncă și oste-neală etc.

M'a slobozit spunându-mi să strângem pe fiecă zi pentru Simeon Vodă 60 de vite de tăiat, 400 de oi, 600 măsurii ovăs, 6000 pâni, iar pentru oastea turcească de două ori atâta.²⁾

1606.

CXLVI.

1606
un.

Gheorghe Rác fu prins de către Ștefan Bocskai în anul 1606 luna iunie, fiind bănuț că ține cu Radu Vodă și ar vrea să-l aducă pe Radu asupra Ardealului. Impreună cu el fură prinși Farkas Kamuti, Ștefan Bedő și Ioan Brancovici³⁾. Gheorghe Rác și Kamuti fură închiși la Uioara. Din această conspirație făceau parte și Melchior Bogáthi, care râvnia domnia, și Francisc Vas; însă au murit curând după aceasta. Așa se spune.⁴⁾

CXLVII.

1606 (Notă marginală: *Vești dela Poartă, din scrisoarea lui Ștefan Körösi*). În August, vara aceasta, erau multe temeri că Radu

¹⁾ Jud. Brașov, pomenit de mai multe ori în „Insemnările“ precedente.

²⁾ Sz. IV. (*Ujabb póllék*) pp. 585—587. *Történelmi Tár* 1892, pp. 577—579.

³⁾ În orig. Brancovit.

⁴⁾ Sz. IV. p. 354.

Vodă se gătește în taină împotriva Ardealului, încât Craiul Bocskai a cercat pe lângă Derviş Paşa — prin capuchehaia sa Ştefan Körösi, care era la Poartă — ca Radu Vodă să fie scos din Ţara-Românească. Inşă Paşa nu se putu hotări cu nici un chip să-l scoată pe Radu; nu trebuie să ne grăbim — zise — căci eu ştiu sigur că e credincios Impăratului¹⁾. În cele din urmă Ştefan Körösi a înduplecat pe Paşa să poruncească lui Simeon Vodă să stea gata cu toată oastea lui şi să poruncească îndată ce-i va porunci. Pentru risipirea acestor bănuieli trimis-a Radu Vodă la Bocskai la Caşovia, mense octobri eşdem anni, un sol mare, trimiţând Craiului cu acest sol o şea aurită şi cu pietre scumpe. Din pricina acestor bănuieli au fost prinşi de către Bocskai în Ardeal Gheorghe Rácş şi Farkas Kamuti. Tot atunci a trimis poruncă Derviş Paşa nu numai lui Simeon Vodă, ci şi lui Heder Paşa să stea gata la Dunăre cu oastea dobrogeană şi dunăreană şi îndată ce vor primi poruncă să pornească²⁾.

CXLVIII.

Sârbii înapoiază Lipova lui Bocskai.

1606

[Diacul Sîmion din Pécs³⁾, secretarul Craiului Bocskai, propuse lui Ştefan Petneházi să ia prin viclenie cetatea Lipovei din mâinile Sârbilor, cari au predat-o Turcilor. Totul să se întâmple fără ştirea lui Bocskai, ca acesta să nu poată fi învinuit de Turci, ci să se creadă că Sârbii au înapoiat cetatea fără ştirea Principelui.] . . . Locuia în acea vreme în lenopole un vlădică român cu numele Sava⁴⁾; Petneházi îi descoperi acestuia planurile şi-i trimise la Lipova. Acesta a înduplecat pe capii Sârbilor să înapoieze cetatea şi oraşul Domnului nostru Bocskai, iar acesta să le şerte toate greşelile de până acum. Vlădica şi Petneházi făgăduindu-le toate acestea, Sârbii s'au învoit şi ei, căci doar dau oraşul pe mâna creştinilor. Căpitanii Sârbilor erau atunci în Lipova aceştia: Radu Căpitanul, Petru Kalauz, Ştefan Papi, Sava Deli, Boszno Nedal, Peja Radan Starkovici, toţi oameni de frunte Petneházi, vlădica şi alţi oameni de frunte le-au dat acestora scrisori de credinţă cu şapte peceşi, că nimeni nu va avea de suferit nimic, nici persoanele lor, nici vitele lor, dacă vor da cetatea în mâna Ungurilor şi să rămână şi ei acolo. 5)

1) Sultanului.

2) Sz. IV, p. 356.

3) Fünfkirchen, în sudul actualei Ungarii. Părţile rezumate în paranteză nu interesează direct istoria românească.

4) Vezi şi N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti*, Vălenii-de-Munte, 1908, vol. I, p. 234 unde se spune, cu probabilitate numai, că Sava ar fi vlădică român. După mărturisirea cronicarului ungar Sava e, deci, Român şi era vlădică şi la 1606, nu numai la 1608, cum se ştia până acum.

5) Sz. IV, pp. 359—360.

1608.

CXIX.

[Insemnări de-ale lui Szamosközy].

.....
 1608 Contra veziriorum enim voluntatem cum Valachis magis conversans-
 illorum negotia fidelius quam Hungarorum tractabat, commendans-
 semper fidelitatem Raduli vaidae et integritatem Ragocii . . .

.....
 . Maior autem filius defuncti principis ab isto tempore sedem patris-
 sui occupans, sponte reliquit per terras ac per Moldaviam cum 2000
 Chercazorum ad affinem suum Ahmed passam in Zilistra residen-
 tem profectus est . . .

.....
 Scris-am acestea din scrisoarea talmaciului Jahyah Terzimanul,
 datum ex Constantinopoli 2. die Iulii anno 1608¹⁾.

[Colecția de documente a lui Szamosközy].

CL.

1503 (Notă marginală de mâna lui Szamosközy: Stephanus-
 Moldaviae vajvoda²⁾ Ungaris subiectus) Scrisoarea lui Vladislav-
 al II-lea către Alexandru regele Țării-Leșești cu privire la gra-
 nița Moldovei.

Buda 16 Oct. 1503.

CL.

Scrisoarea lui Vladislav al II-lea către Ștefan Telegdy,
 Francisc Balassa și Emeric Czobor, soli plecați în Moldova, aceiaș-
 dată și în aceiaș chestiune³⁾.

(Còpii contemporane⁴⁾).

CL.

1573 Scrisoarea lui Maximilian către Ștefan Báthori prin care-i
 Mai 17 mulțumește că i-a făcut știre de războiul început între Domni-
 Moldova și a Țării Românești. 1573, Mai 17. (Notă sus, scri-
 sul lui Szamosközy: Craiului Ștefan Báthori. Pe plicul scri-
 sorii, de mâna lui Szamosközy: La Târgul-Murăș au fost
 aduși⁵⁾)

(Originală⁶⁾).

¹⁾ Sz. IV. pp. 365-366.

²⁾ Ștefan cel Mare.

³⁾ Scrisoarea aceasta e publicată în întregime în *Hurmuzaki* II, p.23.

⁴⁾ Colecția Pray Tom. H, 58 III. Numerotarea lui Szamosközy :
 93-96. Sz. IV. p. 369.

⁵⁾ Restul n'are înțeles.

⁶⁾ Col. Pray Tom. H, 58 CXX. pag. Szamosközy 280-281. Sz. IV. p. 374.

CLIII.

Pe o fiică e copiată scrisoarea Sultanului Murad al III-lea, 1585 trimisă regelui Sigismund al Țării-Leșești, prin care îl muștră — pe Sigismund — că a luat sub ocrotirea sa pe Petru, fiul lui Alexandru Vodă al Moldovei, și-l sfătuiește, ca dacă vrea să trăiască în pace să se păzească de aci încolo de a mai face astfel de lucruri. (Nota marginală a lui Szamosközy: Vide de his supra 73.¹).

(Traducere contemporană)²).

CLIV.

Scrisoarea lui Aron Vodă către Pancrație Sennyei prin care și arată bucuria asupra norocului armelor creștine și-i face știre 1594
de trecerea Tătarilor pe la Hârșova. 1594 Iunie 7. 7 Iun.

(In fruntea scrisorii de mâna lui Szamosközy: 1594. Scrie Aron Vodă lui Pancrație Sennyei, care era atunci căpitanul Secuilor.)

(Originală)³).

¹) Trimiterea la pag. orig. a lui Szamosközy, azi neidentificabilă.

²) Col. Héderváry, Vol. 27. Foaia 55. Sz. IV. p. 377.

³) Col. Héderváry-Viczay, Vol. 27. p. 11. (Pag. Szamosközy: 99 — 100). Sz. IV. p. 383. Scrisoarea fiind publicată în întregime în *Történelmi Tár* 1879 p. 28, dăm traducerea ei din ungurește:

Dela preaputernicul Dumnezeu etc.

Și mi-au adus scrisoarea Înălțimii Voastre din care am aflat de norocul bun al creștinilor și de plecarea Pașei, cecece am primit cu mare bucurie dela Înălțimea Voastră; să dea Dumnezeu ca și de aci înainte să aflu știri bune despre creștini. Apoi despre Tătari pot să vă scriu că trec acum râul la Hârșova, lucrul e sigur, însă numărul lor nu-l vom putea ști până ce nu vor trece cu toții râul, căci mulți ostași au fost trimiși și împotriva dușmanilor din țară. După ce vor trece râul, am acolo o'nul meu, și în ceasul când îmi va aduce știre, voi scrie, ori și cum, despre toate Înălțimii Voastre. Și eu m'am retras spre munte cale de o zi. Mai departe nădăduesc că și Cazacii vor lovi pe Tătari sau lângă apa pe care o trec, sau în câmpia de mai încoaci, spre noi. Dacă va vrea Dumnezeu în ceasul când voi afla ceva voi face știre îndată Înălțimii Voastre, dar paza e foarte trebuitoare atât din partea Înălțimii Voastre cât și din partea mea. Dacă, după cum am scris și mai înainte Înălțimii Voastre, va voi [Hanul tătarec] să vină asupra mea, voi mai scrie Înălțimii Voastre pentru ajutor și Înălțimea Voastre să nu mă lase fără el. A aflat și el că-i cunosc viclenia și atât el însuși — Hanul tătarec — cât și begii sangeacului Tighinei și Cetății-Albe mi-au scris să nu mă tem, căci nu va fi niciodată lucru ca acela, să vină asupra mea să mă strice, ci mă vor apăra și față de alții, dar eu nu cred nimic din aceste știri și mai vartos mă gândesc la apărare.

Orice știri îmi vor veni după aceasta toate le voi scrie Înălțimii Voastre. Și orice va afla și Înălțimea Voastră să-mi scrie, de-acolo, și Înălțimea Voastră. Să scrie Înălțimea Voastră și Craiului Ardealului. Negreșit e lucru îndrăzneț că a pornit acum Hanul tătarec, cum v-am scris și Înălțimii V; după ce vor trece apa voi scrie eu însumi Înălțimii Voastre despre numărul lor. Dumnezeu să vă țină pe Înălțimea Voastră cu tot ce aveți.

Dat în Micești [Tutova?] la anul 1594 în luna lui Iunie în 7 zile.

Adresa: Spectabili ac magnifico domino Pongracheo Zenney capitaneo Warhegiensi omo et amico nobis honorandissimo.

CLV.

1594
lun. 13 Scrisoarea lui Sava¹⁾ Ban, Vely Minorith²⁾ și Teodor Vlădica³⁾
cătrec Moise Secuiul prin care făgăduesc, în numele Sărbilor, ajutor
lui Sigismund Báthori. 1594 lun. 13. În românește și ungurește.

(De mâna lui Szamosközy: Anno 1594. Tălcuirea în
alt loc.).

(Copie contemporană⁴⁾).

CLVI.

1594
Oct. 13 Scrisul lui Szamosközy: Scrisoarea lui Aron Vodă către
Sigismund Báthori în care se plânge că Leșii l-au seos din țara
sa și au stricat-o; îi cere sfatul ce să facă de aci înainte. Datum
ex Putna 31 die Oct. 1594.

(Originală⁵⁾).

CLVII.

1595 **Tratatul dintre Sigismund Báthori și Mihai Vodă. 1595.**

În fruntea actului scrisul lui Szamosközy: Anno 1595.

După cuvântul „authoritativ” intercalează: Michaelis
vaivodae etc.

În josul primei pagini a actului Szamosközy îndreaptă
textul: sauciendi et concludendi praecipuis boeris.

La pag. 636⁶⁾ îndreaptă de mai multe ori cuvintele:
sue serenitatis. Mai jos la cuvintele „et generoso domino Ge-
orgio Ravazdy consiliario” notează la margine: eiusdem sue
serenitatis, capitaneoque arcis Ujvár.

După cuvântul „specialiter” intercalează: a sua sere-
nitate.

La cuvântul „delegatis” scrie: in personis.

Mai jos, unde sunt înșirate numele solilor lui Mihai
Vodă, mai adaugă și acest nume: Radu Postelnicul de Che-
porouie [?].

După Radu Postelnicul scrie: majore.

Mai jos, după cuvintele „eiusque mandata”, scrie: justa
et legitima.

La pag. 638⁷⁾ după cuvântul „ipsorum” interpolează:
dimovere.

1) În orig: Szana.

2) Sic.

3) Vezi despre acest vlădică și la N. Iorga: *Istoria Bisericii Ro-
mânești*. Tom. I. p. 234. Teodor, vlădica de Inău (Lenopole), este cunoscut
ca păstor al diecezei Lănășene numai din anul 1595 încoaci. După scri-
soare menționate de Sz. mai sus era episcop și la 18 Iunie 1594.

4) Col. Pray Tom. J. 59. 21 b. (Pag. lui Szamosközy 187). Sz. IV
p. 384.

5) Col. Hevenessy LXVIII. p. 273 (Szamosközy 207). Sz. IV. p. 384.

6) Pag. lui Szamosközy în Col. Pray Tom. J. 59. 28.

7) Vezi nota precedentă.

Mai jos după cuvântul „comitia“ adaugă nota marginală: indicuntur, ex hoc quoque regno Transalpinensi delegati ad eadem comitia.

Mai jos întregește un rând: precedent autem loco, et voto, et vaivoda et boeri transalpinenses mol davienses.

Mai jos corectează textul: illius secundo meritorum.

Mai jos corectează: ad requisitionem regni et boerorum.

Și mai jos completează o altă frază: hereditates autem non aliis donari possint, nisi indigenis illius regni.

(Minuta)¹⁾.

CLVIII.

Scrisorile lui Sigismund Bathori către Rudolf din 2 și 9 Iunie 1595 prin cari îi face știre de purcederea sa în Țara-Românească.

(Căpii contemporane)²⁾.

CLIX.

Legatio illustrissimi Jeremiae Mogila vaivodae Moldaviae ad 1603 illustrissimum generalem Bastam etc. anno 1603 mense Januario, Ian. prin care se plânge, că Marcu Voevodul a intrat cu oște în țara sa și o strică, et reponsio domini generalis.

Nota marginală a lui Szamosközy: Sol moldovean la dieta din Cluj în 1601. Erat in anno, atque alter a sexcentesimo.

Mai jos: Simeon Voda e dus în scaunul Țării-Românești în anul 1601.

Hanul tătăresc e bătut în Țara-Românească, lângă râul Sirep, la 1602.

Numele râului e Siret, nu Sirep.

(Copie de mână lui Szamosközy)³⁾.

¹⁾ Col. Pray Tom. J. 59. 23. (Pag. lui Szamosközy 636). Sz. IV. pp. 384-385.

²⁾ Col. Pray Tom. J. 59. 5. (Pag. lui Szamosközy 709). Sz. JV. p. 385.

³⁾ Col. Hevenesi LXVIII. p. 158 (Pag. Szamosközy 310). Sz. IV. p. 388. Publicată în întregime — *latinește* — în *Monumenta Comititalia Regni Trans.* vol. V. p. 188.

Errata.

pag.	99 rând	16 de	sus	să	se citească :	luat-a	in loc de	luat-o
"	99	23	"	"	"	ise taie	"	i-se taie
"	100 nota	1	"	"	"	Acesta	"	Asesta
"	102 rând	11	"	"	"	să ia Ardealul	"	să i-a Ardealul
"	105	1	"	"	"	cu boierii	"	cu boieri
"	105	15	jos	"	"	să ia Giurgiul	"	să i-a Giurgiul
"	107	2	sus	"	"	uzurpată)	"	uzurpată)
"	108	15	"	"	"	cohiberat	"	cohiberat
"	109	7	jos	"	"	al lui Jósika	"	a lui Jósika
"	110	4	"	"	"	Gurghiu	"	Giurgiu
"	113	9	sus	"	"	angustiae	"	angustiae
"	115	15	"	"	"	dincolo de Dunăre	"	dincolo - de Dunăre
"	116	9	"	"	"	Tântari	"	Tântari
"	121	4	"	"	"	redierunt	"	derierunt
"	121	20	jos	"	"	difficile	"	difficile
"	122	8	"	"	"	suos	"	sous
"	122 nota	**	"	"	"	studiu p. 46-47	"	studiu p. 42-43
"	123 rând	19	"	"	"	alis	"	ales
"	124	4	sus	"	"	fugam	"	fogam
"	124	12	"	"	"	fugataque	"	fugantaque
"	124	18	"	"	"	tertium	"	tertium
"	124	25	"	"	"	Paulo	"	Paeulo
"	124	28	"	"	"	duobus	"	doubus
"	126	9	"	"	"	a Michaele	"	ad Michaele
"	127	3	"	"	"	nu i-a dat	"	nu ia dat
"	127	15	jos	"	"	fi se va lua	"	fi-se va lua
"	128 anul 1599		trebue	subprimat.				
"	128 rând	1	de jos	să se citească :	strică mai mult	"	strică mai mai mult	
"	129	5	sus	"	infestatur a Mich.	"	infestatur Michaele	
"	129	12	jos	"	slugărnicia	"	slugărnicia	
"	130 nota	2	"	"	ni se precizează	"	ni-se precizează	
"	131 rând	10	jos	"	să ia în căsătorie	"	să i-a în căsătorie	
"	181	7	"	"	i le inapoiasă	"	i-le inapoiază	
"	183	13	sus	"	să ia Maximilian	"	să i-a Maximilian	
"	183	5	jos	"	Chioara	"	Chioara	
"	184	8	sus	"	cei nevinovați	"	ce nevinovați	
"	186	6	jos	"	v'ati câștigat	"	va-ți câștigat	
"	187	18	sus	"	nu l-au lăsat	"	nu-lau lăsat	
"	188	9	"	"	cu toate că	"	cu toată că	
"	188 nota	3	"	"	studiu p. 17	"	studiu p. 22	
"	189 rând	2	"	"	să i se aducă	"	să i-se aducă	
"	139	7	jos	"	cărora Voevodul	"	cărora Voevodului	
"	140	8	sus	"	aceasta	"	acesta	
"	141	5	"	"	a-i multumi	"	ai multumi	
"	142	12	jos	"	ia la fugă	"	i-a la fugă	
"	144 nota	2	"	"	studiu p. 54	"	studiu p. 52-53	
"	144 rând	17	sus	"	nu i se mai vedeau	"	nu i-se mai vedeau	
"	144	15	jos	"	s'au strâns	"	s'a strâns	
"	144	10	"	"	În cele din urmă	"	n cele din urmă	
"	146	3	sus	"	fulsit	"	folsit	
"	146	5	jos	"	speculatur	"	speculator	
"	149	4	"	"	imi va da	"	i-mi va da	
"	154	12	"	"	adevărare sau ba	"	adevărare s'au ba	
"	154	7	"	"	pentru ați apăra	"	pentru a-ți apăra	
"	156	4	sus	"	a-i aduce	"	ai aduce	
"	157	7	jos	"	iau Făgărașul	"	i-au Făgărașul	
"	159	14	sus	"	ce i s'a făcut	"	ce-i s'a făcut	
"	161	1	"	"	groagă	"	groagă	
"	164	16	jos	"	lui Sigismund... să i le	"	ui Sigismund... să i-le	
"					fraudă foret, quod	"	fraudi conspiratione	
"					magna cum procerum	"	Simeonem	
"					omnium conspiratione	"		
"	169	4	sus	"	Simeonem	"	plurimus	
"	171	5	jos	"	plurimis	"	i-se împiedecă	
"	175 nota 2		trebue	subprimată.				
"	177 rând	4	de jos	să se citească :	i-a împărțit	"	ia împărțit	
"	179	6	"	"	să i se dea știre	"	să i-se dea știre	
"	184	1	"	"	imi dete	"	i-mi dete	
"	186	8	sus	"	veți vedea	"	ve-ți vedea	
"	187	24	jos	"	imi va aduce	"	i-mi va aduce	
"	187	7	"	"	v'am scris	"	vam scris	
"	198 nota	3	"	"	scrisoarea menționată	"	scrisoare menționate	

Indice de nume.

A.

Adrianopol, 101, 113.
Aghireș, 135.
Agrafia (Eger), 30, 31, 108.
Agribiciu (jud. Cluj), 163.
Ahmed (Celebi), 180, 181.
Ahmed (Pașa), 196.
Aiud, 157.
Alba-Iulia (Bălgrad), 2, 8, 9,
13, 20, 35, 40, 41, 45, 47,
52, 58, 64, 98, 105, 106,
109, 110, 113, 117—119,
121, 122, 125—128, 130—
133, 135, 136, 138—141,
145, 151, 157, 159, 170, 179,
185, 188.
Albanezi, 159.
Albești (Târnava-Mare), 186,
192.
Alexandru (regele Țării-Le-
șești), 196.
Alexandru Vodă (al Moldo-
vei) 197.
Alexandru II (Voevodul Țării
Românești), 95.
Alexandru (cel Rău), 44, 51,
56, 57, 82, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 99, 100, 101.
Ali (Pașa), 185, 186, 188, 189,
194.
Almaș (Bihor), 135.
Anatolia (Pașa de), 111.
Andrei (Postelnicul), 47, 136.
Androni (Vistier), 97.
Anonymus Carolinensis (Ano-
nimul din Bălgrad), 15, 90.
Anonymus Hungarus, 90.

Anonymus Latinus (Anonimul
latinesc), 65, 90.
Apafi (Nicolae), 128.
Apata, 171.
Aradi (Gregorius), 123.
Archita, 187.
Ardeal-ul-eni, 1, 2, 7, 8, 9, 11,
14, 18, 19, 20, 27, 31, 33,
35, 36, 38, 39, 41, 45, 46,
51, 64, 72, 74, 79, 95, 96,
98—100, 102, 109, 113—116,
118—120, 122, 127—133,
136—141, 143, 147, 149,
151, 154, 156, 157, 159,
160—163, 173, 174, 179,
180—186, 190—195.
Armeanul (Petru Grigorivici)
19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 29, 31, 33, 34, 35,
49, 53, 54, 55, 56, 58, 59,
62, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
72, 73, 74, 75, 78, 79, 80,
81, 83, 85, 86, 87, 88, 89,
98, 104, 109, 111, 126, 127.
Aron Vodă (Tiranul), 27, 29,
97, 100, 102, 103, 107, 197,
198.
Asa (Pașa), vezi: Hassan (Pașa).
Augustin (Doctor brașovean),
116.

B.

Baba (localitate), 113.
Baba (Novac), 53, 54, 114,
116, 117, 119, 140, 143,
144, 145, 146, 147, 157.
Băgaciu, 120.

- Bagyary (Simeon), 7, 8, 11,
 14, 18, 19, 20, 38, 42, 44,
 45, 47.
 Bakonyai (Luca), 33, 112.
 Baladfi (Ștefan) 132.
 Balassa (Francisc), 196.
 Balázs (Mihail), 119.
 Bălcescu (N.), 26, 90.
 Bălgrad, vezi: Alba-Iulia
 Bălgradul (sârbesc), 107, 184.
 Bánfiy (codul), 15.
 Bánfi (Francisc), 132.
 Bánfi (Gabriel), 132.
 Bánfi (Gheorge), 132.
 Bánfi (Mihail), 132.
 Bărăbant (comuna), 106.
 Barcsay (Andrei), 138, 143.
 Bărlădean (Logofăt), 97.
 Barovius (Baranyai Décsi),
 17, 18, 38, 45, 48.
 Bartacuti (Nicolaus), 125.
 Barton (Eduard), 72, 100.
 Basta (Gheorghe), 82, 119.
 128, 129, 131, 133, 135
 —138, 140, 142—144, 150,
 151, 153—163, 165—167,
 172, 177, 180—182, 184,
 185, 192, 193, 199.
 Băthoreștii, 45, 137.
 Băthori (Cardinalul Andrei),
 16, 23, 36, 37, 40, 46, 51,
 113—121, 123—128, 187,
 148, 152.
 Băthori (Baltazar) 72, 100,
 120, 126.
 Băthori (Cristofor), 95.
 Băthori (Sigismund), 10, 19,
 20, 31, 32, 33, 36, 37, 38,
 43, 45, 72, 80, 95, 97—100,
 102—107, 109—111, 113,
 120, 121, 126, 127, 131,
 132, 136, 141, 147—152,
 154, 156, 160—165, 169, 192,
 193, 198, 199.
 Băthori (Ștefan [fratele Car-
 dinalului Andrei]), 118, 120,
 122, 196.
 Băthori (Ștefan, regele Po-
 loniei), 45, 95, 123,
 138.
 Bectes (Pașa), 168, 169, 172.
 176, 177.
 Becz (Emericus), 124.
 Becz (Thomas), 123, 124.
 Bedő (Ștefan), 165, 187, 194.
 Begner (Paul), 188.
 Beiuș, 150.
 Békés (Gaspar), 95.
 Békés (Ștefan), 138.
 Béli (Clement), 124.
 Béli (Ioan), 114, 115, 122.
 124.
 Béli (Paul), 124, 125.
 Belleo (Gheorghe), 132.
 Benkő, 48.
 Bernátfi (Ioan), 19, 51, 109,
 145.
 Beslii, 115.
 Bessenyei (Stephanus), 123,
 132, 140.
 Bethlen (Farkas [hodnogiul]),
 187.
 Bethlen (Gabriel), 190.
 Bethlen (Wolfgang), 13, 14,
 15, 16, 25, 47, 48, 49, 50,
 52, 89, 90, 123, 125.
 Biserica Albă (București), 70.
 71, 76, 82, 84, 85.
 Bistrița, 120, 139, 167, 170,
 183.
 Bizarus (Pietro), 17.
 Bocskay (Ștefan), 9, 11, 13,
 18, 19, 20, 38, 42, 105, 108,
 110, 111, 113, 131, 184
 —186, 188—190, 192—
 195.
 Bodoni (Ștefan), 111, 118, 123,
 126, 132, 138, 139, 147,
 148.
 Bogáthi (Melchior), 123, 163,
 188, 189, 191, 194.
 Bogáthi (Nicolae), 132, 145,
 171, 172, 178.
 Bogdan (Ioan), 2, 3.
 Bogdan-Vodă (Ștefan), 29, 43,
 103.

Boer (Balás), 178.
 Boieriu (Ștefan), 160.
 Böjti Veress (Gaspar), 50.
 Boldogasszonyfalva, 119.
 Bolyay (Gaspar), 124.
 Bonfiniu, 45, 47.
 Borbély (Gheorghe), 44, 105,
 107, 142.
 Borl (Jacobus), 156, 158.
 Bornemissza (Ștefan), 132.
 Boronkay (Ioan), 179.
 Borsós (Toma), 48.
 Botoșani, 148.
 Brăila, 30, 80, 103, 129.
 Bran, 166, 167, 176, 187.
 Brancovici (Ioan), 194.
 Brasov-eni (Corona), 2, 20, 41,
 52, 91, 113, 116, 118, 120,
 121, 131, 143, 156, 162, 165,
 166, 167, 171—179, 183,
 186—188, 192, 194.
 Brutus (Bartolomeu), 97.
 Brutus (Mihail), 17, 45, 48.
 Bucium (Vornic) 97.
 București, 70, 71, 76, 82, 83,
 85, 86, 87, 99, 101, 105, 113,
 184.
 Buda (Budapesta), 13, 14, 15,
 45.
 Bugeac (Oczekovia), 108.
 Bulgaria, 23, 33, 112, 113, 183,
 Bulgari-i, 97, 112.
 Burghauzer, 19.
 Buz (Târnava-Mare), 120.
 Buzău, 115.
 Buzești (frații), 60.
 Buzescu (Stroia) 76, 100, 101,
 133, 193.

C.

Cajetanus (Cardinalul), 106.
 Callimachi (Grigore Vodă), 66.
 Călugăreni (lupta dela) 22, 30,
 43, 44, 61, 80, 85, 102, 104,
 105.
 Camerinos (scrisoarea lui), 72.
 Cantacuzino (Andronic), 72.
 Cantacuzino (familia), 68, 73.
 Cantacuzino (Ioan), 62, 72, 73.

Cantacuzino Șaitan-Oglu (Mi-
 hai), 72.
 Căpitanul (Constantin Filipescu)
 vezi: Filipescu.
 Capitulul catolic din Alba-Iulia,
 9, 13, 20, 52.
 Capreoli (Toma contele de),
 161, 180, 181.
 Caraiman (Pașa), 23, 32, 43,
 80, 112.
 Caransebeș, 41, 105, 111, 144,
 149.
 Carillus, 97.
 Carol Quintul, 17.
 Cașovia, 128, 138, 150, 160,
 185, 191, 195.
 Catargi (Enache), 62, 68, 73.
 Cazaci-i, 98, 112, 114, 116,
 119, 123, 133, 142, 143,
 151, 197.
 Cercel (Petru), vezi: Petru
 Cercel.
 Cerchezi-i, 187, 188, 196.
 Cernavoda, 30, 103.
 Cetatea-Albă, 102, 197.
 Cetatea-de-Floci, 43, 53, 54,
 55, 68, 69, 71, 76, 129, 144.
 Chiioar, 133.
 Chinariu, (Treiscaune), 115.
 Chronicon Fuchsio-Lupino-Ol-
 tardinum, 37, 43, 51, 52, 96.
 Chyatac (Tsatak), 113.
 Ciril (brașovean), 116.
 Cisar (Vornic), 97.
 Ciuc, 115.
 Chiv (Mihail) 171.
 Cladova 33, 112.
 Clément (călugărul Jaques) 96.
 Clement al VIII-lea (Papa),
 91, 111, 121.
 Cluj-eni (Claudiopolis), 7, 8,
 15, 19, 41, 64, 90, 107, 120,
 128, 129, 132, 136, 145, 147,
 148, 150, 154, 156, 157, 160,
 163, 167, 179, 181, 185, 192,
 199.
 Codlea, 166.
 Cohalm, 178.
 Colentina (mănăstirea), 101.

- Colmannus (Gheorghe), 192.
 Constantin (ducele Chievlui),
 133, 138.
 Constantin (solul lui Rădu
 Șerban), 176.
 Constantinopol, vezi Țarigrad.
 Corvinii, 71.
 Cosimo (Mare duce de Tos-
 cana), 26, 35.
 Costin (Miron). 9, 89.
 Costin (Nicolae). 89.
 Cozia (mănăstirea), 91, 122,
 163.
 Craiova 56, 61, 68, 70, 72, 75,
 76, 77, 80, 82, 84, 86, 98, 99,
 100.
 Cristea (conducător de oaste),
 187.
 Cristian (comuna), 166, 171.
 Croați, 102.
 Crocodel (Hatman), 97.
 Cronica Anonimă. vezi: Lu-
 descu (Stoica).
 Cronica Buzestilor, 60, 61, 74.
 Cronica secuiască, vezi: Kul-
 csâr.
 Csáki (Grigore), 150.
 Csáki (Ștefan), 119, 123, 135,
 136, 139, 142, 147, 150, 151,
 157, 162, 163.
 Csiszár (Grigore), 170.
 Csomortáni (Toma), 114, 123,
 124, 125, 152.
 Csonka (Ioan), 171, 174.
 Czobor (Emeric), 196.

D.

- Dacia, 8, 11.
 Damián (Vistierul), 36, 121.
 Dan (Logofețel), 176.
 Dan (Vistierul), 101, 104.
 Danciul (Vornic), 97.
 Daponte (cronicarul), 72.
 Dârstor vezi: Silistra.
 David (Diacul), 131.
 Decea, 142, 143.
 Decei (Aurel), 26, 27, 29.
 Deemen (Pașa), 29, 103.
 Deli (Marco), 173, 177.
 Deli (Sava), 172, 195.

- Dervent, 113.
 Derviș (Pașa) 195.
 Despot Vodă, 45.
 Deva, 118, 147, 192.
 Dimitrie (Arhiepiscop bulgar),
 119, 130, 163.
 Dimitrie (Piticul), 130.
 Dobrogea, 27, 102, 188.
 Dömölly (Ștefan), 115.
 Dragomir (Silviu). 3.
 Drâmbariu, 140.
 Dumitru (Logofăt), 97.

E.

- Ebesfalva, 113.
 Edekule (inchisoarea „Cele-
 șapte-Turnuri“), 96.
 Engel, 89.
 Enyedi (Gheorghe), 192.
 Enyedi (Paul), 141.
 Erasmus (secretarius), 180.
 Erdélyi (Ioan), 171.
 Eszterházy (contele Ioan), 15.
 Eucan (Beg), 44.
 Evrei, 101.

F.

- Făgăraș, 116, 131, 149, 155
 156, 158, 161, 192.
 Făgetul, 44.
 Fejér (Mihail), vezi: Weiss
 (Mihail).
 Fekete (Stephanus), 125.
 Feldioara, 166, 171, 175, 187.
 Feleac, 157.
 Ferdinand I. (Habsburgul), 17,
 45.
 Ferhad (Pașa), 103, 104.
 Filipescu (Constantin Căpita-
 nul), 50, 52, 56, 57, 58, 61,
 63, 67, 69, 70, 73, 74, 76, 78,
 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88.
 Filitti (I. C.) 56, 63, 67, 68,
 72, 73, 74, 163.
 Filstich (Petru), 19, 136.
 Fiotha (Ioan), 178.
 Florența, 8, 26.
 Florentin (castelul), 144.
 Florescu (Radu), 76, 100, 193.
 Florești (Prahova), 115.

Florica (fca lui Mihai Viteazul), 131.
 Forgács (Francisc), 17, 45.
 Forgács (Mihail), 192.
 Forgács (Sigismund), 126.
 Fräua (Asszonyfalva), 120.

G.

Galda-de-sus, 9.
 Galga (sultanul), 183.
 Gävai (Nicolae), 96.
 Geréb (Francisc), 124, 125.
 Gerendi (Joannes), 123.
 Gherghița (Prahová), 115, 118.
 Ghimbav, 166, 167.
 Giczi (Petru), 120, 147, 148.
 Giläu (jud. Cluj), 143, 150.
 Giurescu (C.), 9.
 Giurgeu, 115.
 Giurgiu, 28, 30, 102, 104, 105, 106, 113.
 Glesan (Cristofor), 148.
 Glesan (Nicolae), 178.
 Gonzaga (Generalul), 150, 160.
 Greci, 101.
 Grigore (preotul iezuit), 137.
 Grigorovici Armeanul (Petru) vezi: Armeanul.
 Gurghiu, 110, 147, 148, 188.
 Gurusläu, 8, 16, 20, 150, 151, 153, 154, 156, 160, 162.
 Gyeröfi (Ioan), 128.
 Gyulaffy (Eustațiu), 3, 11, 15, 17, 19, 25, 26, 43, 48, 98, 106, 107, 137, 160.
 Gyulaffy (Ladislau), 163, 186, 187, 188, 192.
 Gyulai (Francisc), 132.

H.

Habsburgi, 48.
 Haczkw, 118.
 Hafis Ahmed (Pașa), 23, 32, 112.
 Haller (Gabriel), 129, 189, 190, 191.
 Halmagiu, 44.

Halmágyi (Ștefan), 165, 174, 177, 187.
 Hârșova, 197.
 Hassan (Aga), 31, 109, 111.
 Hassan (Pașa), 29, 107.
 Hațeg, 98, 102.
 Hatvani (Sigismund), 170.
 Havasally (Ștefan), 115.
 Heder (Pașa), 165, 195.
 Héderváry (colecția), 15.
 Heidelberg, 7, 8, 11, 39.
 Henric al III-lea (al Franței) 96.
 Herman (comuna), 166.
 Herschel (Valentin), 118, 131.
 Hevenessy (colecția), 14, 22, 51, 90, 185.
 Hoffmann (comisarul), 184.
 Horváth (Avram), 184.
 Horváth (Francisc), 178.
 Horváth (Gheorghe), 115, 151.
 Horváth de Komárom (Mihail), 102, 103, 104, 106, 191, 192.
 Hosszu (Ioan), 147.
 Hotin, 132.
 Huniedoara-eni, 40, 127, 134, 135.
 Hunyadi (Francisc = Doctorul Francisc), 11, 20, 105.
 Hurmuzaki, 2, 40, 43, 56, 58, 72, 149, 196.
 Huszár (Petru), 110, 120, 123, 147, 148.
 Huszár (Ștefan), 171.
 Huszt, 43, 51, 95, 96.

I.

Jacobinus (Ioan, secretarius), 130, 178.
 Jahija Terțimanul (Beg), 19, 24, 26, 196.
 Iancu Vodă (Sasul), 29, 95.
 Iani (unchiul și sprijinitorul lui Mihai Viteazul), 44, 45, 50, 56, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 99, 100, 101.
 Járαι (Ștefan), 171.

Iași, 170.
 Ibrahim (Beg de Lipova), 95.
 Ibrahim (Pașa), 121, 149.
 Ienopole, (Inău), 2, 126, 195.
 Ieremia (Domnul Moldovei),
 vezi: Movilă (Ieremia).
 Iffiu (Joannes), 123, 125.
 Illésházy (Ștefan), 3, 39.
 Imecs (Mihail). 136, 165, 166,
 176, 178.
 Imhoff (Carolus), 180, 181, 184.
 Ioan (tălmăciul lui Mihai Vi-
 teazul) 156.
 Ioan de Prislop, 2, 185.
 Iorga (N.), 2, 20, 25, 26, 27,
 29, 30, 35, 41, 55, 57, 60,
 66, 67, 68, 69, 71, 72, 78,
 79, 82, 90, 116, 163, 185,
 195, 198.
 Jósika (Ștefan) 38, 108, 109,
 110, 111.
 Istvánffy (vicepalatinul Nico-
 lae), 31, 32, 35, 38, 45, 50,
 56, 109.
 Italia, 8, 11, 18, 36.
 Italienii, 105, 111.
 Juscheis (sultanul Toktan), 182.

K.

Kabos (Farkas), 178.
 Kabos (Stephan), 125.
 Kadicsfalva, 171.
 Kakas (Ștefan), 120.
 Kalauz (Petru) 195.
 Kálnoki (Ioan), 188, 189, 190,
 191.
 Kamuthi (Farkas), 19, 132, 186,
 187, 194, 195.
 Karácson (Michael), 124.
 Karcfalva, 119.
 Károlyi (Árpád), 7.
 Kasza (Coloman), 182, 183.
 Katsilva, 113.
 Kazinczy, 14.
 Kékedi (Gheorghe), 184, 186,
 188.
 Kemény (Boldizsár), 170.
 Kemény (contele Samuil), 15,
 26.

Kepeglia, 113.
 Kepőczy (Michael), 123.
 Király (Albert), 80, 103, 104,
 105, 106, 108.
 Kiss (Farkas), 171, 174.
 Kiss (Grigore), 115.
 Kiss (Ioan), 115.
 Kolbász (Theodorus), 123.
 Kollár (Francisc A.), 13.
 Komle (boierul), 184.
 Koppa (Ioan), 173.
 Kornis (Balthasar), 123.
 Kornis (Farkas), 128, 145.
 Kornis (Gaspar), 105, 108, 110,
 118, 120, 123, 124, 130,
 131, 134, 147, 148, 188.
 Kornis (Mihail), 119.
 Körösi (Ștefan), 194, 195.
 Kováchoczy (cancela rul Far-
 kas), 8, 11, 20, 37.
 Kovácsics (G. M.), 15, 90.
 Krakker (Stanislaus), 165, 173,
 174, 175, 176, 177.
 Krausenegh (comisarul Paul),
 163, 180, 181, 182, 183.
 Krauss (Gheorghe), 52.
 Kristóph (Ioan), 192.
 Kulcsár (cronica lui), 14, 50,
 90, 114.
 Kun (Ștefan), 188, 191.

L.

Laczkó (Géza), 10.
 Lampridi, 56, 63, 67, 78.
 Lapedatu (Alexandru), 3, 26, 90.
 Latron (Ioan), 154.
 Lazar (Emericus), 124.
 Lázár (Gheorghe), 178.
 Lazar (Stephanus), 123.
 Lazar (Volfangus), 124.
 Lazius, 10.
 Leca (Aga), 32, 43, 112, 159.
 Leca (Comisul), 159, 161, 180,
 181.
 Leși-i, 98, 107, 110, 118, 123,
 133, 137, 138, 140, 141, 143,
 198.
 Letfalău, 141.

Leunclavius, 17.
 Levay (Franciscus), 123.
 Lipova, 43, 107, 126, 195.
 Liviu (Tit), 45, 46.
 Lonyay (Albert), 95, 96.
 Ludescu (Stoica), 43, 52, 56,
 58, 60, 80, 89.
 Ludovici (Paulus), 192.
 Lugoș, 36, 113, 126, 144.
 Lupaș (Ioan), 3, 73, 91, 96,
 132, 163.
 Lupinus (preotul) 51.

M.

Măieruș, 178.
 Maitin, 151, 155.
 Makó (Gheorghe), 103, 114,
 115, 136, 166, 171, 172,
 175, 176, 178.
 Makó (Ioan), 128.
 Mălai Vodă, 52, 65.
 Malaspina (Germanicus), 117,
 119, 121, 122, 127.
 Mămăligă Vodă, 66.
 Mănăstirea „Mihaiu Vodă“,
 82, 84, 85.
 Manuil (Slugerul), 168, 169.
 Marcu (Beizadea), 100.
 Marcu (Voevodul), 199.
 Marius 47, 99.
 Márkházi (Paul), 95.
 Mărza-cel-Mare, 166, 167, 171,
 173, 175, 179.
 Mărza-cel-Mic (Dimitrie), 175.
 Matiaș Corvinul, 45.
 Maximilian (Arhiducele), 121,
 133.
 Maximilian (Împăratul), 17, 196.
 Mediaș, 37, 120, 121, 164, 178.
 Mehedinți (Ban mic de), 98.
 Mehemed (fiul lui Murad III),
 30, 95.
 Mehmed (Pașa), 184.
 Micești, 197.
 Miechovschi, 18.
 Mihail (Banul), 121.

Mihai Vodă (Viteazul), 2, 3,
 7-10, 19-37, 39-42, 44,
 46, 47, 49-86, 88, 89,
 97-104, 106, 108-112,
 114-145, 147-152, 154-
 163, 166, 184, 185, 189,
 191, 193, 198.
 Mihalcea (Banul), 138, 150,
 159, 160.
 Mihaloglu, 27, 102.
 Mihnea-cel-Rău, 100.
 Mihnea al II. (Turcitul), 51,
 95, 96, 97, 100, 101.
 Mikó (Emeric), 15.
 Mikó (Francisc), 3, 39.
 Mikó (Nicolaus), 124, 125.
 Mikó (Petrus), 124, 125.
 Mikola (Ioan), 132, 142.
 Miles (Matei), 52, 56, 61, 62.
 Mindszenti (Benedek), 118,
 123, 124, 188.
 Minea (I.), 9.
 Minorith (Vely), 198.
 Mircea al III-lea (Ciobanul),
 100.
 Mirislău (Logofătul), 104.
 Mirislău (lupta dela), 60, 91,
 119, 138, 140, 141, 142,
 143, 153, 161.
 Mohács (dezastrul dela), 12,
 14, 45.
 Moise (Secuiul), 41, 116, 119,
 123, 124, 136, 145, 150, 151,
 162, 165-168, 170, 179,
 190, 193, 198.
 Moldova-eni, 1, 14, 27, 29, 45,
 53, 55, 72, 73, 95, 97, 98,
 101, 102, 103, 107, 108,
 110, 119, 120, 124, 127,
 130, 131, 132, 133, 136,
 137, 138, 147, 150, 151,
 153-156, 160, 162, 170,
 177, 183, 187, 192, 196,
 199.
 Moșna, 178.
 Motogna (V.), 91, 116.
 Movilă (Ieremia), 107, 110,
 113, 131, 132, 150, 170,
 179, 187, 188, 199.

Movilă (Simion), 162, 164, 168,
169, 170, 173, 188, 189, 191,
193, 194, 195, 199.

Movilești, 35.

Muncaciu, 133, 137.

Munteni, 174.

Murad al III-lea (Sultanul), 197.

Muraltus (Doctorul Ioan), 8,
20, 131, 132.

Muraltus (Iulius Caezar), 184.

Murașul (scaunul), 132.

Mureșanu (Andrei), 96.

Muratori, 17, 18.

Mustafa (Pașa), 29, 43, 103.

N.

Nagy (Albert), 154.

Nagy (Bálint), 115, 171.

Nagy (Dimitrie), 115.

Nagy (Francisc), 108, 124.

Nagy (Ioan), 113, 171.

Nagy Szabó (Francisc), 50.

Naprágyi (Episcopul Dimitrie),
113, 119, 127, 129.

Neculce (Ion), 94.

Nedal (Boszno), 195.

Nemți, 102, 120, 142, 158,
160, 173, 183, 185, 189, 192.

Nica (Vistierul), 188.

Nicolae (Diacul), 190, 191.

Nicolopul, 27, 30, 32, 37, 89,
102, 103, 112.

Nicopolul-Mic, 102.

Niș, 112.

Norocea (Logofătul Ioan), 97.

Novac (Baba) vezi: Baba (No-
vac).

O.

Oczekovia, vezi: Bugeac.

Odorheiu, 186.

Oktsillar (Okchillar), 113.

Olevianus, 11.

Oltardus (Ioan), 51, 65.

Oltenia, 86, 114.

Opulia, 31, 32, 43, 109, 110,
111, 113, 120, 121, 127.

Oradea (Varadinum), 32, 33,

34, 108, 109, 111, 112, 135,
150.

Orăștie, 118,

Orșova, 144.

P.

Padova, 8, 10, 11, 46.

Palaticz (Georgius), 105, 114,
118, 124.

Palosi (Găspar), 125.

Pancratie (Vistier), 97.

Papalagiuz, 113.

Papi (Ștefan), 195.

Pătrașcu Vodă (cel Bun), 53,
54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 66, 67, 69,
74, 75, 76, 80, 100, 101,
144.

Pătrașcu (fiul lui Mihai Vi-
teazul), 53, 54, 55, 56, 59,
75, 76, 99, 119, 122, 131,
140, 144, 149, 163.

Pécs (Fünfkirchen), 195.

Pergman (Orban), 173.

Pernice (Angelo), 26.

Petki (Ioan), 119, 147.

Petki (Ștefan), 152.

Petki (Volfangus), 123.

Petneházi (Ștefan), 115, 195.

Petru Cercel (Petrus Radu-
licius), 16, 42, 51, 95, 96, 97,
100.

Petru (Diacul), 192.

Petru (fiul lui Alexandru Vodă
al Moldovei), 197.

Petru Șchiopul, 16.

Pezzen (Doctorul Bartholo-
meu), 39, 127, 130, 131,
132, 133, 148, 159, 160.

Pezzen (Ioan), 160.

Piccolomini (Silvio), 105, 106.

Ploiești, 114, 115.

Polonia, vezi: Țara-Leșească.

Polonii, vezi: Leșii.

Ponto (Ovid de), 100.

Popescu (Cronicarul Radu), 70.

Poreci (satul), 53, 54, 143.

Pozsonyi (Ioan), 19, 109.

Praga, 26, 41, 140, 160, 179.

Pray, 13, 14.
 Prayner (Ioan), 160.
 Preda, 36, 121.
 Preșmer, 96, 116, 166, 194.
 Proștea-Mare (Ekemezö), 120,
 Putna, 198.

R.

Rașab, 102, 103.
 Rác (Avram), 117.
 Rác (Gheorghe), 121, 133,
 137, 151, 157, 166, 167, 172,
 173, 174, 176, 178, 191, 193,
 194, 195.
 Rác (Ioan), 128, 157, 174.
 Rác (Péter), 97.
 Radibard (Aloysius), 161, 165,
 174, 176, 177.
 Radu (Căpitanul), 195.
 Radu (Clucerul), 41, 127, 128,
 131, 138, 179, 183, 188, 193.
 Radu (Comis), 97.
 Radu (Postelnicul de Chepo-
 rouie), 198.
 Radu-Vodă (Șerban), 2, 35,
 41, 47, 91, 151, 163, 169,
 171-191, 193, 194, 195, 196.
 Rákoczi (Ludovic), 158.
 Rákoczy (Sigismund), 9, 11,
 20, 133, 137, 196.
 Rășinar, 118.
 Rășnov, 166, 171, 176.
 Ravazdi (Georgius), 113, 123,
 124, 198.
 Razman (Aga), 97.
 Rédaji (Francisc), 171, 172,
 178.
 Régeni (Ioan), 186.
 Remetea, 171.
 Roma, 8.
 Români-i, 7, 35, 37, 38, 39, 40,
 41, 42, 59, 79, 112, 118, 119,
 133, 134, 135, 139, 141, 143,
 151, 153, 157, 160, 171, 172,
 179, 189.
 Roman (Franciscus), 124.
 Rucăr, 188, 189.

Rudolf II (Împăratul), 26, 31,
 36, 41, 58, 79, 97, 107, 109,
 111, 113, 119, 121, 126,
 130, 131, 140, 151, 165, 179,
 181, 182, 199.
 Rusciuc, 29, 103.
 Ruszkay, 148.

S.

Sălaj, 135, 150.
 Sârbi-i, 33, 97, 98, 112, 113,
 116, 113, 139, 141, 143,
 151, 157, 160, 166, 171,
 172, 173, 177, 195.
 Sârbu (Ioan), 12, 20, 21, 29,
 37, 40, 43, 44, 46, 47, 56,
 58, 61, 67, 68, 72, 73, 75,
 90, 91, 101.
 Șard (câmpia), 137.
 Șarmasăgi (Sigismund), 19,
 110.
 Sârghie (Episc. de Muncaciul),
 185.
 Sârvári (Mihail), 137.
 Sași-i, 51, 52, 65, 118, 119,
 139, 173, 185, 186, 188, 189,
 192, 194.
 Sasaki (preotul), 54, 143, 144.
 Satârgi Mohamed (Pașa), 32,
 33, 109, 111, 112.
 Satu-Mare, 133, 163, 167, 185.
 Sava (Ban), 198.
 Sava (Episcop de Ienopole), 2,
 195.
 Șchiopul (Petru), vezi: Petru
 Șchiopul.
 Sebeș, 119, 122, 138, 139,
 179.
 Secui-i, 42, 47, 51, 105, 106,
 115, 116, 118, 119, 124,
 125, 138, 139, 141, 147,
 152, 160, 166, 174, 177,
 186, 188, 189, 191, 192,
 193.
 Secuime, 188.
 Secuiul (Moise), vezi: Moise
 (Secuiul).

- Seimen Paşa (= Seion Paşa?), 29.
- Seivert (Johann), 51.
- Şelimbăr (lupta dela), 8, 36, 37, 40, 44, 46, 51, 116, 117, 125.
- Semendria, 43, 53, 144.
- Sennyei (Pancrație), 19, 46, 95, 108, 114, 118, 120, 123, 130, 131, 132, 138, 139, 147, 148, 181, 197.
- Sepsi (Mateiu Laczkó), 50.
- Şerban Vodă (Radu), vezi: Radu-Vodă (Şerban).
- Sercaia (pădurea), 116.
- Şerpăteşti (lupta dela), 28, 43, 80, 89, 102, 103, 113.
- Severin 99.
- Sibiuiu-eni (Cibinium), 8, 20, 37, 41, 51, 61, 64, 65, 68, 97, 116, 118, 120, 122, 126, 132, 158, 162, 184, 187, 192.
- Sibrik (Gaspar), 123.
- Sien, 120.
- Sighişoara, 119, 165, 167, 173, 185, 187, 188, 189, 191, 192.
- Sigismund (Ioan), 95.
- Sigismund (regele Țării-Leşeşti), 197.
- Siglerus (cronologia), 3.
- Silesia, 133, 137.
- Silistra (Dârstor), 27, 102, 109, 196.
- Simion (Diacul), 195.
- Simion Movilă, vezi: Movilă (Simion).
- Şimleul (Sălagiu), 128.
- Şimon (părgariul din Bistrița), 170.
- Sinan (Paşa), 30, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 184.
- Şincai (Gheorghe), 14, 15, 51, 65, 89, 90, 185.
- Sipos (Ioan), 117.
- Siret, 199.
- Slovaci (Tăuți), 102, 141.
- Sofia 144.
- Soliman (Ciauşul), 162, 192.
- Sombory (Ladislau), 7, 8.
- Someş-Sat, 150.
- Somogyi (Berta), 171.
- Sonkabonk (Marcu), 189, 190, 191.
- Sövényfalvi (Daniil), 50, 160.
- Spiridon (Episcopul Vadului şi Maramureşului) 185.
- Spontoni (Ciro), 18, 40, 44, 65, 105, 123.
- Stan (Comis), 97.
- Stanca (Doamna lui Mihai Viteazul), 40, 46, 143, 163.
- Starkovici (Peja Radan), 195.
- Ştefan-cel-Mare, 196.
- Ştefan-Vodă (Surdul) 29, 44, 97, 100, 101, 103.
- Stefan (Vornicul), 187.
- Ştoichița, 128.
- Subcetate 179.
- Suceava, 132.
- Szadeczky (Ludovic), 37, 39, 42, 91, 116.
- Szalánczi (Ladislau), 134, 174.
- Szalásdi (Daniil), 117, 138, 141.
- Székel (Andrei), 188.
- Székely bánja (cetatea), 116.
- Székely (Mihail), 127, 132, 133, 159.
- Székely (Moise), vezi: Moise (Secuiul).
- Székely támadt (cetatea), 116.
- Szekfü (Iuliu), 8, 10, 11, 13, 17, 18, 19, 23, 25, 38, 48, 49, 50, 51, 52.
- Szemere (Mihail), 119, 123.
- Szentpáli (Ioan), 178.
- Szerémi (cronicarul), 45, 48.
- Sziaus (Paşa), 95.
- Szilágyi (Alex), 9; 12, 14, 15, 47, 51, 94, 145, 164, 165, 191.
- Szilvasi (Boldizsár), 131.
- Szindi (Ioan), 19, 79, 114, 117.

Szuhay (Episcopul, comisar împărătesc), 31, 32, 35, 109.

T.

Tacitus, 45.

Tahi (Stephanus), 123.

Tamásfalvi (Ioan), 115.

Tântari (jud. Făgăraș), 116.

Țara-Bârsei, 51, 118, 140, 151, 162, 193, 194.

Țara-Leșească (Polonia), 20, 98, 106, 110, 120, 131, 133, 137, 155, 156.

Țara-Românească (Valahia) 1, 14, 19, 20, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 40, 41, 53, 55, 62, 64, 66, 71, 72, 73, 75, 79, 95-98, 100-108, 110, 112-114, 118, 119, 127, 129, 131, 132, 136-140, 144, 149, 150, 159, 160, 162, 163, 165, 166, 170, 173, 174, 176, 177, 180, 182, 184, 186-190, 192, 193, 195, 196, 199.

Țara-Tătărească, 28, 31, 103, 108, 109.

Țara-Ungurească, vezi: Ungaria.

Taranowski, 78, 79.

Târgoviște 111, 113, 168, 170, 190, 191.

Târgul-Murăș, 137, 196.

Țarigrad (Constantinopol), 56, 62, 63, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 86, 97, 98, 99, 100, 101, 113, 131, 145, 163.

Tárkány (Stefan), 115, 136.

Taroczy (Sebastian), 132.

Tătari-i, 31, 43, 51, 80, 95, 102, 107-109, 151, 162, 166, 168, 171, 172, 174, 175, 177, 183, 184, 189, 197.

Tăuți, vezi: Slovaci.

Teiuș, 164.

Telegdy (Stefan), 196.

Teoctist (Episcopul), 185.

Teodor (boier), 98.

Teodor (Episcop de Ienopole), 2, 198.

Teofana (călugărița), vezi: Tudora (mama lui Mihai Viteazul).

Theodosie Logofătul Rudeanu, (cronicarul), 52, 56, 57, 58, 68, 72, 74, 78, 131.

Tholdi (Stephanus), 123, 128, 147, 148, 178.

Thraci (vezi și Sărbii), 153.

Thuan, 56, 60.

Thighina, 102, 108, 197.

Tileagd (Bihor), 150.

Timișoara, 98, 107, 144.

Tirnavia (colegiul), 13.

Tismana, 185.

Tođalághi (Franciscus), 123.

Tokay, 133.

Tökölyi (Emeric), 89.

Tomori (Stefan), 178.

Toppeltin (Laurențiu), 9, 10, 52.

Torday (Ioan de Turda), 11, 15, 152, 153.

Torma (Cristofor), 132.

Toroczkó (Ladislau), 178.

Tótházy (Mihail), 147.

Transilvania vezi: Ardealul.

Trausch, 51.

Trauschenfels, 51.

Trauzner (Luca), 19, 47, 105, 131, 136, 137, 148, 154, 157.

Tudora (mama lui Mihai Viteazul), 67, 68, 69, 73, 74, 75, 78, 80, 91, 122, 163.

Turci-ia, 19, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 43, 45, 80, 96, 98, 100-102, 104, 106, 107, 109, 112, 114, 120, 121, 136, 137, 144-147, 151, 176, 182, 184, 189, 195.

Turda, 9, 10, 40, 41, 47, 82, 119, 136, 137, 138, 139, 155, 157, 158, 159, 161.

Turnul (Nicopolul-Mic) 102.

Turnu-Roșu, 116.

Turtucaia, 30, 80, 103.
Tury (Francisc), 102, 108, 123.

U.

Udvarhely (Odorheiu), 124.
Uioara (Ujvár), 126, 194, 198.
Ulloa, 17.
Ungaria (Țara-Ungurească) 1,
2, 14, 17, 45, 47, 50, 82, 98,
103, 107, 115, 121, 137, 154,
174, 183.
Ugnod (David), 39, 40, 127,
130, 133.
Unguri-i (Hungarii), 40, 42,
102, 111, 119, 129, 131, 134,
138—143, 160, 166, 189,
193—195.
Ungváry (Preotul Ioan), 137.
„Universitatea săsească”, 187.
Ursinus, 11.
Ursul (boier), 150.

V.

Valahi, vezi: Români.
Valahia, vezi: Țara—Romă-
nească.
Valoni-i, 158, 161.
Várhegy, 197.
Varsius (Antonius secretarul),
180, 181.
Vas (Francisc), 187, 194.
Vécs, 120, 126.
Veli (Aga), 97.
Verancsics (Verancius), 45.
Veress (Dr. Andrei), 14, 16, 91.
Vicomercatus (Attilius Cre-
mensis), 177, 180, 181.
Viczei (Mateiu), 179.
Vidin, 27, 32, 33, 89, 102, 112,
144.

Viena, 13, 14, 160.
Vitez (Nicolae), 113, 147.
Vrața (castelul), 144.
Vladislau al II-lea, 196.
Voinești, 113.
Volaterra, 17, 18.

W.

Walther (cronica lui), 43, 52,
56, 57, 58, 60, 62, 68, 72,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
84, 86.
Weinderfelder (Laurențiu din
Cisnădie), 10.
Weiss (Mihail primarul Bra-
șovului), 20, 24, 26, 52, 189,
190, 191, 192.

X.

Xenopl (A. D.) 20, 25, 56, 90.

Z.

Zagori-eni (district în Epir), 56,
63, 67, 68, 74, 75, 76.
Zalasi (Nicolaus), 123.
Zamfira din Țara-Românească
(fiică de domn), 95.
Zamoyski (Cancelarul polon),
9, 48, 113, 140.
Zane (Ambasadorul Mateo),
56, 62, 63, 67, 68, 72, 74,
75, 76, 78.
Zelestey (Johann), 108.
Zermeg, 48.
Zlatari (Matiaș), 137.
Zlatna, 136.
Zlatta (Armașul), 168, 170.
Zwittinger, 104.

Cuprinsul.

	Pag.
Introducere	1
Partea I. Studiu	5
1. Autorul cronicii	7
Schită biografică	7
Scrierile lui	9
Locul ce-l ocupă în istoriografia ungurească	11
2. Cronică și valoarea ei	12
„Resturi istorice“	12
Împrăștierea manuscriselor	13
Colecțiile în cari se află „Însemnările ungurești“	14
Ce s'a pierdut din cronică?	15
Izvoarele cronicii	17
Petru Armeanul	20
Materialul latinesc în comparație cu cel unguresc	36
E cronicarul obiectiv?	37
Atitudinea față de Români	38
Preciziunea informațiilor	42
Szamosközy scriitor umanist	45
Compilațiile lui Wolfgang Bethlen	47
3. Szamosközy și istoriografia românească	50
Originea lui Mihai Vodă	52
Iani, unchiul Voevodului	77
„Jurământul“ lui Mihai	82
Szamosközy în istoriografia românească de mai târziu	89
Partea II. Însemnările ungurești privitoare la Ro-	
mâni. (Traducere)	93
Câteva lămuriri	93
Însemnările ungurești	95
1566	95
1571	95
1575	95
1581	95
1587	95
1589	96
1592	97
1593	97

	<u>Pag.</u>
1594	97
1595	102
1596	106
1597	109
1598	110
1599	113
1600	129
1601	143
1602	162
1603	165
1604	179
1605	185
1606	194
1608	196
Colecția de documente a lui Szamosközy	196
Errata	200
Indice de nume	201
Cuprinsul	213

ANTICARIAT ARAD
LEI 30

24
50 P/2024/92

PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

1. Anuarul Institutului de Istorie Națională :

- Vol. I. (1921—1922). XVI+434 p.
- Vol. II. (1923). XV+544 p.
- Vol. III. (1924—1925). X+1045 p.
- Vol. IV. (1926—1927). XXXII+751 p.
- Vol. V. (1928—1929) — în curs de apariție.

2. Biblioteca Institutului de Istorie Națională :

- Nr. 1. Nicolae Drăganu, Toponimie și istorie (1928). 178 p.
- Nr. 2. Ioachim Crăciun, Cronicarul Szamos și semnările lui privitoare la Români. (1928). 214 p.
- Nr. 3. Sebastian Stanca, Viața și activitatea Episcopului Vasile Moga — în curs de apariție.